

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

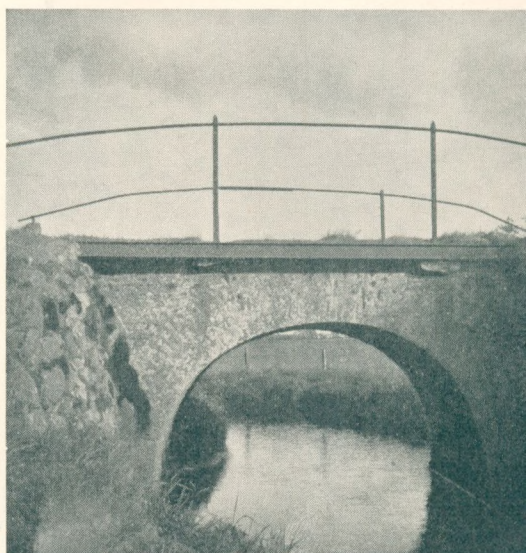
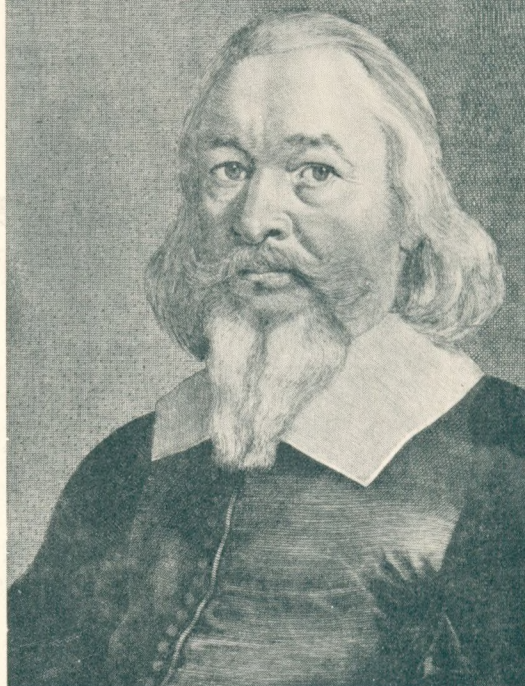
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VALD. ANDERSEN

Hærvej-sognet

LÆBORG

**HÆRVEJ-SOINET
LÆBORG**

VALD. ANDERSEN

HÆRVEJ-SOINET
LÆBORG

BIDRAG AF
F. R. ASTRUP OG H. KELP

★

KOLDING
KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI A/S
1961

FORORD

I et brev fra Niels Jokum Termansen til historikeren Oluf Nielsen, dateret 30. marts 1870, skrev han: »Der er næppe nogen egn i landet, der er så fattig på overlevering fra fortiden som denne. Er det da ikke mærkeligt, at der ikke findes spor af sagn om trængselstiden i det 17. århundrede . . . .« Brevskriveren, den lærde bonde i Gammelby, savnede ingenlunde historisk interesse og kendte formodentlig, hvad der i Læborg sogn fandtes af sagn og fortælling fra gamle dage, men det synes at fremgå af brevet, at han ikke har regnet dette stof for egentlig lokalhistorisk materiale. Der måtte være andet.

»Om Læborggaard ved jeg ikke det mindste,« skriver han videre. Om Hundsbæks fortid var man i sognet på daværende tid næppe synderligt bedre orienteret. Mange begivenheder af historisk betydning har tiderne igennem knyttet sig til sognet og dets storgårde, har vel også en tid herefter levet i den folkelige beretning, men var omkring 1870 indskrænket til såre lidt. I århundreder havde glemselen skjult sognets fortid, uden at nogen vel har følt noget savn heraf. Niels Jokum Termansen tør vist opfattes som repræsentant for en ny tid, der ønskede sløret over fortiden hævet og mere kendskab til hjemstavnsens historie. Mulighederne for at klarlægge et sogns historie var endnu i forrige århundrede, inden landets arkivvæsen blev ordnet, ret begrænsede, og det blev egentlig først den nulevende generation, der fik lejlighed til at se hjemsogets fortid belyst i en sognebog.

Ved et møde i Læborg forsamlingshus 7. marts 1957 blev der taget beslutning om, at sognets historie skulle skrives, og der blev dannet et udvalg til at tage sig af opgaven. Hertil valgtes: gdr. *Jens Busk*, Nyby, smedemester *Jørgen Olesen*, Nyby, gdr. *Asger Bundgaard*, proprietær *Harald Bøgedal*, fru *Anna Flintholm*, Gammelby, gdr. *Holger Bundgaard* og gdr. *Kr. Flintholm*, Drostrup. Efter at sidstnævnte 1959 flyttede fra sognet, indtrådte sognerådsformand, gdr. *Martin Thomsen*, Drostrup, i hans sted i udvalget. *Bøgedal* valgtes som formand.

Det var oprindelig tanken, at lokalhistorikeren, pens. lærer Kvist, Egtved, samt pens. lærer Astrup, Aabyhøj, tidligere Læborg, skulle have medvirket til sognehistorien, som iøvrigt skulle redigeres og skrives af mig. Imidlertid var lærer Kvist optaget af andet historisk arbejde og så sig ikke i stand til at yde bidrag til nærværende bog. Lærer Astrup, der gennem en lang årrække i Læborg sogn havde interesseret

sig for dets historie og foretaget et indsamlingsarbejde, påtog sig at udarbejde skolens historie samt omtale lærerne, et emne, der som det vil ses, på grund af de lokale forhold er ret omfattende.

Da Læborg sogn i så høj grad har bevaret sit præg af rent landsogn, måtte gårdhistorien have krav på en grundig behandling, hvilket i dette tilfælde kun lod sig gøre ved at søge oplysning i tingbøgerne. Disses indhold er meget omfattende og for størsteparten sognet uvedkommende, men det blev samtidig muligt at fremdrage en del Læborgfolk fra svundne tider, omgivet af deres samtids og ikke sjældent også deres egne problemer.

Da en sognehistorie må betragtes som en mosaik af mange vidt spredte enkeltheder, omfattende vidt forskelligt stof, stilles man ved udarbejdelsen over for valget mellem en kronologisk fremadskridende fremstilling, hvorunder stoffet indføres i de valgte tidsafsnit, eller at opdele materialet i emner, hvorved sognehistorien kommer til at fremtræde som en samling af handlinger. Skønt den sidstnævnte form i nogle tilfælde kan gøre det vanskeligere at bevare overblikket, er den her blevet anvendt, først og fremmest fordi en sognebog også har et formål som opslagsbog, hvori man må ønske at finde oplysningerne om et emne så vidt muligt samlet på ét sted.

Endelig skal erkendes, at der i fremstillingen af et sogns historie let kan forekomme gentagelser.

— — —

Det sognehistoriske udvalg har på flere måder bidraget til arbejdets forholdsvist hurtige gennemførelse. Herfor vil jeg gerne sige udvalget *tak!*

Hos de offentlige institutioner, som i vor tid byder det lokalhistoriske arbejde så gunstige vilkår, har jeg mødt vidtstrakt imødekommenhed og hjælp og må, uden at anføre enkeltpersoner, med taknemlighed nævne: Nationalmuseets 1. og 2. afd., Museet på Koldinghus, Dansk Folkemindesamling, Rigsarkivet, og sidst, men i særdeleshed, Landsarkivet i Viborg.

Vald. Andersen,
Bække.

SOGNET — ET HÆRVEJ-SOGN

En af den gamle tids præster i Vejen-Læborg skrev omkring 1770, at luftens beskaffenhed forekom ham renere i Læborg end i hovedsognet, hvor de omgivende skove og moser fremkaldte en svovlagtig lugt.¹⁾ Var man først oven for Læborggaards banke og stod ved kirken, der på den tid lå ensom og til alle sider omgivet af et bart, hovedsagelig lyngklædt område, kunne man her notere sig et af de højeste punkter i Ribe amt, ca. 80 meter o. h., hvilket forklarer luftens friskhed.

Lige så karakteristisk for stedet var den vide udsigt, som i vor tid kun er åben mod syd, men dengang, før plantagernes tid, må have været storartet, lige meget hvorhen man vendte blikket. Ville man yderligere begive sig op på *Fru Mettes Bjerg*, 90 meter o. h., var det muligt at øjne endnu flere kirketårne, man vil sige henved en snes stykker ialt. Inden for synsranden lå ikke så få lokaliteter, hvis navne har historisk klang, og der kom i sin tid elever fra Askov højskole til Læborg for at nyde udsigten.

I øst ligger nabosognet Gesten; men udsigten rækker videre til andre sogne i Andst herred. Syd på ligger Vejen sogn og hinsides dette de sønderjydske sogne, fortabende sig i en skovbræmme. Længere til sydvest følger Malt sogn. I vest ligger Brørup og i nordvest Lindknud sogne. Mod nord det sidste af nabosognene, Bække. Af disse nabosogne er kun Vejen og Malt mindre af areal end Læborg sogn, der omfatter 3251 ha.

Et sogn har altid udgjort et lille samfund, mere eller mindre afsondret fra andre. Hvornår denne samfundsdannelse er sket vides ikke, men det formodes, at sognedannelsen er sket i førkristelig tid²⁾ og således vel også med Læborg sogn. Sognegrænserne derimod er de fleste steder først blevet fastlagt i en langt senere tid; nogle jyske sogne var endnu på udskiftningstiden ikke ganske enige om deres grænser.³⁾ I tidligere tider, da befolkningstætheden var ringe og nogenlunde konstant, var der sjældent grund til at strides om et sogns grænseområder, der gerne lå hen som overdrev i lyng eller krat. Opstod der uenighed, var det oftest kun et spørgsmål mellem et par gårde eller landsbyer, liggende hver på sin

side af skellet. Mod øst ville den naturlige grænse for Læborg sogn være Drostrup å; når skellet nu går længere mod øst, er der måske engang her gjort en erobring fra Gesten, foretaget af Drostrup hyrdedrenge, som havde vænnet sig til at drive hinsides åen. Kom et sådant grænsespørgsmål for retten, afhørtes gerne vidner om, hvor langt man plejede at drive fra hver sin side, og på dette grundlag blev der dømt. Det blev i den mundtlige overlevering fortalt, at Vejen jorder engang havde gået til Gammelby toftediger,⁴⁾ og heri ligger måske en erindring om sognskellets regulering mod syd. 1780 var der strid mellem manden på Kjeldbjerg og beboerne i Vittrup, Lindknud sogn, om skellet, hvilket var sognskellet.

Kirkens placering i et sogn vil i regelen fortælle et og andet om dets historie. Det er indlysende, at sognekirken ikke er blevet lagt på et tilfældigt sted, men beliggenheden er blevet bestemt af traditioner og måske visse praktiske hensyn. Men hvilke traditioner og hvilke hensyn? Det er ved arkæologiske undersøgelser godtgjort, at hvor der nu står en sognekirke, har ofte tidligere stået en anden bygning, som har efterladt stolpehuller i jorden. Det har muligvis været en kristen kirke, måske en førkristelig helligdom. Det vil i hvert fald være rimeligt at antage, at kirkeplaceringen peger tilbage til en tradition, som iøvrigt er gået tabt. Det har nok mere været *stedet* end den her stående bygning, der var helligt. Heraf fulgte, at det engang valgte centrum i et sogn, samlingspunktet, vanskeligt lod sig forskyde, uanset hvorledes udviklingen ellers formede sig.

Læborg kirke betegner sandsynligvis sognets ældgamle midtpunkt, skønt den, ligesom flere af nabosognenes kirker, gennem århundreder har ligget forladt af anden bebyggelse.

Sognet hører til Malt herred, som siden 1684 har hørt sammen med Gørding herred. 1737 blev desuden Skast herred underlagt samme herredsfoged, en ordning, som opretholdtes til 1800, da Skast atter udskiltes. Disse omlægninger af herrederne skete under omstændigheder, som vi så nogenlunde kender, idet de navnlig skyldtes et hensyn til fogder og skrivere. Bag de historiske kendsgerninger er det måske muligt at skimte et videre perspektiv. Selv om der 1584 udgik kgl. brev om, at Malt og Slaugs herreder, der »tilforn havde været tilsammen under 1 herred«, igen skulle sammenlægges, blev dette ikke til noget.⁵⁾ Om den antydede tidligere forbindelse haves ingen oplysninger, og den må betragtes som tvivlsom. *Malt herred hørte til Vestjylland*. Ligesom dette synes respekteret 1584, har der næppe hverken før eller siden været tale om, at herredet skulle sammenslutes med herrederne mod øst. Når Hundsbæk efter en kort tid under Koldinghus len 1573 lagdes under Riberhus, hvorunder også Malt herred, efter at det i nogle år havde ligget under Koldinghus og en kort tid under Bygholm len, 1583 blev lagt, kan der

nok heri ses en indrømmelse af, at Malt herred var et vestjydsk herred. I Valdemar Sejrs jordebog 1231 nævnes, at »Kongens gods i Malt herred indbringer 80 mark rent sølv, foruden de 2 møller i Vilslev og Jested«. Efter denne bemærkning vil Oluf Nielsen*) antage, at herredet engang har strakt sig helt til Vestkysten.

Dette samhørsforhold, som trods adskillige omskiftelser holdtes i hævd, må have haft en vis motivering, muligvis denne, at bebyggelsen engang i en fjern fortid har bredt sig fra vest mod øst. I Læborg sogn har det østjydske skovland for en tid standset en videre fremtrængen, hvorved sognet gennem et tidsrum kom til at ligge som forpost for den fra vest eller nordvest kommende bosættelse.

— — —

Kan der således være sandsynlighed for en oprindelig bebyggelsesmæssig forbindelse vestfra til Læborg sogn, må det vist iøvrigt fastslås, at denne forbindelse ikke har efterladt sig spor, som i vor tid er iøjnefaldende. Talesproget er ikke præget af vestjydsk dialekt, hvilket ikke udelukker, at dette engang kan have været tilfældet. I Malt og Læborg sogne brugte man ikke hvidskurede træsko, hvilket var vestjydsk skik.⁶⁾

Snarere vil man antage, at sognet har modtaget en kraftigere kulturpåvirkning fra syd og nord. Her er der grund til at erindre om Hærvejen og dens færdsel.

Mere end noget andet jydsk sogn blev Læborg et *hærvej-sogn*, hvor færdselen ad de 2—3 forbindelser skiltes eller samledes, et knudepunkt, hvori det brogede liv på vejen må tænkes at have nået en vis kulmination. Fortidens færdsel var selvfølgelig talmæssig yderst beskeden sammenlignet med nutidens, men mens vore dages konstant strømmende bilister passerer uden at afgive eller modtage nogen som helst kontakt, var dette forhold tilbage i tiden ganske anderledes. Træls færdsel og trætte trafikanter kom lettere i forbindelse med de omgivelser, som passeredes, så der kunne blive tale om en vis gensidig påvirkning. En vis befolkningsfornyelse, når en person fra sognet droges bort med færdselen, mens en fremmed blev i Læborg, kunne måske også blive resultatet, en ringe impuls udefra, men stærkere i dette sogn end i mere afsides beliggende.

Væsentlig voldsommere var givetvis de følger, som en gennemmarch af krigsfolk medførte. Også disse havde sjældent mere hastværk, end at de gav sig tid til at afsøge de passerede sogne for at plyndre. Dette var simpelthen måden, hvorpå krigsfolk skaffede sig føden. Senere talte man om indkvartering, hvilket stort set kun betød, at plyndringen var sat i et vist system. Denne »durchmarch« har Læborg sogn kendt i dens

*) Historikeren dr. phil. Oluf Nielsen, der skrev en bog om Malt herred.

forskellige former gennem mange århundreder, en byrde af uberegneligt omfang og ubehageligste art.

Hvornår navnet Læborg har vundet hævd som sognenavn er ukendt. Men engang er dette navn blevet betegnelsen for et større område frem for stedets øvrige navne, hvoraf der formentlig har været mange.

Den sidste stavelse i navnet, *borg*, er beslægtet med ordet bjerg, altså en naturbetegnelse. Forstavelsen *læ* må antages at være et udtryk for gravplads.

Efter dette skulle Læborg altså betyde *bjerg eller bakke med gravplads*. Hermed rykker sognenavnet ind i en ærværdig række af stednavne, der bl. a. omfatter Viborg.

NATURFORHOLD, OLDTIDSMINDER, NATUR- OG STEDNAVNE

Ved en vandring fra Kjeldbjerggaard mod sydøst ad kirkevejen til Læborg og videre over Drostrup til sogneskellet mod Gesten vil man kunne danne sig et indtryk af sognets overflade, dog med undtagelse af dets sydlige og sydvestligste del, Gammelby mose og de tilstødende engdrag.

Den nordvestlige del af sognet med Kjeldbjerg og Nordenskov hører geologisk til et højtliggende bakkeland, som omfatter det meste af Lindknud sogn og fortsætter videre nordpå. Overfladen er sandmuld, der dækker en undergrund af ler. Sandet er især flyvesand, og ved »Fru Mettes Bjerg«, hvor bakkelandet ophører, har sandflugten i særlig høj grad gjort sig gældende, så man her har sognets ringeste landbrugsjord.

Omkring Læborg præges overfladen af, at man her er kommet den linie nærmere, hvortil isbræen nåede under den sidste istid. Der er — eller har været — mange marksten, deriblandt skånsk basalt, som forklarer, hvor isen er kommet fra. En sådan basaltblok findes i jorden nord for kirken, en kæmpesten, der på længste led måler 3,5 meter. Den lå i sin tid i et hul, der kaldtes »Dronningens hul«, og det formodes, at runestenen på Læborg kirkegård er et frasprængt stykke af kæmpeblokken. (Saml. Runestenen.) Denne overflade, bestående af sand og grus, en såkaldt hedeslette, breder sig over den midterste del af sognet ind mod Gammelby mose, mens den mod nord strækker sig gennem Bække sogn og videre.

Vor fortsatte vandring mod sydøst vil nær Drostrup bringe en interessant overraskelse, et vældigt og ret pludseligt fald i terrænet med kraftige bakkepartier ned mod dalen, hvor Drostrup å stiltfærdigt lister sig frem. Her har engang en voldsom vandstrøm fra den nærliggende kilometerhøje isbræ banet sig vej mod Vesterhavet. Den herved dannede flodslette, som nu omgiver Drostrup å, har især sin udstrækning mod nordøst.¹⁾

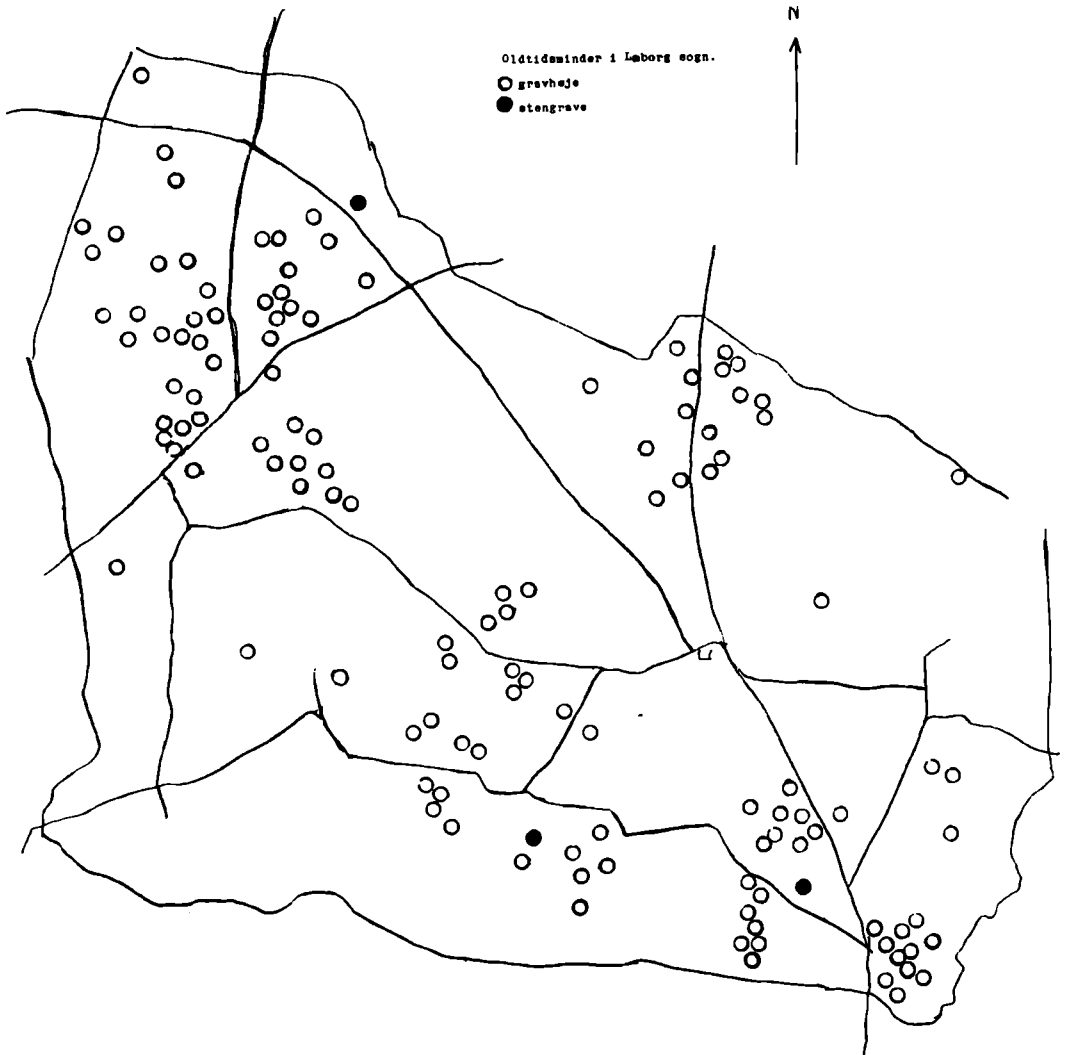
— — —

Det østjydske landskabspræg er i Læborg sogn nogle steder ret stærkt antydet ved kraftige linier i terrænet, pletvis bøgeskov o. a., mens jordbundsforholdene jo iøvrigt bekræfter det nære naboskab til vestjydske natur. Lyngen har til tider bredt sig stærkt i sognet, men nogle steder får man et tydeligt indtryk af gammelt skovland. Søer eller damme har der tidligere været enkelte af, men de er nu forsvundne. Foruden Drostrup å er der Nyby bæk, der nordfra gennemstrømmer sognets vestlige del, hvor den i nærheden af Høghusvadbros forener sig med åen, der udspringer i Gammelby mose og bliver til Holsted eller Sneum å. Flere småmoser, således Stigelund mose nord for Læborg og Bredmose i Drostrup, er nu afgravede og opdyrkede. Foruden Gammelby mose, hvorfra der også er indvundet nogle arealer til dyrkning, er der endnu i sognets sydligste del mose, som udnyttedes til brændselsproduktion.

Landskabet er ret afvekslende. Og man må forestille sig, at billedet engang har været endnu mere varierende med skove, småsøer og rigeligere vandløb. Her var eksistensmuligheder for mennesker, og det primitive samler- og jægerfolk, der her i Jylland repræsenterede den såkaldte Gudenåkultur, og som har efterladt sig spor langs de jyske vandløb, har for ca. 8000 år siden færdedes omkring Hundsbæk bæk ved Mølholm.²⁾ Naturligvis var der ikke hermed tale om nogen bebyggelse, kun et svagt glimt af mennesket på dets vandring gennem de årtusinder, da naturen endnu var absolut eneherkende.

Magnus-stenen i Skibelund, digteren Thor Langes minde om Magnus den Gode, blev i 1897 hentet på Drostrup mark. Stenen har tilhørt en oldtidsgrav, en dysse eller jættestue, som lå lidt vest for landevejen (matr. nr. 7c), og som oprindeligt havde været omgivet af en jordhøj.³⁾ Hele anlægget blev sløjftet, og sognet havde dermed mistet en af sine tre kendte stengrave. De to andre fandtes på henholdsvis Gammelby mark, hvor en mindsten for N. J. Termansen er rejst på højen, og på Kjeldbjerg mark. Sidstnævnte sløjfedes 1928. Stengravene er minder fra et andet afsnit af sognets fjerne forhistorie, rejst og benyttet som gravplads af den ældste *bondebefolkning*, som for 4500–4000 år siden dyrkede egnens jord.

Omtrent på samme tid skete en ny indvandring til den jyske halvø. Et nyt folk, der efter deres gravskik er blevet kaldt enkeltgravsfolket, som medbragte en ny type af stridsøkser, og som også levede af jorden, dog vist mere som kvægavlere end som jorddyrkere. De foretrak, så vidt fundene fortæller, en let jordbund, ikke hedesand og ikke fed lerjord. Måske var denne lette jordbund på dette tidspunkt grænseområderne mellem hede og skov, hvor der var græsningsmuligheder for kvæget. Det kan tænkes, at skoven også i Læborg sogn var vigende på de højeste om-

råder, hvor jordbunden først var blevet kalkfattig, og blandt de steder, de nyankomne kvægavlere kan have fundet tiltrækkende, var muligvis den højtliggende hedeslette mellem Læborg og Stigelund. Om sammenstødet eller sammensmeltningen mellem de to folk vides naturligvis intet, men tænkeligt nok er det ud fra deres ligeledes sammensmeltede jorddyrkning og kvægavl, at den senere landbrugsteknik har taget form.

Med de ca. 100 almindelige gravhøje, som har kunnet påvises i sognet, rykker forhistorien et par årtusinder frem og nærmer sig vor tidsregnings begyndelse. De fleste af højene må antages at være fra bronzealderen, et årtusinde med fremskridt, blomstring og forfald, men uden særlig bemærkelsesværdige spor i Læborg sogn. I det hele taget er der

i forhold til sognets mange oldtidsminder ikke mange særlig interessante ting at notere. Et enkelt fund fortjener dog nærmere omtale. For en del år siden fandt lærer Astrup i Læborg på skolens boldplads et lille *tyrehoved* af bronze. På stedet var tidligere et læs affald fra kirkegårdens kampestensdige blevet henlagt, og umiddelbart inden for det reparerede dige fandtes i sin tid den hellige kilde på Læborg kirkegård. Det lå nær for lærer Astrup at antage, at tyrehovedet (nu på Nationalmuseet) engang var blevet nedlagt i kilden som et offer, derefter måske ved en oprensning kastet op på kirkegårdsdiget for senere at ende på boldpladsen. Sagkyndig omtalte af det usædvanlige fund foreligger vist ikke.

Ved »Graungaard« i Nyby fandtes en dyngeste på marken, som for ca. 40 år siden ryddedes bort af den daværende ejer. Det drejede sig tilsyneladende om en tilfældig hob af sten, samlet af marken. For nogle år siden bemærkede gårdens nuværende ejer, der er stærkt historisk interesseret, at der, hvor stenene havde ligget, var spor af oldtidsgrave. En undersøgelse af amatørarkæologen lærer Leo Novrup, Staushede, gav til resultat, at der fandtes »flere fladmarks barnegrave fra enkeltgravsfolket. Her er tale om en gravplads på fladmark, hvor jeg indtil nu har

undersøgt 15 grave, som på det nærmeste har ligget i to rækker over en afstand på ca. 20 m«.4) Havde man hermed forklaringen på, hvorfor gården hedder »Graungaard«? Da gården først er udflyttet til stedet for ca. 100 år siden, måtte motiveringen synes temmelig tvivlsom. Imidlertid oplyser markbogen fra 1683, at øst for Nyby lå en vang, der kaldtes *Grafuesvang*. Navnet forekommer igen ved udskiftningen 1793, *Graves Vang*. Skulle disse grave ved »Graungaard« virkelig være ca. 4000 år gamle, og deres tilstedeværelse har ligget fast forankret i den mundtlige overlevering gennem dette tidsrum, er tilfældet jo i høj grad egnet til at støtte respekten for vore mark- og stednavne. Det forudsætter desuden, at stedets befolkning og vel også dens sprog gennem disse fire årtusinder har kunnet bevare en kontinuitet, som ellers ikke er særlig klart bekræftet i vor oldtidsviden.

Mange stednavne er knyttet til højene, der tidligere tjente som orienteringspunkter. Få højnavne i Læborg sogn synes at rumme nogen erindring om personer, skønt gravhøjene vel oprindeligt havde dette som formål. Senere begravelser i samme høj og fortsat udbygning af anlægget kan have udvisket erindringen om den først gravlagte; hertil kan føjes, at overtroen siden udfoldede sig så frodigt omkring oldtidshøjene, at dette alene kan have forvoldt, at den historiske realitet gik tabt.

Brunhøj, Rishøj, Sandhøj, Tophøj og lignende navne siger ikke stort ud over, at der her er tale om lyng, ris og sand. *Kirkebjerg, Mølbjerg (Mølhøj)* ligger ved henholdsvis Hundsbæk kirkevej og vejen til Vejen mølle. *Agerland høj* kaldtes 1638 *Aggelundhøj*, hvilket navn er nok så interessant, da det kan være mandsnavnet *Agge* og *lund* (skov), som er indgået i dette stednavn. *Ulvshøj* i Drostrup og *Ulvhøj* i Nyby har næppe samme forstavelse. *Kjellinghøj*, der ligeledes nævnes 1638, i Drostrup, fortæller nok, at her var lyngtemænd.⁵⁾ De 3 *Kjethøje*, der nævnes i præsteindberetningen 1638 og ved udskiftningen 1784 (Drostrup), har vel ligeså deres navn efter lys (kjerter); *Grydehøj* på Kjeldbjerg mark kom ved en skelregulering 1781 til Lindknud sogn, her er vel fundet gryder, der ikke betyder urner eller lerkar, men sten.

En landsbys marker var i fællesskabets tid »kortlagt« i brugernes bevidsthed ved hjælp af *marknavne*. Vangene, disses enkelte skifter, tægter, fald eller blokke, samt de ved videre opdeling fremkomne agre nødvendiggjorde selvsagt mange navne. Verdenshjørnerne, høje, damme, de enkelte markers særpræg har i Læborg sogn været bestemmende for langt de fleste marknavne. At der også findes interessante undtagelser herfra, er der foran nævnt eksempel på (*Gravesvang*). *Vittruphoved* var en af Nyby vange, navnet antyder en kontakt med Vittrup i Lindknud sogn. I samme bymark nævnes 1683 *Beenkjertrævang* »sønden for byen«. — Ved udskiftningen af Nyby 1793 nævnes *Munkagre*, et navn, der taler

til den historiske fantasi. Markbogen 1683 siger om det samme areal »et stykke hede til et gadehus, fæstet af Niels Munk, strakte sig til Hunds-bæk mølle«.

Gammelby marker har ikke mange navne bevaret. *Gammelbyvang* lå nord for byen. *Baunetægte* lå nord for Hunds-bæk kirkevej og har navn efter Ll. og St. Baunehøj. *Kjeldbjergtægte* lå syd for byen, hvor der fandtes en høj, Kjeldbjerg, der ikke må forveksles med den gamle gård af samme navn nordligst i sognet. Begge steder var der tale om en *kilde* på en *bakke*.

Fra Drostrup er der rigeligere med marknavne, dog ikke i markbogen fra 1683, hvor man finder *Holberrigbanke-tægt*, der vel hentyder til en høj med hul; *Læborggaards-vang* og *Ødegaards-tægte* hentyder til forhold, som vil blive omtalt i det følgende. Udskiftningskortet fra 1784 nævner *Skansen* i den nordøstlige del af marken ind mod Staushede, måske — som andetsteds — et resultat af sandflugt. *Kulagre* nord for byen, her findes et hårdt, brunkulsagtigt tørvelag under overfladen. *Vibuskagre* og *Geilagre* (geil-gyvel) nordligst i marken har givet navne til Vigaard og Geilgaard. *Kvækerens agre* på Drostrupgaards mark nord for vejen til Læborg kunne jo næppe i 1784 være noget gammelt marknavn, men et overraskende glimt af den verden, der lå uden for sognegrænsen. *Grøndamhede* minder om den nu forsvundne dam, der har givet Damsgaard sit navn. *Bygsteddam agre* øst for Læborg by fortæller ligeså om en forsvunden dam, men mere interessant er oplysningen om, at der her har været et byggested, altså engang en gård eller flere.⁶⁾

Der vil i det følgende, især i omtalen af byernes udskiftning, findes nævnt sted- og marknavne.

SKOVE OG PLANTAGER — JAGT

Mens så meget andet i sognets liv for nogle århundreder siden kunne være tungt og dystert nok, var selve landskabsbilledet, næsten lige meget i hvilken retning man vendte blikket, dengang blidere og mere afvekslende end det senere skulle blive. Dette skyldtes egnens og sognets skove.

Sognet var ligesom den største del af Jylland gammelt skovland. Men det var vel at mærke en skov på tilbagetog, vigende for den fremtrængende lynghede, og det er denne udvikling, vi møder i de ca. tre årh., hvorfra der foreligger oplysninger. På Johs. Meyers kort over egnen fra o. 1650 er afsat en skov mellem Asbo og Nyby, kaldet Bøgeskov. Den findes omtalt flere gange i det følgende halve århundrede, men efter den tid savnes vidnesbyrd om skovens eksistens. Bøgeskov må betragtes som en rest af en oprindelig sammenhængende skovstrækning, omfattende Stild skov ved Gjerndrup, den såkaldte Lindknud skov, som også forlængst er forsvundet, ligesom der mod sydøst har været forbindelse mellem Bøgeskov og skoven omkring Hundsbæk og Fru Mettes bjerg. En anden skovrest fandtes øst for Hulvad, Hessel, som rimeligvis engang har nået ind i sognets vestlige del, hvor en af Nyby vange 1683 kaldtes Benkjærtræ-vang. Lidt sydvest for kirken fandtes Læborg krat, hvorom der erindres ved gårnavnet Skovkrog. Her skulle tømmeret til kirken være hugget i sin tid, en mundtlig overlevering, som naturligvis savner historisk hjemmel, men som dog godt kan have sin rigtighed. Drostrup krat er en sidste rest af sognets oprindelige skovbevoksning, som en gunstig skæbne — og det bakkede terræn — her har bevaret. (Saml. omtalen af Læborggaard.)

Skovenes ødelæggelse er sket gennem et temmelig langt tidsrum, og den skyldtes dels naturforholdene, men sikkert endnu mere menneskelig vanrøgt og misbrug. Skønt bondebefolkningen for nogle århundreder siden var stærkt afhængig af skoven, hvor man hentede bygningstømmer samt brændsel og træ til fremstilling af den største part af redskaber og husgeråd, hvor svinen næsten udelukkende fandt føden af træernes olden, synes bønderne at have savnet forståelse af, at disse goder engang kunne høre op. Der er tale om en rentud overraskende kortsynethed i

denne ringe interesse for at holde skovene på fode, når man ser, hvorledes bønderne iøvrigt kunne indvikle sig i langvarige stridigheder om nogle agre langs et skel. Men måske lå der endnu i bondens sind en mere eller mindre bevidst erindring om en fjern fortid, da forfædrene havde kæmpet landvindingens kamp mod skovens sejge gamle kæmper for at vinde dyrkbar jord, en indstilling, som vel kan sammenlignes med den nyere tids hedeopdyrkers over for lyngen. Videre kan vist siges, at skoven aldrig i samme grad som ager og eng blev inddraget under den private ejendomsret. Skoven var alles og ingens. En følge heraf var, at bønderne på et senere tidspunkt, i herremandsvældets tid, så at sige overalt kom til kort med hensyn til rettighed i skoven.

For Læborg sogns vedkommende må man formode, at bønderne som udelukkende fæstebønder måske her noget tidligere end andetsteds fik en passiv holdning over for de skove, der omgav dem. Samtlige skove hørte under Hundsbæk, så længe gården var i sin velmagt. Her kom bønderne, når de som klappere skulle medvirke ved jagten, eller de måske skulle hente brændsel til hovedgårdens brug, men herudover havde de ikke noget at gøre i skoven. Træet var deres husbonds og dyrene ligeså. Men bønderne fastholdt trods dette den gamle dybt forankrede forestilling om, at skoven var alles og ingens, og selv om loven talte nok så strenge ord om ulovligt skovhug og krybskytteri, blev disse forseelser aldrig af den slags, som kunne berøre en mands ære eller samvittighed.

Ridefoged Christen Ibsen på Hundsbæk havde 2.5.1657 indstævnet alle Erik Juels tjenere, dvs. fæstebønder, i Læborg, Lindknud, Holsted og Astrup sogne for ulovligt skovhug. Hans Hansen, Jens Hansen, Oluf Poulsen og Jep Jepsen, alle af Drostrup havde været til syn i Lindknud skov, hvor der var hugget »og stubbene udkringlet og borttagen« 60 træer. I Nyby skov var stjålet 16 træer. Skovtyveriet syntes at være sket sidste vinter og forår. Jens Skytte vidnede, at det var ham vitterligt, at Jørgen Pedersen i Gammelby havde fået 4 læs, det havde Hans Tærsker på Hundsbæk set. Mads Sørensen havde fået 1 træ, Jens Madsen og hans fader havde ligeledes fået 1 træ, Søren Smed og Peder Thøgersens 2 træer. Nyby mænd havde taget træ alle uden Peder Dollerup, hvor meget vidste han ikke »fordi de sidder så nær skoven«. ¹⁾ Der blev vist ikke fældet nogen dom over de ovennævnte, der havde været delagtige i dette skovtyveri. Nogle måneder efter »indkom fjenden«, og herredstinget indstillede sin virksomhed for længere tid.

Der var ikke meget for en husbond at stille op over for bønder, der drev ulovlig skovhugst. Han kunne lade dem dømme til at betale træet, der som regel var brugt til brændsel eller bygningernes udbedring, men det var næppe let at få bøden indkasseret. At gøre udlæg og måske tage et af husdyrene var i hvert fald ikke nogen heldig afstraffelse, for så var gården og dens drift dermed forringet, hvilket var til husbondens skade.

Iøvrigt må man antage, at ikke så nær alle skovtyverier blev opklaret.

Med hensyn til tiden før 1660 må man vist opfatte problemet ulovlig skovhugst således, at bønderne har hugget i skoven efter behov, såvidt muligt ubemærket om natten, og engang imellem, muligvis en gang årligt, før skoven skulle synes og vurderes til olden, lod husbonden tage syn over den skete hugst, og de skyldige, så vidt de kunne findes, indstævnedes til en retsforfølgning, som var af rutinemæssig art og utilstrækkelig til at ændre tingenes gang. Når det lysnede for hvert år mere og mere i skoven, lod bonden sig ikke berøre heraf, for ham kom det kun an på at klare dagen og vejen. På Hundsbæk gods, som styredes af en foged, og hvor bønderne gennemgående sad under fattige vilkår, kan forholdene næppe have været synderlig mere ideelle.

Talrige vidnesbyrd fra mange egne af landet bekræfter, at der under krigen 1657–60 foregik en så kraftig skovhugst, at nogle skove simpelthen forsvandt for bestandig. Det lå nær at give de fremmede soldater skylden herfor, og der kan vel også findes tilfælde, hvor militære formål kunne have forvoldt skovhugst, men i al almindelighed må denne forklaring af skovødelæggelsen afvises. Soldater, der frøs eller savnede brænde til deres madlavning, drog naturligvis ikke til skovs og fældede et træ – de kendte lettere metoder. Når Hundsbæk og en stor del af sognets gårde efter krigen lå i ruiner, var forklaringen, at tømmeret var stjålet og ofte brugt til brændsel. Men samtidig må vi forestille os, at bønderne i betydeligt omfang, nu alt stod i opløsningens tegn, er gået til angreb på skovene. Det genopbygningsarbejde, som måtte følge efter krigens ødelæggelser, krævede atter tømmer og træ, og man må antage, at denne hugst i Læborg sogns skove er sket ganske uhæmmet og uden hensyn til den husbond, man knap nok kendte.

Man tager næppe meget forkert, hvis man forestiller sig sognets samtlige skove efter 1660 som hovedsagelig krat. Hist og her var der lysninger, hvor lyngen havde bredt sig. Desuden var der nu blevet rigeligere med græs i skovbunden, hvilket medførte, at heste og kreaturer blev drevet til skovs for at finde føde. Dette blev til den største skade for den naturlige opvækst af unge træer, som ellers kunne have fornyet skoven. Dyrene bed toppen af de unge planter, og ingen tænkte på at hindre dette. Samtidig var den stærkt udtyndede skov med sikkert mange udgædede træer og blandet med lyng blevet mere udsat for brandskade.

Sommeren 1688, der måske har været tør, bragte flere brande i sognets skove. 12. 7. fremstod synsmænd på herredstinget og forklarede, hvad de havde synet efter en brand i Bøgeskov, samt i Hundsbæk hede og krat. I den søndre og vestre side af Bøgeskov var lyngen afbrændt samt adskillige små bøgetræer. Ved den vestre og nordvestre side, som grænser ind til Gjerndrup og Lindknud skov, var der også sket skade. Der lå et træ brændt ved Vittrup og Kjeldbjerg møllevej, og de syntes,

at branden deraf var begyndt. Derefter så de, at den store hede indtil Nordenskov og Alvejen (landevejen) sønden Nordenskov var brændt og græsningen betaget samt træer og underskov, og den lange lyng, hvorudi vildtet skulle have sit ophold, ganske forbrændt.

Poul Olesen i Nordenskov vidnede, at han, da branden var optændt, med sin nabo Hans Fyn gik til Kjeldbjerg og spurgte Christen og Morten Frandsen, om de ikke aftenen forud havde båret ild ud i skoven at varme sig ved, da de lå hos deres heste. Først svarede brødrene nej, men senere vedgik de, at de havde båret ild ud i skoven, og de kunne ikke med visshed sige, at bålet havde været slukket, da de om morgenen gik hjem med hestene. De to Kjeldbjergmænd, hvoraf ingen var mødt i retten, blev dømt til at erstatte den forvoldte skade inden 4 uger eller at lide på kroppen, hvilket gerne betød fæstningsarbejde ved skubkarren i nærmeste fæstning.

Omtrent på samme tid, midsommer 1688, opstod en brand østen for Fru Mettes bjerg. Ilden greb ret kraftigt om sig i det krat- og lyngklædte område, og skaden blev betydelig. Hans Hansen Haar i Adserbøl, Niels Pedersen i Gjerndrup, Niels Christensen i Surhave og Hans Nielsen i Drostrup blev af retten udnævnt som synsmænd til at vurdere brandskaden. De kunne fastslå, at branden var opstået ved bjerget, hvorfra den havde bredt sig »fra søndersiden og nør på ganske igennem krattet, så vidt lyng var. I lige måde brændt øster på gennem krattet, først til Staufflund byggested, over ager og mark og siden øster på til Drostrup, så langt lyng var at brænde af. Og havde samme brand forårsaget mange års skade på tørvegrøft, lyngslet, gjærdsel og jagttrettighed, så det var dem ikke muligt efter lovens tilhold samme at vurdere og taxere, såsom det falder alt for kostbart.« Om skyldspørgsmålet udtalte synsmænd og vidner sig naturligvis med forsigtighed. Men man vidste dog, at Gammelby beboere dette år havde gravet deres tørv, dvs. hedetørv, østen for Fru Mettes bjerg inde i krattet, og en del mænd fra Gammelby havde berettet, at vinden den pågældende dag havde været vest-sydvest.

Herredsfogden, Andreas Nielsen Saabye krævede på Jørgen Skeel Dues vegne, at Gammelby mænd enten måtte betale skaden eller skaffe gerningsmanden til stede. Så fremkom Christen Vestergaard, der først gjorde ed på, at hverken han, hans hustru eller tjenestefolk havde været årsag til branden. Kun vidste han, at Mads Sørensen i Gammelby havde sagt, at han var bange for, at Thomas Thomsen havde forårsaget ilden, da han just gravede tørv den dag østen for Fru Mettes bjerg. Samtlige Gammelby mænd gjorde deres frigørelsesed. Thomas Thomsen ville også frigøre sig for beskyldningen ved ed, men det blev ham nægtet. Tingbogen bringer ikke nærmere oplysning om sagens udfald.

Også året efter, 1689, hører vi om brandskade i sognet. 19. 9. fremstillede Hans Nielsen i Drostrup en dreng, Las Andersen, 13 år, der

havde tjent ham og gamle Laurids Pedersen for hjorddreng, og som »efter røgt og tidende« skulle være årsag til den brand, som havde be-
beskadiget Drostrup mark på græsning, gjærdsel m. v. Hans Nielsen be-
gærede drengen examineret. Han forklarede da, at han og Mads Knud-
sens datter, Maren, havde vogtet Drostrup fæ 8 dage før St. Olufsdag
(29. juli). Han havde med sig et fyr-slag, som han slog ild med og tændte
ild i en »tørvesped«, så der snart blev en stor brand. Der var stærk vesten-
vind, og lyngen antændtes. Derefter brændte Gammelbys og Læborg
marks hede med tørv og krat. Hans Nielsen bad om at blive »for samme
person entlediget« og påstod sig og Drostrup mænd fri for ansvar for
branden. Drengen blev så taget i forvaring af Mads Vestergaard og Søren
Pedersen af Stenderup.

Det synes at have været det såkaldte Læborg krat samt Drostrup krat,
der ved denne lejlighed led skade. Sammen med de foran omtalte brande
havde man altså i Læborg sogn i løbet af 2 somre fået en betydelig del
af skovarealet afsvedet. Om skadernes reelle omfang er det ikke let at
dømme, men alle forhold taget i betragtning har man sikkert hermed
en væsentlig årsag til den skete skovødelæggelse.

Det er måske en tilfældighed, når man efter 1689 ikke hørte meget
mere om ulovlig skovhug i sognets skove. Dette betød dog næppe, at pres-
set på skovene hermed var forbi; i mangel af store træer nøjedes man med
de mindre, og selv den mindste rafte kunne bruges. Til markernes gær-
der krævedes gjærdsel, hvorved forstås grene og pinde, hvoraf der flet-
tedes et hegn. Denne gjærdselshugst var uden tvivl alvorligt medvirkende
til skovenes endelige undergang.

Markbogen 1683 har følgende oplysninger: Nyby, »udi Beenkjærtræ
vang findes lidet gjærdsel, som dog ej synderlig kan agtes, nemlig af små
kroget ege, bøge, torne og hessel.« Gammelby: »Ingen skov eller gjærdsel
til denne by, der må indhegne deres marker med tørvediger.« Om Dro-
strup er intet bemærket, men her savnedes ikke gjærdsel.

Godt og vel 100 år senere, da byerne blev udskiftet, findes oplyst:
Nyby, »Grønskoven reserveres til gjærdselshugst for samtlige beboere«. Gammelby, »den ubetydelige skovkrat i den vestre side af Nørhede . . .
forbeholdes dog fremdeles enhver af byens beboere rettighed til fri skov-
hug, men ej videre i bemeldte krat end fra 11. novb. til 22. febr.« Dro-
strup, »det på marken værende buskads, som hidindtil har været skiftet
til byens gærde, beholder enhver ligeså ret til, så vidt angår rishug i vin-
termånederne«.

Om de nævnte små skovrester blev det ved udskiftningen bestemt, at
græsningen disse stedet tilfaldt den, i hvis mark krattet lå. Den offent-
lige gjærdselshugst med tilhørende vejforbindelse kan ikke tænkes at
have været velset af ejeren, som rimeligvis har gjort sit til, at gjærdsels-
hugsten kunne ophøre. Efter fællesskabets opløsning blev gjærdselspro-

blemet rimeligvis af mindre vigtighed, idet man nu mere heggede med diger.

Drostrup krat, der står tilbage som en sidste rest af sognets gamle skovrigdom, har selvfølgelig også i tidens løb givet anledning til stridigheder. En februar dag 1715 kom Knud Pedersen Kjems' hustru, Johanne, lidt over middag kørende på Drostrup gade med et læs gærdsel, som hun havde hentet i byens fælles krat. Da kom to karle, Rasmus Madsen og Hans Madsen, der havde ophold hos deres søster, Maren Madsdatter i Drostrup, og overfaldt hende. Hans holdt hende, mens Rasmus væltede vognen med træet. Johanne fik sit forklæde revet i stykker. Gærdslet slæbte brødrene ind i Maren Madsdatters portrum, idet de gjorde gældende, at kun de og ingen andre i byen havde ret til at tage gærdsel i Drostrup krat. Det varede naturligvis ikke længe, før Knud Kjems' husbond, Hans Bachmann på Estrup, lod de to brødre indstævne. De måtte erkende deres uret og bad om forlig. Det kunne være af en vis interesse, om de to Madssønner havde fået lejlighed til at gøre nærmere rede for deres opfattelse, at de eller vel rettere det af søsteren beboede boel, som hørte til den daværende ryttergård i Drostrup, havde særrettigheder til at hugge i krattet. Måske kunne der henvises til, at ryttergården tilhørte kongen.

Knud Kjems boede på den senere Drostrupgaard. Omtrent 200 år efter ovennævnte begivenhed ejedes gården af Anders Madsen, der forbød beboerne i Drostrup at hugge ris i *buskene* til at fyre med i bageovnen, således som det var skik og brug. Ingen gjorde indvending herimod. Anders Madsen tyndede ud i krattet og lod de bedste skud blive stående, og den smukke bøgeskov, som nu findes på stedet, er resultatet af dette arbejde.²⁾ Når det lod sig gøre at afskaffe den fælles hugst i krattet omkring 1900, skyldtes det, at den væsentligste del af krattet, liggende nord for vejen til Læborg, står på et areal, som ved udskiftningen tilfaldt Drostrupgaard.

»Lider stor skade af *ulve*«. Således bemærkes i markbogen 1683 om Drostrup og Nyby. Det ser altså ud til, at det var de bymarker, der grænsede til heder og krat, som særlig måtte føle ulveplagen, og dette er i overensstemmelse med, hvad der ellers findes oplyst om ulvenes forekomst i Malt herred.

7. 1. 1682 fremkom Søren Hansen i Estrup for herredstinget, idet han og hans medbrødre ved juletid havde dræbt 2 ulve, hvorfor han bad om at få udbetalt 4 skilling af hver gård i herredet. Han fremlagde et tingsvidne af 1672, hvoraf det fremgik, at Hans Hansen i Maltbæk havde dræbt en gammel ulv, som blev ophængt ved tinget, hvorefter han efter *gammel sædvane* bevilgedes 4 sk. af hver gård. Søren Hansen fik nu lige-

ledes bevilget samme belønning, da det altså var *gammel skik*. Samtidig vil man dog af denne omtale se, at det i 1682 ikke var nogen helt fast regel med disse ulvepenge.

1688 indførtes ved en kgl. forordning *ulveskatten*. Herefter skulle enhver, som »fanger eller døder ulv og viser den frem på tinget for hver gl. ulv nyde 4 rdl. og for en ung ulv 1 rdl., som herreds- eller birkefogden efter hartkornets kvantum mellem dessen indvåner ligner.« Denne bestemmelse og den ret klækkelige belønning satte fart i ulvejagten.

Når de to brødre fra Kjeldbjerg, som nævnt, forårsagede en brand, da de en nat var i skoven med deres heste, ligger det nær at formode, at de ved denne lejlighed har haft ulvene i tanke. Måske ville de beskytte hestene mod udyrene, men det kan vel også tænkes, at de har regnet med den mulighed, at de kunne få ram på en ulv, tillokket af hestene.

Chr. Starup af Gammelby og Chr. Nielsen af Adserbøl, Lindknud sogn, fremviste 7. 7. 1740 på tinget 2 ulveunger, den ene fanget på Vittrup mark, den anden i Bøgeskov mose. De fik efter forordningen 1 rdl. for hver. 2. 6. 1751 fremviste Mads Mortensen fra Gravengaard, Brørup sogn, på Poul Andersen i Drostrup hans vegne 6 levende ulveunger, som Poul Andersen havde fanget norden for Drostrup by.

1715 var Niels Andersen Nørgaard i Nyby anklaget for krybskytteri, Peder Pedersen, Brørupgaard, havde set ham med en bøsse i Bøgeskov. Bøssen stammede fra landeværnstiden, og iøvrigt forklarede N. A. Nørgaard, at han ville skyde en ulv, der havde gjort skade på byens fæmon.

I Danske Lov, der udkom 1683, gaves klare og ret strenge bestemmelser angående *jagten*. Det hedder således, at »ingen må jage, skyde, fiske eller lade det gøre på de steder, hvor han sig ikke lod eller del til grunden med mindre hand derfor vil stande til rette som for uhjemlet«. »Ingen lodsejer må give anden mand forlov til at jage på fællet (den fælles jord) eller fiske i fælles sø ellers fersk vand, med mindre han enten selv, eller hans egne folk er derhos«.

Det var sikkert ud fra disse nye lovbestemmelser, at Jørgen Skeel Due til Sønderskov (og ejer af en del af Hundsbæk) først på sommeren 1683 lod Hans Sørensen Fyn i Nordenskov indstævne for krybskytteri. 16. 5. kom J. S. Due ved solens nedgang kørende fra sine amter, Dueholm, Ørum og Vestervig; da så han på vejen ved Nordenskov, at Hans S. Fyn kom gående med en lang bøsse fra Hundsbæk krat gennem heden og over vejen. Så snart Hans S. Fyn opdagede herremanden, lod han bøssen falde i en rugager, hvilket dog ikke undgik J. Skeel Dues opmærksomhed. Han lod bøssen samle op og tog den med sig. Ved den påfølgende rettergang blev oplyst, at Hans S. Fyn af oberst Schwanevede havde fået overdraget den opgave at skulle tilse mark og skov. Bøssen tilhørte oberstens

skytte og var blevet efterladt hos Hans S. Fyn forgangen vinter. (Saml. Hundsbæk.)

Vildtbestanden har, så længe det var forbudt bønderne at drive jagt, været rigelig. Præsteindberetningen 1768 oplyser, at der »i de små buske« undertiden fandtes rådyr, harer og ræve. Desuden urhøns, agerhøns, brokfugle, hasselhøns, snepper og somme tider pommeranshøns. At sognets beboere, hvoraf de fleste næppe havde rigeligt med sul på bordet, skulle have ladet vildtet omkring dem fuldstændig i fred, er ikke sandsynligt. Snarer og fælder kunne anvendes uden større risiko.

Da Nyby gårde solgtes til selveje o. 1785, bemærkes i skøderne, at jagtretten fremdeles skulle være forbeholdt Nielsbygaard. Der synes ikke at findes nærmere om, hvorvidt denne jagtret blev udnyttet. 1825 regnet fra nytår havde kongen bortforpagtet jagtretten til Læborg sogn til husmand og »jagtenantrepreneur« Hagen Jørgensen i Gjerndrup. Han havde erhvervet sig retten ved auktion; forpagtningen gjaldt for 10 år, prisen var 8 rigsbankdlr. årlig, og Hagen Jørgensen skulle rette sig efter forordningen af 30. 1. 1973.³⁾ Fra 1840 tilhørte jagtretten den, som ejede jorden.

Den kongelige *vildtbane*, der blev oprettet i bl. a. Koldinghus len o. 1580 af Frederik II, omfattede ikke Riberhus len, altså heller ikke Malt herred og Læborg sogn. Derimod lå sognets østlige grænse mod vildtbanen, hvorfor nogle af de opsatte jagtpæle fandtes her. Uden at følge sognegrænsen helt nøjagtig anbragtes pælene fortrinsvis på de forefundne gravhøje. I en indberetning om vildtbanepælene i Koldinghus amt fra 1730 meddeles ved et tingsvidne, at »en del af de gamle pæle var omfaldne og andre borttagne af onde mennesker for at bringe grænserne i dispute«. Derfor blev nu dette år alle vildtbanepælene eftersete og genopsatte. Nr. 4 skulle stå ved Vejen mølle, men den stod dog på Refsing mark i Gesten sogn, nr. 5 stod på Drostrup mark ved Sparhøj, nr. 6 mellem Drostrup, Asbo og Gesten marker, nr. 7 på Stagelund høj. De to følgende pæle stod på Asbo mark i Bække sogn, idet man ikke heller her har taget det nøje med sogneskellet.

1729 var der opstået en uenighed om vildtbanens grænser på disse egne. Skytten på Estrup, Guldbrand Møller, var blevet antastet i Gispel mose i Bække sogn, da han var ude at »exercere« et par hunde. Det var skovrider Jacob Røvert i Veerst og skytten Hans Henrik Jacob, der havde bestridt Estrupskyttens ret til at komme i Gispel mose. Guldbrand Møller mente, at mosen lå uden for vildtbanen, og da de gamle vildtbanepæle næsten alle var forsvundne, måtte der afhøres vidner. Det var Christen Munk i Nordenskov, Søren Jensen, Hans Rasmussen og Jens Thomsen af Vittrup. Disse, hvis oplysninger iøvrigt gik ud på, at Gispel

mose lå inden for vildtbanens grænser, kunne huske, at der havde stået en pæl »strax norden til adelvejen«. På pælen var et skilt, hvorpå der, så vidt de mindedes, havde stået nr. 9. Endelig stod der endnu en pæl »langt syden bem. Gispel mose på en liden toppet bjerg, Sparhøj kaldet«.4) Heraf ses, at det i 1730 nok kunne tiltrænges at få jagtpælene fornyet. — Disse vildtbaneproblemer står desuden som beviser for, at sogneskellene og dermed herreds- og amtsgrænserne endnu på den tid var behæftet med nogen usikkerhed.

1760 blev jagtpælene afløst af granitpæle, forsynet med indskrift. Af disse er 2 bevaret i sognet, på Stagelund og Drostrup marker.

PLANTAGER

Efter hedeselskabets stiftelse i 1866 blev det efterhånden klart, at plantning havde stor betydning — dels for at hindre sandflugt og dels for at udnytte de mange arealer, der henlå uden produktion, og som med datidens redskaber var vanskelige at opdyrke til landbrug.

I Læborg sogn tog tre mænd: gdr. Jens N. Holm, Vesterholm, sognefoged Kristen Madsen, Gammelby, og gdr. Søren Klausen, Nybygårde, sammen med forstander L. Schrøder, Askov, og skovrider Fritz, Holsted, initiativ til at få plantningssagen fremmet, og de indbød til et møde i Hundsbæk bakker den 29. maj 1889. Oberstløjtnant Dalgas kom som taler.

På mødet var der enstemmig tilslutning for at oprette en plantningsforening, og på forslag af Dalgas vedtoges at forsøge indkøbt nogle arealer af de førhen til Juelernes gamle herresæde Hundsbæk hørende kratklædte bakker, som var fortrinlig beliggende med flere højder, hvoraf de to største af beboerne kaldtes Fru Mettes bjerg og store Baunebjerg eller Baunebakke.

Der valgtes et skovudvalg, som skulle søge at få købet i orden og få aktier tegnet til et planteselskab. Udvalget kom til at bestå af indbyderne.

Plantagens nylig afdøde formand Anders Andersen, der som 20-årig ung mand var til stede ved mødet, udtaler et sted i plantageprotokollen: »Jeg var som ung mand til stede ved dette møde og beundrede Dalgas med hvilken dygtighed og djærvhed han kunne tale for plantagens betydning, og så sagde han et par ord, jeg aldrig glemmer: »Denne plantage Hundsbæk bliver den skønneste langt omkring, med højene Bavnbjerg, Fru Mettes Bjerg og med dalsænkningen imellem.«

Indbyderne begyndte straks på aktietegningen. I indbydelsens sidste punktum anføres: »Vi indbyder herved venner af plantesagen til at tiltræde som aktionærer, idet vi gør opmærksom på, at det vil være en velgjerning for de mange beboere af Læborg sogn, der søger arbejde hos fremmede, om de kunne få lejlighed til at få sådant ved plantning af den. Når den kan gennemføres, vil den blive en pryd for egnen.«

Aktierne blev sat til 50 kr., der indbetaltes med 5 kr. årlig, første gang 11. december 1889.

Man lægger mærke til en indbetaling på 5 kr. om året, det viser rigtig de dårlige landbrugstider i 80erne.

Udvalget havde inden stiftende generalforsamling købt 182 tdr. land af 5 lodsejere.

Den 14. september 1889 afholdes stiftende generalforsamling. Til bestyrelse valgtes:

Oberstløjtnant Dalgas, Viborg.
 Forstander Schrøder, Askov.
 Gdr. Jens N. Holm, Vesterholm.
 Sognefoged Kristen Madsen, Gammelby.
 Gdr. Søren Klausen, Nybygårde.

Derefter valgtes Dalgas til formand og Jens N. Holm til kasserer.

Plantningen blev straks påbegyndt, og den var i hovedsagen afsluttet inden århundredskiftet. Arealet blev siden udvidet lidt, således at den egentlige Hundsbæk plantage i dag med skovfogedbolig omfatter 108,4 ha. Hertil kommer, at selskabet i 1959 købte den af gdr. Jens Jensen i 1898 stiftede Damgård plantage på 14,9 ha.

Plantagens ledelse gennem årene har været således: Efter Dalgas' død blev i 1894 skovrider Fritz valgt til formand. Efter skovrider Fritz's afsked i 1907 blev skovrider Sørensen, Høllundsøgård, formand. Han afløstes i 1913 af nationalbankdirektør Johannes Lauridsen, Vejen, som formand.

Efter Johannes Lauridsens død blev i 1920 sognefoged Anders Andersen, Gammelby, formand. Han var formand til sin død i 1960.

Man kan ikke skrive Hundsbæk plantages historie uden i særlig grad at standse ved Anders Andersens navn. Han kom i bestyrelsen i 1911, han blev straks kasserer, og han har gennem de mange år udført et stort og uselvisk arbejde for plantagen og for plantningssagen, i 49 år har han været med til at lede den plantage, hvis stiftelse han som 20-årig ung mand overværede ved mødet i Hundsbæk bakker.

Fra sommeren 1960 er gartner Burkal, Vejen, selskabets formand, og bestyrelsen består iøvrigt af proprietær Harald Bøgedahl, Hundsbæk, skovejer Sofus Olesen, Nyby, skatterådssekretær K. E. Andersen, Vejen, og skovrider H. Kelp, Stilde.

Det bør nævnes, at man den 17. november 1944 på lille Baunebjerg rejste en sten for de mænd, der stiftede plantagen, og på stenen blev indhugget et vers forfattet af lærer Astrup, Læborg:

»Hvad I drømte og troede
 til skov og fremtid groede.
 Det egnen gavner, pryder,
 derfor vi tak Jer yder.«

Af øvrige større plantningsarbejder på egnen kan nævnes, at hede-selskabet i 1899 anlagde Weitemeyers plantage på 27 ha stødende op til Hundsbæk plantage i østsiden af denne. Og senere i 1906 anlagde hede-selskabet Ratzeburgs plantage på 61,1 ha lige nord for Hundsbæk plantage.

Som før nævnt havde gdr. Jens Jensen, Damgård, i 1898 anlagt Damgård plantage øst for Weitemeyers plantage. Damgård plantage er på 14,9 ha.

I 1909 anlagde gdr. Ernst Henrik Sørensen og Jens N. Holm plan-tagen Kjeldbergholm på 8,3 ha.

I 1910 anlagde gdr. Christian Jepsen, Viegård, Viegård plantage på 10,8 ha.

I 1911 anlagde gdr. Jens P. Lauridsen, Ibsgård, Ibsgaard plantage på 8,0 ha, og samme år anlagde Jens P. Lauridsen, Ibsgård, sammen med gdr. Jens P. Nielsen Riberlundhøj plantage på 6,1 ha.

I 1918 anlagde gdr. Sofus Olesen, Kjeldberggård, Kjeldberggaard plantage på 31,2 ha.

Alle ovenanførte plantager er oprettet gennem Det danske Hede-selskab, men derudover er der udført betydelige plantninger på Hundsbæk hovedgårds jorder. Og når man samtidig ser adskillige småplantninger ved gårdene i sognet, kan man se, at plantningsinteressen på egnen har givet sig rige udslag.*)

---

*) Hr. skovrider H. Kelp har venligst meddelt ovenstående oplysninger om plan-tagen.

VEJE OG VEJPROBLEMER I

Vejene i et sogn vil i regelen kunne fortælle en del om forhold, som ellers er tabt af syne i udviklingen, ligesom vejenes historie i sig selv ikke må overses som bidrag af betydning til en fremstilling af sognets historie. De to slags veje, man tidligere regnede med, adelvejen, der førte fra købstad til købstad og gennemskar sognet uden særlige hensyn til dets beboere, og sognevejene, der, som navnet fortæller, havde sine formål inden for sognegrænsen, var jo begge repræsenteret i Læborg sogn. Nogen synlig forskel mellem den vigtigere og den mindre vigtige vej var der dog ikke; i begge tilfælde var der tale om nogle par dybt slidte hjulspor. Mest overraskende må det dog være, at de, efter vor tids vurdering, primitive tilstande på vejene rækker så nær op mod nutiden.

Vejretten er et gammelt og grundfæstet begreb, men nogen offentlig interesse i videre forstand, herunder vedligeholdelse, var der i ældre tid ikke knyttet til vejene. Inden for sognets egne grænser opstod vejene og forsvandt igen, alt eftersom der var behov. Men også de gennemgående vejlinier, adelvejene, synes at have været under samme regel; færdselsbehovet bestemte, hvor kraftigt vejen markeredes i terrænet, svandt færdselen ind, udviskedes vejen i tilsvarende grad.

Hærvejen, der gennemskærer sognet og ret indgribende berører dets historie, er jo af ærværdig alder, hvilket forlængst er fastslået af dens ansete historiker, Hugo Matthiessen. Han udelukker ikke, at vejen på nogle strækninger kan være gammel oldtidsvej, »men som helhed skriver Hærvejen sig utvivlsomt fra den ældste middelalder, da Slesvig og Viborg stod som vigtige vejsmål«. ¹⁾ I det storartede og allerede klassiske værk »Hærvejen« fremføres et hovedsynspunkt, der i sin helhed formentlig vil blive stående uomtvistet, et herligt stykke jysk historie, der har virket som incitament til uddybende detailundersøgelser over visse mindre dele af den gamle vej. Den fasthed, hvormed Hugo Matthiessen gennemfører turen fra Viborg til Slesvig, udelukker ikke, at der undervejs øjnes eller anes visse problemer.

Det er således ikke helt klart, hvordan vejen har gået gennem Læborg sogn. Fra Asbo til Læborg kirke ses endnu, nogle hundrede meter vest

for den nuværende landevej, spor af den ældre vejs forløb, en erindring om den gamle Hærvej, der først og fremmest må opfattes som en rute. Dette vejstykke kan antages at være et stykke oldtidsvej, forbindelsen mellem Bække—Asbo og Stagelund—Læborg. Vi står herefter ved kirken. »Forude glider landskabet langsomt mod syd ned mod Kongeaaens dal-føre, Sønderjyllands vidder dukker forjættende frem, og skove står som striber af røg på højderne langt borte.« Det er her digteren Hugo Matthiessen, som har ordet, og bedre kan den storslåede udsigt sydpå næppe beskrives i få ord. Om Hærvejen oplyses, at den svingede »fordum i en bue vesten om kirken.«²⁾ Hertil må bemærkes, at så vel den mundtlige tradition som udskiftningskortet lægger vejen øst om kirken, et spørgsmål, som dog nærmest vil være af lokal interesse uden at kunne berøre Hugo Matthiessens hovedsynspunkt.

Han fører Hærvejen videre fra Læborg kirke ned over banken, lader den passere mellem Vejen å og Gammelby mose og »et stenlagt vadested over skelbækken«. Gennem Vejen sogn når den Skodborg å, og hinsides denne er der, som forfatteren erkender det, problemer. Der er ikke længer holdepunkter for at antage, at her har gået nogen Hærvej. Den vældige Farrisskov, der strakte sig fra Skamlingsbanken i øst til Lintrup i vest, nåede i bredden fra Skodborg til omkring Oksenvad og regnedes for en uigennemtrængelig hindring. »Mellem Skodborghus og Jels kan ingen alfarvej have ført,« siger Sønderjyllands kyndige historiker, dr. phil. *Vilh. la Cour* i sin anmeldelse af »Hærvejen.«³⁾

»Den døde vej« kalder Hugo Matthiessen hærvejsstrækningen mellem Skodborghus og Immervad. Når han ikke i sin fremstilling, men derimod på kortet, forlænger den »døde« strækning nordpå til Asbo, er det naturligvis på grund af de historiske vidnesbyrd, han møder ved Læborg. I Vejen sogn intet særligt, mens Skodborghus og Skodborgå indgår i bevisførelsen.

Noget navn, hærvej eller oksevej, til den omhandlede vejstrækning synes ikke at være kendt i sognet. Fra Læborg kirke til Vejen by kaldtes den præstevejen, hvilket jo har sin forklaring. I de ældre arkivalske kilder til sognets historie findes vejen ikke benævnt som andet end præste- og møllevej. Det er vel heller ikke at forvente, at man gennem mundtlig eller skriftlig overlevering skulle finde bekræftende vidnesbyrd om vejens mere fremtrædende eksistens, mens det på den anden side jo ikke er usædvanligt, at et gammelt vejnavn er holdt i hævd, således i Læborg sogn *Skotvejen*. En eftersøgning efter terrænspor, hvilket for ca. 100 år siden nok havde kunnet lade sig gøre på Læborggaards jorder, vil i dag være forbundet med største usikkerhed, hvorfor man må konstatere, at gamle færdselsspor i det pågældende terræn ikke er påviselige.

Navnet Hærvejen har næppe nogen sinde været en almindelig brugt

betegnelse for den gamle vej i nogen af dens dele. Ca. 1650 kaldte kartografen Johannes Meier vejen ved Immervad den »rette Hærvej«, og herfra har forfatteren sin titel til bogen og til sit emne. Også her har Hugo Matthiessen med sikker artistisk sans valgt det rette. Selvfølgelig er det ikke hans mening hermed at fastslå vejens særlige karakter af militær marchrute, og det kan der være grund til at erindre sig. Når hærene kom dragende, var det på ondt og godt begivenheder, som fæstnede sig, men det var undtagelser. Vejen, såvel i sine oprindelige bestanddele som over større sammenhængende strækninger, må tænkes banet og holdt banet af den fredelige færdsel.

Når Hugo Matthiessen om vejens alder siger 1000 år, mens Vilh. la Cour mener, at den snarere er 3500 år, en oldtidsvej,⁶⁾ er afvigelsen mellem deres opfattelse næppe så stor, som tallene kunne antyde; ret beset er der måske kun tale om en forskel i historisk temperament. Den første afviser ikke, at dele af vejen kan være oldtidsvej, den anden hævder ikke, at oldtidsvejene har dannet en sammenhængende vejstrækning i Hærvejens skikkelse. Tilbage bliver for menigmand ikke ét, men flere spørgsmål, som ikke kan besvares, men måske nok præciseres og uddybes en smule.

De første veje tænkes jo opstået som »stjerner med midtpunkter i oldtidsbygdernes samlingssteder«. ⁶⁾ Disse vejstjerner indgik senere i mere omfattende vejsystemer, men forudsætningen for, at en vej kunne opstå og blive opretholdt, var naturligvis et vist færdselsbehov. Det er derfor ikke alene færdselens mål, men mere dens formål, der må spørges om. Her åbner sig mulighed for et vidtstrakt gæsteri. Hvad ved vi? Kun lidt og svagt antydet. Simpel sandsynlighed taler dog for, at vejformålene og dermed vejene må have spillet en væsentlig rolle i oldtidsfolkernes liv, og at det mere har været handelsfolk end krigsfolk, der har befærdet oldtidsvejene. Men herfra og indtil Hærvejen træder frem som den fastlagte rute mellem Slesvig og Viborg, har, som antaget af dr. Vilh. la Cour, liget måske 2500 år, i hvilket tidsrum vejen fandt sit leje, der altså må betragtes som et resultat af en lang og omskiftelig udvikling. Hvorfor kom Hærvejen da til at gå netop her? Hugo Matthiessen siger herom, »at færdselen i mere primitive tider nødtes til at holde sig tæt op ad de store vandskel . . . og i ikke mindre grad måtte det være fortidens mennesker magtpåliggende at vige udenom de store, vildsomme skovstrækninger, hvor farbare veje var besværlige både at bane og holde vedlige.«⁷⁾ En grund mere til, at man helst undgik de store skovstrækninger, var sikkert de farer, som her kunne skjule sig. Røvere i skoven var en realitet. Man kan nok heller ikke se bort fra, at Jyllands forhistoriske opdeling i flere småriger har været en hindring for en gennemgående færdsel, hvorfor denne efter rigets samling ca. 900 må have fået forøget betydning. Hvis Hærvejen nogen sinde er »brudt igennem« over nye strækninger,

må dette formodentlig være sket i forbindelse med den politiske udvikling.

Omkring 1400 begyndte den danske kvægdørsel sydpå.⁸⁾ Denne måtte nødvendigvis medføre nye veje ned gennem halvøen, ruter, som dog naturligt sluttede sig til de bestående, hvor dette var muligt.

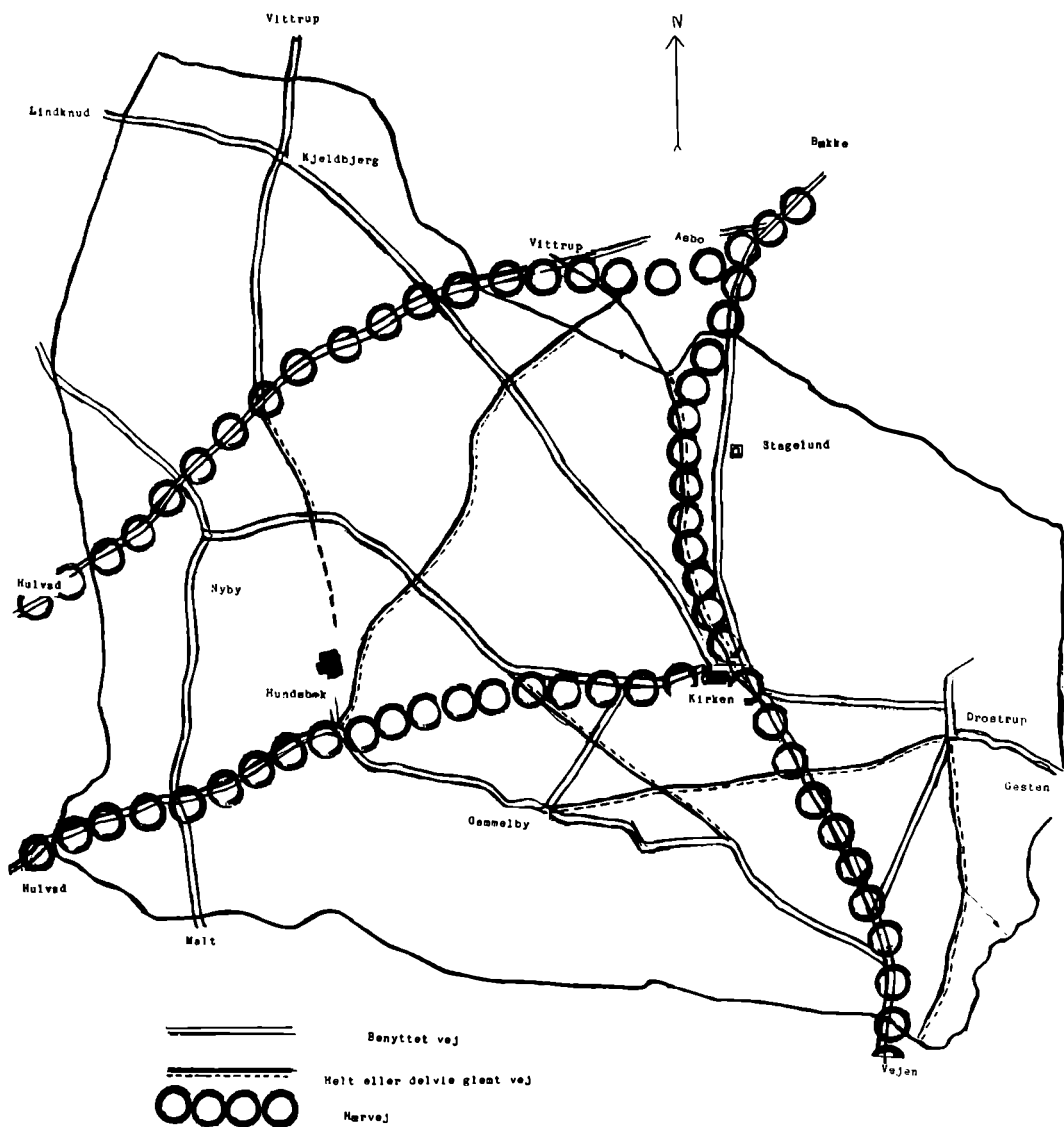
Hvorledes kan en sådan udvikling fra oldtidsvej, hærvej til oksevej antages at have præget vejbilledet i Læborg sogn? Mens vejforbindelsen nordfra formodentlig altid har ligget fast og uforanderlig, stilende mod oldtidsbygden med helligdom, stormandssæde osv., synes vejens fortsættelse videre sydpå mere tvivlsom. For den rejsende nordfra, som var på langfart og var nået til Læborg, øjnedes en alvorlig hindring for den videre færd forude, et vældigt mørkt skovland, der lukkede horisonten i øst og syd. Også i vest var der skove, men afbrudt af lysninger. Hermed var den videre rute anvist. Med samme motivering har færdselen sydfra omkring Oksenvad måttet bøje mod vest.

Dr. phil. Marius Kristensen har i en afhandling »Grænser og grænseveje« 1920 omtalt bl. a. »den ældgamle vej fra Viborg til Ribe over Randbøl, Bække og Foldingbro«. Han nævner desuden »en ældre kongevej — og oksevej — som allerede i 17. århundrede var forladt af oksedrifterne, men som har efterladt sig tydelige spor. Den gik fra Viborgvejen omtrent ved Læborg og gik over Vejen, Skodborg og Oxenvad vesten om Haderslev dam til Immervad, hvor den traf den senere østlige oksevej.«⁹⁾ Marius Kristensen synes at antage, at vejen i begge dens forgreninger har gået vest om kirken, hvad terrænforholdene iøvrigt også sandsynliggør. Når han videre, i modsætning til Hugo Matthiessen, vil opfatte Foldingbro-ruten som den ældste, har han rimeligvis ret.

Skotvejen i den sydvestlige del af sognet, der tidligere forbi Hundsbæk har nået til Læborg, er nok en erindring om den gamle Viborg—Ribe vej eller Hærvejen i dens ældste forløb gennem sognet. »At denne vej har været af betydning, fremgår af den omstændighed, at den endnu mange steder står med sin høje opfyldning og grøfter, omtrent som vore offentlige veje, uagtet den i umindelige tider har ligget hen uden vedligeholdelse. Der har også i sin tid været bro på denne vej over åen mellem Brørup og Læborg sogne, og hvor broen har stået er endnu bevisligt.«¹⁰⁾ Således skriver Stephan Iversen, formand for sogneforstanderskabet 1869, da en istandsættelse af vejen var under drøftelse.

Med stuedrifternes tid må der være opstået en tilbøjelighed til at forkorte vejen, hvor dette var muligt, og samtidig blev de tidligere skovhindringer sikkert ladet ude af betragtning, dels på grund af omfattende rydninger, dels fordi skovgræsset kunne tjene som gratis foder. Dette var formodentlig baggrunden for, at stuedrifterne, uafhængige af tidligere færdselsspor fra Læborg satte kurs lige mod syd. En ny »Hærvej«

blev resultatet, færdselens tyngdepunkt flyttedes fra Skotvejen, og hvis det befæstede Hundsbæk, som var opstået ved vejen, havde haft bevogtningsopgaver, kunne disse nu henlægges til Skodborghus.

Da det 1570 ved kgl. brev bestemtes, at udførselen af heste og hornkvæg fremtidig skulle ske over Foldingbro og ikke længer ved Skodborghus,¹¹⁾ var denne reform måske ikke helt så indgribende, som man kunne tro, idet der sikkert længe forinden var ført drifter over begge steder. Et nyt kongebrev 1579, hvorefter alle dyr skulle fortoldes på Skodborg-

hus, inden de førtes over Foldingbro, må ses som et forsøg på at skabe klaring over en forvirret situation. Efter Skodborghus' salg 1580 var denne udførselsvej dermed lukket. Den hermed afsluttede oksevejsfærdsel kan næppe have spændt over et længere åremål end ca. 200 år og i hele perioden må den vestlige rute sikkert have taget en del af færdsel.

Mens Læborgs oldtidstraditioner gennem århundreder havde draget hærvejsfærdsel til sig, kom på et iøvrigt ukendt tidspunkt den dag, da man ikke længer fandt nogen grund til at lægge vejen om ad Læborg. I stedet bøjede man mod vest allerede i Asbo i Bække sogn. At denne tredie Hærvej gennem sognet blev kaldt en Ribevej bortforklarer ikke, at dens oprindelige mål og formål må søges andetsteds, nemlig i tilknytning til den gamle hærvejsrute. Når Ribevejen tog færdsel fra Skodborghusvejen, var det utvivlsomt, fordi ruten over Foldingbro havde århundreders hævd, hvad »den døde vej« som anført savnede, og kronens salg af Skodborghus var måske mere en følge af end grunden til, at færdselen forsvandt. I hvert fald synes det en urimelig antagelse, at Frederik II, skønt stærkt optaget af sine vildtbaneplaner, skulle ladet sig friste til at bortbytte Skodborghus, det vigtige toldsted, hvis det ikke allerede forinden havde været svigtet af færdsel.

Ved Skodborghus fandtes ingen bro, men et vadested. Foldingbro, som ved ovennævnte hærvejsbetragtninger er kommet i forgrunden som overgangssted over Skodborg å, var derimod en realitet.*) 1521 bestemtes ved kgl. brev, at Malt herreds beboere fremtidig skulle være fri »for al tønge og udgift, som de hertil havde gjort og givet til Folding bros opholdelse . . . . men dog hver mand, som havde plov og var bosiddende i herredet, skulle svare I skæppe got korn til den kgl. lensmand på Tørring«. Brokornet skulle leveres i kroen ved Foldingbro.¹²⁾

---

*) Da slavekrigen truede 1848, ventede man, at slaverne ville komme over Foldingbro — ikke ved Skodborghus.

LÆBORGGAARD

»Læborggaards øde« eller »Læborg ejendom« kaldtes for ca. 300 år siden den jord, der lå omkring kirken. Lyngen havde da forlængst bredt sig over de 100 à 125 tdr. land, arealet omfattede, men under lyngen var der endnu 1749 tydelige dyrkningsspor. Skellet til Gammelby og Stage-lund marker var påviseligt.

Disse kendsgerninger taler for, at der engang har ligget en *Læborggaard* her ved kirken, men hvornår og under hvilke omstændigheder gården er forsvundet, synes der ikke at være nogen efterretning om. Lige så lidt ved man selvfølgelig om gårdens karakter, om det har været en almindelig bondegård, en oldtidsborg med bevogtningsopgaver eller hvad. Navnet Læborg siger – som omtalt – intet om, at der har været en borg her. Der er på den anden side nogen sandsynlighed for, at dette kan have været tilfældet, idet stedet ikke kan frakendes en væsentlig strategisk betydning, hvilket dog afhænger af den vigtighed, man mener at kunne tillægge Hærvejen. »Bag beretningerne hos Saxo og Knytlinga-Saga om de årelange borgerkrige i Jylland ved 1100-tallets midte kan man glimtvis følge hærenes fremrykning på hovedrouten mellem Danevirke og Viborg«.1) Altså også gennem Læborg. Selv om man således hører historiens tale særlig tydeligt i netop det anførte tidsrum, har der selvsagt også til andre tider været kamptummel og våbengny omkring Hærvejen. Fortiden rummer også ufortalte begivenheder, hvorunder en borg i Læborg kan have spillet en rolle for endelig til sidst at blive ramt af en ødelæggelse, som aldrig blev genoprettet. Det er til den udeblevne genoprettelse, at den historiske interesse – i givet fald – må knytte sig. Har der nogen sinde ligget en gård med forsvarsopgaver på Læborg grund, har befæstningsanlægget i hvert fald ikke kunnet omgives af vand. Dette alene kan have været tilstrækkelig grund til at flytte stedets forsvar til gunstigere omgivelser. – En væsentlig indvending mod tanken om en borg på Læborg banke er, at der ikke er fundet arkæologiske spor²⁾ af en sådan, ej heller i 1683, da terrænet endnu henlå ret uberørt, kunne noget byggested påvises.

Mere sandsynligt er det, at Læborggaard har været en hovgård eller *ornum*, dvs. et jordstykke, som »ifølge sin særlige karakter og på grund

af sit værdighedsprivilegium ikke tillades at gå i skifte med andre jorder. Den var altså undtagen fra rebning.«³⁾ Den gård, som engang har beklædt dette ornum eller enemærke, har ikke huset en almindelig bonde, men en stormand. Vel stedets høvding, hovbonde og offerpræst, en person, som passer ret godt ind i forestillingen om Læborg som et tidligt bebyggelsesområde med et tilhørende kultisk centrum. Vi er hermed søgt tilbage til oldtiden for at finde en rimelig forklaring på Læborggaards eksistens. Den har haft sin storhed i en tid, som ligger uden for historiens lys, men den har holdt sig i hævd så længe, at stedets tradition bevaredes ubrudt for senere at understreges ved kirkens opførelse.

Mest bemærkelsesværdigt er det dog, at dette ornum eller enemærke, Læborggaards jorder, gennem disse mange århundreder indtil udskiftningstiden har kunnet få lov at henligge nogenlunde uantastet af den til alle tider årvågne begærlighed efter jordegods. Her synes ganske særlige forhold at have gjort sig gældende. Andre steder i landet fandtes krongods, som antages at have været tempelgods, inddraget fra førkristelige helligdomme.^{3a)} Måske ligeså med Læborggaard.

1468 solgte væbneren Lave Snub, der ejede Brødsgaard i Harte sogn og synes at have tilhørt en adelig slægt med udbredelse i Koldingegnen, et *gårdseje* på *Skovbøl* mark i Læborg sogn, øst for Læborg kirke, samt et stykke skov »som kaldes *Suobbeslund* og al sin ejendom over al Læborg mark tilligemed et byggested i Drostrup«.⁴⁾ Køberen var Tellef Rewentlow.

Historikeren Oluf Nielsen, der omtaler ovennævnte skøde i sin bog om Malt herred, formoder, at handelen har drejet sig om Læborggaard. Det må dog bemærkes, at udtrykket »over al Læborg mark« jo er en formel vending i gamle skøder og ikke ensbetydende med »al Læborg mark«. Skoven *Suobbeslund* antages at have navn efter væbneren Lave Snub, som O. N. i sin bog kalder *Suob*, skønt han andetsteds bruger det formentlig rigtige navn.⁵⁾ Det rette navn på *Suobbeslund* må vist være *Snabeslund*, idet »snabe betyder en strimmel skov, der strækker sig ind i marken«.⁶⁾ Det gårdseje på *Skovbøl* mark, som omtales, og som O. N. antager må »have været mere end en simpel bondegård«, kan næppe have været Læborggaard. I Ribe domkapitels jordebog fra 1618 oplyses, at kapitlet da ejede følgende gods i Læborg sogn:⁷⁾ 1 gård i Drostrup (det ovenn. byggested?), som svarede i årlig landgilde 3 ørter korn, 2 svin, samt gæsteri. 3 byggesteder i Drostrup og *Skovbølling* mark, der svarede 2 ørter korn; her er tilføjet ordet *Snapslund*, altså den før omtalte skov, som i de da forløbne 120 år må antages at være blevet ryddet og har givet plads for 3 gårde. Når disse betegnes som byggesteder, betyder det, at der for tiden ingen bygninger fandtes, altså nærmest øde, hvilket svarer til den beskedne landgildeydelse. Endelig havde kapitlet 1 boel i Drostrup »med en ansteenit enemerck jord«, hvoraf svarede 1 td. korn.

1 gås, 1 skæppe havre, 2 høns. Det kan ses, at sidstnævnte boel op gennem tiden bevarede en vis forbindelse med førstnævnte gård i Drostrup.

Der kan næppe være tvivl om, at det nævnte gods i skødet fra 1498 og i jordebogen 1618 er det samme. Ingen af stederne synes der at være tale om Læborggaard. Mens godset i Drostrup kan følges fremefter og vil blive omtalt i det følgende, omtales Skovbølling og de 3 herværende byggesteder næppe senere, i hvert fald ikke i matriklerne efter 1660. Skovbøl eller -bølling, altså engang en lille by, må have ligget nogle hundrede meter nordøst for kirken. Her fandtes på udskiftningstiden *Byggesteddamm agre*.⁸⁾ Et sogn melder, at omtrent her »norden for de gamle lergrave« skulle Læborggaard have ligget.⁹⁾ Omstændighederne bekræfter – som så ofte – sagnet, men med den – lige så almindelige – modifikation, at der er tale om en forveksling mellem gården(e) på Skovbølling mark og Læborggaard, der sikkert må søges nærmere kirken, hvor et andet sogn forøvrigt placerer gården.

Den bebyggelseshistoriske udvikling, som synes at fremgå af det anførte, viser, at der fra en oldtidsbygd i nærheden af kirken over det ligeledes forsvundne Skovbølling er sket en landvinding, en »vandring« østpå til Drostrup.

Læborggaard var *krongods*. Den ejedes af kronen eller staten eller, som det hed, af kgl. majestæt. Hvis en gård blev øde, så ingen ville svare de påhvilende skatter, »hjemfaldt« den til kongen. Havde ejeren på en eller anden måde alvorligt forbrudt sig, tilfaldt hans ejendom ligeledes kongen. Ved reformationen blev kirkernes og klostrenes gods krongods. Når og hvorledes Læborggaard er kommet under kronen vides ikke (saml. foran). I Kong Valdemars jordebog fra o. 1260,¹⁰⁾ der nævner kongens og kronens gods, findes gården ikke omtalt. Det er dog sandsynligt, at Læborggaard på den tid har været øde, idet jordebogen måske forbi-går ikke indtægtsgivende gods.

I Erik Juels jordebog fra 1649–50 nævnes »alle Drostrup mænd giver samtlige af Læborg ejendom 2½ ørte rug«. ¹¹⁾ Man kunne tro, at denne afgift svarede til Hundsbæk, men dette var ikke tilfældet. Læborggård har stadig været krongods, og når afgiften er omtalt i Erik Juels jordebog, skyldtes det, at han som Drostrup-mændenes husbond var ansvarlig for, at afgiften blev betalt.

Hvornår mændene i Drostrup har begyndt at bruge Læborggaards jorder og svare afgift heraf vides ikke, men vi ser heri en bekræftelse på, at man ikke havde glemt den oprindelige forbindelse mellem Læborggaard og Drostrup.

Efter 1536 havde domkapitlet i Ribe mistet den formelle rettighed over dets jordegods, som jo nu var tilfaldet kongen, men reelt skete der ingen større forandring. Indtægterne af godset tilfaldt fremdeles præste-

skabet i Ribe, og gården med det tilhørende boel i Drostrup var udlagt til sognepræsten ved Ribe domkirke, Niels Jørgensen Seerup. 1661 nævnes han som »ejer« af gården,¹²⁾ men 1664 var den udlagt som ryttergods. I stedet fik N. J. Seerup udlagt Læborggaard,¹³⁾ hvis årlige indtægt, 2½ ørte korn, svarede nogenlunde til indtægten af gården i Drostrup. 1670 blev betydeligt mere af N. J. Seerups kapitalgods udlagt til ryttergods, hvilket han var dårligt tilfreds med, idet han af kongen havde fået adskillige øde gårde, som ingen indtægt kunne give.¹⁴⁾ Heller ikke Læborggaard synes at have været ham en tilfredsstillende erstatning. Allerede 1674 spores gnidninger mellem præsten og Drostrupmændene, der dette år lod tage tingsvidne på, at de plejede at svare de 2½ ørte korn af Læborg ejendom. Niels Jørgensen Seerup døde 1685 og sønnen, Søren Seerup, efterfulgte ham i embedet. Året efter indstævnedes Søren Seerup Drostrupmændene, der »ikke efter ældgammel rettighed, jordebog, kgl. majst.' allernådigste brev samt det højlovlige rentekammers specifikation vil levere de 2½ ørte rug årligen af Læborggaards ejendom«. Mads Knudsen i Drostrup mødte i retten på samtlige beboeres vegne og fremlagde skriftlig erklæring, at de tilbød ed på, at de aldrig havde fæstet Læborg ejendom. Det stod nok i Søren Seerups brev, at han skulle nyde årlig 2½ ørte rug af Læborggaard, men ikke, at Drostrup beboere skulle svare dertil. Mads Knudsen mente, »at rentekamrets specifikation måtte skyldes vrangelig beretning og formoder vi fattige mænd ikke efter magister Søren's mening med videre skyld og udgift besværes og vores fæsteboliger i Drostrup skulle forårsages i armod at kvittere.«¹⁵⁾

Dommen gik dog Drostrupmændene imod. Mads Knudsen havde fremlagt ovennævnte tingsvidne fra 1674 – velsagtens i den tro, at det talte til fordel for ham og hans fæller, uden at kunne læse indholdet, men her stod med rene ord, at man plejede at svare den nu igen omstridte afgift.

Nogen stor nytte kunne Drostrupmændene ikke have haft af Læborggaard på daværende tid. Markbogen, der udarbejdedes o. 1683, anfører: »Ingen kan mindes, når samme gård har været ved magt, eftersom stedet ikke kendes, hvor gården haver standen, og ligger dens jord overalt med store lyng begroet. Marken strækker sig i øster og vester; øster til Drostrup mark, vester til Gammelby mark, sønder til Gammelby vej,¹⁶⁾ nord til Staulund tørvemose og ligger trindt omkring kirken. Opmålt i 13 stykker. Om rug og græs er aldeles intet meldet. I lige måder findes ingen efterretning om skel imellem omliggende byer.«

Man vil tro, at det har været folk fra Drostrup, der har vist landmålerne til rette ved denne lejlighed. At man ikke vidste, hvor skellene var, modsiges af, at jorden blev opmålt i 13 stykker. Selvfølgelig vidste man i 1683 besked med markskellene; det var fakta, som lå til enhver tid parate i en bondes bevidsthed, hvilket forøvrigt også vil fremgå af

det følgende. — Af de opmålte 13 stykker var det største 992 alen langt og ved enderne henholdsvis 260 og 350 alen bredt, det mindste 224, 30 og 43 alen.

Hvor længe Læborggaard var tillagt sognepræsten ved Ribe domkirke vides ikke. Det har sikkert ikke været let for ham at få Drostrupmændene til at betale deres afgift, da der ikke var tale om et egentligt fæste, som i tilfælde af resterende landgilde kunne fradømmes bønderne.

26. august 1747 skrev rentekamret til general Henrich v. Scholten, der da ejede Estrup, »at den kgl. maj. tilhørende gård i Riberhus amt, Læborg kaldet, dens jord må bønderne udi Drostrup by efter deres allerunderdanigste ansøgning overlades i den stand samme nu befindes til bestandig brug, imod at deraf svares årlig 5 rdl.«. Ejeren af Estrup skulle indestå for, at de 5 rdl. blev betalt.¹⁷⁾

Af dette brev ses, at Læborggaard nu atter tilhørte kongen, og at Drostrup beboere havde gjort ansøgning om at måtte beholde brugsretten. Baggrunden herfor var, at det var blevet bedre tider med stigende kornpriser og dermed voksende interesse for godsforøgelse. Det var herremanden på Hundsbæk, Peder Thonbo, som havde meldt sig som liebhaver til Læborggaard. Når han fik afslag fra kongen (rentekamret), og Drostrupmændene fik lov at beholde jorden mod at svare 5 rdl. årlig, har vi hermed et eksempel på, hvor meget alders hævd betød i et sådant spørgsmål, ligesom der fra regeringens side kommer en vis velvilje over for bønderne til udtryk.

Snart efter må Drostrupmændene have begyndt at holde skarpere øje med, at Gammelby beboere ikke gik Læborggaards jorder for nær. 9. december 1749 begærede Drostrup bys beboere foretaget syn angående skellet mellem Læborggaard og Gammelby marker, og denne forretning blev 19. december udført af synsmændene Søren Andersen og Jep Andersen af Varho i Gørding sogn, Poul Pedersen af Brørupgaard og Tyge Andersen af Hulvad, Brørup sogn. Ridefogden på Estrup, Laurids Gydsen, var nærværende på Drostrup bys vegne. Gammelbymændene var selvfølgelig også mødt op, ledsaget af sr. Laurits Thistrup.

»Ved nordre side på agerjorden, som Læborggaard skal tilhøre, strækker (den) sig øster til Drostrup mark og vester, nemlig de nederste agre, til noget mosejord, og de andre næst liggende agre sønden for løber ind til nogle agre, som løber tværs for, nemlig sønder og nør. Derefter fulgte vi vestenden af Læborggaards agre i sønder indtil Gammelby kirkevej, hvilken jord som forbem. ligger norden, nordvest og nordøst for kirken. På forbem. agre fandtes ingen brud, men samme går helt lige ud fra østen og i vesten til forbem. tværagre. Hvornæst vi forefandt sydvest fra Læborg kirke og Gammelby kirkeveje en del agre beliggende mellem kirken og Gammelby vej, strækkende sig i øster og vester med enderne, nemlig østerenden, som afbrydes og ender noget for (før)

kirken og kirkediget, og vesterenderne ender for Gammelby agre, som vi syntes for nylig har været i brug. Hvilke agre, som er næst sønden for kirken, er af stor længde og hvorpå ikke fandtes noget brud. (Disse agre) stødte i vesten på en liden mose. Videre forefandt vi nogle kortere agre næst sønder for forbem. agre, som stødte for en mose ved østre ende og ligeså en mose ved vestre ende. Store agre fandtes ikke på nordre side af Gammelby vej. Derefter fulgte vi Gammelby vej til øster noget hen, hvor vi blev forevist nogle få korte stykker jord, som gik tværs over forbem. vej. Vi kunne ikke se og skønne, om denne jord hørte til Drostrup eller Læborggaard. Alt dette forberørte og her udi denne forretning specificerede agerjord, undtagen det sidste som meldt, kunne vi ikke anderledes se og skønne, end at samme jord rettelig henhører til og under den øde Læborggaard.«

Synsmændene skulle desuden se på den skade, som Gammelby mænd havde gjort på Læborggaards område ved sajgravning og lyngslet. Der var tale om en »stor skade«, der ikke kunne ansættes til mindre end 20 rdl.¹⁸⁾

Ligesom ved opmålingen 1683 kunne man nu i 1749 se, at jorden engang havde været dyrket. At Drostrup beboere skulle have foretaget en sådan dyrkning er ikke sandsynligt, da de havde tilstrækkelig jord i deres egen bymark. Den nærliggende tanke, at der kunne være tale om oldtidsagre, modsiges af agrenes relative længde i forhold til bredden, idet agre, der var bearbejdet med oldtidens primitive plov, arden, havde en forholdsvis bred form.¹⁹⁾

1751 klagede Drostrup mænd atter over, at Gammelby mænd ikke ville respektere skellet mellem deres og Læborggaards jorder. Efter ordre fra stiftamtmanden blev der nu sat sten i skellet, »med sten og kul til et bevis i fremtiden«. Hermed var en langvarig uenighed mellem de to byer endelig bragt til afslutning.

8. august 1770 skrev Poul Østergaard i Vejen mølle til rentekamret med forespørgsel, om han kunne købe Læborggaard, der nu var ansat til hartkorn 2-0-0-0. Det blev afslået, idet gården var »overladt Drostrup bymænd til bestandig brug«.

Da Drostrup jorder 1784 blev udskiftet, blev Læborggaards areal endnu engang fastslået, hvilket ikke voldte vanskelighed, idet man holdt sig til de i 1751 opsatte skelsten. Der blev tillagt skoleholder Andreas Bruun 12 tdr. land af Læborggaards jord vest for Kjeldbjerg vej. Hvad der blev tilovers af arealet vest for Kjeldbjerg kirkevej og nord for Gammelby kirkevej blev henlagt til »det andet opbygte hus« på Læborggaards mark (ejendommen »Læborghus«, matr. nr. 19, Drostrup, samt matr. nr. 13a, Gammelby). Det øvrige af arealet blev delt mellem Drostrup 7 gårde, der hver fik sin lod.²⁰⁾ Disse lodder er nu selvstændige ejendomme, der vil blive nærmere omtalt under gårdhistorien.

RUNESTENEN

Wed Læborig kierckegaard findis en stor steen med runebogstaffuer paa baade (begge) siider.«¹⁾ Således skrev præsten Christen Hansen Stenderup o. 1638 i en indberetning til lægen og oldforskeren Ole Worm, der gennem biskopperne havde affordret landets præster oplysning om gamle sager i deres sogne. Der var forskel på de indkomne beskrivelser, og meddelelserne fra Læborg sogn er ret magre. Vi har dog i hr. Christens beretning den første skriftlige omtale af Læborg-stenen, som hermed droges frem af ubemærketheden. Kort efter blev stenen tegnet af den unge Laurids Bording, der var hører på Herlufsholm,²⁾ og tegningen blev brugt i Ole Worms berømte værk om danske oldtidsminder.

Omtrent på samme tid var kongens kansler, Christian Friis (1581–1639),³⁾ i Læborg. Han var en lærd mand, stod i forbindelse med Worm og var historisk interesseret. Det er nærliggende at antage, at kansleren har besøgt Erik Juell på Hundsbæk, som lod nogle af sognets bønder sammenkalde for efter Christian Friis' ønske at foretage en gravning i nærheden af runestenen, hvor der lå en kæmpesten tildels under jordoverfladen. Opgaven var at grave denne store sten fri, så kansleren kunne få opklaret, om der, som han formodede, også fandtes runer på denne sten. Resultatet blev et stort hul gravet om stenen, uden at der dog fandtes runer, og det viste sig umuligt for den tilstedeværende arbejdsstyrke at rokke den store granitblok, skønt kansleren gerne havde set undersiden.⁴⁾

Stedet var ca. 150 m nord for kirken og ca. 15 m øst for den nuværende landevej. Situationsbilledet var efter ovennævnte gravning et hul, vel ca. 15 m i tværsnit, hvori den delvis afdækkede granitblok ca. 3,5 m lang og ca. 2 m bred, men noget tilspidset mod den ene ende, idet længderetningen var øst-vest. Ovenfor hullet lå runestenen. Om nogen flytning ved nævnte lejlighed eller senere vides intet.⁵⁾

Siden kaldte man i sognet udgravningen »æ dronnings huol«. Man havde fået at vide, at der i runeindskriften var ordet dronning, en oplysning, der vel måtte være givet mundtlig, måske af Laurids Bording,

idet Ole Worms værk: *Monumenta Danica* næppe nogen sinde nåede inden for sognets grænser. Mens sognets bondebefolkning selvsagt ikke havde forudsætninger for at forstå runestenens historiske værdi, var nogle af sognepræsterne bedre i stand dertil. Vi skal dog helt frem til Hans

Clemmensen Fog, inden den historiske interesse kommer til udtryk, dog ikke ganske uden tilskyndelse, idet den i 1768 afgivne præsteindberetning også skyldtes et direkte forlangende.

»Af antikviteter findes ved Læborg kirke en sten, som er påtegnet med runebogstaver, men formedelst deres ælde er bogstaverne ganske ukendelige. Jeg har anvendt nogle timer for at få en udlægning af samme bogstaver, men formedelst hyrdedrengene, som efterhånden derpå havde kastet stene, er bogstaverne ukendelige; dog tror jeg ej at kunne give en nøjere beskrivelse end den, som sal. Worm i sin 5. bog pag. 439 har

anført.«⁶) Hans C. Fog aftegnede stenen, og tegningen findes indheftet i liber daticus; den vidner om en vis optagethed af emnet og er vist også ret korrekt.

1811 var en anden runegransker, Martin Fr. Arendt, i Læborg. Stenen lå da stadig på den nordlige rand af den omtrent 200 år forinden gravede grube. Arendt, der samme augustdag havde tegnet den nogle år forinden fremdragne store Bække runesten, var en såre særpræget person, der uden levebrød, ganske opslugt af sin interesse for oldtidsminder, på vagabondvis gennemvandrede store dele af Europa.⁷) Men han forstod sig på runer og lavede af Læborgstenen »en overordentlig nøjagtig blyantstegning«.⁸)

Derefter kom i 1821 islændingen Finn Magnussen på besøg ved stenen, eller stenene, idet granitblokken i udgravningen naturligvis også interesserede. Der kunne jo være tale om en vis forbindelse, f. eks. at runestenen var et frasprængt stykke af blokken, at sprængningen måske først var sket efter, at runerne var hugget osv. Noget egentligt videnskabeligt udbytte bragte besøget i 1821 vist ikke, men derimod et højst vigtigt praktisk resultat, nemlig at runestenen blev flyttet hen til kirken og samtidig fredlyst. Dette meddeltes 9. december 1822 af herredsfogden, og fredlysningen blev 3 søndage oplæst ved kirken.⁹) Man havde tænkt på at indmure stenen i kirkens mur eller i våbenhuset, men dette viste sig på grund af dens størrelse umuligt. Så blev den da »oplagt indenfor kirkegårdens dige og strax nord for kirken på et fundament af rå kampesten og således, at skriften vender i vejret«.¹⁰)

Med disse foranstaltninger var runestenen sikret mod overlast i fremtiden. Om dens skæbne før 1638 savnes enhver oplysning, men de borehuller, 12 på langs og 6 på tværs, som ses på stenen, er talende vidnesbyrd om, at den har været truet af tilintetgørelse på et eller andet tidspunkt. Man kan iøvrigt vanskeligt notere sig disse fakta uden at lade tanken gå videre og spørge, hvor mange runesten er i tidens løb forsvundet under kyndige stenkløveres angreb, og hvorfor er overhovedet nogle blevet skånet. I store træk har vel tilfældighederne været afgørende, men måske øjnes alligevel en periode, hvor runestenedenes oprindelige betydning havde tabt sig i glemselen, men hvor runernes mystik fremdeles var stærk nok til at holde stenkløverne på afstand, ærefrygten var omsat til overtro.

Efter at landsbykirkernes granitkvadre var hugget, fulgte flere århundreder uden påviseligt større stenbehov, da bøndernes byggeteknik jo lod sig nøje med hovedsagelig træ og ler. Herregårdsbyggeriet har også krævet sten, men har aldrig været synderlig stort i Sydvestjylland. Alligevel blev det fra den kant, at faren for egnens store sten i sin tid meldte sig. Bevisligt er det vistnok, at Andreas Charles Teilmann på Nørholm,

da han o. 1780 ombyggede gården, købte og lod kløve flere store sten, således den vældige Svinglingesten, som lå på Bække mark, og hvortil sagnet om Harald Blaatands stenslæbning var knyttet.¹¹⁾ Mindre sandt er det vel, at A. C. Teilmann, beskyldt af ovennævnte M. Fr. Arendt for at have ødelagt flere runesten for at bruge dem til saltkar og trappesten på Nørholm, også skulle haft i sinde at bruge Læborg stenen til disse formål.¹²⁾ Tilbage står den kendsgerning, at endnu i reformtiden kunne nyttehensynet selv hos en så velorienteret og belæst mand som Andreas Charles Teilmann trænge de historiske pietetshensyn i baggrunden.

Det var, da stenen var blevet anbragt på kirkegården, synligt for enhver, at en ret stor flis ved den ene ende af stenen savnedes, og for runeforskerne var dette tab særlig beklageligt, da en af runerne hermed var borte, hvilket måtte medføre, at tydningen behæftedes med en vis, men dog ikke afgørende, usikkerhed. At flisen skulle være slået af under flytningen, hvilket der senere fremkom formodning om, lod sig modbevise af, at mangelen tydeligt havde været til stede i 1811, da Arendt lavede sin tegning.

1888, da kampestensdiget om kirkegården sattes om, fandt den dermed beskæftigede husmand mellem stenene den savnede flis fra runestenen.¹³⁾ Et af de højst mærkelige træf, hvor noget absolut tabt af en lunefuld skæbne blev givet tilbage, men kun fordi finderens var årvågen nok til at kunne afgøre, at det fundne stykke var af samme materiale som runestenen.

Da Nationalmuseets udsendte medarbejder, Mogens Petersen, 1899 besøgte Læborg, fandt han det ovennævnte brudstykke af runestenen henlagt på våbenhusets loft. »Da det er bekendt, at der andre steder er forsvundet sådanne stykker, forekommer det mig derfor uheldigt, at dette vigtige brudstykke er henlagt på nævnte sted. Jeg tillader mig derfor at henstille til den ærede direktørs afgørelse, om det ikke var rigtigst, at der blev forfærdiget en trækasse, hvori det kunne opbevares, og uden på den anbringe en påskrift om, hvad kassen indeholdt, samt, at dette blev indført i kirkens liber daticus som hørende til kirkens inventarium.«¹⁴⁾

1935 anbragtes runestenen opretstående på dens nuværende plads, og det frasprængte stykke blev påsat.

Foruden de spørgsmål, som selve indskriften kan rejse, har også andre forhold givet anledning til diskussion om Læborgstenen. Man har formodet, at den oprindelig har været sammenhængende med den store blok, navnlig fordi materialerne i de to sten er ret ensartet. Der fandtes i sin tid ved findestedet endnu et granitstykke, hvis mål sammen med runestenens længdemål gav nøjagtig samme længde som blokkens.¹⁵⁾ Om frasprængningen var sket før eller efter, at runerne blev hugget, har der også været delte meninger. »Både stenens form og måden, hvorpå indskriften er anbragt, kunne tale for, at stenen oprindelig slet ikke havde

været rejst, men havde ligget ned . . . Denne formodning anser jeg ikke længer for holdbar, efter at jeg senere har haft lejlighed til at undersøge alle vore runestene. I så fald skulle Læborgstenen være en undtagelse.¹⁶⁾ Det almindelige var, at runestenerne stod oprejste, hvilket jo også synes at svare bedst til deres formål. Noget andet er, at flere runestene er fundet i omstyrtet eller væltet tilstand, således den mindre Bækkesten.¹⁷⁾

rhafnukatufi : hiau : runar : þasi aft þurui : trutnik : sine Tue,
Ravns ætling, huggede disse runer efter Thyra, sin dronning.¹⁸⁾

Dette er stenens indskrift. Tydningen af runerne har aldrig, især efter at det tabte brudstykke igen kom for dagen, voldt vanskelighed. Derimod har tolkningen givet anledning til adskillig drøftelse. Man spørger: Hvem er Thyra, og hvem er Tue? Problemet bliver særlig indviklet ved, at der også omtales en Thyra på den lille Jellingsten samt på den store Bækkesten. Kan det mon være den samme fornemme kvinde, som er nævnt på alle tre sten, nemlig Thyra, der i Jelling kaldes kong Gorms kone, Danmarks bod, i Læborg benævnt som dronning, mens hun i Bække blot nævnes som Thyra.

Når man har ment at kunne se en forbindelse mellem de tre runemindesmærker, skyldes det, at i Jelling og i Læborg omtales en dronning Thyra, mens der i Læborg og Bække nævnes en Tue af Ravns æt, som henholdsvis har hugget runer og været med til at rejse høj over Thyra. Der kan på dette grundlag udvikles mange og vidtløftige kombinationer, og dette er naturligvis også sket. Flere vil lige så sikkert fremkomme, uden at forklaringen på, hvem Thyra og Tue var, dermed vil rykke synderligt nærmere. Vort kendskab til disse mennesker, som levede for ca. 1000 år siden, er ringe, men i selve stenrejsningen, forevigelsen i granit, ser vi vidnesbyrd om en tankegang, som spænder over et årtusinde. Heller ikke ved vi rigtig besked om, hvorledes det i sin tid rejste mindesmærke med høj og sten har set ud.

Blandt de fremkomne teorier om Læborgstenens oprindelige plads er den, at stenen måske har tilhørt et større anlæg, hvori også den store Bækkesten tænkes anbragt, naturligvis fordi indskrifterne tilsyneladende nævner de samme personer. På et senere tidspunkt skulle så Bækkestenen være kommet til Bække for at finde anvendelse i kirkegårdsdiget.¹⁹⁾ Mest afgørende mod denne antagelse taler, at man i Bække var velforsynet med sten, og der kunne ikke være rimelig grund til at indlade sig på en besværlig stenflytning fra Læborg. Derimod vil man finde det sandsynligt, at der i Læborg har været rejst en runesten mere.²⁰⁾ En sten, hvorpå Tue har sat en runeindskrift, der først og fremmest berømmede Thyra, mens Læborgstenens runer mere henleder opmærksomheden på Tue selv.

KIRKEN

Der er intet imponerende ved Læborg kirke, men den er af den slags gamle bygninger, man ikke så let bliver færdig med at se på, præget af mange århundreders hårdt vejr. Og dog er kirken stort set uforandret som ved opførelsen for ca. 800 år siden. Med sine omgivelser, kirkegårdens kampestensdige og runestenen inden for lågen virker kirken i al sin beskedenhed stærkt som historisk realitet, mere end nogen anden af egnens landsbykirker, hvoraf flere jo er præget eller helt afløst af nyere murstensbyggeri.

Kirken er lille, men bygget efter gode forbilleder, med rummet opdelt i skib, kor og apsis. I denne skikkelse har den stået gennem vel et par århundreder, indtil tårn og våbenhus blev tilbygget. Bortset fra at tårnrummet er sat i forbindelse med skibet, er kirkebygningens oprindelige størrelse uforandret, og rummet må vel i sin tid have svaret til det foreliggende behov, så sognefolkenes skare har for disse ca. 800 år siden ikke været særlig stor. Der har været beslutsomhed og offervilje bag rejsningen af en sådan granithugget kirke, og selv om måske den drivende kraft er udgået fra stiftsbyen Ribe, må man nok tænke sig sognets kirke rejst af sognets folk.¹⁾

Mærkeligt nok har de mennesker, som her har gået ind og ud gennem mange slægtled ikke efterladt sig nævneværdig erindring i form af gravmæler eller andre synlige minder. Det er usædvanligt, hvor der findes en adelig sædegård i sognet, at sognets kirke således som her savner ethvert præg af dette naboskab. En gennemgang af Hundsbæks historie vil dog i nogen grad forklare dette forhold, idet kun enkelte af gårdens ejere havde nærmere tilknytning til stedet, og så vidt det kan ses, har patronatsretten til kirken aldrig haft varig tilknytning til Hundsbæk.

Her som andetsteds har kirkens gulv været benyttet som gravplads, sandsynligvis kun af sognets bønder, der mod betaling til kirken kunne opnå en sådan begunstiggelse. Endnu 1873, da J. Helms undersøgte kirken, fandtes i gulvet en egetræsramme over en barnegrav fra 1693, og man fortalte ham, »at for ikke længe siden« havde der været mange sådanne egetræs gravrammer i kirken.²⁾

Med *tårnets* tilbygning, rimeligvis i 1400erne, og med opførelsen af våbenhuset, hvilket vel er sket omtrent på samme tid, fik den lille kirkebygning med sine grå granitmure en ny og betydeligt mere dominerende skikkelse, den himmelstræbende gotiske byggestil havde nået Læborg, omend kun i en stærk neddæmpet form. Om tårnet stod med murstensfarven mod granittens grå kan der kun gisnes om, og lige så lidt ved man om tårnets oprindelige tagkonstruktion. Det er ikke sikkert, at den opadstræbende gotiske byggestil, som var herskende ved tårnets opførelse, har ladet sig nøje med et sadeltag som det, der nu dækker tårnet. Et pyramidetag eller et spir af den tórninglen-ske type, rejst over fire gavle, ville synes mere i overensstemmelse med byggeperiodens ideal. Der kendes eksempel andetsteds fra, at en kirkes spir fra samme tid senere afløstes af et sadeltag.³⁾

Der kan næppe være gået mange år efter tårnets opførelse, før man måtte erkende, at det stod sig dårligt imod egnens barske vejrlig. Tidens tand gnavede hårdt mod det udsatte tømmer- og bygningsværk, og snart befandt man sig i en restaureringsperiode, som har været gennem århundredre og først bragtes til afslutning ved at give tårnet dets nuværende skikkelse.

Ved et syn over kirken 1738 måtte man bemærke, at »i tårnet er muren ganske brøstfældig og er færdig at falde ned«. 1740 omtales atter

revner i tårnet fra øverst til nederst, så der var fare for, at muren ville falde ind over kirken. Disse synsforretninger foretoges en søndag efter gudstjenesten og forrettedes af præsten samt et par mænd fra sognet. Præsten indsendte resultatet til biskoppen, og videre skete der ikke.⁴⁾ Skønt de nævnte brøstfældigheder kunne synes foruroligende nok, ser det ikke ud til, at kirkens patron, Estrups ejer generalmajor Henrik v. Scholten, der boede i København, har fundet anledning til at foretage nogen istandsættelse. Efter at Hans Chr. Lautrup 1751 havde overtaget Estrup og det hermed følgende patronat til Læborg kirke, skulle der endnu gå nogle år, inden tårnet blev gjort i stand. Til erindring om denne velgerning ses endnu på tårnmuren: H. L. (Hans Lautrup) 1756 M. B. (Magdalene Buchwald). Restaureringen, der vist forøvrigt blev påkrævet efter, at lynet var slået ned i tårnet, blev sandsynligvis begrænset til det mest nødvendige, men nærmere oplysning herom savnes.

1768 oplyses, at kirketårnet var 271½ alen højt. På den nordre side var tårnet tækket med fjæl.⁵⁾ På den søndre og mest udsatte side har der nok været bly, men man kan slutte, at taget, som jo var vanskeligt at få repareret, har været temmelig mangelfuldt på daværende tidspunkt, kun 12 år efter ovennævnte istandsættelse.

Omkring 1800 begyndte man ved synene af kirken igen at finde et og andet, som var brøstfældigt. 1805 var taget på tårnet utæt og loftet i tårnet råddent, og i de følgende år tog brøstfældigheden til, men 1810 skrives, at mangleterne nu var afhjulpne, hvilket dog formodentlig var et noget overdrevet udtryk for den faktiske tilstand.⁶⁾

Den 16. januar 1818 vågnede man i Læborg sogn op til en slem overraskelse. Natten igennem havde en storm af usædvanlig voldsomhed raset over egnen. Hele taget af tårnet med spærværk, brædder og bly var blæst af og ud over det østre kirkegårdsdige, hvor spærene havde boret sig så dybt i jorden, at de måtte graves fri. Den vestre tårngavl var blæst ind, og tømmerkonstruktionen, hvori klokken var ophængt, var brudt sammen. Den svære klokke var styrtet ned gennem tårnet og havde på sin vej knækket de forbandsbjælker, som fandtes i tårnet, ligesom bjælkeenderne havde løsnet sig og fremkaldt revner i murværket.

L. F. Lautrup på Estrup, der nu havde patronatet til kirken, måtte imødesee en betydelig udgift til istandsættelse af det molesterede kirketårn. Han skrev da allerunderdanigst til kongen og bad om tilladelse til at genopføre tårnet 4 alen lavere, end det før havde været. Amtsprøvt C. D. Koefoed, Ribe, kunne bifalde dette forslag og argumenterer herfor i følgende: 1) At det aldeles ikke er efterladenskab fra kirkeejerens side, at tårnet er nedstyrtet, da dette ved det sidste af mig tagne syn 11. juni forrige år ikke havde nogen øjensynlig brøstfæld, ligesom det af mig kan bevidnes, at hr. Lautrup som ejer af trende kirker i herredet stedse har holdt alle sine kirker i forsvarlig orden. 2) Årsagen til tårnets

nedfald var den skrækkelige storm, som her på egnen rasede mellem 15. og 16. januar, der har virket stærkest på tårnets vestre gavl. Selv har jeg taget det i øjesyn dagen efter, da jeg just i de dage var på visitats der i egnen og kan så meget mere bevidne sandheden af hr. Lautrups andragende. 3) Havde tårnet mod kirken en uforholdsvis højde, også da kirken ligger på det højeste sted i hele herredet. 4) Kan Læborg kirke efter sin beskaffenhed midt i landet, omtrent 6 mile fra havet ej være noget sømærke for de sejlende. 5) Vil det være svær gavnligt til styrke for tårnet, at det bliver de ansøgte 4 alen lavere.⁷⁾

Når Lautrup i dette tilfælde måtte have kongens tilladelse til at gøre Læborg kirketårn lavere, ses heraf, at han skønt såkaldt »kirkeejer« ikke havde frie hænder til at ændre kirkens bygning. Tilladelsen blev givet, tårnet blev genopført, ikke 4 alen, men snarere 10—11 alen lavere end forhen. Sandt at sige blev resultatet slet ikke så ringe endda. Der blev opnået en bedre harmoni mellem tårn og kirke, hvilken næppe kan have været særlig god under de oprindelige størrelsesforhold.

Foruden den endnu brugte indgangsdør i kirkens nordside var der engang to døre i sydsiden, den ene i skibet, den anden i koret. Sidstnævnte dør, som der fandtes mage til i f. eks. Vejen gamle kirke, var påfaldende lille, kun »omtrent 2½ alen høj og kun få tommer over 1 alen bred«.⁸) Af kirkens oprindelige små romanske vinduer er endnu enkelte bevaret. I sydsiden er vinduerne fornyet nogle gange og er stadig gjort større af hensyn til stadig voksende krav om lys og luftfornyelse i kirken.

Klokken har følgende indskrift: Anno dom. MCCCCLXXXII help got unde maria unde cvnte iohans. Ar 1482. Hjælp Gud og Maria og Sct. Johannes. Om der har været nogen forbindelse mellem kirketårnets opførelse og klokken anskaffelse vides ikke, men måske. Heller ikke ved man, om klokken fra først af hang i tårnet, hvilket dog må være sandsynligt. Klokken skulle jo høres. Dens klang skulle ikke blot stige mod himlen, men den skulle også gerne nå længst muligt ud over sognet. Klokken årstal betegner vistnok en periode i den katolske kirkes historie her i landet, præget af en udadvendt højkonjunktur, men senere kom der jo andre dage. Dog tør man nok fastslå, at sognets beboere altid har ønsket, ja, forlangt at kunne høre deres kirkeklokke. Der synes dog at have været tider, hvor klokken har været helt eller delvis ude af stand til at ringe. Brast klokkestrengen, var det ikke enhver mands sag at kravle op i tårnet, der næppe var udstyret med trappe eller stige til klokken, for at udbedre skaden. Værre var det dog, at klokkenes tømmerophæng på grund af tagets utæthed har været behæftet med en nogenlunde konstant brøstfældighed. Videre har man måttet erfare, at klokkenes svingninger i et kirketårn var egnet til at fremskynde forfaldet. Dette har man formodentlig taget hensyn til i 1756, da klokken ved den foretagne reparation ikke kom i tårnet, men ophængtes i en klokkestabel på kirke-

gården. Dette »klokkehus« omtales i synsforretninger 1804—12. Det var efterhånden også blevet trængende til istandsættelse, men i stedet for denne bekostning valgte man igen at hænge klokken op i tårnet, hvilket måske var medvirkende til ødelæggelsen i 1818. Klokken tog dog ingen skade af nedstyrtningen.

I våbenhusets vestmur findes en rund åbning, hvis formål er ubekendt, og som ikke heller omtales af J. Helms i indberetningen til Nationalmuseet 1873. Hullet har givet anledning til forskellige gætterier. Har de syge, som besøgte helligkilden på kirkegården, her lagt en gave? Der har i våbenhuset været indrettet et fyrsted, hvor blytækkeren har kunnet omsmelte blytavlerne til kirkens tag. Skorstenen og ildstedet muliggjorde, at våbenhuset kunne beboes af folk, som befandt sig i en nødsituation, hvilket synes at være sket i hvert fald et par gange. (Saml. Folke minder, madam Calslund.)

Kirkedøren er af egetræ og meget gammel »med meget svært beslag af vandret liggende jernstænger« (1873). I muren findes huller til anbringelse af en spærrebom, der kunne drages frem og, liggende fra karm til karm, hindre, at døren kunne åbnes udefra. Man har hermed en erindring om ufredstider, hvor kirken har tjent som tilflugtssted. Med den venstresvingede vindeltrappe i tårnet er der måske også tænkt herpå.

»Alteret er muret af røde sten; tavlen er gammel, men kan dog ses dens inskription; på den ene side står de 10 bud, på den anden troens artikler, midt for står indstiftelsesordene. I det øvrige er altertavlen som et skab, men uden bilthuggerarbejde.«⁸⁾ Dette ældste kendte alter i kirken var altså udstyret med en skabslignende gotisk tavle, hvis skab og fløje har været smykket med udskårne træfigurer, forestillende bibelske skikkelser. 1768 var figurerne borte og erstattet af de ovennævnte påmalede indskrifter. Denne forandring må antages at være sket på reformationstiden, der jo ikke i alle landsbykirker var lige ødelæggende for den kunstneriske udsmykning, men i Læborg har der åbenbart raset en lokal billedstorm.

1868 fornyedes altertavlen, og man valgte sparsommelighedens vej ved at hente et epitafium i Vejen kirke, hvor det i godt og vel 200 år havde hængt som mindetavle over Eggert Abildgaard og Mette Juel, der døde henholdsvis 1622 og 1623. Denne tavle blev malet op af den gamle maler Hans Jessen i Holsted. »Det må billigt indrømmes, at Hans Maler har skilt sig på en tilfredsstillende måde fra det ham overdragne arbejde ved denne altertavle.«¹⁰⁾ Tavlen findes ophængt i kirken.

»Prædikestolen er 5-kantet af slette høvlede fjæle uden nogen ornament eller inskription.«¹¹⁾ Når Oluf Nielsen i en omtale af stolen o. 1870 nævner »udskåret billeder af evangelisterne«, og J. Helms få år efter konstaterede, at billederne var borte, må det skyldes en fejl notering af O. N.,

Kirken før sidste restaurering.

idet der aldrig har været udskårne arbejder på denne prædikestol. Den havde derimod påmalede billeder af evangelisterne Mathæus, Markus og Lukas, samt en indskrift om, at stolens maling m. v. var bekostet af Hans Kristian Laurup 1783. Stolen findes nu på Koldinghus-museet, hvor man ved at fjerne et lag egetræsmaling fremkaldte en blå maling og staf-fering i rokokostil samt ovennævnte billeder og indskrift. Da konservator og kunstmaler N. Termansen 1930 undersøgte stolen, fandt han borehuller under hjørnerne. »Her har sikkert været anbragt drejede knapper, da rigere udsmykning næppe er tænkelig. På loftet findes rester af lydhimlen med en stor roset.«¹²⁾ — I tidligere tid var prædikestolen sandsynligvis anbragt i korbuen.

Døbefonten er formodentlig kirkens første og eneste, men forøvrigt uden udsmykning. Messingbækkenet med et billede af Sct. Jørgen og dragen er karakteriseret som »af den almindelige art fabriksarbejde fra tiden efter reformationen.«¹³⁾

»Et lille trækrucifix på skibets østvæg nord for korbuen har udpræget middelalderlig og gothisk karakter. Tornekronen mangler, alle ribbenene kunne tælles, et gevandt eller kort kjortel når ud over knæene (benene over kors med nagle). De runde plader på korsets ender har gothiske ornamenten, og forneden ender korset med en flad kile, hvorved det har kunnet befæstes på en anden genstand.«¹⁴⁾ Krucifixet har oprindeligt haft sin plads over eller i korbuen.

Om det andet Læborg-krucifix, der nu er deponeret i museet på Koldinghus, indberettede Magnus Petersen 1899 til Nationalmuseet: »Ved den af den ærede direktør ønskede undersøgelse af en krucifixfigur i Læborg kirke fandt jeg denne stående i et hjørne i den vestlige ende af kirken. Det er en 2 alen 15" høj figur udskåret i egetræ, som synes at have været stærkt påvirket af vejr og vind, men træet er forøvrigt friskt og frit for råddenskab. Karakteren i udskæringen tyder på, at figuren er forfærdiget i tiden ved år 1440–60. Udskæringen er fortræffelig, navnlig er hovedets og ansigtets lidende udtryk godt udført.« Spor af maling fandtes ikke på figuren, men dog i de dybeste udskæringer rester af farver, så Magnus Petersen ville antage, at figuren engang har været malet. Han søgte på kirkeloftet for om muligt at finde de på figuren manglende dele, armene og korset, men forgæves, hvorfor han ikke kunne anbefale en restaurering. — Man kunne spørge: hvorfor ikke? Der er dog tale om et middelalderligt arbejde af usædvanlig kunstnerisk kvalitet, hvis væsentligste dele er i behold.

Figuren bærer præg af ikke blot vejr og vind, men af århundreders vanrøgt. De manglende tåspidser er tilsyneladende bortslidt ved ublid flytning rundt på kirkegulvet, fra krog til krog. Om figuren fra først af har været anbragt i kirken er usikkert, måske stammer den fra et vejkrucifix, hvis øvrige dele forsvandt, mens selve kristusbilledet af pietetshensyn blev hensat i kirken.

Kirkestolene, hvor hver mand havde sit stolestade, havde fra tiden efter reformationen, da stolene blev almindelige i kirkens udstyr, en noget privat karakter. Rimeligvis blev de første kirkestole opsat af sognets beboere på egen bekostning til eget brug, hvorved man bragte begrebet ejendomsret ind i kirken, hvilket naturligvis ikke kunne gøres uden samtidig

Middelalderligt krucifix.

at lægge grund til tvistigheder. — Kirkestolene omtales ikke i de ældste beretninger. De har formodentlig været tarvelige. Fra sidste århundrede meddeles, at kvindesidens bænke, ved nordvæggen, var uden rygstød. I begge sider var der øverst i kirken en »lukket stol« med siddepladser både mod øst og vest.¹⁵⁾

Tårnrummet var oprindeligt adskilt fra kirken. Det var forsynet med en muret hvælving, der blev slået i stykker 1818. Endnu 1873 var der ingen siddepladser i tårnrummet. Her findes i væggen 3 spidsbuede fordybninger, som Oluf Nielsen formodede havde været katolske altre, en tanke, som J. Helms imidlertid ikke kunne give sin tilslutning. Der er vist tale om »spareblændinger«, der simpelthen forklares ved, at man har villet spare på materialerne.

— — —

Det almindelige præg over kirkens indre, således som det fremgår af mange synsforretninger, har til tider været tarveligt, men næppe ringere end i egnens andre landsbykirker, og det må bemærkes, at kirkens tag sjældent har været omtalt som mangelfuldt.

Dog ville nutidens mennesker, hvis de betrødte kirken, som den befandt sig for et par hundrede år siden, møde adskillige overraskelser. På alteret var intet tæppe, men en drejlsdug, som ikke var særlig ren og allerede i nogle år havde trængt til fornyelse. I den ene af malmlysestagerne på alteret manglede piggen, hvorfor lyset var udsat for at vælte. Vinduerne var temmelig snavsede, og væggene grønskimlede af fugt. Ved vintertid har man måttet mærke, at kirken var uopvarmet, og ved tøbrud og under stærk regn ville vandet trænge ind i kirken, hvis murstensbelagte gulv hist og her var sammensunken. Typisk for vedligeholdelsesstandarder var det vel, at prædikestolen en søndag, efter at hr. Bützow havde besteget den, faldt ned, dog »med Guds beskærmelse blev han u-beskadiget, aleneste hans næse kom til at bløde, og var det til stor hjælp, at bønderne, som stod neden for, toge imod ham«. ¹⁶⁾

Een gang om året, i pinsen, blev kirken majet, dvs. pyntet med nysudsprunget løv. 1738 blev dog »ej pintse-maj opsat«, hvilket bemærkedes ved synsforretningen.

Når der, som ovenfor anført i korthed, let kan noteres ufordelagtige enkeltheder om fattigdom, snavs og forfald i fortidens landsbykirker, bør dog erindres, at den lave standard med hensyn til både vedligeholdelse og renholdelse var tidens almindelige, og stort bedre stod det næppe til i de private omgivelser.

1882 anskaffedes en kakkellov til kirken. Den sidste hovedindsættelse skete 1950–51. Ved denne lejlighed fremdroges loftets gamle egetræsbjælker, der i en årrække havde været dækket af et gipspuds. En del andre forbedringer, gennemført, som vor tid vil synes, med heldig hånd, har givet kirken et indre af betydelig skønhedsvirkning, hvori

ikke blot nutidens krav er imødekommet, men også fortiden kommer til orde. Arbejdet udførtes af arkitekt Gram, København, og kostede 65.000 kr.¹⁷⁾

Det seneste bidrag til kirkens udsmykning, et smukt kirkeskib, en model af fregatten »Jylland«, er skænket af gdr. Anders Poder, Skovkrog. Skibet blev ophængt efter kirkens restaurering 17. december 1952.

24. oktober 1678 først under prædikenen i Læborg kirke kom Hans Christensen i Nyby ind i kirken med sin kårde ved siden samt to pistoler. Han »løb i den stol til Niels Munk (også Nyby), lagde pistolerne på sædet og skød Niels Munk til side og tøktes at være vred«. ¹⁸⁾ Dette lyder som begyndelsen til et voldsomt oprin, der dog ikke blev til noget under gudstjenesten, men man var næppe kommet ud på kirkegården, før Hans Christensen »søgte Niels Munk med geualt« og ville slås med ham. Nogen uenighed om pladsen i kirken var der vist ikke her tale om, skønt Niels Munk blev skubbet til side på bænken, men tilfældet viser, at endnu på den tid kunne kirkefreden være truet.

»Der har vel i min tid været dispute om stolestader, men da samme er rejst sig mere af hovmod end af mangel på stole, så er sådan dispute i mindelighed bleven undlagt på efterfølgende måde: At dersom den ene med den anden havde begærlighed efter at høre Guds ord, søgte de ej at have enten den øverste stol eller den øverste sæde i stolen. Hvorved enhver har skammet sig og således ladet alting blive i rolighed.« Således skriver præsten Hans Clemmensen Fog 1768.¹⁹⁾

Stolestadestrød i landsbykirken var for et par århundreder siden endnu såre almindelig og yderst vanskelig at hindre. Særlig grove udslag af denne kamp om de fornemste pladser kendes dog ikke fra Læborg kirke, men helt ukendt var problemet altså ikke. Præsten viser med ovennævnte udtalelse, at ret og slet hovmod var den egentlige grund, og han er fortrolig med folks tankegang; den øverste stol var den fornemste, og den yderste plads mod midtergangen var i enhver af stolene den fornemste. Mens der ikke så let kunne ske nogen uretmæssig fremtrængen fra en stol til en anden, som stod »højere oppe«, fordi det var ret nøje bestemt, hvor hver gårds beboere havde plads, kunne der langt lettere blive uenighed om, hvem der skulle sidde yderst i stolen. Fra Læborg kirke kendes et par tilfælde af sidste art. 26. februar 1705 havde Hans Lauridsen Holst på Kjeldbjerg ladet indstævne Ib Thomsen og hustru, Lone Hansdatter, i Gammelby angående Kjeldbjerggaards »tilhørende stolestade« i kirken. Lone Hansdatter havde vist usømmelig optræden i ord og gerning, så H. L. Holst' hustru ikke måtte komme »i hendes egen stol at sidde, men den quittere«. Det blev nu af 6 »ærværdige gamle mænd« fra sognet bevidnet, at det omtvistede stolestade tilhørte Kjeldbjerggaard, og Ib Thomsen måtte betale 4 rdl. for at få forlig

i sagen.²⁰) 25 år efter havde Ebbe Lauridsen og sønnen Niels Ebbesen på Kjeldbjerg disput med Michel Clausen og hustru i Gammelby om det samme stolestade. M. Clausen beboede den gård, som Ib Thomsen havde haft. »Det var den 4. øverste stol efter Hundsbæks øverst i kirken, henholdsvis i nordsiden, hvor fruentimrene sad, og i den søndre side, hvor mændene sad, og særlig om dessen understade, som Michel Clausen og hustru havde tilegnet sig på nogen tid i den tro, at stolestadet tilhørte den gård, som han nu havde . . . « Også denne gang kom det til forlig, men først efter at spørgsmålet kom for retten, hvor man af tingbogen kunne se den afgørelse, som blev truffet i 1705.²¹)

1798 var Jens Salomonsen på Hundsbæk død. Han havde siden 1791 været ejer af den halve gård, som nu blev overtaget af broderen Las Salomonsen. Ved denne lejlighed fremdrog man et punkt i skødet fra 1791, hvorved Salomon Lassen havde delt gården. Dette punkt angik gårdens stolestade i kirken, som hidtil havde været brugt i fællesskab, »men såfremt der skulle opstå dispute, da skal det holdes for en udisputerlig regal, at udstaden i mandsstolene skal lægges og tilhøre den nordre steds beboere (gården var delt i en nordre og en søndre del), og udstaden i fruentimmerstolene skal tilhøre den søndre steds beboere.«²²)

Kirkegården med det kønne gamle kampestensdige, med det særlige selvgroede præg over gravsteder og bevoksning, som kun findes, hvor en regulering ikke har fundet sted, falder på heldig måde sammen med kirkens ydre. I vor tid er kirkegården naturligvis velpasset, og den omgivende landsbyidyl sikrer stedets stilhed og fred.

Da Niels Munk i 1678, som omtalt, blev antastet på kirkegården af Hans Christensen, stod hans hest under gudstjenesten bundet ved præstens vogn. Det er sikkert ikke for dristigt herudfra at antage, at der på den tid ikke har været et træ ved kirken at binde en hest ved. På den tid plantede man ikke træer. De få, der groede af sig selv, havde ringe mulighed for at kunne vokse sig store. Der har på den tid været bart omkring Læborg kirke og kirkegård, ingen huse, men lyng lige ind til kampestensdiget og rimeligvis også inden for dette. Som gravplads for sognets dengang ikke talrige befolkning må kirkegården have været mere end tilstrækkelig stor. Valget af gravpladser har været temmelig frit, ligesom de pårørende jo selv kastede og tilkastede graven. Men iøvrigt har den samme tendens til at hævde en vis ejendomsret, som gjorde sig gældende med stolestaderne inde i kirken, også vist sig i brugen af kirkegårdens jord. Det er således næppe tilfældigt, at Kjeldbjerggaards gravsted findes nær ved våbenhusets og kirkens indgangsdør. Der har også på kirkegården hersket bestemte traditioner, som til dels endnu vil kunne spores. Efter at sognets befolkningstal lidt efter lidt blev større, og den gamle skik med begravelser i kirkegulvet i 1805 blev forbudt, toges kirke-

gårdens jord stærkere i brug, men dette betød ikke, at der hermed indførtes nogen som helst forskønnelse eller pasning. Græsset bredte sig overalt, og denne selvvoxede afgrøde er her, som det også var skik andetsteds, tilfaldet degnen eller skoleholderen, undertiden betegnet som et vederlag for at ringe med kirkeklokken. Lærer Hansen, der i mange år var degn i Læborg, brugte også kirkegårdens græs som staldfoder. Høleen hang i en tjørn i et hjørne ved diget, og når degnen slagtede julegris, hentedes pølsepindene i samme tjørn.²³) 1768 fandtes ingen gravminder på kirkegården. Senere kom der formodentlig enkelte simple trækors. Den første gravsten blev sat over Jeppe Andersen, Drostrupgaard, som døde 1877. Stenen ses endnu på kirkegården, hensat ved diget som flere andre gravminder over kendte folk fra sognet. Dette problem med de gamle gravsten vil forhåbentlig også til sin tid finde en anstændig løsning på vore kirkegårde.

1921 blev kirkegården udvidet mod syd. Kapellet er opført 1935.

En helligkilde fandtes i sin tid på kirkegården i det sydvestlige hjørne. Den kaldtes »Død mands hul«. ²⁴) Da kirkegården sidst i 1870'erne blev drænet, forsvandt kilden. Senere, da træernes rødder havde tilstoppet drænrørene, brød kilden frem igen, men er dog nu ikke længer påviselig. Ved den omtalte dræning fandtes ingen stensætning eller andet, som kunne understrege kildens tilstedeværelse.²⁵)

Kilden findes omtalt i en præsteindberetning til Ole Worm 1638: »På Læborg kierckegaard findis en kielde, som ei vidis naffn.«²⁶)

I senere indberetninger nævnes helligkilden ikke, rimeligvis fordi den ikke har været kendt af præsterne. Særlig iøjefaldende kan den altså ikke have været, og i sognets mundtlige overlevering har kilden næppe heller været synderlig påagtet. Det kan måske være et spørgsmål, om Læborg-kilden mere end et hvilket som helst andet kildevæld har været hellig i den betydning, at den i kristen tid har været besøgt af valfartende, som søgte helbredelse. Navnet, for så vidt det kan tillægges historisk perspektiv, synes at tyde på kildens almene karakter. Vil man derimod ud fra den opfattelse, at Læborg i oldtiden har haft en vis central betydning, understrege, at kilden fandtes ved kirken på kirkegården, kan heri måske ses en bekræftelse på, at her fandtes engang en førkristelig helligdom, hvortil kilden har haft en, for os iøvrigt ukendt, tilknytning. At der til kilden har været knyttet en offerkultur, om ikke just som tak for helbredelse, er der grund til at tro. Et bronzefund, et tyrehoved, som blev gjort i nærheden (omtalt andetsteds) kan måske have været et kildeoffer?

Kirkens ejendom og indtægt.

I en fortegnelse over kirkerne i Ribe stift og deres ydelser til domkapitlet i Ribe, udarbejdet 1325—40, nævnes Læborg kirke og er ligesom Vejen kirke ansat til den laveste ydelse i Malt herred, og ingen landsbykirke i Ribe stift ydede mindre.²⁷⁾ Det er rimeligvis kirkens ejendom — og ikke tiendeydelsen, der er lagt til grund for denne ansættelse. Allerede da den første kristne kirke i sognet blev stiftet, blev der tillagt den »tilstrækkelig med jorder . . . at der kan ydes de indviede steder den dem tilkommende ærbødighed«. ²⁸⁾ Dette var vedtaget ved et concil i Orleans 541, at ingen kirke måtte indvies, uden der var tillagt den ejendom. Dette blev i Læborg sogn uden tvivl den kirkeeng, som endnu bærer navnet, måske et engstykke mere. Enge var i gamle dage højt værdsatte besiddelser, og mange kirker fik deres økonomi funderet på en kirkeeng, velsagtens fordi ydelsen af denne var nogenlunde konjunkturfast. Mange landsbykirker fik senere deres ejendom forøget ved gaver, enkelte agre eller hele gårde, oftest skænket som vederlag for sjælemesser, men dette synes ikke at være sket i Læborg sogn, og dette er et bemærkelsesværdigt træk i sognets historie. Der er ingen grund til at tro, at folk her har været mere påholdne med deres jordegods og mindre modtagelige for kirkens ansporing til at yde sjælegaver end nabosognenes beboere. Et spørgsmål kunne det være, om man, dvs. bønderne, har haft noget at give bort til kirken; det er, som omtalt andetsteds, mærkeligt, at der ikke træffes selvejergårde i sognet. Måske har der dog engang været mere kirkegods i sognet. Anneksgården i Gammelby har nok oprindelig været givet til præstens underhold, men inden reformationen har gården været inddraget under kapitelsgodset. I en »Extract over Riber Capitels gods, som endnu findes i behold og u-udlagt«, ²⁹⁾ udateret, men formentlig fra o. 1662, nævnes, at kapitlet i Læborg sogn ejede 12-2-1- hartkorn. Det har været anneksgården samt en gård i Drostrup (saml. gårdhistorien). 1620 havde Erik Juel hos kongen begæret herligheden af anneksgården, hvorfor lensmanden på Koldinghus, Albert Skeel, skulle undersøge, hvorledes der kunne gives sognepæsten en godtgørelse for den mistede herlighedsret. Præsten fik bevilget årlig 3 tdr. rug af Riberhus.³⁰⁾ Hvorledes det har forholdt sig med kapitlets adkomst til anneksgården er ikke oplyst.

Omkring 1600 nævnes, at Læborg kirke ejede »en eng, kaldes Mikels have, en (anden) eng hos Vardvad, omgraven, 7 læs, som de Drostrup mænd haver«. ³¹⁾ Senere omtales kun een eng. 1676 havde Hans Nielsen i Drostrup på sine egne og de andre bymænds vegne indstævnet Mads Knudsen i Drostrup for 22 dlr. 2 mark, som de havde givet ham til fæste af en kirkeeng. Da Mads Knudsen ikke havde fremskaffet fæstebrev på engen, forlangte de nu at få deres penge igen. Mads Michelsen fra Gammelby forklarede som vidne, at for ungefær 6 år siden var han i Dro-

strup, og da kom der besked fra forrige provstiskriver Hans Nielsen på Endrupholm til samtlige Drostrup mænd, at de skulle komme og fæste kirkeengen, ellers ville han fæste den bort til hvem, der ville give mest. Thomas Knudsen vidnede, at Drostrup mænd havde flyet Mads Knudsen nogle penge til at fæste engen for, hvortil hver helgård udlagde 5 dlr. 10 mark, så nær som Hans Nielsen (der beboede et boel). Mads Knudsen hævdede, at han aldrig havde lovet dem noget fæstebrev. Drostrup mænd skulle betale, som han selv havde givet. Hans Nielsen æskede Mads Knudsens fæstebrev, men han svarede, at hans fæstebrev ikke var »døchtig« (gyldigt), formedelst de ikke havde ydet skyld deraf i 3 år. Da det ikke kunne bevises, at Drostrup mænd havde ydet Mads Knudsen på kirkens vegne den årlige afgift, kendtes han fri for deres tiltale.³²⁾

1768 skrev præsten: »Jeg kan ej få at vide, om kirken har nogen tiliggende ejendom, i det mindste er det bønderne ubekendt . . . «³³⁾ Man kan dog være vis på, at Lautrup på Estrup har været bedre orienteret, idet han som kirkens patron oppebar indtægten af kirkeengen. 1724 havde Niels Hansen, Niels Madsen og Niels Christensen, alle i Drostrup, kirkeengen i leje og svarede årlig 15 dlr.

Tienden var sikkert indført her i landet, da Læborg fik sin nuværende kirke opført.³⁴⁾ Med denne 10 pct. afgift af bøndernes avl var der skabt et nogenlunde stabilt og retfærdigt grundlag for den kirkelige økonomi. Efter almindelig regel fik sognets kirke, sognets præst samt stiftets bisp hver en trediedel af tienden. Efter reformationen tilfaldt bispens part kongen og kaldtes kongetiende. Korntienden var naturligvis den vigtigste og toges oprindeligt »i kærven«, dvs. hvert tiende neg af afgrøden, inden denne toges hjem fra marken. Kvægtienden omfattede hvert tiende af de avlede dyr, kalve og lam, endvidere kyllinger og gæs samt bistokke.

2. august 1662 fremstod Hans Hansen på Endrupholm på Malt herreds ting, idet han på domprovsten, velb. Erik Krag's vegne forbød alle Læborg sognemænd at indtage deres korn, før det var talt på agrene.³⁵⁾ Vi har her et af de ret almindelige tilfælde, som viser, at bønderne ikke altid havde tålmodighed til at vente på tiendetagerens ankomst, hvilket især var forståeligt, når vanskeligt vejr truede det dyrebare korn. Nogen mislighed kunne vel også forekomme. Disse ulemper kunne undgås, hvis man kunne enes om at fastsætte tiendeydelsen til et bestemt pengebeløb, og dette blev da også i tidens løb mere og mere almindeligt. Der var tale om at bortfæste tienden. Fæsterne svarede en årlig afgift til tiendeejeren og tog tienden hos bønderne. Også dette princip havde sine svage sider. Så længe tienden ydedes in natura, var den konjunkturfast og kunne svinge med høstudbyttet, ligesom den jo var en slags »skat ved kilden«, men var den bortfæstet, blev den kontante afgift let enten

for stor eller for lille, ligesom der uvægerligt måtte fremkomme restancer.

17. juli 1680 havde Christensen i Nyby på sognemændenes vegne indstævnet provstiskriver Niels Nielsen på Endrupholm. Hans Christensen opsagde kirkens anpart korntiende af Læborg kirke, som de i nogle år havde haft i fæste. De havde på grund af de øde gårde fået løfte om at blive fri for at svare kgl. contribution (skat) af tienden, men var alligevel blevet krævet herfor. 25. febr. 1686 havde Niels Munk i Nyby, kirkeværge, indstævnet Hans Nielsen i Drostrup, Juel Hansen i Gammelby og Anders Jensen i Nyby at fremlægge deres fæstebrev på Læborg kirketiende, som de havde i fæste, samt for hvad de var Læborg kirke skyldig for 1683—84—85. En senere tingdag fremlagde Hans Nielsen fæstebrevet, dateret Endrupholm 17. november 1675, på Læborg kirketiende, der ikke havde været bortfæstet siden sidste fejdetid, nu bortfæstet af provstiskriver Niels Nielsen, Endrupholm, til Juel Hansen på Gammelbys vegne, Anders Jensen i Nyby på denne bys samt Nordenskovs vegne, Hans Nielsen i Drostrup på samme bys vegne. Fæstet skulle gælde for de pågældendes livstid. Hans Nielsen hævdede at have opsagt fæstet 2. august 1683 (dette var ikke nogen tingdag, og tingbogen indeholder intet herom). De tre mænd nægtede at være noget skyldig. Senere frikendtes de for kirkeværgens krav.³⁶⁾

Adskilligt vrøvl og uenighed, sikkert også en del snyderi har fulgt tiendens administration, og når sognet var fattigt og bøndernes vilkår strenge som i Læborg, kom det til at gå ud over både kirken og præsten.

Fra 1649 haves en »Fortegnelse på, hvad indkomst jeg Christen Hansen, u-værdige sognepræst i Vejen og Læborg sogne årlig haver at oppebære. I Læborg sogn er 18 gårde, taxeret af gammel tid, kongens part for rug 10 tdr., byg 6 tdr. (præsten skulle altså haft tilsvarende), men jeg ikke synderlig dette år kan bekomme deraf uden halvt så meget. Quægtienden til præstens part lam 5, kalve og føl ingen, undertiden 1 gris undertiden ingen. Offer på de 3 høje fester in summa 12 sldr. Eftersom velb. Erik Juel haver al herlighed af annekspræstegården i Læborg sogn, som årlig skylder rug 2 tdr., 1 skovsvin, 1 dlr. gæsteri, da er præsten derfor igen allernådigst bevilget af Riberhus rug 3 tdr. Hundsbæk ligger i Læborg sogn, som tilhører velb. Erik Juel, giver efter sin gode vilje. Dette bekjender jeg sandfærdig at være.«³⁷⁾

1690 oplyses om tienden af Læborg sogn. »Mestendels øde, haver af gammel tid været 18 gårde, nu aleneste 12. Tienden udgjorde 7 tdr. rug, 3 tdr. byg, lam 3 stk., kalve undertiden 1, bistokke undertiden 1, kyllinger 2, grise undertiden 1. Højtidsoffer af begge sognene 36 sldr., men Sct. Hansrente, julerente og påskerente intet.« Indtægten, dvs. den årlige landgilde, af anneksgården var som nævnt 1649. Gårdens agerjord var sat lige med de andre gårdes i byen, »men mangler nogle skifter udi

eng jord, som er forvildet iblandt Suindbæk enge«. Hundsbæk lå øde, hvilket foruden offer skadede præsten med årlig 2 ørter rug. Videre nævnes »en hel by, som kaldes Stavlund, haver været øde siden forleden svenske indfald, (præstens indtægt) hermed forringet årlig 3 ørter rug, 1 ørte byg. Udi Drostrup er øde $3\frac{1}{2}$ gård og 1 boel, kan forringe præsten 3 ørter rug, 1 ørte byg. Udi Gammelby er $\frac{1}{2}$ gård øde, forringer 4 skp. rug, 2 skp. byg. Det øvrige af Læborg sogn er så forarmet formedelst den skarpe egn og den idelige durchmarch, eftersom det ligger til alle alfare veje fra Viborg til Ribe, fra Fredericia og Kolding til Varde og Ribe, at præsten såre lidet og ringe for sin umage til levnedsophold kan bekomme.«³⁸⁾

1768 udskreves en ekstraskat »til landets gælds betaling«, som skulle svares af alle gejstlige samt »verdslige betjente«. Ved denne lejlighed måtte præsterne give oplysning om deres indtægter. Af Læborg sogn, der havde 65-7-0-2 hartkorn, oppebar præsten: Drostrup 12 à 13 tdr. rug, $1\frac{1}{2}$ td. byg, 2 travrer havre, 3 tdr. boghvede, hvilket i penge var 34 rdl. 5 mk. Gammelby beboere havde præsten akkorderet med, så de årlig ydede ham 17 tdr. rug, der svarede til 34 rdl. Nyby ligeledes efter akkord 9 tdr. rug. Kjeldbjerg 2 tdr. rug og 1 td. boghvede. Holmhus 4 skp. rug. Til hver af højtiderne plejede præsten at få 8 rdl. Af Læborg sogn ialt 124 rdl., hvortil kan føjes, at de tilsvarende indtægter af Vejen sogn udgjorde 101 rdl.

Hundsbæk var som adelig sædegård tiendefri. Dette betød som oplyst 1649 ikke, at præsten intet fik fra hovedgården, men ydelsen var frivillig. Danske Lov 1683 fastslog tiendefriheden for sædegårde, men ejerne skulle »fyldestgøre sognepræsten for hans umage og tjeneste«, altså give ham offer m. v. 1698 forsøgte præsten at få Hundsbæk kendt tiendeplichtig, måske fordi den på dette tidspunkt havde karakter af en ladegård under Sønderkov.³⁹⁾ 1760 skrives, at Hundsbæk ikke var skattefri, men tiendefri.⁴⁰⁾

Tiendefriheden omfattede også de gårde, der lå under hovedgårdens takst (saml. omtalen af Hundsbæk). Dette gjaldt således Stagelund, som o. 1765 var blevet bortfæstet af Jens Lassen på Hundsbæk til Christen Nielsen, der skulle have gården på hans og hans hustrus levetid og tiendefri. 1774 var Lautrup på Estrup blevet kirkeejer, og han forlangte, at beboeren af Stagelund skulle svare tiende, og retten gav Lautrup medhold.⁴¹⁾ Noget anderledes kom det til at forholde sig med de ejendomme, der opstod på selve hovedgårdens grund, således f. eks. Aggersgaard og Mølholm, hvis ejere ikke er nævnt i en fortegnelse over sognets tiendeydere fra 1804. Der blev dette år indgået en ny tiendeakkord, hvori man finder sognets byer klassificeret. Drostrup, Stagelund og Kjeldbjerg skulle yde 4 skp. rug af hver tønne hartkorn. Gammelby, Nordenskov og

Kirken efter sidste restaurering.

og Holmhuse 3 skp., mens Nyby beboere kun skulle yde $2\frac{3}{4}$ skp. rug af 1 td. htk. Denne tiendeforening fik tilslutning fra samtlige tiendeydere, undtagen Hans Nielsen på Kjeldbjerg.⁴²⁾ Nogle af sognets folk svarede deres tiende i penge efter hvert års kapitelstakst, andre leverede efter eget ønske rent korn, som skulle bringes til Kolding eller Ribe. Dette blandede og vekslende system gav præsten en del at holde rede på.

Sognets kongetiende blev ved kgl. brev af 24. februar 1587 tillagt kapellanen i Kolding, der havde måttet afstå Nørup sogns kongetiende. Når tienden, der var bortfæstet, ved fæsterens død blev ledig, måtte kapellanen, mag. Jens Sørensen, selv bortfæste den. Et par år efter havde kapellanen erfaret, at Læborg kongetiende ikke indbragte så meget som den afståede, hvorfor han bad om desuden at få tiende af Lindknud eller Vejen sogn. 1591 fik Jens Sørensen også kongetiende af Vejen sogn.⁴³⁾

1767 var kongetienden bortfæstet til Estrup; Lautrup betalte dette år kapellanen i Kolding 64 rdl. Tienden var årlig 27 tdr. rug og 3–4 tdr. boghvede; efter årets kapitelstakst kunne rugen alene koste over 100 rdl. i 1767, så fæstet synes at have været en god forretning.

Kongetienden, der tilfaldt rent udensogns formål, måtte af sognets beboere betragtes som en art skat, en byrde, som man kun kunne ønske at blive befriet for.

1874 ejedes tienderne af Læborg sogn af Stephan Iversen på Dortheasminde. Da han var tilbøjelig til at sælge, blev jus patronatus nu købt af sognets tiendeydere for 6427,50 kr., idet sognefoged Kristen Madsen, Niels Jokum Termansen og Christian Lucassen, alle Gammelby, tog initiativet og fik handelen i stand.⁴⁴⁾ Nu rådede sognets beboere selv over deres kirke, nærmere bestemt dens tiende, hvilket var i overensstemmelse med tidens almindelige udvikling, og der var hermed skabt grundlag for at gennemføre forbedringer, hvilket også kunne være tiltrængt.

Kirkeengen, hvis areal er 5 tdr. land, men fugtig og sumpet, blev 1920 solgt til fabrikant Billund i Vejen for 3000 kr. 1923 solgtes den til gdr. Carl Bundgaard, »Granhøjgaard«, for 1500 kr. Nuværende ejer gdr. Holger Bundgaard. Indtil 1920 var kirkeengen delt i 7 stykker, svarende til de 7 gamle gårde i Drostrup, og lejedes ud til de højstbydende.⁴⁵⁾

ET MIDDELALDERFUND

»På sydskråningen af kirkebakken dukkede der pludselig 1906 et lille sjældent fortidsminde frem af den jord, hvori det vel sagtens i 900 år havde ligget skjult, og vakte opsigt langt ud over Danmarks grænser. Det var et anseligt, cirkelrundt signet, støbt af bly og smykket med billedet af en fyrste med spyd og sværd, tronende på en foldestol. Gevandtets stive drapering og fremstillingens hele stilpræg talte om høj ælde, og det samme gjaldt de store majuskler, som dannede en latinsk indskrift langs randen, ifølge hvilken stykket havde tilhørt Balduin, hertug af Flandern. Belgiske lærde mente at kunne fastslå, at det måtte være Balduin IV den Skæggede, som levede på Knud den Stores tid . . . .

Ikke mindst interessant er dog selve fundstedet, idet stykket opsamledes i fylden fra en kartoffelkule ca. 300 alen vest for den nuværende vej ned ad Læborg bakke — umiddelbart på det strøg af marken, hvor Hærvejen fordem i en bue vesten om kirken svingede ned over skrånningen mod et stenlagt vadested over skelbækken.

Hvad den fremmede fyrste har villet i Danmark, om han personlig gæstede landet, eller et sendebud på hans vegne har opsøgt kongen, derom aner vi overhovedet intet, men det på »Læborggaards Øde« fundne signet røber i alle fald — hvor alle andre kilder bevarer en hårdnakket tavshed — alene ved sin fremkomst færdselens spor for 900 år siden ad det senere forladte hærstrøg.«¹⁾

Med dette usædvanlige fund trækkes en linie op

Efter Hugo Matthiessen: »Hærvejen«.

mellem Læborg og den store verden, og man må, som udtrykt af Hugo Matthiessen i ovenstående citat, heri se en bekræftelse på, at livet på den gamle vejforbindelse gennem sognet har haft cosmopolitisk præg, uden dog at glemme, at der er fundet adskilligt i Danmarks jord af udenlandsk oprindelse, uden at selve fundstedet siger noget om den rute, ad hvilken fundet bragtes hertil.

Foruden den mulighed, at hertug Balduin selv eller hans repræsentant kan have tabt signetet under passagen over Læborg banke, hvilket iøvrigt ikke lyder sandsynligt, er der jo flere. Måske våbengny, blodsudgydelse og en mand fra Flandern, som endte sit liv her og blev begravet med det for andre ganske værdiløse stykke uædelt metal. Måske en vandrende kræmmer har bragt det med sig . . . .

Der må skelnes mellem dette fund og oldtidsfund, der oftest er gravgods i snæver forbindelse med fundstedet. Som bevis på Hærvejens lokale forløb »vesten om kirken . . . . ned over skråningen« synes fundet derfor ikke uden videre at kunne tjene.

Som fund betragtet er signetet en betydelig sjældenhed. Det er det eneste blysignet fra middelalderen, som er bevaret til vor tid. Desuden det ældste kendte signet med tronbillede. Nærmere interesse knytter sig til, at der er tale om et signet af *bly*, mens der almindeligvis bruges andre metaller til et sådant formål.²⁾

HUNDSBÆK

Hovedgården Hundsbæk har gennem nogle århundreder været et betydningsfuldt midtpunkt i ikke alene sognet, men for en større del af omegnen.

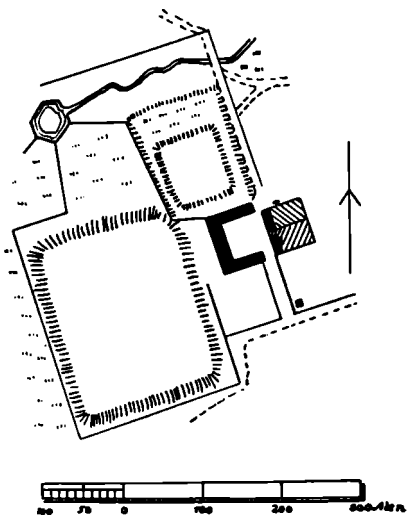
Herregårdens indflydelse rakte så langt, den ejede gods; dens betydning iøvrigt var bestemt af ejerens rigdom og politiske magtstilling. Det må vel også antages, at det er de samme magtfaktorer, i den rette mands hænder, der fra først af har gjort hovedgården til et særligt begreb frem for de andre gårde i den lille landsby *Hundsbæk*, efter hvilken herregården fik sit navn. De nærmere omstændigheder ved hovedgården Hundsbæks opståen er selvfølgelig ganske ukendte.

1390 er Hundsbæk første gang nævnt. Den ejedes da af *Mathias Christensen*, hvis fader havde ejet gården med adskilligt mere gods i Malt herred, ligesom han også havde ejet gods i Skodborg, Frøs herred. Ovennævnte år skænkede Mathias Christensen en mølle i Skodborg å (Kongeåen) som sjælegave til Løgumkloster, hvis abbed havde vist ham velvilje. Ved pinsetid 1392 gav Mathias Christensen skøde til *Henneke Limbæk* på alt sit gods i Malt herred. Herunder nævnes også Hundsbæk by med 4 gårdsteder samt Hundsbæk gård, »hunzbeke houe«, som det hedder i det plattyske skøde, hvortil der hørte tre enemærker, nemlig »Gudehau«, »Hunzbeker« og »Engelholm«. ¹⁾ Uden at søge en fristende forklaring på, hvad disse tre navne kan hentyde til, skal fastholdes, at der er tale om *enemærker*, rimeligvis de oprindelige jorder til hoved- eller hovgården. At gården allerede da havde underlagt sig Hundsbæk by samt Stild skov (i Brørup sogn) rykker vel nok dens alder som hovedgård noget tilbage i tiden. I samme retning tyder det måske, at ovennævnte handel også omfattede 1 gårdsted i »Albeke«, 1 toft i Skovbølling, 1 gårdsted i Drostrup samt Drostrup møllested — altså besiddelser, som bringer det under Læborggaard omtalte gods i erindring. Videre nævnes i skødet fra 1392 gods i Brørup og Lindknud sogne, ligesom Nordenskov i Læborg sogn. Om forbindelsen mellem det omhandlede gods i nabosognene og Hundsbæk gård siger skødet intet bestemt, ud

over at Mathias Christensen og hans fader før ham havde ejet det hele, mens det på den anden side ikke er let at tænke sig noget andet centrum for godset end netop Hundsbæk.

Henneke Limbæk var på den tid måske den mægtigste mand i Syd- og Sønderjylland, og af hans godsbesiddelser var det ovennævnte i Malt herred kun en del. Erhvervelsen af Hundsbæk skete rimeligvis kun som led i den almindelige godssamling, men det kan være sandsynligt, at Hundsbæk ved sin beliggenhed nær Hærvejen kan have haft værdi som militært støttepunkt. Dette forudsætter, at gården var befæstet, dvs. omgivet af vandfyldte voldgrave, og at der inden for voldene har været i det mindste et tårn af modstandsdygtigt murværk.

Fra 1392 var Hundsbæk således indgået i en vis forbindelse med et godskompleks, der bl. a. omfattede Skodborghus og Riberhus, hvor Henneke Limbæk havde været kgl. lensmand. Han døde 1404 og efterfulgtes af sønnen Klaus Limbæk, som i 1407 måtte afstå en del gods, deriblandt Hundsbæk, til dronning Margrethe. I skødet omtales gården ved det latinske udtryk *fortalicium*, der betyder fæste eller borg.²⁾

Beliggenhedsplan 1820.

(Efter: Danske Slotte og Herregarde. Ny Saml.)

Hundsbæk blev nu et kongeligt len, et af de såkaldte smålen, som ikke havde nogen selvstændig lensmand, men administreredes fra et andet eller større len. Hvad dette har betydet for gård og gods, ved vi intet om; der har dog sikkert været tale om en for bønderne fast godstyrelse, som krævede de pålagte ydelser præsteret, mens der til gengæld var tilsvarende sikre muligheder for at opnå hjælp, hvis bønderne kom i trang. Hvorledes gårdens bygninger i denne periode har set ud, vides heller ikke. Dronning Margrethe nedrev jo som bekendt en del adelsborge; om hun også har betragtet Hundsbæk som farlig for ret og sikkerhed i landet, kan der intet siges om, og altså heller ikke om der har været nogen borg overhovedet at nedrive. Men hvis gården regnedes for et »fast punkt«, kan man, når datidens politiske forhold tages i betragtning, vanskeligt se nogen fordel for den danske kongemagt i, at denne fæstning så nær grænsen til Sønderjylland forsvandt.

Når der i de historiske kilder intet berettes om Hundsbæk gennem en længere årrække efter 1407, er dette måske bevis på, at tiden er for-

løbet uden store begivenheder i gårdens historie. Der er ingen vidnesbyrd herom, men sandsynligt, at gården i denne periode, til o. 1490, har modtaget kongeligt besøg.

For kongen var en besiddelse som Hundsbæk et økonomisk aktiv; han kunne på sine sædvanlige rejser omkring i landet tage ind på gården og her finde underhold for sit følge, der omfattede så meget af regeringens kontorapparat, at allehånde afgørelser kunne træffes ret uafhængigt af det øjeblikkelige opholdssted. Når kong Hans ses at have været på Hundsbæk 1494, —98, —99, altid i sensommeren, var det selvfølgelig også for at kunne dyrke jagten. Sidste gang kong Hans ses at have besøgt Hundsbæk var 3. august 1512.⁸⁾ Både Chr. II og Frederik I har besøgt gården. Sådanne kongebesøg varede i regelen et par dage, og det er klart, at for gårdens og sognets bønder, der måtte befordre det kongelige rejse-selskab samt give møde som klappere ved jagten, blev kongens nærværelse et måske besværligt, men også farverigt indslag i dagligdagens ensformighed.

I kong Hans' tid var Hundsbæk len vist aldrig pantsat, men under Frederik I blev lenet i 1525 givet i pant til den sydslesvigske adelsmand Sivert van der Wisch for 800 mark lybsk. Da denne mand desuden havde Rendsborg len i pant, er det vel ikke sandsynligt, at han nogensinde har beboet Hundsbæk, især da kongen havde forbeholdt sig gårdens jagt. Hermed havde Hundsbæk bønder fået en ny herre; for panthaveren kom det selvfølgelig an på at få det størst mulige udbytte af godset, hvorfor man sikkert må forestille sig den nu indledede pantsætningstid som en periode, præget af forringede vilkår for bønderne og svigtende interesse for gårdens bygninger. 1529 måtte Sivert v. d. Wisch have fået endnu et tilgodehavende hos kongen, idet pantebrevet nu kom til at lyde på 1200 mk. l. Efter denne forhøjelse af pantesummen var man sikkert nået op på det beløb, Hundsbæk len kunne forrente.

1532 fik Claus Daa brev på Hundsbæk, idet han skulle indløse det mod at betale pantesummen, 1200 mk. l. Claus Daa havde desuden Skodborghus len. Han skulle frede jagten og vildtet. 1538 fik Jesper Rantzau lenene Hundsbæk-Skodborghus på samme betingelse; efter hans død 1572 kom Hundsbæk len nu under Riberhus, hvor Niels Lange til Kjærgaard var lensmand. Riberhus var et såkaldt regnskabslen. Lensmanden modtog indtægterne og betalte udgifterne, det årlige overskud, hvis der var noget, tilfaldt kongens kasse. Dette nødvendiggjorde et årligt regnskab, der indsendtes til kongens rentemester, som underkastede det en kritisk revision. Helt ligestillet med Riberhus som regnskabslen blev Hundsbæk dog vist ikke, hvilket ville have betydet en tilbagevenden til forholdene før 1525. Niels Lange, der vist var en noget hård herre, havde dog også ydet kongen et lån, for hvilket han fik Hundsbæk i pant. Gennem lensregnskabet oplyses da følgende om Hundsbæk gods: 1 gård i Spjarup,

Egtved sg.; 3 gårde og 1 boel i Jordrup sg.; 1 gård i Veerst sg.; 2 gårde i Bække; 2 gårde i Eskelund, Brørup sg.; 3 gårde i Tusbøl, Brørup sg.; 6 gårde i Gjerndrup (Surhave), Brørup sg. I Drostrup var der 3 gårde, beboet af Jep Pallesen, Michel Pallesen og Svend Madsen, som alle svarede en ensartet landgilde. I Hundsbæk by var der 3 gårde og 2 huse. Af disse 24 gårde, 1 boel og 2 huse var den årlige landgilde 2 tdr. smør, 5 ørte rug, 3 ørte byg, 2 ørte havre, 2 tdr. honning, 28 svin samt i penge 115 mark.⁴⁾ Af Hundsbæk hovedgårds egen avl svarede til Riberhus 28 tdr. rug og mel. Gården blev bestyret af en foged, hvis årlige løn var 10 dlr.

Efter Niels Langes død, fik hans enke 1566 kgl. brev, hvorved meddeltes, at Niels Lange havde lovet kongen et nyt lån, men da dette nu ikke kunne blive til noget, og »efterdi vi nu har penninge behov«, havde kongen lånt 4000 dlr. af Hans Johansen (slægten Lindenov) til Fovslet, som derfor nu skulle have Hundsbæk i pant. 1571 måtte pantets daværende indehaver fru Rigborg Tegenhus, Hans Johansens Enke, efter kgl. brev tage imod de udlånte 4000 dlr. og dermed afstå Hundsbæk len, der nu skulle lægges under Koldinghus len. Denne ordning blev allerede 1573 ændret til, at Hundsbæk skulle lægges til Riberhus.

Samme år blev Erik Lykke lensmand på Riberhus og straks efter fik han kgl. brev om, at der skulle foretages en istandsættelse af Riberhus ladegård og Hundsbæk gård, der var meget »bygfalden«. Dette tyder på, at panthaverne, hvis tid hermed var afsluttet, havde sparet på vedligeholdelsen. I årene 1574–75 blev disse restaureringer gennemført, men uden at der i regnskabet skelnes mellem udgifterne til henholdsvis Riberhus ladegård og Hundsbæk. — Det sidste kongelige besøg på gården var, så vidt kilderne oplyser, i september 1527, da Frederik I opholdt sig her i et par dage. Der kan have været flere grunde til, at kongebesøgene ophørte. Den vigtigste grund var dog nok, at gårdens forpligtelse til at yde gæsteri, dvs. at underholde kongen med følge, efterhånden afløstes af en pengeydelse. En sådan ændring kunne naturligvis ikke ske uden kongens vilje, men efter reformationen skete jo en så vældig forøgelse af krongodset, at smålen som Hundsbæk måtte komme i baggrunden.

Når Frederik II ønskede Hundsbæks bygninger sat i bedre stand, kunne man antage, at gården igen skulle opleve kongejagter, og hvad dermed fulgte. Den ovennævnte forening med Koldinghus kunne måske også tyde herpå, mens omlægningen under Riberhus snart efter pegede i anden retning. I 1578 blev Hundsbæk mageskiftet med en forlængst forsvunden lille hovedgård, Damsgård, Starup sg., Brusk herred; efter en række lignende byttehandler kom kongen til at råde over et stort samlet jagtterræn omkring Kolding. Men vildtbanens skelpæle kom til at stå langs grænsen til Læborg sogn og Malt herred. Det er ikke sandsynligt, at sognets beboere har følt nogen skuffelse herover. I Hundsbæks histo-

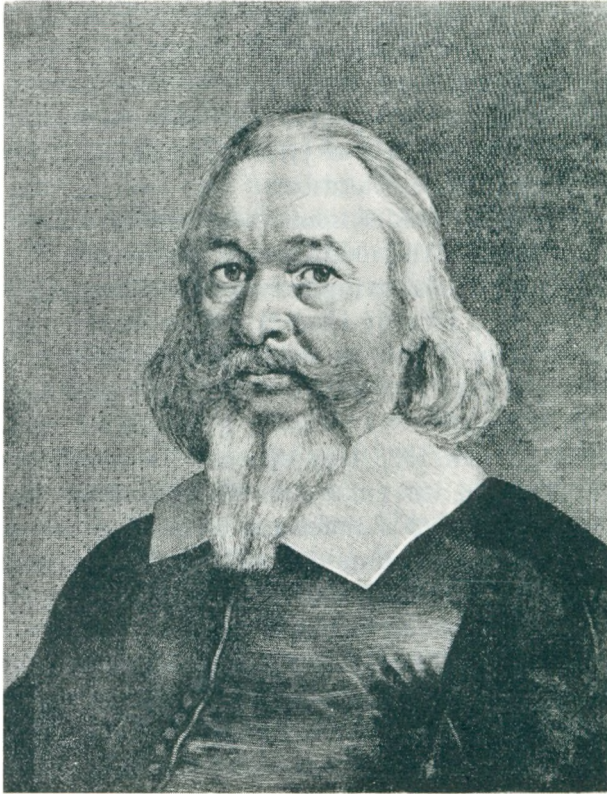
rie kom 1578 til at betegne afslutningen på en 170-årig periode, over hvilken der hvilede en vis »kongelig glans«, en storhed, som bragte dønninger fra store begivenheder i landets historie ind over sognegrænsen. Det kan være rimeligt her at spørge, om f. eks. Klementsfejden 1534, hvorunder bønderne i visse dele af Jylland lod det gå hårdt ud over de kongelige borge, også nåede Hundsbæk.

Blandt de 49 jydsk herreder, som i begyndelsen af 1535 ved Viborg landsting nævnes i forbindelse med bønder, der havde deltaget i opstanden og nu skulle betale halsløsning, nævnes Malt herred ikke, men derimod de andre herreder i Varde syssel.⁶⁾ Der er derfor næppe grund til at antage, at Hundsbæk kan have været udsat for nogen ødelæggelse i denne fejde.

Bege Clausdatter, som 1578 blev ejer af Hundsbæk, var ikke fremmed på egnen, idet hun var enke efter Peder Galskøt til Sønderskov. Der opstod hermed en vis forbindelse mellem de to hovedgårde, men den varede i denne omgang kun til 1600, da Bege Clausdatter solgte Sønderskov. Hun, der må have boet på Hundsbæk i en årrække, overlevede sine børn, hvoriblandt datteren Johanne Galskøt havde været gift med den berygtede Christoffer Rosenkrands, som 1610 blev hængt på Københavns slotsplads, dømt for flere grove bedragerier.⁶⁾ Johanne Galskøt døde 1607 på Hundsbæk og oplevede således ikke denne skamlet sat på familien. Selv om Christoffer Rosenkrands ved sin domfældelse var gift med en anden, kunne det næppe undgås, at en skygge af hans forsmædelige skæbne også faldt over den gamle fru Bege på Hundsbæk. Hun døde 1613, og da hun ikke efterlod sig livsarvinger, måtte en fjernere slægtning komme i betragtning. Det blev den 22-årige hofjunker *Erik Juel*, søn af Peder Juel til Alsted hovedgård.

Det var en mand af berømmelig slægt og med betydelige evner, som nu blev ejer af Hundsbæk. Måske havde det været heldigere for den gamle gård og for hele Læborg sogn, om den nye besidder havde været af et lidt mere beskedent format. Da Erik Juels skæbne kom til at spille afgørende ind i Hundsbæks historie, vil en lidt nærmere omtale af hans livs forløb her være rimelig.

Efter en barndom og skolegang, som vi intet kender til, blev Erik Juel som 19-årig sekretær i Danske Kancelli, altså en ministeriel tjeneste. For folk, hvis evner og karakteregenskaber strakte til, var en sådan stilling indledning til større opgaver i kongens og landets tjeneste, og således kom da også Erik Juels liv til at forme sig. På ét punkt var den tids unge embedsmænd dog anderledes stillet end en senere tids, nemlig når krigen brød ud. Så måtte man som ung adelsmand med vågne begreber om standens æresforpligtelser drage med »i felten«. Under belejringen af fæstningen Kalmar 1611 var Erik Juel med og fik sin hest

Rigsråd Erik Juel.
(Efter: Danske Slotte og Herregaarde. Ny Saml.)

skudt under sig. Fra 1613—16 var han atter kancellisekretær. 1623 blev han landsdommer ved Viborg landsting og fik Gudumkloster len. 2 år senere måtte han under kejserkrigen sende sin familie til Sverige, mens han selv tog til Sjælland. Efter krigen beklædte han flere poster i den jyske administration, fra 1648 til sin død havde han Aalborghus len, der var et af de største i Jylland. 1651 blev han rigsråd og havde hermed nået en af sin samtids topstillinger. — 1618 blev han gift med Sofie Clausdatter Sehested, en søster til den kendte statsmand Hannibal Sehested. De havde 20 børn,⁷⁾ hvoraf Niels Juel blev berømt som søhelt; Jens Juel kendt som diplomat og statsmand, mens Peder Juel, der ligeledes var diplomat og har efterladt sig vidnesbyrd om humanistiske interesser, var den eneste af brødrene, som skrev sig »til Hundsbæk«. ⁸⁾

Erik Juel såvel som de ovennævnte 3 af hans sønner synes at have repræsenteret flere af de værdifulde personlige karakteregenskaber, som den gamle danske adel i heldigste fald kan opvise. Men for Erik Juels vedkommende savnedes dog, uden at han vist udviste nogen slags ødselhed, sansen for at holde rede i sin egen økonomi. Et og andet kan an-

føres til undskyldning for en mand, som stærkt optaget af offentlige sager glemmer sine egne. Erik Juel kunne næppe regnes blandt de større godsbesiddere, men hans len var dog sikkert så indbringende, at han burde kunnet undgå den betrængte debtors rolle.

Omkring 1655 havde nogle af Erik Juels bønder klaget over ham til kongen. Han skrev i den anledning til oversekretæren i Danske Kancelli, Erik Krag, at det var gået ham, som der siges i et gammelt ordsprog: »Hvem (som) bonden klapper, den napper han, men hvem han napper, den klapper ham.«⁹⁾ Efter denne udtalelse må Erik Juel tilsyneladende have haft en god samvittighed, hvad angik hans behandling af sine bønder, men de nærmere omstændigheder kan ikke her oplyses. Hans personlige kontakt med Hundsbæk kan ikke have været særlig nær, og hvis han nogen sinde har beboet gården, må det have været inden 1623, idet han efter den tid synes at have boet i Nordjylland. Rimeligvis er Hundsbæk i den største part af Erik Juels lange ejertid blevet styret af en foged. Dette forhold har vel ikke i særlig grad grebet ind i bøndernes kår; de skulle jo under alle omstændigheder svare deres ydelser. Derimod kan det tænkes, at husbondens anstrengte økonomi har kunnet spores i ugunstig retning for Hundsbæk bønder, nemlig når de under vanskelige omstændigheder søgte støtte hos deres herre.

Erik Juel døde 13. februar 1657 og oplevede således ikke den tilstundende krigs svære prøvelser. Han havde ydet sin konge og sit land en lang og tro tjeneste, og hans eftermæle er, bortset fra det økonomiske, fordelagtigt.

Ved skiftet viste det sig, vel næppe så overraskende, at Erik Juel skyldte mere bort, end han havde ejet, og hans bo måtte derfor behandles som et opbudsbo (fallitbo). 25. juni 1657 var kreditorerne indkaldt til en samling i Viborg, og her blev også Hundsbæk gård og gods udlagt til panthaverne. Resultatet blev en stærk splittelse af den gamle gård, der nu mistede alt sit bøndergods, som blev udlagt til flere forskellige kreditorer. Der vil i det efterfølgende under de enkelte gårdes historie blive gjort nærmere rede for udviklingen i Læborg sogn.

Ligesom en herremand kunne købe eller sælge en drift stude, kunne han handle med det bøndergods, gårde, boel eller huse, der på det givne tidspunkt hørte under hans hovedgård. Handel og navnlig byttemandel med bøndergods var såre almindelig, så det kan, navnlig for tiden før 1657, være vanskeligt at følge, hvad der købes til eller sælges fra af bøndergods, og således forholder det sig da også for Hundsbæks vedkommende. Kun de tilfældigt bevarede jordebøger, oftest bilagt et skøde på hovedgården, bringer oplysninger herom.

Det er i det foranstående angivet, hvilke gårde, der 1562–63 hørte under Hundsbæk, ialt 24, hvoraf de 7 lå i Andst herred. Da gården jo

på den tid hørte under kronen, som ejede mange gårde på egnen, kan dette bøndergods ikke forventes at have haft nogen fastere tilknytning til Hundsbæk. Det bemærkes, at kun 3 gårde i Drostrup og 3 i Hundsbæk by i 1562 regnedes under hovedgården, skønt der i sognet var adskilligt flere gårde, som rimeligvis også ejedes af kronen.

1578, da Bege Clausdatter fik Hundsbæk, ser godsbilledet ganske anderledes ud: I Brørup sogn, Eskelund 2 gårde, Gjerndrup 1 gård, Tusbøl 3 gårde, Hulvad 1 gård. I Lindknud sogn, Hyldelund 1 gård, Okslund 1 gård, Debel 1 gård. I Holsted sogn og by 2 gårde og 1 mølle. I Føvling sogn, Aatte 1 gård. I Gørding herred, Aastrup sogn, Tvilho 1 gård. Endelig i Læborg sogn, Drostrup 4 gårde, Hundsbæk 5 gårde og 2 boel og 2 gadehuse, Stagelund 1 gård, Gammelby 3 gårde samt en særmark kaldet Vittruphoved. Det er ialt 27 gårde og 2 boel samt et par gadehuse. Intet gods i Andst herred, men mere i Malt herred, altså en indskrænkning i øst og en forøgelse i vest, hvilket næppe kunne være nogen forbedring af godset. Snart efter tilbyttede Bege Clausdatter sig fra kronen følgende: Brørup sogn, Maltbæk 3 gårde, Gjerndrup 1 gård, Tusbøl 1 gård. I Læborg sogn fik hun: Gammelby 2 gårde samt Kjeldbjerg 1 gård, der var øde. Disse 8 gårde mere til Hundsbæk bøndergods gav dette en vis afrunding med et klart tyngdepunkt i sognet, hvor der herefter foruden den øde Læborggaard kun kan have været en enkelt gård i Gammelby og 3 i Drostrup, som var i andres eje. Der var hermed skabt gode muligheder for hovedgårdens drift ved hjælp af bøndernes hoveri. Bege Clausdatter har nok været en praktisk og klog dame, der forstod at udnytte sit gods fuldtud. Herom vidner, at Hundsbæk by i hendes, eller måske Erik Juels, ejertid blev flyttet fra et sted i nærheden af hovedgården til Nyby, som byen efter den tid kaldtes.¹⁰⁾ Gården Hyldelund i Lindknud sogn var en ladegård under Hundsbæk. Nordenskov, der lå under gårdens takst (dvs. frihed for skatter og tiende), blev i samme periode bebygget. Stagelund, der før var én gård, ligeledes under hovedgårdstaksten, blev til tre.¹¹⁾

I tiden 1578–1657 var Hundsbæk således præget af nyt initiativ, som synes at have tilsigtet en slags storgodsdrift. Samtidig handlede der med bøndergodset. En jordebog fra 1649–50¹²⁾ nævner: Brørup sogn, Gjerndrup 2 gårde. Lindknud sogn, Lindknud 5 gårde, Debel 2 gårde, Vittrup 6 gårde, Okslund 3 gårde, Klelund 1 gård, Gilbjerg 4 gårde, Hovborg 3 gårde. Holsted sogn, Lintrup 2 gårde. Aastrup sogn, Tvilho 1 gård. Desuden en del spredt gods i fjernere egne. I Læborg sogn nævnes: Nyby 5 gårde, Drostrup 5 gårde, Gammelby 9 gårde, Kjeldbjerg 1 gård, Stagelund 3 gårde. Det må dog bemærkes, at der i ovennævnte angivelser ikke er skelnet mellem gårde og boel; en sammenligning med godset o. 1580 synes dog at pege mod en forringelse i den sidste del af Erik Juels ejertid, idet det var det hoveriydende gods, som lå inden for en rimelig af-

stand fra hovedgården, der havde den afgørende betydning for dens drift og rentabilitet.

For bønderne i sognet betød en udvidelse og forbedring af hovedgårdsdriften rimeligvis en tilsvarende forøgelse af byrder og pligtarbejde. Vi må derfor tænke os tiden 1578–1657 som en »hovbondens periode«, hvorunder hovedgårdens krav følte særlig tunge, fordi bønderne sikkert savnede forståelse af den udvikling, der var i gang, og som jo forøvrigt heller ikke kunne komme dem selv til gode.

1657 var Christen Ibsen, som senere blev herredsfoged i Skads herred, ridefoged på Hundsbæk. 4. april havde han ladet alle Erik Juels tjenere i Læborg, Lindknud, Holsted og Aastrup sogne indstævne til herredstinget, beskyldt for ulovlig hugst i Lindknud skov. Samtidig havde ridefogden indstævnet en del bønder, som stod i restance med deres landgilde — skovtyveri og restancer var overmåde almindelige forseelser, som tusinder af landets fæstebønder til stadighed stod under anklage for, men som herremændene og deres fogder aldrig kunne afskaffe. Det her anførte tilfælde var altså kun en bekræftelse på, at forholdene ved Hundsbæk var som ved de fleste herregårde. Da Christen Ibsen i sommeren 1657 ville gøre udlæg for noget frøcorn (sædekorn), som han på sin husbonds vegne havde ladet så i jorden til den gård i Gammelby, som Jørgen Pedersen beboede, kom det til en skarp ordveksling for retten. Jørgen Pedersen sagde, at ridefogden ikke skulle blive mand for at tage noget fra ham, så skulle før en af dem miste sit liv. Så bad Christen Ibsen »sig efter forordningen at være fri for slagsmål, som det sig vedbør«. ¹³⁾ Dette viser, at det ikke altid var så let at være ridefoged over bønder, som gennemgående kun havde såre lidt at miste og velsagtens var demoraliserede af århundredets to krige.

»Imellem høje kratbevoksede hedebanker ligger den enlige gård Hundsbæk, forbi hvilken der løber en bæk, der oprindelig har givet denne og en førværende by navn. For flere hundrede år siden var bankeerne klædt med høje træer, og en stolt ridderborg knejste, omgivet af dybe grave . . . « Sådan indleder historikeren Oluf Nielsen en omtale af Hundsbæk i sin fortræffelige bog om Malt herred. Helt præcis er denne beskrivelse jo imidlertid ikke. Om selve navnets oprindelse må, som allerede omtalt, antages, at gården fik navn *efter* byen. Det er sikkert ikke dyret hund, men vel snarere mandsnavnet Hund, der danner forstavelen i Hundsbæk.

Den stolte ridderborg omgivet af dybe grave ved man ikke rigtig noget om. Sandsynligheden så vel som udtrykket *fortalicium* taler dog for, at det Hundsbæk, som Dronning Margrethe købte af Henneke Limbæk, har været en gård med et fæstningsagtigt præg over bygningen, uden at vi derfor er i stand til at danne os nogen egentlig forestilling om

udseendet. Den »knejsende ridderborg« med tårne og tinder, som den kendes fra store middelalderlige anlæg andet steds, kan man ikke tænke sig praktiseret inden for de voldgrave, som endnu i sidste århundrede var at se ved Hundsbæk. Men — som allerede nævnt foran — måske et fæstningstårn omgivet af mere almindelige bygninger, hvortil der har sluttet sig den sædvanlige ladegård, som næppe har været meget forskellig fra bøndernes gårde. Fra 1392 til 1578 var gården jo ikke beboet af noget herskab, kun af den foged, som styrede bedriften. At kongerne kom her på korte besøg i jagttiden forudsatte ikke, at der forefandtes herskabelige beboelsesforhold, idet det kongelige selskab ofte tog til takke med at overnatte i en præstegård.

Den ældste beskrivelse, der kendes af Hundsbæk, er fra 1578, da Bege Clausdatter overtog gården:

»Er der først på voldstedet et hus, er 11 binding, et loft (etage) høj og styrterum, 4 fag bredt, er kældre langs under; en kvist er 3 bindinger og er 2 skorstensstuer og 1 skorsten udi kvisten, og er der udskud langs med den ene side og noget for den nørre ende, og er samme hus muret mellem stolper og takt med tegl uden det udskud for den ene ende (som vel har været tækket med strå eller lyng).« Der er her tale om hovedbygningen. Husets længde var 11 binding eller fag, hvormed menes afstanden mellem bindingsværkets lodrette stolper, der bar tagets tilsvarende antal spær. Om denne afstand gjaldt ingen bestemte regler, men den kan vel næppe have været mere end 1,00 à 1,25 meter. Altså et hus ikke over ca. 12 meter langt og højst ca. 4½ meter bredt. En *kvist* var en udbygning vinkelret på hovedfløjen. Et *udskud* langs bygningens ene side betød, at huset, formodentlig modsat facaden, her var konstrueret som et højremshus, dvs. at ydermuren var »skudt« nogle alen ud. Dette gav en pladsforøgelse og samtidig en lavere ydermur. Et *styrterum* var et rum, der fremkom ved, at loftet sænkedes fra den langrem, spærerne hvilede på, til en rem umiddelbart over vinduerne. Der var 2 stuer, som kunne opvarmes. Skorstenen i kvisten hentyder vel til, at her var køkkenet. Man bemærker, at der var kældre langs under huset, som lå i nord—syd. Alt i alt var denne bygning dog vist ganske præsentabel, men efter vort skøn noget lille som hovedbygning til en herregård.

»Endnu sammesteds (altså på borggårdens voldsted) et lidet hus, er 5 bindinger langt, med skorsten udi, takt med strå og muret imellem stolper.« — »Og er en *grav* om samme hus(e), på de 3 sider smal, på den fjerde side en stor dam; endnu en liden dam derhos.«

»Neden for broen et hus, er 22 binding langt, muret (imellem bindingsværkets stolper) på den søndre side, slaget med ler (på risfletningen mellem bindingsværkets stolper) på den nørre side. Og er 1 skorstensstue til folket (folkestue), ovn og bryggers og 2 små kamre og en kostald udi enden. En lade, er 7 store gulve og 2 huer (stakhatte) for enden, er

ny og takt med strå, væggene er og somme (steder) murede og andre (steder) klædte med fjæle, og er 9 alens indstolper med udskud på begge sider. (Altså var laden et højremshus af anselig størrelse). En øksenstald oven i gården, er 19 fag, slagen med ler og takt med strå; en stald til heste, på begge sider 19 binding, slagen med ler og takt med strå. End et andet lidet hus, er takt med lyng og væggene af bul (træplanker), er 7 binding.◀¹⁴)

Alt, hvad der lå neden for broen, var ladegården, bestående af 4 længer.

Som omtalt var der, nogle år før ovennævnte beskrivelse blev taget, sket en istandsættelse af Hundsbæk bygninger uden nærmere oplysning om, hvorvidt det var på borg- eller ladegården eller måske begge steder.

Det var disse bygninger, som alle »ganske blev nedbrudt og forødt« i svenskekrigen 1657–59.

— — —

Ikke én, men to alvorlige ulykker ramte således Hundsbæk i løbet af et par år, godsets splittelse på grund af Erik Juels fallit og gårdens bygninger totalt ødelagte. En krankere skæbne har næppe nogen sinde ramt nogen dansk herregård.

Ved opbudsforsretningen i Viborg i juni 1657 tilfaldt Hundsbæk hovedgård, som sammen med Stagelund, Nordenskov og Hulvad (Brørup sogn), der jo hørte under hovedgårdstaksten, udgjorde 44 tdr. hartkorn, Erik Juels kreditorer. Af disse var der ikke så få, og de fleste var borgerlige. Oprindeligt kunne borgerlige ikke eje adelsgods, men 1641 ændredes bestemmelsen til, at adelsgods også kunne tages i pant og erhverves af borgerlige, men på den betingelse, at de inden år og dag igen måtte afhænde det til adelige købere. Det var en lempelse, som satte liv i udlånsforretningerne, og vi har her en afgørende årsag til, at det kunne gå med Hundsbæk, som det gjorde.

Af hovedgårdstaksten faldt ca. 10 tdr. htk. på en særlig lod, rimeligvis til Jørgen Juel til Agersbøl, som 1663 solgte dette hartkorn til oberst Poul Beenfelt.

Maren Madsdatter i Vejle, eller hendes arvinger, der havde henved 1800 rdl. til gode, fik ca. 25 tdr. htk. Disse arvinger var hendes søn Mads Jensen i Vejle og Bertel Jensen Dons, der var rådmand i Viborg. Sidstnævnte synes at have erhvervet hele rettigheden til pantet, da han senere udbød »Hundsbæk hovedgaard, som er øde, 24 tdr. 8 skp. htk. samt Staulund, er og øde, 5 tdr. 6 skp. htk.« hvilket vel skete efter ovennævnte forordning, men der meldte sig ingen købere, hverken adelige eller borgerlige, og der skulle gå mere end 20 år, inden Bertel Jensen Dons' enke slap af med de sidste 10 tdr. af Hundsbæks hartkorn, som hun 1680 solgte til oberst F. H. v. Schwanevede. Samtidig købte obersten en anden part af gårdens hartkorn, som ejedes af borgmester Claus Schwane i Vejle.¹⁵)

Foruden det nævnte synes en tredie lod af Hundsbæk hovedgård at været tilfaldet en tredie kreditor, muligvis Niels Steffensen Krag, der 1676 solgte en del af gårdens hartkorn til velbyrdig Jørgen Skeel Due til Sønderskov.

Hvis Erik Juels kreditorer i sin tid havde lånt ham penge i forventning om at få et klækkeligt udbytte — man aner en vis Snapstingsspekulation — blev Hundsbæk dem i hvert fald en bitter belæring. Dette skyldtes naturligvis først og fremmest krigen. Knap to måneder efter likvidationen i Viborg rykkede de svenske tropper ind i landet. Det kan tænkes, at fjenderne har fundet Hundsbæk på det nærmeste øde og forladt, uden kreaturbesætning, uden foder i laderne, måske også folketom, uden en ansvarlig foged, over for hvem man kunne fremføre de sædvanlige krav om leverancer til soldaterne. Altså var man nødt til at tage sig selv til rette i den tilsyneladende herreløse gård. Efter svenskerne kom polakker og brandenburgere, som har gjort den samme erfaring og efter al sandsynlighed bidraget deres part til gårdens ødelæggelse. Hundsbæk blev imidlertid ikke afbrændt, men, som det hedder, nedbrudt. De fremmede soldater har taget af træværket til brænde, men de har vel næppe gået i gang med en systematisk nedbrydning af gårdens ret vidtløftige bygningskompleks. Nej, skylden for den tilbundsående ødelæggelse af gården må sikkert søges hos de gode folk i Læborg sogn og nærmeste omegn. For dem var krigen trods alle ulykkerne et velkomment pusterum i de evindelige pligter, som herregården krævede af dem, og samtidig en gunstig lejlighed til at tage revanche. Man tog en bjælke eller to, andre gjorde ligeså, og en skønne dag var der intet mere tilbage. Hvem man i virkeligheden tog det fra, vidste næppe nogen i sognet. Erik Juel var jo død, og de mange nye husbønder (også på bøndergodset) var det ikke let at holde rede på. —

Med 1657 og de efterfølgende to krigsår går der et dystert tæppe ned i Hundsbæks historie. I løbet af de følgende 20 år groede markerne i lyng, skoven blev forhugget af den uforstående, men trængende befolkning, der naturligvis også har taget engenes afgrøde. Den gamle hovedgård var øde, som så mange bøndergårde var blevet det i krigens år.

10. maj 1679 lod Jørgen Skeel Due »indlyse udi hegnet al Hundsbækgaardens mark, grund og ejendom«, hvilket bekendtgjordes ved Malt herreds ting. Dette betød, at nu var den herreløse tid på Hundsbæk jorder forbi, nu kunne kreaturer, som kom her, forventes optaget, så ejerne måtte betale for at få dem igen. Ingen ulovlig høbjergning i engene, ingen jagt i skoven — Hundsbæk havde atter fået en herre. Hvorledes Jørgen Skeel Due, der ejede Sønderskov og var amtmand over Ørum, Vestervig og Dueholm amter i Thy, havde erhvervet Hundsbæk, eller rettere en del af gården, vides ikke, men han havde i hvert fald fået den part, han 1676 købte af Niels Steffensen Krag, betydeligt forøget. Når

han i ovennævnte indlysning taler om »al Hundsbækgaards mark . . .«, var det dog at tage munden lidt rigelig fuld, for der var endnu foruden ham selv to parthavere i Hundsbæk hovedgård. Den ene var førnævnte oberst Herman Frands v. Schwanevede, der senere ejede Nr. Vosborg, men som også har ejet gods i Sydjylland. Hans våben ses på kalk, disk og et par lysestager i Vejen kirke.¹⁶⁾ Den anden var proviantforvalter Mathias Lime i Fredericia, der var gift med en datter af førnævnte oberst Poul Beenfelt og arvede denne part af Hundsbæk.

Muligvis har den første fordeling af Hundsbæk i Viborg været præget af parternes manglende lokalkendskab, måske har der ved de senere handeler indsneget sig misforståelser med hensyn til, hvilket areal det købte hartkorn omfattede, for der viste sig snart efter Jørgen Skeel Dues og oberst Schwanevedes fremtræden som ejere uenighed mellem de to herrer om, hvad de hver især ejede af gården.

27. november 1680 havde Schwanevede ladet beboerne i Nordenskov og Hulvad, så vidt de hørte under Hundsbæk, indstævne til herredstinget for at påhøre et landstingsskøde oplæst. Skødet meddelte, at Schwanevede havde købt det pågældende gods, og nu skulle herefter beboerne svare deres landgilde med videre til ham.

22. januar 1681 lod Jørgen Skeel Due fremlægge dokumenter i retten angående hans tilkøbte part af hovedgårdens takst, idet han havde krævet landgilde af beboerne. Samtidig omtales en højesteretsdom imellem J. Skeel Due og Schwanevede, uden det nærmere oplyses, hvad sagen har drejet sig om. Nu forlangtes en dom ved herredstinget angående ejerforholdet til Nordenskov og Hulvad, men herredsfogden undslod sig for at dømme i sagen. I virkeligheden synes begge parter at have fået tilskødet helt eller delvis det samme gods, hvor så skylden for denne kedelige fejl end kunne ligge.

I sommeren 1682 skrev Jørgen Skeel Due en ny stævning til Schwanevede og proviantforvalter Mathias Lime og foreslog, at alle parter mødtes på Hundsbæk mark og grund den 12. juli. Obersten skulle tage 4 lokalt kendte mænd med sig, og Jørgen Skeel Due ville ligeledes møde med 4 synsmænd, og man skulle da se at blive enige om spørgsmålet, som jo også angik Mathias Lime. Denne havde dog skrevet på stævningen, at han ikke kunne befatte sig med sagen, da boet efter hans afdøde svigermor endnu ikke var skiftet. Den næste tingdag efter 12. juli mødte Schwanevedes fuldmægtig for retten og oplyste, at hans herre personlig sammen med regimentsskriver Antoni Borchmann og synsmændene den pågældende dag *ved solens opgang* var mødt på åstedet »som Hundsbæk hovedgårds bygning haver standet«. Jørgen Skeel Due var derimod ikke mødt, og da oberst Schwanevede havde ventet forgæves til middag, måtte han tage bort, da han havde andre forretninger at varetage, men beordrede regimentsskriveren til at blive.

J. Skeel Dues synsmænd, Hans Hansen Haar i Adserbøl, Peder Selgensen i Brørupgaard, Niels Pedersen i Gjerndrup og Niels Christensen i Surhave, havde talt med regimentskriveren, »men da der var flere interesserede, som ikke var mødt«, mente de ikke at kunne foretage nogen deling af jorderne. Denne åstedsforretning endte altså uden noget resultat, og Schwanevedes fuldmægtig lagde ikke skjul på, at hans herre var utilfreds med J. Skeel Dues personlige fraværelse ved denne lejlighed og antydede, at det vel skyldtes »visse årsager«. Heri havde fuldmægtigen og hans herre obersten formodentlig ret. Jørgen Skeel Due var trods alle talemåder og tilbud om, at Schwanevede kunne afkøbe ham hans part i gården til den pris, J. Skeel Due selv havde betalt, noget valen i denne sag.

En måned senere forelå kgl. brev, at Hundsbæk grund skulle deles mellem de interesserede parter, og derefter må en fordeling antages at være gennemført.

1687, altså efter 5 års tovtrækkeri, skrev Jørgen Skeel Due til Schwanevede, at han nok kunne tænke sig at købe oberstens part af gården, men forinden ville han dog gerne have oplyst, om skatter og afgifter til amtstuen var betalte, J. Skeel Due sendte to mand til Sdr. Vosborg med brevet, og de skulle have skattekvitteringerne med tilbage. I stedet fik de et på tysk affattet brev med til deres husbond, hvori Schwanevede i korthed meddelte, at når »min højtærede hr. broder«, som de gensidigt titulerede hinanden, ville behage at sende ham de 300 rdl., som var aftalt, skulle J. Skeel Due få skøde på jorden og kvittering for skatternes betaling. Endnu synes der dog at have været visse uoverensstemmelser mellem de to vistnok lige stivsindede og selvfulende herrer, og handelen blev ikke til noget. Derimod synes J. Skeel Due engang inden 1687 at have erhvervet Math. Limes part af gården, hvis tilstand foreløbig udelukkede, at der kunne blive tale om økonomisk udbytte.

Et særligt påtrængende problem var de påhvilende skatterestancer. Det er foran omtalt, at hovedgårde var fri for at svare skat og tiende; men efter 1660, da enevælden gennemførtes, og adelens forrettigheder indskrænkedes, bortfaldt også skattefriheden. Fra 1662 til 1670 måtte alle hovedgårde svare skat; herefter fulgte en skattefri periode til 1682, der da kom en forordning om hovedgårdenes forhold. Der blev nu skelnet mellem komplette hovedgårde, der skulle eje mindst 200 tdr. htk. bøndergods beliggende inden for en afstand af 2 mil fra gården for at være skattefri, og ukomplette hovedgårde, som ikke opfyldte dette krav. I samme forordning fastsloges desuden, at ikke-adelige personer for fremtiden kunne erhverve og eje hovedgårde.¹⁷⁾

Disse nye bestemmelser har sikkert spillet ind i J. Skeel Dues planer med Hundsbæk, men vejen frem til at få gården bragt på fode var besværlig. 1687 skrev han til kongen og beklagede sig over, at han på grund

af skatterestancerne »dagligen med én exekution over en anden belægges fra amtstuen«. Hvorledes denne eksekution har formet sig, vides ikke, men det var ikke ualmindeligt, at amtsforvalteren sendte et antal soldater fra den nærmeste garnison ud til restanten, som, hvis ikke han betalte, måtte underholde soldaterne og deres heste en tid. Nu så J. Skeel Due derfor ingen anden udvej end at lade kongen overtage hans part af Hundsbæk, medmindre majestæten ville eftergive ham restancerne, idet J. Skeel Due da ville forpligte sig til at lade gården »med bønder besætte og bebygge«. Når kongen, dvs. rentekamret, ikke var interesseret i at modtage Hundsbæk, skyldtes det nok, at man havde meget øde gods i forvejen, som ikke indbragte nogen skat; derfor eftergav man J. Skeel Due restancerne i forventning om, at gården uden hovedgårdsrettigheder og -pligter, men som en almindelig bondegård atter kunne blive skatteydende. Gårdens samlede hartkorn, der i matriklen 1664 var ansat til 44-0-0-0, blev i matriklen 1688 nedsat til 20-2-0-0. Heraf tilhørte over halvdelen, nemlig 12-0-3-0, oberst Schwanevede. Også han havde set sig nødsaget til at lade godset hjemfalde til kongen for at slippe for skatterne, og skøder og adkomster blev indleveret på amtstuen.

Nu var der utvivlsomt de bedste muligheder for J. Skeel Due til at erhverve denne sidste part af Hundsbæk, men det skete ikke. Først da det 1694 blev besluttet at udlægge godset som ryttergods, kom han ind på spørgsmålet. Tanken om at få mere ryttergods i Læborg sogn må ikke have tiltalt J. Skeel Due, han meldte sig nu som køber og tilbød 10 rdl. pr. td. htk., hvilket var den gængse pris for øde bøndergods. Dette tilbud blev modtaget, og 1695 kunne J. Skeel Due langt om længe notere sig som ejer af »al Hundsbæk grund«. Der var gået henved en snes år, siden han købte den første part af gården, og havde han i 1676 haft planer om engang at få hele gården, synes man, at han burde have realiseret sin plan med større beslutsomhed. Rimeligere er det måske at antage, at J. Skeel Due har mødt uforudsete vanskeligheder og derfor i nogen grad ladet tilfældet råde.

Det væsentligste udbytte, han gennem de mange år havde af Hundsbæk, var engenes afgrøde. Men også høet kunne volde bryderier. I maj 1690 havde han indstævnet »nogle personer, som den 1. maj i den store regn var henkørt til Hundsbæk grund og der nedbrudt et gærde, som var lukkelse for en del hø, som på stedet fandtes. Derefter havde de plukket næsten to favne hø af det ene af 3 høhæs. Det yderste havde de spredt rundt omkring og læsset vognen med det inderste . . . .« Det blev oplyst, at folk og vogn var fra Vejen, og det viste sig at være ritmester Bülows karl der i byen, som havde været hovedmanden.

— — —

Én frihed havde Hundsbæk dog endnu i behold, *tiendefriheden*. Det kunne synes rimeligt, at når gården skulle svare skat til kongen, burde

Hundsbæk o. 1910.

den også give tiende til præsten, men dette forhold berørtes ikke af den skete udvikling. Tiendefriheden var forskellen mellem Hundsbæk og sognets øvrige bøndergårde, en spinkel tråd, der forbandt fortid og fremtid.

18. november 1697 var pigen Trine og karlen Peder Eskesen, begge tjenende på Hundsbæk, indstævnet for lejemål (overtrædelse af 6. bud). Samme dag var monseur Lorents Pedersen på Hundsbæk indstævnet for at påhøre udmeldelse af synsmænd, der skulle syne gården. Det står hermed klart, at gården Hundsbæk igen var ved at tage form, omend i beskedenhed.

Året efter havde præsten i Vejen-Læborg hr. Anders Steffensen indstævnet Peder Jensen, forvalter over Sønderkov og Hundsbæk. Præsten krævede tiende af Hundsbæk, »der har været sekvesteret og øde siden forleden svenske indfald og nu opbyggt . . . mulig i den formening, at I indbilder jer samme gård at skal nyde som forhen frem for andre og ikke bør at betale præsten deraf . . . « Det ser ikke ud til, at der er blevet dømt i sagen, og man kan gå ud fra, at præstens ulejlighed har været resultatløs.

Når forannævnte Peder Jensen, der senere var forpagter på Sønderkov, her kaldes forvalter over de to gårde, betyder det nok, at de blev drevet under ét. Visse praktiske vanskeligheder må der have været ved en sådan ordning, idet Sønderkov hovbønder, der især i Føvling og Folding sogne, næppe ville finde sig i at blive brugt på det fjernere liggende Hundsbæk. Derimod ejede J. Skeel Due 3 gårde i Bække by og 2 i Asbo, og disse blev nu henlagt under Hundsbæk og måtte gøre hovarbejde her. Desuden hørte Nordenskov samt Stagelund, der efter mange års øde nu synes at være blevet besat, og endelig gården Hyldelund i Lindknud sogn under Hundsbæk. Det var ca. 32 tdr. hartkorn, men langt fra nok til at drive gården med, eller rettere, at genopdyrke de lyngklædte marker.

Jørgen Skeel Due døde 26. maj 1701. Han var en veluddannet og berejst mand og havde i sine unge år skrevet »andagtssuk og sange«, hvilket ikke just var nogen almindelig syssel for unge adelige junkere. Efter tjeneste i kancelliet var han blevet amtmand. Med embede i Nordjylland og gods i Sydjylland har hans tilværelse været præget af mange rejser.

I denne egns lokalhistorie møder vi J. Skeel Due som herremanden, og i Malt herreds tingbøger findes ikke sjældent hans navn i forbindelse med de for en godsejer uundgåelige retssager. Hans synes at have optrådt med fast hånd over for såvel sine fogder som bønderne, uden at disse dog i hans tid viste nogen opsætsighed, hvilket jo skete under de følgende ejere af Sønderskov.¹⁶⁾ I Hundsbæks historie indgår Jørgen Skeel Due som manden, der i gårdens mest kritiske periode og i en vanskelig tid overhovedet, førte den gamle herregård videre, omend ikke helt i overensstemmelse med fortidens traditioner.

To sønner, Jørgen Christoffer Due og Albret Skeel Due, var ved faderens død umyndige, og det stod usikkert, hvorledes Hundsbæk skulle føres videre. Formynderne, oberst Mandrup Due og kaptajn Albrect Christoffer Due, ansøgte kongen om tilladelse til at sælge gården, der efter deres oplysninger var urentabel, »da de af mangel på bønder selv må lade avlingen drive«. Endelig i 1707 var det lykkedes at finde en køber, og den kongelige tilladelse blev givet. Køberen var Palle Christensen, som havde været forpagter på Krogsgaard (form. i Tjæreborg sogn). Hundsbæks htk. var 20-2-3-0, hvortil kom bøndergodset. Prisen var 2651 rdl. 3 mk. 6 sk. Samtidig lånte Palle Christensen 1500 rdl. hos handelsmand Just Arctander i Viborg. Pengene skulle tilbagebetales efter et års forløb, og renten var 5 pct. Som sikkerhed pantsattes det købte gods, idet Arctander, i mangel af rettidig betaling, måtte tage godset til 30 rdl. pr. td. htk. og straks sælge det ved auktion. Palle Christensen havde selv givet ca. 50 rdl. pr. td. htk. Alt i alt kunne den nye ejers start synes besværlig. Nogen kapital må Palle Christensen vel have haft, men næppe tilstrækkelig til at sætte gården i den rette drift, og her kom det især an på at forøge bøndergodset. Dette lod sig jo imidlertid kun gøre, når der var gods til salg, og det skulle selvfølgelig helst være i gårdens nærmeste omegn. 1709 købte Palle Christensen 2 gårde, 1 boel og 1 gadehus i Gammelby samt 1 gård i Nyby, ialt htk. 14-7-0-2 af kancelli-assessor Peder Mortensen Selle. Det ser ikke ud til, at han har stiftet nye lån til formålet. 1713 lånte han 650 rdl. af madam Kirstine Cathr. Henriksdatter, enken efter Erik Jansen på Høgholm, og pengene skulle, som det ofte var tilfældet, i hvert fald på papiret, betales tilbage om ét år.

Når det hedder, at præsten hr. Jacob Bendtsen, som blev gift med Palle Christensens uheldige datter, Lisbeth, »fik anseelige midler med hende«, eller det andetsteds siges om Hundsbæks ejer, som 1712 søgte om skattelettelse, at han var »af hel ringe vilkår, såsom han sidder med

en liden ufri gård og ganske lidet og forarmet bøndergods«,¹⁰⁾ kan begge dele jo næppe være rigtigt.

1710, da flere fæstebønder i Malt herred rømte fra deres gårde, havde Palle Christensen også det uheld, at de to beboere på hans nyerhvervede gård i Nyby bortrømte og medtog gårdens besætning. Nu måtte husbonden betale et kvartal kgl. skat, desuden levere sædekorn 12 skp. byg, 10 skp. boghvede og 2 tdr. havre; 3 bæster (heste) à 10 sldr.; 1/2 plov, 1 vogn, 1 harve, hvilke effekter regnedes til 6 rdl. Endelig havde han leveret ædekorn (brødkorn, form. til de nye fæstere) fra Voldborgdag og fremefter. En sådan rømning var faktisk et føleligt tab for husbonden.

1714 havde Palle Christensen indstævnet Christen Nielsen Munk i Nyby for gæld, ialt 14 rdl. 3 mark. Christen Munk nægtede at skyldes noget, idet han også havde krav på Palle Christensen. Således havde han været på rejse med ham for at købe stude. Engang havde han skaffet ham en køber til 80 får og lam. Palle Christensen ville ikke tilstå noget af dette, men det var rigtigt, at han årlig gav Christen Munk træ af skoven til at brænde, mod »at han skulle styre P. C. købmænd til og gøre ham i så måde, hvad tjeneste han kunne«. Christen Munk, som Palle Christensen kaldte »en stakkels vanfør karl«, blev dømt til at betale.

Samme år solgte Palle Christensen Hundsbæk til Peder Christensen Tonboe (skødet dat. 18. april 1714).

Han blev herefter forpagter på Bramminge hovedgård, men fik ikke her nogen lang tid, idet han 3. juli 1717 træffes i Vejen præstegård, hvor han lå syg, og i september s. å. omtales han som sal. Palle Christensen. Hans ophold hos svigersønnen, hr. Jacob Bendtsen, synes dog at have været midlertidigt. Datteren, Lisbeth, der omtales nærmere andetsteds (præsterne), var sikkert årsagen til, at Palle Christensen ikke havde kunnet tænke sig at være sine sidste dage i Vejen præstegård, men i stedet haft i sinde at tage ophold hos Niels Christensen i Nordenskov. Hvorfor han netop havde foretrukket denne mand, der var hans forhenværende fæstebonde, er ikke oplyst. Han havde hjulpet Niels Christensen med et svin og en tyr, men mærkeligere var det, at han desuden havde overladt ham en pung med nogle hundrede dalere. Palle Christensen gav mølleren i Vejen mølle, Knud Hansen Buch, fuldmagt til at afkræve Niels Christensen de nævnte ting. Anders Hansen Risbøl, der beboede en gård i Asbo og var ridefoged til Sønderskov, fik overdraget hvervet at tage til Nordenskov og fremføre kravet. Niels Christensen og hustru blev vrede og truede med at ville skille hr. Jacob Bendtsen ved »kjolen«.

Det oplystes under den påfølgende retssag, at Palle Christensen, da han tog bort fra Bramminge, havde flere punge med penge, som lå i et skrin, hvilket bevidnedes af ridefogden på Bramminge, sr. Christen Friis. Iøvrigt var der tale om én pung, indeholdende nogle hundrede daler, men den var i Niels Christensens forvaring blevet »afskåret«, og nogle af pengene var forsvundet . . . .²⁰⁾

Den nye ejer af Hundsbæk, Peder Christensen Tonboe, havde tidligere ejet Skjerrildgaard i Bjerge herred. Omtrent samtidig med, at han købte Hundsbæk, købte han Hvilsbjerggaard i Gaverslund sogn for 700 rdl., og det kunne alt i alt tyde på, at han o. 1714 har været god for nogle tusinde rigsdaler. I modsætning til sin forgænger, der gik mere forsigtig frem i sine investeringer, måske af tvingende grunde, var Peder Tonboe tilsyneladende indstillet på mere dristige planer med gården. En komplettering, 200 tdr. htk. bøndergods, så Hundsbæk kunne blive skattefri, var naturligvis et fristende fremtidsmål. Inden 1718 ejede han ialt 7 gårde i Bække sogn, med 43 tdr. htk. Det var gods, som var solgt fra kronen, der havde forbeholdt sig ret til at købe det tilbage. Denne indløsningsret købte Peder Tonboe 1718 for 1 rdl. pr. td. htk., hvorved han fik frie hænder til at disponere over godset. 1720 købte han yderligere 4 gårde i Bække med 22 tdr. htk. Han ejede nu hele Bække by med undtagelse af anneksgården, og når han særlig interesserede sig for dette gods, skyldtes det bl. a., at det var billigt; men det var samtidig dårligt, hvilket var grunden til, at kronen havde ønsket at afhænde det.²¹⁾

1717 købte Peder Tonboe en del gods i Læborg sogn: 1 gård og 2 boel i Nyby, 1 gård, $\frac{1}{4}$ gård samt et gadehus i Gammelby, desuden Kjeldbjerggaard. Der var ialt ca. 12 tdr. htk., og godset havde forinden hørt under Endrupholm. På samme tid købte han noget gods i Lindknud sogn, hvor en af hans fæstebønder samme år rømte fra en gård.

Omkr. 1720 må der have været samlet henved 100 tdr. htk. bøndergods under Hundsbæk, og Peder Tonboe havde hermed halvdelen af, hvad der krævedes til gårdens komplettering, men udsigterne til at nå synderligt videre inden for den fastsatte afstand, 2 mil, var ikke de bedste. Der var nemlig andre godsejere i Malt herred, som stillede mod at komplettere deres gård, og blandt disse var Mads Termansen på Nielsbygaard i Føvling sogn, en ret pengestærk mand og tidligere forpagter på Sneumgaard. Til denne mand solgte Peder Tonboe i 1722 følgende gods: 3 gårde i Nyby, 1 gård i Nordenskov samt Kjeldbjerggaard, ialt 18 tdr. htk., en overraskende afståelse, som kun kan forklares ved, at Peder Tonboe må have opgivet sine kompletteringsplaner. Han ses at have stiftet mindre lån 1722–1726, og måske havde han da belastet sin økonomi så stærkt, at han har måttet realisere noget af sit bøndergods.

1720 købte Peder Tonboe Bække kirke for 565 rdl., hvilket også var en betragtelig investering. Nogle år efter var han anklaget for at have taget blytavlerne af kirkens våbenhus og oplagt tegl i stedet, hvilket indbragte ham en beskeden fortjeneste. Bække sogns beboere, der klagede, opnåede dog ikke at se herremanden på Hundsbæk dømt for denne forseelse, da han faktisk havde gennemført så store reparationer på den stærkt forfaldne kirke, at der næppe kunne tales om nogen berigelse.

Da Peder Tonboe 1747 solgte Hundsbæk til Johan Adolf Poulsen,

må han have været en aldrende mand og sikkert mindre velhavende end for 30 år siden. I Hundsbæks historie repræsenterer han, så vidt man kan skønne, det sidste forsøg på ved godssamling at genoprette gårdens position som herregård. Det lykkedes ikke, og forsøget må have kostet Peder Tonboe en del penge. — Et par år senere, 1749, var han fæster af Vamdrupgaard i Andst herred, der da var ryttergods. 15. april 1749 brændte Vamdrupgaard, hvorved Peder Tonboe mistede alt, endog sine rede penge. Den tidligere godsejer måtte bede om brandstødbrev, som gav ham tilladelse til i et fjerdingår at gå omkring i Koldinghus birk for at bede om en almisse.²²⁾

Johan Adolf Poulsen, hvis fader, amtsforvalter Peder Poulsen, havde ejet Estrup og Skodborghus, kom i den korte tid, han havde Hundsbæk, ikke til at fremtræde særlig tydeligt i gårdens historie. Han synes at have solgt en del af bøndergodset; iøvrigt tegner han sig rent antydningssvis som en mand med interesser ud over landbruget og kvægavlen, idet han i nogen grad omgav sig med bøger. Undtagelsesvis opnåede J. A. Poulsen efter sin død en vis placering i den lokale historie. Han havde valgt at blive begravet i Bække kirke, som han ejede, og fik sit hvilested i koret i en muret grav. Over graven, som vel efter skik og brug skulle være dækket af en sten med behørig indskrift, blev indtil videre lagt brædder. Men det trak ud med den dyre sten, og en helligdag med mange altergæster i Bække kirke, trådte man brædderne i stykker, så en snes mennesker fald igennem; efter denne begivenhed blev graven opfyldt, og der kom aldrig nogen gravsten til minde om den mand, der havde ejet både byen og kirken.

Hundsbæk blev efter J. A. Poulsens død solgt ved auktion, som også omfattede en del bøndergods, ca. 38 tdr. htk.; heraf var kun 1 gård i Gammelby, Læborg sogn, det øvrige lå hovedsagelig i Bække sogn. Gård og gods indbragte 2759 rdl., og køberen var Peder Sørensen Poder. Det var en mand, der ligesom Palle Christensen og Peder Tonboe først og fremmest var handelsmand og spekulant. Han havde tidligere ejet Skovgaard, Kollerup sogn, som han solgte ved overtagelsen af Hundsbæk, ligesom han tid efter anden ejede flere landsbykirker. For Peder Poder var og blev Hundsbæk næppe andet end et rent handelsobjekt, og som så mange af sin samtids »proprietærer«, der var udgået af den jævne bondestand, havde han først og fremmest sans for penge og omsætning, hvorimod man ikke kunne forvente, at han skulle forsøge på at genskabe svunden storhed. På den anden side var Peder Poder ikke heller gods-slagter, idet han afleverede Hundsbæk i stort set samme stand, som han modtog den. Om hans udkomme med bønderne er intet overleveret, hvilket vel må betyde, at der ikke har været vanskeligheder. Han var navnlig i de første år på Hundsbæk indviklet i usædvanligt mange pro-

cesser, hvoraf en del påførtes ham af kreditorer, som han skyldte penge, der »ej i mindelighed havde været at erholde«. Ved auktionen over gården 28. juni 1752 solgtes også en del af J. A. Poulsens indbo, bøger og andet. Heraf købte Peder Poder for 258 rdl., deriblandt 7 par stude, 5 køer, 6 heste samt kalve, får og væddere. Stole og borde, lystestager og tinfade, dyner og puder osv. Endvidere 14 bøger, hvoraf de fleste var på tysk eller fransk, og de var billige, fra 1–12 skilling stykket. Lidt mere måtte der betales for »Dansk Lovbog« (sikkert: Danske Lov), der kostede 1 rdl. 1 mk. 7 skilling, ligesom »Den danske Toldrulle« kostede 1 mk. 8 sk. Mens de fremmedsprogede bøger vel næppe kunne være køberens til nogen større glæde, har han uden tvivl fundet nytte af lovbogen og toldrullen. Fra 1747–53 importerede P. Poder, der drev en købmandshandel i Vejle, tobak fra Holland; ligeledes solgte han svinelæder til sin hollandske handelsforbindelse, som 1753 fik P. Poder dømt til at betale 100 gylden.

Han havde ved købet af Hundsbæk lånt 3900 rdl. af assessor Bredahl på Vinderslevgaard, Lysgaard herred, hvilket lån rimeligvis er blevet afviklet snart efter. Ved Viborg snapsting 1754, hvor det jyske penge- og lånemarked dengang var koncentreret, mødtes assessoren og P. Poder en aftenstund, velsagtens over et bæger. Assessor Bredahl fremkom der med den fornærmelige ytring, at P. Poder to gange havde efterskrevet hans navn på papirer. Senere indgik de dog forlig, idet Bredahl erkendte at have forivret sig.

Var Peder Poders første år på Hundsbæk præget af processer og bryd-somme pengesager, synes han i løbet af sin ejertid at have afviklet den største part af sine mange handelsforetagender, hvilket vel samtidig har lettet hans økonomiske vilkår. 1764 solgte han Hundsbæk til Jens Lassen fra Sneumgaard for 3990 rdl.; der medfulgte i handelen bøndergods til 28 tdr. htk., og altså var der sket et bortsalg på ca. 10 tdr. htk. i Peder Poders tid. Den højere pris, han trods dette fik for gården, skyldtes stigende konjunkturer. Efter 1764 boede Peder Poder i nogle år i Bække, hvor han ejede flere gårde, deriblandt Bække kro med tilhørende gård, og hvor hans sønner blev bosiddende og endnu har mange efterkommere. Også i Læborg sogn har slægten været repræsenteret til 1960.

Som 75-årig købte Peder Poder Amlundgaard i Lindeballe sogn. Her endte han sine dage, og i kirken findes ophængt et gravtræ med hans data. Der var lidt af eventyrets skær over hans lange levnedsløb, først som hosekræmmer, senere handelsmand, godsejer, kromand, gårdmand, men bag eventyret skimtes stadig dagligdagens ikke altid så blide virkelighed.²³⁾

Det fortælles, at ved Peder Poders auktion over Hundsbæk bød en simpelt klædt mand med stunthoser i træskoene, Las Salomonsen, 800 dlr. for gården, som auktionsholderen derefter tilsløg ham, idet han tvivlede

på, at køberen havde pengene eller kunne stille sikkerhed. Las Salomonsen hentede derefter en pengepose, som han havde haft skjult i voldgravens siv. Nu blev de andre tilstedeværende og ikke mindst auktionarius ilde til mode . . . Denne historie, der var såre velegnet som underholdning i bøndernes kredse, er dog næppe helt korrekt, idet skøde- og panteprotokollen ikke nævner Las Salomonsen, men Jens Lassen som køber, og prisen var 3990 rdl.

Imidlertid er Las Salomonsen en realitet i gårdens historie, idet han døde på Hundsbæk 1781, 92 år. Han var fra vesteregnet. Da hans hustru skulle begraves, og præsten bad sønnen Jens Lassen om genealogiske oplysninger, svarede denne, »at det kunne være lige meget«. Der har vel næppe været nogen fornem herkomst at prale af.

Sidst på året 1749 blev en drift svin på 87 stykker, der formodentlig skulle været smuglet over Kongeåen, antruffen og indbragtes til Varde. En del af svinene tilhørte forpagter Jørgen Raun på Estrup. Der var to drivere med svinene, Christian Lund fra Rødding og Las Salomonsen fra Aasted (Kvong sg.?). Ved denne lejlighed »retirerede Christian Lund sig bort«, mens Las Salomonsen blev ved svinene (tbg. 27. jan. 1750).

Jens Lassen, der nævnes fra Sneumgaard, var altså ejer af gården fra 1764. 1768 fik han kgl. bevilling til at afhænde 6 tdr. hartkorn, den såkaldte Hundsbæk Søndermark, til beboerne i Gammelby, der betalte 1000 rdl. for jorden. Der var her tale om afståelse af en part af selve hovedgårdsmarken – til bønder, som engang havde gjort hovarbejde på den samme mark. Det var en ret ualmindelig handel, der næppe kunne forklares ved, at Jens Lassen var en fremsynet godsejer og bondevenlig. Forklaringen var snarere den simple, at han havde brug for de 1000 rdl. og iøvrigt ikke følte sig bundet af traditionerne. I præsteindberetningen fra 1768 nævnes, at der til Hundsbæk da hørte 27-3-0-3 hartkorn i Asbo, Bække sogn, samt et gadehus i Gammelby. Der holdtes på gården 60–70 stude, 10–14 køer, 20–30 får samt 8–10 heste. Høvavlen var 180–200 læs årlig. Præsten omtaler, at gården »har af gammel tid været complet, ja, endog hovedgård før Estrup og Sønderkov, men er nu ikke mere complet, da den tid efter anden bliver ringere«. ²⁴⁾ 1774 var Jens Lassen kommet i strid med den unge H. H. Chr. Lautrup på Estrup, som krævede, at Christen Nielsen i Stagelund skulle svare kirketiende til Læborg kirke, der ejedes af Lautrup. Christen Nielsen havde oprindeligt fæstet gården af Jens Lassen tiendefri, senere kom Stagelund under Estrup, hvorfra Christen Nielsen købte den til selveje i 1771. Da han nu blev afkrævet tiende af gården, søgte han støtte hos Jens Lassen, der bl. a. skrev en ansøgning om fri proces for Christen Nielsen. Dette blev Lautrup meget vred over, og i en skrivelse omtaler han Jens Lassen som en mand, »som selv har ødt og spoleret sit eget . . . og nu flakker omkring såvel ved tinget som andre steder og ytrer sine ildesindede meninger. . . .« ²⁵⁾

På dette tidspunkt havde Jens Lassen, der næppe har været nogen dygtig godsadministrator, afstået gården til sin broder *Salomon Lassen*, som havde auktionsskøde af 24. september 1770. Han synes at have været ret velhavende og ses at have udlånt nogle hundrede rdl. til forskellige folk i egnen o. 1790. 1791 afstod han gården til sine to sønner Hans Christian og Jens Salomonsen for 995 rdl., »deres fædrende og mødrende arv«. De delte gården og dens bygninger, så Jens fik den nordre og Hans Christian den søndre del. 1798 var Jens Salomonsen død, og ved skøde dateret 4. november d. å. overdroges den afdødes part til en tredje broder Lars, der skulle betale 597 rdl. Gårdens samlede hartkorn var på dette tidspunkt 12-2-3-0, og på hovedgårdsmarken lå 3 afbyggersteder, Teglluset, Kirkebjerg og Alsbjerg.

Lars Salomonsen døde i sommeren 1802. Han var gift med Mette Nielsdatter Poder fra Gammelby, en slægting af gårdens tidligere ejer Peder Poder. I ægteskabet var sønnen Salomon Lassen. 1803 giftede Mette Poder sig med Hans Nielsen fra Aatte, Føvling sogn, som havde den halve gård til 1825, da Salomon Lassen overtog den. Han døde 1836, hvorefter hans enke, Kirstine Marie Villumsdatter fra Hulvad, 1838 solgte sin part af Hundsbæk til gæstgiver Anker Lorentzen, der stammede fra Vonsild.

Den anden halvdel af gården ejedes af Hans Christian Salomonsen til hans død i 1820. Han var som faderen i stand til at yde lån til egnens folk. Hans enke, Barbara Lene Jesdatter, giftede sig med Søren Gothardsen. 1842 solgtes denne part af gården til Niels Henriksen, som var født i Bække og havde været forpagter på Fyn.

Salomon-slægten, der således gennem flere generationer var ejere af Hundsbæk, synes at have været jævne og solide bønder, der ikke tilstræbte nogen storhed, men de var som de øvrige nævnte ejere selvfølgelig blandt sognets mest fremtrædende mænd. I den pågældende periode blev det sidste præg af proprietærgods over Hundsbæk udvisket, og gården var blevet en bondegård, en udvikling, der forøvrigt faldt sammen med tidens almindelige tendens.

1854 blev Hundsbæk atter samlet til én gård, idet de to gårdparter købtes af H. H. Chr. Lautrup til Estrup og Niels Villumsen i Hulvad i fællesskab, rimeligvis et rent spekulationsforetagende. De foretog en istandsættelse af gårdens bygninger, og ved samme lejlighed forsvandt de gamle volde og grave, idet man med hård hånd udslettede ethvert spor af det gamle borganlæg. Man må spørge, hvorledes de to ovennævnte ejere, begge betydelige mænd, kunne præstere en så uomtvistelig vandalisme — for blot et århundrede siden. De indvandt et par kalvefener til gården, men deres navne har fået en kedelig klang i Hundsbæks historie.

1863 solgte de gården til Niels Fr. Emil Hansen fra København, som

Hundsbæk hovedbygning set fra gårdsiden.
(Efter: Danske Slotte og Herregaarde. Ny Saml.)

1878 solgte til kommissionær Matthias Hansen fra Kolding for 78.000 kr. Allerede året efter blev gården ved tvangsauktion udlagt til P. Brødsgaard Hansen, som 1885 mageskiftede med detaillist A. Andersen i Odense, hvor han fik en villa i stedet. 1888 blev Harald Schultz ejer, men A. Andersen måtte snart efter tage gården tilbage. 1895 fik Knud Andersen skøde, og 1897 blev gården af Kreditforeningen i Ringkøbing overtaget for 41.000 kr., hvorefter den solgtes for 60.000 kr. til Hans M. Frydendahl. Efter Frydendahls død 1937 tiltrådte den nuværende ejer, Harald Bøgedal, gården.

Som den stærkt vekslende ejerrække 1863–1898 tydeligt viser, var denne periode ikke gunstig for gården. Det skal ikke her forsøges at forklare grundene hertil, men blot fastslås, at omkring århundredeskiftet oprandt bedre tider for den gamle gård. Efter flere udparcelleringer, tildels foretaget af Frydendahl, er gårdens tilliggende nu ca. 125 ha. Med den moderne teknik taget i brug overalt er gårdens produktion sikkert nu større, end hvad Hundsbæk i sine glansperioder har kunnet opvise.

To gange, i 1878 og 1886, er gården blevet ramt af ildebrand.

Den nuværende hovedbygning er fra 1877. En ny lade er efter en brand opført 1957.

BYERNE

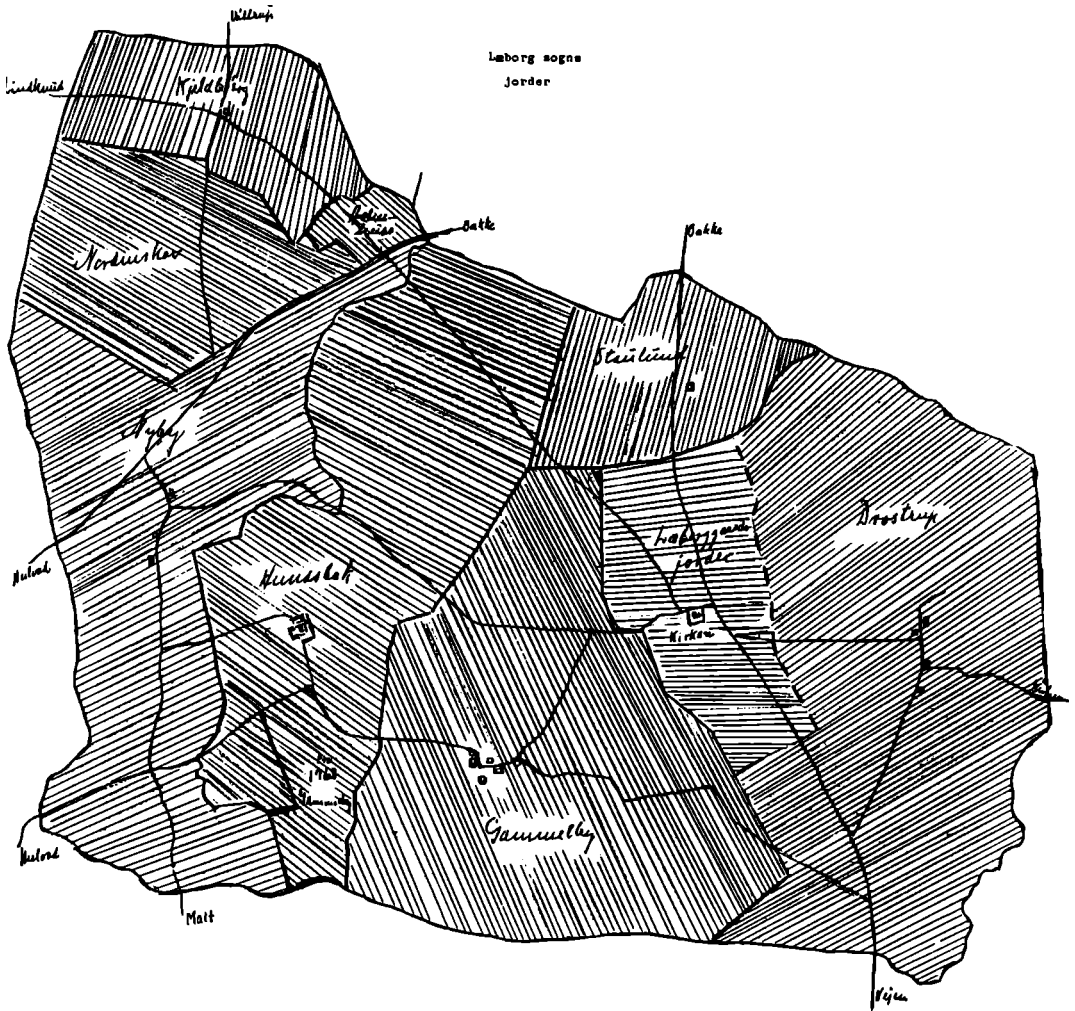
De tre gamle byer i sognet har gennem tiderne bevaret en vis indbyrdes ligevægt imod hinanden, og ingen af dem har formået at tage føringen på de andres bekostning, hverken kulturelt eller økonomisk. Det kan i vore dage være vanskeligt i et sogn at finde en tilsvarende jævn udvikling.

I ældre tid var der ingen muligheder for at fremkalde nogen kappestrid mellem byerne, og heller ikke gnidninger af alvorlig art. Et såre almindeligt problem andre byer imellem var skeltrætter, således som det jo kendes fra mangfoldige sogne. Når dette aldrig har været noget påtrængende anliggende, om end ikke ganske ukendt, inden for Læborg sogn, skyldes det en ret gunstig placering af byerne, navnlig efter Nybys oprettelse, samt en tilsvarende heldig jordfordeling. Afgørende har det været, at Læborggaards jord i gammel tid lå som en stødpude imellem Drostrup og Gammelby, mens Hundsbæks jord virkede tilsvarende mellem Gammelby og Nyby samt de nordligste steder.

Lidt nærmere betragtet kan der dog nok hist og her i overleveringen fra svunden tid findes visse antydninger af, hvorledes de tre byer indbyrdes blev vurderet.

»— de Drostrupper dærre, de Læborg møer, de Gammelby søer, de Nyby tyve, stjal en kat på julenat, de pillet den grå og åd den rå, for de havde ingen rist at stege den på.«¹⁾ Denne såkaldte byremse, af ukendt alder og oprindelse, tager jo tydeligt nok sigte på, i al sin naivitet, at fremhæve det ufordelagtige, dog vel samtidig isprængt visse realiteter. En anden remse nævner »de Drostrup jomfruer« og »de Staulund Stued«.

Afgørende for en bys anseelse var naturligvis beboernes ydre standard, først og fremmest den økonomiske, velstand eller fattigdom. Her havde Læborg sogns folk vist ikke stort at lade hinanden høre. Fæstebønder var de jo alle, men på vejen gennem de ca. tre århundreder, som er inddraget under denne fremstilling, møder man dog nu og da personer, der tegner sig skarperne end flertallet, rimeligvis på grund af lidt

bedre begavelse og lidt større velstand. De efterlader sig i regelen en slægt, som bliver siddende på gården og opretholder anseelsen, ofte gennem nogle slægtled. Dette er selvfølgelig i overensstemmelse med fortidens forhold i andre sogne, og for Læborgs vedkommende ser det ud til, at der har været flere sådanne førende slægter i Drostrup og Gammelby end i Nyby, skønt der også her spores en enkelt. Det må tilføjes, at der i denne betragtning er set bort fra de sidste 100 år.

Drostrup lå lunt bag de skovklædte bakker, med gårdenes tofter ned til bækken, man havde engbund, om end ikke af bedste kvalitet. En efterhånden glemt historie, til sidst kun en uklar tradition, trak en forbindelse mellem Drostrup og sognets kirke og engang centrale sted (saml. Læborggaard). Her havde i sin tid de kirkelige institutioner i Ribe

placeret en vis interesse, og her var måske også jorden en smule bedre end i sognets andre bymarker.

Gammelby, hvis fortidstraditioner nu er ukendte, men naturligvis engang har ligget klarere for beboerne, var af lignende størrelse som Drostrup, og stedet var i sin tid blevet valgt som residens for sognepræsten. Beboerne havde ingen grund til på nogen måde at føle sig trykket af Drostrupperne, mens det ikke kunne nægtes, at byen med dens marker lå en smule indeklemmt mellem Læborggaards jord, mosen og Hundsbæk hovedgård, et forhold man imidlertid fik bedret ved egen hjælp 1768. En fortrinnsstilling havde byen ved sin beliggenhed, om ikke midt i sognet, så dog i en vis forstand centralt, hvilket toges til efterretning ved oprettelsen af sognets første offentlige skole. Dette medførte, som omtalt andetsteds, en langvarig tovtrækning med især Drostrup, der, da skolen langt om længe flyttedes til kirken, uden tvivl har følt en tilfredsstillelse, som rakte ud over det rent praktiske resultat. Et hundrede år senere, godt og vel, da man i Læborg var begyndt at tegne aktier til opførelsen af et forsamlingshus, mødte man fra Gammelby resolut med et forslag om at bygge forsamlingshuset i tilknytning til Gammelby brugsforening, og i den følgende tid kappedes man om, hvor der kunne tegnes flest aktier, i Læborg-Drostrup eller i Gammelby.²⁾ Også dette forsøg på at trække sognets centrum mod syd slog altså fejl; men skuffelsen var dog til at bære. Vi vil med vore dages udviklede færdselsmuligheder se mere stort på sådanne placeringsspørgsmål, der jo skyldes en lokalpatriotisme af ofte uanet ælde, og som engang var oplagte emner for varm debat.

Nyby hinsides Hundsbæk hovmarker synes aldrig at have haft noget konkurrerende forhold til sine nabobyer, men derimod til tider så mange flere indbyrdes stridigheder, så byen i slutningen af 1600erne og siden i nogen måde repræsenterede det »vilde vesten«; dette udelukker naturligvis ikke, at der også her til enhver tid kunne findes rolige og agtværdige folk. Vil man efterspore årsager til denne, som det synes, noget ufredelige grundstemning, der kom til at præge den lille by gennem et tidsrum, er det måske ikke utænkeligt, at selve byens oprindelse, beboernes flytning ved et magtbud, kan have anslået en tone af utilfredshed blandt de flyttede, en tone, som ikke havde let ved igen at dø hen. 1805 nævnes Nyby blandt de steder i Ribe amt, der formedelst fattigdom og andre årsager skønnedes uskikket til at modtage indkvartering.³⁾ Det samme gjaldt forøvrigt hele Lindknud sogn.

Den udvikling, der i nyere tid har gjort Nyby til centrum for sognets nordre del, med skole, forsamlingshus, brugsforening, smede- og maskinforretning m. v., begyndte med oprettelsen af byens egen skole 1857.

Læborg by er, som det vil ses af gårdhistorien, begyndt at tage form

efter udskiftningen. Hermed fik sognet sin fjerde by, en ny by på gammel historisk grund. En interessant udvikling er således foreløbig sluttet, hvor den engang begyndte. Også med hensyn til spørgsmålet sognets centrum eller måske centre synes afgørelsen at være uomtvistelig, fremtiden ligger ved landevejene.

— — —

Små, grå og oftest noget forfaldne lå i gammel tid gårdene i byen, et fælles træk, som gjaldt for hele sognet. Gårdene lå i deres tofter, således som de havde ligget i mange århundreder, men det var tit en uheldig og upraktisk placering, som kunne foranledige dårligt naboskab. Før reformtiden var flytning af en gård yderst sjælden, dels fordi det kostede penge, dels fordi det var brud på det tilvante.

I hver af de tre gamle byer var der en temmelig bred gade, forten. Forte eller fægang var den plads i byen, hvor kreaturerne, byhjorden, samlede, og hvorfra dyrene blev drevet ud af byen på græs.⁴⁾ Senere regnedes denne gadejord eller forte for fælles ejendom; den henlå gerne som en græsbevokset grønning, velegnet til samlingsplads og kunne forøvrigt også tjene andre formål. Fra Drostrup er fortalt: »— gaden var vel tre gange så bred som vejen nu, den kaldtes gyden, gadejord eller drivvej. Der var et stendige på hver side. Jorden benyttedes til mange slags; her blev skåret græstørv til mønningerne på taget, her lå stendynger og her toges sand. Gårdene tog lidt efter lidt gadejorden i besiddelse, kun vejen blev tilbage. Stendigerne blev brudt ned.«⁵⁾ I Gammelby var der ligeledes stendiger, hvilket fremgår af udskiftningsforretningen. Også her var der en rummelig forte gennem byen. I Nyby var forholdene ganske tilsvarende. Da en af byens mænd 1687 stod og skar nogle grøntørv i forten, kom det til slagsmål.

Da fortene i slutningen af 1800erne blev inddraget, så kun en vej blev tilbage, forsvandt dermed det karakteristiske præg af den gamle landsby, hvorfra en del af gårdene forlængst var udflyttet. Det er dog endnu, navnlig i Drostrup og Gammelby, ikke vanskeligt at danne sig et indtryk af byernes oprindelige grundplan, mens det vil være umuligt at påvise alle enkeltheder nøjagtigt.

Gårdhistorie.

Gennem mange århundreder, fra den ældste middelalder frem til udskiftningstiden, synes landsbyforholdene her i landet ikke at have forandret sig ret meget.⁶⁾ De gamle gårde i landsbyen var faste begreber i befolkningens liv. Dette gjaldt især gårdenes *antal*. En gård var eksistensgrundlaget for en mand og hans familie, og en forøgelse af gårdenes tal inden for landsbysamfundets fastlagte rammer måtte derfor møde modstand. Var der tale om en befolkningsforøgelse, som krævede plads, førte

dette ikke til nogen ny opdeling af landsbyens jorder og oprettelsen af nye gårde. I stedet gjorde man plads til en familie mere i de bestående gårde, som derved kunne få to eller flere husstande. Der opstod på denne måde halvgårde og fjerdepartsgårde, men gik udviklingen senere i modsat retning, opstod helgården med én beboer igen. Gårdenes konstante antal lettede herskabets administration, og landsbyfællesskabet tillod vanskeligt nogen ændring.

Ikke alle gårdene i en by var lige store. Oprindelsen til denne forskel i størrelse må søges tilbage i en fjern fortid, idet en gårds størrelse var bestemt af toftens størrelse. Toften ved bondegården må antages at være den første landvinding, gårdens grundlægger har foretaget, ligesom toften altid holdtes uden for fællesskabet.⁷⁾ Efterhånden som bønderne måtte opgive deres selveje og blev fæstere, spores en tendens til at udjævne forskellen mellem den større og den mindre gård. Den større landgilde og skat, der krævedes af den store gård, kunne måske ikke opvejes af et tilsvarende større markudbytte. Det kunne vel ske, at en mand knap nok forstod, hvorfor han skulle yde mere end naboen. Også den opkrævende myndighed kunne rimeligvis ønske mere ensartethed, og resultatet blev da en *omrebnig* af landsbyens jorder, hvorefter samtlige gårde fik pålagt en ensartet landgilde. Dette betød i praksis, at de nu var af samme størrelse, hvilket var i god overensstemmelse med fællesskabets princip. I en jordebog fra 1661 over Læborg sogn er landgilden ensartet for alle gårdene i de tre byer, omend forskellig mellem byerne indbyrdes. Matriklen 1664, der ansatte gårdene til hartkorn, idet man omregnede fra en tidligere landgildetakst, giver gårdene en varierende ansættelse. Den næste matrikel 1688, der opbyggedes på et nyt grundlag, nemlig en nøje opmåling og vurdering af jorden, gør gårdene i Drostrup og Nyby lige store i hver af byerne, mens gårdene i Gammelby får varierende hartkorn. Efter udskiftningen og overgangen til selveje sidst i 1700erne blev en ny matrikel påkrævet; den trådte i kraft 1844, og herfra stammer de nu gældende matrikelnumre.

En gårds historie er lang, men der kan kun skaffes en nogenlunde sammenhængende redegørelse for de sidste ca. 300 års udvikling. Forud herfor ligger en historie, som er uoprettelig glemt, og hvorom vi kun kan ane, at der blandt det tabte må være stof af stor interesse.

Når der så langt tilbage, som kilderne rækker, ikke er fundet selvejergårde i Læborg sogn, skønt der i alle nabosognene endnu i 1600erne fandtes enkelte selvejerbønder, peger dette forhold utvivlsomt tilbage til noget karakteristisk i sognets gårdhistorie. Naturligvis har der også her i sin tid været selvejergårde, dvs. gårde, som gennem et langt tidsrum, mens mange bønder blev afhængige af et herskab, bevarede ejendomsretten over det engang erhvervede tilliggende. Selv om denne ejendomsret i tidens løb antastedes på flere måde, så *var* der dog stadig en

forskel mellem selvejer og fæster, og mange gamle tingsvidner bekræfter, at selvejeren ikke godvillig gav slip på sin ret. Når udviklingen fra selvejer til fæster synes at være forløbet hurtigere og mere konsekvent i Læborg sogn end andre steder i egnen, kan forklaringen næppe være nogen anden end hovedgården Hundsbæk, hvis dominerende indflydelse, ikke blot som storgods, men som befæstet kongsgård, hermed spores. Det har ikke været let for en selvejerbonde at gøre sig gældende med dette nabo-skab. At bonden drevet af utryghed og frygt under krigstummel skulle have givet sin gård og sig selv under den faste borgs beskyttelse, vel at mærke på bekostning af sin ejendomsret, er en tanke, som meget vel lader sig indpasse i Læborg sogns forhold, så nær Hærvejen, men ville det egentlig ligne den jydsk bonde at lave en så dårlig handel?

Ved 1660 var der i sognet 19 gårde samt den øde Læborggaard, hvis historie falder uden for den efterfølgende betragtning. Dette antal har sikkert engang været mindre, dvs., at gårdene har været større. Ser vi på de 8 gårde i Drostrup, som opførtes i matriklen 1664, havde én gård, der havde tilhørt Ribe domkapitel (5), omtrent dobbelt så meget hartkorn som de øvrige. En anden gård, tilhørende kongen, havde ligeledes en væsentlig højere ansættelse. Tilbage blev 6 gårde, som regnedes for hele gårde, men rimeligvis var halve. Et resultat af en udvikling, som ikke kan tidsfæstnes.

De såkaldte *boel*, hvoraf der var et par stykker i hver af byerne, var af forskellig størrelse, men i nogle tilfælde tydeligt nok en $\frac{1}{4}$ gård, i andre tilfælde var der tale om et hus, hvortil der var erhvervet jord. 1683 siges om det ene boel i Drostrup, at det »har jord liggende mellem Lindtægt og Brunbjergtægt«, hvilket kunne tyde på, at bolets jord lå uden for byens tægter. Om det andet boel bemærkes, at dets jord »i gamle dage er taget fra 4 gårde . . . . men de samme bønder kunne ikke for alderhedens skyld udvise jorden, men betalte af den.«⁸⁾ Ved udskiftningen 100 år senere var begge bolene forsvundet. I Gammelby var der 1 boel, hvorom det 1683 oplyses, at jorden »for lang tid siden« var taget fra to af byens gårde; så vidt ses af hartkornet, var hele bolet dog kommet fra én gård. Da byen udskiftedes 1791, eksisterede det gamle boel stadig med sit htk. fra 1688, og der var desuden opstået 4 boel mere, hvilket naturligvis var sket på gårdenes bekostning. I Nyby var der 1683 2 boel, der var af størrelse som $\frac{1}{4}$ gårde; 100 år senere var der her 6 boel, idet gårdene var blevet tilsvarende reduceret.

Ved de såkaldte *gadehuse* forstås de i regelen jordløse huse, som var de mindste besiddelser i den gamle landsby. Sådanne huse, der kunne være opført på en gårds grund og da måtte svare en afgift til gårdens beboer, eller på gadejorden, i hvilket tilfælde afgiften tilfaldt byens beboere i fællesskab, synes i hvert fald i Gammelby og Nyby at have repræsenteret en vis udvikling. Det var gadehusene, som tid efter anden

blev til boel, rimeligvis ved først at erhverve sig græsningsret på bymarken, siden ved at få tildelt nogle agre af byens jorder. Måske kan der i denne udvikling ikke ses bort fra en vis nyopdyrkning.

Meget forskelligt har skæbnen formet sig for sognets gamle gårde i de ca. 300 år, som efterfølgende gårdhistorie vil omfatte. Mange forhold har spillet ind, men beboernes og ejernes personlige dygtighed har naturligvis til alle tider været afgørende. Gode gårde og driftige mænd er gerne fundet sammen, men helt uden undtagelser er denne regel dog ikke, og iøvrigt er der jo i høj grad tale om en vekselvirkning her. Det er måske tilfældigheder, når de gårde i sognet, hvorfra der i sin tid er udskilt boel, synes at have haft vanskeligst ved at bestå. Hyppigt skiftende ejere, lige så skiftende fæstere, hvoraf flere rømte. Dette gælder en gård i Gammelby (matr. nr. 4—5 og 10), ligeledes en gård i Nyby (matr. nr. 17—21—12); begge gårdene er nu stærkt splittede. Modsat har andre gårde trodset alle skiftende konjunkturer og fremtræder i dag lige så markante, som de har gjort det gennem århundreder.

— — —

De to omtrent sammenfaldende ulykker for sognet, svenskekrigen og sammenbruddet af Hundsbæk gods efter Erik Juels død 1657, blev på det grundigste skelsættende begivenheder i gårdenes historie. Ikke blot blev bygningerne praktisk talt overalt i sognet »ganske afbrændt og bortstjålet«, måske nok en noget summarisk karakteristik af tilstanden, dog næppe meget forkert, men samtidig må noteres et omtrent fuldstændigt personskifte på gårdene mellem 1657—1661. Af 17 mænd, som findes nævnt i tingbogen 10. januar—8. august 1657, nævnes overhovedet ingen efter krigen. I årene 1660—61 var der blandt de vekslende tinghørere ved Malt herreds ting ingen fra Læborg sogn.

Denne almindelige elendighed, som efter svenskekrigen må have præget sognets gårde, fik en yderligere skærpelse ved, at bøndergodset, som hidtil havde hørt under Hundsbæk, nu fik fremmede ejere. Normalt var den slags kreditorer ikke dårligt tjent med at få det pantsatte gods i stedet for pengene, men i dette tilfælde, hvor gårdene var ruinerede, var sagen unægtelig en anden. Ejerne skulle efter 1662 svare hartkornsskat af gårdene, uanset om de indbragte nogen landgilde. Der kendes derfor flere tilfælde fra Læborg sogn, hvor en ejer af bøndergods gennem en årrække undlod at betale skatterne heraf, hvorefter gårdene til sidst hjemfaldt til kongen. Det er forståeligt, at disse forhold ikke var fremmede for genopbygningen efter 1660.

Ligesom året 1657 og hvad herefter fulgte greb stærkt ind i gårdenes skæbne, således kastedes der mørke over gårdhistorien gennem et længere tidsrum, til o. 1720. Foruden en jordebog 1661, matriklerne 1664 og 1688 har kun tingbogen kunnet yde bidrag til belysningen af dette afsnit, idet de mange og skiftende »godsejere« naturligvis ikke har efter-

ladt sig arkivalier til sognets historie. Den enkelte gård i de gamle landsbysamfund havde, så lidt som bonden selv, noget særpræg. I daglig tale gav man sikkert gårdene navne, Nørregaard, Søndergaard osv., undertiden Jens Hansens gård, hvormed man hentydede til en tidligere beboer, men disse betegnelser brugtes almindeligvis ikke i skøder, tingbøger m. v., kun beboerens navn samt hartkornet, der oftest var ensartet for flere gårde i samme by.

I det efterfølgende er der lagt vægt på at angive beboer- og ejerskifter ved præcise årstal, så vidt dette har været muligt. I nogle tilfælde angiver et årstal dog kun, at den nævnte på dette tidspunkt havde gården.

DE ENKELTE GÅRDES HISTORIE

Hundsbæk hovedgård.

1. Se Hundsbæk.

1d. 1878 Søren Nissen Staal. 1895 Niels Olesen. S. a. Cornelius Christiansen. 1925 Hans Schmidt Christiansen. — 21 ha. Gårdens navn »Ulborg«.

1e. 1893 Johanne Nielsen. 1933 Jørgen Schmidt. — 11 ha.

1f. 1878 Ebbe Jensen. 1881 Peter Nielsen. 1883 Hans Eriksen. 1898 Ebbe Nielsen. 1913 Espen Espensen. 1923 K. Kristensen. S. a. Chr. Anthonen. 1924 Jeppe M. Jacobsen. 1925 Marius Hansen Nielsen. 1937 hans enke Dusine Marie Nielsen. S. a. Mads Andreasen Lykke. — 14 ha. 1959 Thinnes Jepsen. — 14 ha.

1g. 1879 Jep Hansen Knudsen. 1885 Niels P. Schultz. 1904 Jens Jørgensen Jensen. 1904 Nis Jensen Lindberg. S. a. Niels Nielsen. 1909 Hans Rosenlund. 1920 hans enke Mette M. R. 1923 Thorvald Mortensen. 1924 Niels Laugesen. 1937 Niels Fr. Olson. 1940 Johs. P. Christensen. 1943 Svend Aage Due. 1946 Christian Pagh. 1947 Søren Jessing. 1950 Harald Schødt Jensen. S. a. Peder Skov. 1951 Johs. Terkelsen. 1952 Ejler Sørensen. — 14 ha.

1h. 1878 Iver Jørgensen. 1903 Vilhelm Hansen. 1918 Marie Jørgensen Damhus. 1919 Jørgen Jørgensen og Knud Knudsen. S. a. Karl Madsen. 1920 Aug. Karlson. 1925 Marie Kathr. Bjørnskov. S. a. Kristian Thonsen. 1934 Herman Jess. 1944 Vilh. Jørgen Lindholm. 1946 Herluf Petersen. — 14 ha. 1959 Johs. Nørhede. — Er nu under 1k.

1k. 1878 Rs. Jørgensen Friis' enke Bodil Clausen. 1879 Anders Hansen. 1890 Anton Sørensen. 1892 Jens Lauritsen. 1915 Niels Elis Lauritsen. 1917 Peder Elbæk og Johs. Nielsen. 1920 Søren Otto Christoffersen. S. a. P. Chr. Petersen. 1921 Søren Iversen. 1924 Ingvard Petersen. 1950 Herluf Pedersen. — Ejendommen sammenlagt med 1h.

1u. 1881 Hans Andersen. 1884 Joh. Henriksen. 1890 Otto M. Christensen. 1906 Karl R. Joh. Knudsen. 1909 Knud Larsen. 1916 hans enke Marie Larsen. S. a. Rasmus Christensen. 1918 Esper Espersen. 1923 hans enke Else E. S. a. Gustav Nielsen Schmidt. 1924 Chr. Peder Christensen. 1924 Kr. M. Olesen. 1925 Gustav N. Schmidt. 1927 Chr. Hansen, Kl. Søggaard. 1934 Sørine Sørensen. 1936 Stinus Marinus Henriksen. — 9 ha.

Mølholm o. 1900.

Iac. 1960 Aage Marcus Nielsen. — 4 ha.

Iad. 1960 Terkildsen.

Iai. 1960 Nielsen. — 12 ha.

2. *Mølholm*. Er ikke fundet nævnt før o. 1775, men er muligvis en langt ældre bebyggelse. Gården må i så fald være den ældste af de mange ejendomme, der i tidens løb er opstået på Hundsbæk mark. 1776 var gården beboet af Henrik Laursen Uhre, der før 1787 blev selvejer. Han synes at have været velstillet og kunne udlåne penge.¹⁾ Muligvis drev allerede han det høkeri, der senere var knyttet til *Mølholm*. 1801 kaldes *Mølholm* et hus og var beboet af Hans Jensen, g. m. Ellen Lucasdatter fra Gammelby. 1826 sønnen Lucas Hansen, g. m. Else Marie Jensd. fra Bække. Hun blev enke og senere g. m. Hans Peter Hansen. 1857 Christen Pedersen, g. m. Ane Marie *Mølholm*, datter af Lucas H.; Chr. Pedersen kaldtes gmd. og høker. Efter hans død blev enken 1887 g. m. Hans P. Barsøe. S. a. Claus Hattesen. S. a. Kristen Peter Jensen. 1913 Johs. Sørensen Jacobsen. 1916 Terman Hansen. 1925 Christen Hedeager. — 54 ha. Gården lå tidligere nærmere Hundsbæk, men blev efter en brand flyttet til dens nuværende plads.

3. *Murholm*. 1787 kaldtes stedet *Murbjerg* og var da beboet af Christen Sørensen, husmand og murmester. Han var da selvejer. 1801 Hans Christensen, der ligeledes var murmester. 1834 Mathias Nielsen g. m. Marg. Kirstine Hansdatter. 1845 Thomas Madsen. 1867 Peder L.

Spanne. 1879 Thomas J. Schmidt. 1902 Iver Iversen Noer. 1903 Jens Chr. Lund. 1916 Elise Lund. 1920 Clemén V. Andersen. 1934 Søren Hansen. 1939 Hans P. Sørensen. 1941 Hans Chr. Philip. 1958 Børge Bloch. — 20 ha.

3c. 1918 S. Elbæk og Johs. Holm solgte til Søren Otto Christoffersen. 1919 Alfred Jessen. 1920 Jens Christensen. 1949 hans enke Anne M. C. Christensen. — 9 ha.

3d. 1888 Laurids Jensen Degnebolig. 1928 hans enke Cecilie D. S. a. Joh. Chr. Degnebolig. 1956 Kristine Schmidt. — 5 ha.

6. O. 1828 Christen Andersen. 1844 Morten Hansen. 1863 Andr. B. Egelund. 1871 Peder Nielsen. 1872 Chr. J. Schmidt. 1874 Th. Hansen. 1878 Chr. Poulsen. 1882 N. F. E. Hansen. S. a. Niels Pedersen. 1889 Henrik Ralf. 1909 Peter Køren. 1910 Chr. Jessen. 1910 Kr. Ferdinand Thuesen. 1913 A. P. Christensen. 1932 Hans Peter Christensen. — 5 ha.

7. 1844 Christen Schou. 1859 Thyge Olesen Koch. 1862 Niels Mikkelsen. 1870 Laurits Bertelsen. S. a. Niels Chr. Skov. 1883 I. C. Hansen. 1898 J. Bruun. 1899 Th. J. Kromann. 1903 Simon Thomsen. 1905 Jørgen Pedersen. 1910 Marinus Knudsen. 1945 Ejnar Bloch Kristensen. 1947 Kr. Kirkeby. 1950 Sigvald Kristensen. S. a. Evaldt Petersen. 1951 Elias Sørensen. — 6 ha.

8. Aggersgaard. Stamparcellen til denne gård er af den jord,

Aggersgaard 1900.

som Gammelby beboere 1768 købte fra Hundsbæk. 1801 Niels Sørensen Starup, der var søn af Søren Christensen Starup i Gammelby og vel har fået sin fødegårds part af ovennævnte jord. Hertil er der senere blevet erhvervet flere parceller af Hundsbæk jord. 1824 sønnen Lucas Nielsen, der 1855 solgte gården til Niels P. Bundgaard fra Smidstrup.²⁾ 1882 sønnen Peder Nielsen Bundgaard. 1929 sønnen Asger Dyrholm Bundgaard. — 54 ha.

9. Er den part af Hundsbæk jord (1768), som tilfaldt anneksgården i Gammelby. 1826 gav Jens Iversen sin søn Iver Jensen skøde på jorden. 1866 Christian Iversen. 1875 Niels Sørensen. 1891 Chr. Sørensen. 1907 Fred. Petersen Bjerrum. 1923 Johs. Elbæk. — 20 ha.

10. Kaldtes 1801 S ø n d e r b o r g. Er den del af Hundsbæk jord (1768), som tilfaldt gården Gammelby 8. 1789 solgte Jørgen Christensen Gilbjerg 6 skp. hartkorn til sin svigersøn Jeppe Nielsen. 1793 Lars Nielsen fra Vejen. 1803 Anders Jensen. 1834 Christen Frandsen. 1856 sønnen Frands Christensen Vinding. 1887 Christen Christensen Vinding. 1911 Bente Vinding. 1948 Anders Kjær Winther. — 16 ha.

Ifl. Lars Niensens købekontrakt, dat. 13. 2. 1792, skulle sælgeren, Jeppe Nielsen, opsætte 4 fag hus, fyr over- og undertømmer, lyng tag, 8 alen bjælker, loftskud (dvs. loft) over 2 fag samt bageovn, skorsten og kakkellovn. Indrette 2 sengesteder, hvert bestående af 2 fjæl. Endelig skulle han kaste en brønd til huset. Vi har hermed et eksempel på, hvorledes et nybyggerhjem i 1792 var udstyret.

11. Kaldtes 1834 M o s e h u s. Er et af de gamle huse på Hundsbæk grund, rimeligvis beboet af folk, der var beskæftiget på gården. Her boede 1787 Jens Lassen, 40 år, husmand og daglønner. 1834 sønnen Lars Jensen. 1858 Peder Jepsen. 1868 dennes svigersøn Hans Hansen. 1898 Peder Hansen Kalle. 1946 Chr. Andersen. — 8 ha.

13. Kaldtes 1803 M u n d b j e r g. Er den del af Hundsbæk jord (1768), som tilfaldt gården Gammelby 10. Efter at ejeren af denne, Mads Skov, havde afstået 10 til sin søn, flyttede han 1801—03 til Mundbjerg; stedets navn hentyder måske til Hans Monberg, der o. 1730 beboede en part af stamgården i Gammelby. 1834 Jens Nic. Christoffersen. 1847 dennes svigersøn Fred. Henrik Frandsen. 1864 Anders P. Nielsen Staal. 1873 Hans Andersen Kjær. 1878 Mads Hansen. 1898 Albert Clausen. 1912 Johs. Baagøe. — 14 ha.

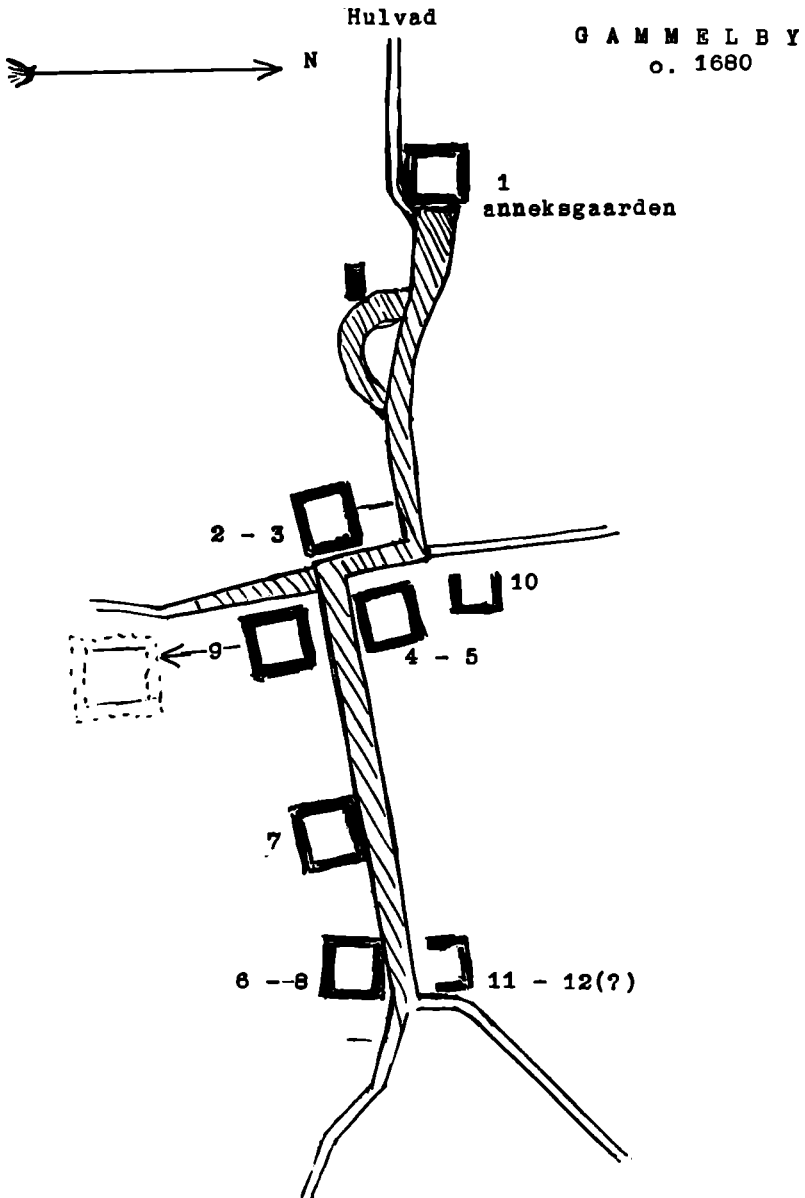
Ovennævnte Hundsbæk hovedgårds ejerlav omfatter altså jorder, som tid efter anden er afstået fra gården. Udparcelleringen kan opdeles i 4 afsnit. 1) De gamle huse på gårdens mark, som efterhånden har erhvervet sig jord. 2) Ejendomme på Søndermarken, som Gammelby beboere købte 1768. 3) Ejendomme, alle mindre parceller, hvorpå der udstedtes skøde 18. juni 1878, nemlig matr. nr. 1c—1u. 4) Senere udparcelleringer. —

Sammenholdt med hovedgårdens historie ser det ud til, at salget af jord såvel i 1768 (Jens Lassen) som i 1878 (Johs. Hansen, hvis efterfølger fik udlægsskøde) er sket under mere eller mindre tvingende økonomiske omstændigheder. Når kun et ret ringe antal af de udstykkede parceller i vore dage består som selvstændige ejendomme, nogle af dem med en stærkt skiftende ejerrække, kunne det tyde på, at den skete udstykning i adskillige tilfælde er gennemført uden hensyn til et rimeligt eksistensgrundlag. Set fra et andet synspunkt tør det antages, at den afgivelse af jord, der således har fundet sted, har betydet en vis konsolidering af den tilbageblevne del af Hundsbæk.

G a m m e l b y .

Denne by er muligvis den ældste i sognet. Beliggenheden synes at tale herfor. Derimod siger navnet Gammelby intet positivt om byens ælde, men frembyder i sig selv et problem, som vanskeligt lader sig løse. Så meget kan dog med sikkerhed siges, at der bag navnet Gammelby må ligge et andet navn på byen, og at dette oprindelige navn på et eller andet tidspunkt og af nu ukendte grunde er blevet fortrængt af det nuværende. Ser man på tilsvarende forhold andetsteds, f. eks. i Vejle amt, hvor der findes flere lokaliteter med navnet Gammelby, vil man antage, at der i Nørup, Pjedsted og Stovby sogne i hvert enkelt tilfælde er tale om en *gammel by*, der er blevet tilbage, efter at de nævnte byer (i Nørup sogn Tørrild) er flyttet og rimeligvis har medtaget navnet.³⁾ Det bemærkes, at en lokalitet Gammelby i Ringgive sogn nævnes 1451, i Stovby sogn 1498; hermed er naturligvis intet sagt om byernes alder, blot at de på det angivne — tilfældige — tidspunkt kaldtes Gammelby, og at den udvikling, der fremkaldte navnet, har ligget forude.

Det kan vist betragtes som nogenlunde sikkert, at navnet Gammelby i Læborg sogn er opstået på et temmeligt tidligt tidspunkt. Den tanke, at det skulle skyldes nabobyen Nybys oprettelse (sml. omtalen af Nyby) kan der ses bort fra. Dette udelukker ikke, at Nyby kan have fået sit navn i relation til Gammelby. Vil man derefter spørge, hvilken by, der er udflyttet fra den *gamle by* og dermed har fremkaldt navnet, må der naturligvis svares med den største forsigtighed. Nærliggende ville det være at nævne den engang eksisterende og atter forsvundne landsby Hundsbæk, også for at erindre om, at der muligvis kunne være tale om en lille landsby, som efter udflytningen igen er forsvundet uden at være indfanget af historiens søgelys. Tilbage bliver spørgsmålet om byens oprindelige navn. 1392 nævnes et gårdsted i *Albeke*;⁴⁾ 1610 svarede Tøger Pedersen i *Albeck* 1 dlr. til Riberhus, samtidig svarede Per Hansen i Gjerndrup ½ dlr. af Albeck i Læborg sogn.⁵⁾ I et kgl. brev, dat. 10. 6. 1621, angående anneksgården i Gammelby siges der, at gården er beboet af Tøger

Pedersen.⁶⁾ Altså var anneksgården beliggende i Albæk. Herefter må man antage, at det oprindelige navn på Gammelby har været Albæk eller Aalbæk, og at navnet endnu 1610 brugtes i administrationen, men næppe i daglig tale.

1573 var der 6 gårde i Gammelby. Deraf hørte 3 under Hundsbæk og fulgte med ved salget til Bege Clausdatter 1578. 2 gårde ejedes af Peder Rantzau til Voldehorn (og Vamdrupgård), disse købtes 1579 af

kronen, der allerede 1580 solgte gårdene til Bege Clausdatter. Den 6. gård var anneksgården. Der nævnes på samme tid desuden 1 boel i byen.

1580 hørte således hele Gammelby under Hundsbæk, nær anneksgården, som var tillagt præsteembedet, men ejedes af kongen.

Der kendes nogle enkelte navne på mænd, som beboede de 3 gårde, som kronen ejede til 1578, men det er ikke muligt at fastslå, hvilke gårde det drejer sig om. Efter at byen 1580 kom under Hundsbæk, er der for en længere årrække intet at oplyse om gårdene og deres beboere.

1. Anneksgården. Oprindelig en præstegård. Efter reformationen ejede kongen gården, før den tid ejedes den formentlig af Ribe domkapitel. Efter 1660 og den forudgående splittelse af Hundsbæk gods omtales herlighedsretten af anneksgården ikke. Præsten bortfæstede gården og modtog landgilden. Ifl. min. skrivelse af 9. 10. 1854 solgtes anneksgården til fæsteren, Iver Jensen.

Indtil 1581 boede sognepræsten i gården. Efter at Vejen præstegård toges i brug som residens, blev gården i Albæk anneksgård. 1620 var den bortfæstet til Tøger Pedersen, der årlig svarede 2 ørter rug, 1 svin og 2 dlr. gæsteri til præsten. På svenskekrigens tid nævnes Jens Madsen som fæster, og efter krigen var gården »ganske afbrændt«. 1669 Laurids Nielsen. 1690 Christen Christensen Vestergaard. 1691 Thomas Pedersen Høeg, der søgte at supplere sine indtægter ved at drive *forprang*. Herved forstås i dette tilfælde, at han opkøbte kreaturer, som smugledes over Kongeåen. Han »holdt også brændevin, som han solgte til hvem, der ville købe«. 18. 11. 1692 måtte Th. P. Høeg i Ribe tilstå sine lovovertrædelser, især forprang og toldsvig, og han dømtes til 3 år i jern på Bremerholm.⁷⁾ Herefter synes det at have voldt vanskelighed at få gården bortfæstet, idet den nærmest har været øde. 1700 var Anders Løber og Peder Skomager på gården, som de dog på grund af armod måtte »kvittere«. 1705 bortfæstedes gården til Christen Jensen fra Spjarup, Egtved sogn, hvis fader Jens Godiksen også boede på gården. Fæsteren fik 3 års frihed for kgl. skatter og skulle kun betale en trediedel af landgilden, der var 12 sldlr årlig. Gården var »ganske øde, markerne lå udi bindlyng«. 1710 indstævnedes præsten Christen Jensen for et tilgodehavende på 52 rdl., idet fæsteren og hans fader var rømt natten mellem 4. og 5. marts 1710. Der oplystes, at de havde fået pløjet 2½ stykke land, men intet fået sået deri.⁸⁾ 1718 Morten Christensen Jellesen, der synes at have klaret sig bedre, vel også tiderne havde bedret sig. 1742 Laurids Nielsen, g. m. Mette Mortensdatter. O. 1770 Jens Lassen, g. m. Laurids Nielsens enke. 1774 Jens Iversen fra Eskelund, der giftede sig med Jens Lassens steddatter, Karen Lauridsdatter. O. 1825 sønnen Iver Jensen, der købte gården til selveje 1854 og derefter frasolgte en del parceller. 1860 Jens Iversen. 1873 Peder Sørensen. 1892 Chr. Peter Johansen. 1915 Henrik Mor-

tensen. 1932 Albrecht H. Mortensen og Kristian P. Mortensen. 1945 blev sidstnævnte eneejer. 1948 Bøje Taisen Andersen. — 27 ha.

Da Iver Jensen købte gården 1854, var der 4—1—3—2 htk., som kostede 2600 rdl. samt årlig 6 tdr. byg efter kapitelstakst. 1600 rdl. betales kontant.⁹⁾ Ved Jens Iversens fratrædelse 1873 havde anneksgården været i samme slægts besiddelse i mere end 150 år.

1aa. 1945 Kirstine Hansen.

1ac. 1943 Ejnar Nielsen. Savværk.

1ag. Michael Schmidt.

1b. 1869 Niels Jensen. 1880 Holger Nielsen. 1893 Jens Nielsen. 1900 Niels Niensens enke. S. a. Jørgen Fr. Joh. Schlosser. 1910 Hans Chr. Christensen. 1922 Peder Sørensen Christensen. 1935 Johs. Christensen. 1940 Arne Peter Bjørn. 1945 Chr. Poulsen Christensen. 1947 Hans A. Petersen. — 12 ha.

1c. 1859 Jørgen Butenschøn. 1879 Enken Christine f. Pahl. S. a. Joh. D. Nagel. 1881 Hans Peter Hansen. 1888 Jørgen Jensen. 1905 Hans Hansen. 1907 Laust Henriksen. 1909 Lorentz Poulsen. 1912 Adolf Leander. 1914 Lars Kjær Bundgaard. 1915 Harald Marius Nørholm. 1917 Jens Olesen Jensen. 1918 Jens Møller Christensen. S. a. Søren Nielsen. 1948 Vilhelm Osmann. — 9 ha.

1d. Anders C. Schmidt. 1864 Christen Hansen. 1882 Otto Madsen Christensen. 1905 Jes Chr. Jessen. 1909 Niels Marius Nielsen. 1914 Niels Bundgaard Clausen. 1918 Peter Højbjerg Christensen. 1919 Frederik Schlynsen. S. a. Hans Peter Jørgensen. 1919 Thorvald Mortensen. 1924 Viktor Christensen. 1930. Vilhelm Christensen. 1936 Chr. S. Holst Thygesen. 1948 Else Mathilde Thygesen på halvdelen af ejendommen. — 17 ha.

1e. 1860 Jens Peter Hansen. 1870 Poul P. Thiim. S. a. Chr. G. P. Buhl. 1874 Hans Hansen. 1890 Niels Sørensen. 1912 L. P. Lauridsen. S. a. Marius Chr. Nielsen. 1921 Mads Poulsen Madsen. 1923 Jeppe Jepsen. 1933 Alfred Møller. — 14 ha.

1f. 1863 Chr. Jensen. 1895 Johs. M. P. Christensen. 1896 Jens Christensen. 1904 Niels Bendix Petersen. S. a. Skræder Christen Christensen. 1906 Jens P. L. Bjørholm. 1908 Augustinus Andr. Andersen. 1909 Jeppe Hansen. 1938 Dusine Marie Nielsen. 1939 Hans Martin Hansen. 1954 Dagmar Hansen. S. a. Vagn Olsen. — 3 ha.

1i. 1880 Christian Pedersen Schmidt. 1914 Peter J. Schmidt. 1926 Thyge Henriksen. 1947 Johs. Chr. Johansen. S. a. Aage Jørgensen. 1957 Christian Hansen. 1958 Peter Mikkelsen. — 8 ha.

2. Hørte oprindeligt sammen med 3. På den gamle gård var efter o. 1700 2 beboere. — Under Hundsbæk. 1657 udlagt til Erik Juels kreditorer. 1661 oberst Poul Beenfelt. 1688 ritmester Rosen. 1691 ritmester Georg Arnold v. Post. 1709 kancellisekretær P. Mortensen Selle,

der solgte til Palle Christensen, Hundsbæk. Inden 1754 frasolgt Hundsbæk, og inden 1771 under Estrup. Solgt herfra 1799 til Christen Pedersen (Junker).

1661 Peder Christensen Skov, der nylig var kommet til gården. Den var efter krigen »mestendels øde, dog huse derpå«. 1688 fik Mads Sørensen Rytter den halve gård i fæste. 1724 døde M. S. R.; han efterfulgtes vist af Christen Christensen Starup, der o. 1732 havde denne halve gård, mens den anden halve var beboet af Niels Pedersen, som døde 1743, men forinden havde afstået gården til Christen Mortensen. 1752 var de to halvgårde beboet af Søren Christensen Starup og Christen Christensen Starup, der begge var sønner af ovennævnte C. C. Starup. Det er herefter muligt at følge gårdene hver for sig. Søren C. Starups part var mtr. nr. 2.

1791 Christen Pedersen Junker, g. m. Søren C. Starups datter. 1830 sønnen Hans Christensen. 1852 Christen Hansen Hjort. 1860 Niels Pedersen Juhl. 1870 Jens Jensen. 1873 Niels Peder Schelde. 1902 Hans E. M. H. Østergaard. 1923 Svend Aage Bojsen. 1926 John Chr. Jepsen Fink. 1938 Kristian Flintholm Fink. — 25 ha.

2b. 1852 Christen Henriksen. 1859 Hans Christensen Meier. 1878 Jeppe Laursen. 1887 skøde fra Herman Petersen til Jeppe Lassen. 1911 Lars Peter Larsen. 1920 Chr. Madsen Christensen. 1947 Georg Schytter. — 12 ha.

2d. 1895 smed Laurids Hansen. 1913 Henrik Henriksen. 1916 Niels Chr. Schmidt. 1917 Frits Peter Svendsen. 1920 Hans Eriksen. S. a. Magnus Sørensen. 1923 Hans Carl Rasmussen. 1947 Martha Rasmussen. —

2e. 1895 Jens Christensen. 1904 Knud Jepsen. 1906 A. Andersen. 1911 Niels Jensen Nielsen. 1912 Jørgen Christian Christensen. 1927 Stinus Marinus Henriksen. 1936 Hans Marinus Nielsen. —

2h. Harald Jepsen, smed.

2q. Julius Hansen.

2r. August Andersen.

3. Om gårdens ejere og beboere før 1752 henvises til 2. — Chr. Chr. Starup efterfulgtes o. 1780 af sønnen Hans Christensen Starup. 1799 Christen Johansen, der ydede aftægt til H. C. Starup, som da var 46 år. 1807 Jeppe Andersen, der snart efter solgte gården til Christen Pedersen. 1835 Mikkell Pedersen fra Skodborg. 1864 Søren Mikkelsen. 1886 enken Kirstine Marie, f. Jensen, der giftede sig med Lars Steffensen, som døde samme år. 1892 Jens Jensen. 1927 Nis Arne Jensen og Aage Jensen. 1947 Nis A. Jensen, eneejer. — 27 ha.

3b. 1842 Chr. Hansen Hjort. 1848 Peder Knudsen. 1878 Niels Knudsen. 1881 Peder Andersens enke, Ane Marie Andersen. 1896 Niels Jørgen Hansen. 1900 Carl Nielsen Bundgaard. 1911 Peder Lundgaard. 1923 Hans Martin Hansen. 1927 Svend Jensen. 1958 Roland Pedersen. -- 14 ha.

3c. 1896 Andreas Chr. Thomsen. 1920 Magnus Baagø. 1942 Henry Børge Mortensen. 1958 Alf. Tranberg Hansen. — Her var tidligere en mølle, nedlagt o. 1952.

3e. 1904 Jens Christensen. 1928 Chr. Christensen. 1930 Hans Martin Hansen. 1942 Henry Jensen. 1944 Harald Bøgedal. 1958 Laurids Davidsen.

3i. Vagner Jørgensen. — 12 ha.

3l. Anna Baagøe.

4. Udgjorde sammen med matrikelsnumrene 5 og 10 én gård. Hørte under Hundsbæk. 1657 blev $\frac{3}{4}$ af gården udlagt til oberst Beenfelt, mens $\frac{1}{4}$ udlagdes til en anden kreditor, Jesper Holt i Bølle, hvilken part senere ejedes af dennes søn, Jens Jespersen på Tornum Bisgaard, som senere solgte til Niels Nielsen på Endrupholm (se: 6). Gårdens tre fjerdedele fik samme ejerrække som 2, indtil det solgtes til selveje 1799. Den part, som her omtales, købtes af Hans Ebbesen.

1683 antog Søren Andersen og Thomas Thomsen gården, den havde da stået øde i 16 år. Dette skyldtes måske det indviklede ejerforhold, idet Beenfelt gjorde krav på hele gården, inden Jens Jespersen fik sin part tildømt. 1709 Ib Thomsen og Chr. Christensen Vestergaard, som havde »et boels jord«. 1714 nævnes Hans Monberg og Niels Henriksen Smed. 1718 Hans Ibsen, der vel var søn af Ib Thomsen og ligesom denne havde halvparten af gården, men allerede 1719 rømte Hans Ibsen. 1730 havde Michel Clausen halvparten, mens Hans Monberg og Jens Iversens enke hver havde en fjerdepart. 1747 Jens Sørensen, Peder Madsen og Jørgen Nielsen, de to sidstnævnte regnedes for husmænd, mens Jens Sørensen svarede til fattiggassen af $\frac{1}{2}$ gård. 1768 nævnes Mads Christensen Skov og Claus Rasmussen, som hver havde $\frac{1}{4}$ gård. 1771 havde Hans Mortensen den halve gård, men fik senere $\frac{1}{4}$. 1787 havde Niels Mortensen den halve gård, Mads Christensen Skov og August Sørensen hver en fjerdedel. Ved udskiftningen 1791 enedes samtlige beboere i byen om en fordeling af hartkornet, således at Aug. Sørensen fik 1—0—0—0, og det var denne fjerdedel af den gamle gård, som senere fik matr. nr. 4. 1799 Hans Ebbesen, g. m. Ane Cathr. Augustdatter. Han købte gården til selveje for 250 rdl. 1805 købte Chr. Lucassen gården for 500 rdl., hvorefter Hans Ebbesen købte St. Skovgaard i Vejen sogn. 1808 Knud Knudsen fra Refsing. 1838 sønnen Niels Knudsen, der døde 1845 og kort forinden havde solgt gården til Knud Poulsen, Vejle by, Fyn. 1860 Claus Henrik Hass fra Holsten. 1861 dennes enke, som solgte til Iver Jensen Hansen. 1872 Christen Johansen Baagø. 1907 Jacob Chr. Larsen. 1908 Søren Frederik Nielsen. 1911 Anders Madsen. 1929 Marie Hansen. 1930 Alfred Hansen. — 11 ha.

4b. 1867 Jens Nielsen. 1869 Frands Geertsen. 1870 Thomas Johansen. 1871 Rasmus Nielsen. 1875 Bernt Hansen Schnitker. 1880 Herman Peter-

sen. 1894 Johs. Lauridsen, Vejen. 1900 Niels Lyndgaard. 1902 Jens Schelde. 1903 Chr. Friis. 1906 Peter Jespersen. 1907 Herman Termansen. 1911 Niels Sørensen Lyndgaard. 1929 Jens Knudsen Hansen. 1947 Alfred Fallesen. — 13 ha.

4g. Alfred Henriksen.

5. Om gårdens forhold før 1791 henvises til ovenstående omtale af matr. nr. 4. — 1777 var Niels Mortensen på denne halve gård, som før udskiftningen fik tillagt htk. 2—0—0. 1799 købte han gården for 475 rdl. 1807 sønnen Morten Nielsen, g. m. Maren Lucassen. 1851 Anders Nielsen Bundgaard. 1863 købtes gården af Chr. Lucassen på matr. nr. 7, hvorunder gården siden har hørt.

5c. 1863 M. L. Korch. 1866 Peter Korch Nielsen. 1877 Niels Sørensen Lyndgaard. 1911 Peter Hansen Lyndgaard. 1918 Alfred Langkilde. 1952 Jens Ejnar Langkilde. — 13 ha.

5d. Jens A. Christensen.

6. Denne gård udgjorde sammen med 8 en af de gamle gårde i byen. Oprindelig under Hundsbæk, men Erik Juel havde pantsat gården til Jesper Holt i Bølle for 300 rdl. (saml. 4). Dennes søn, herredsfoged Jens Jespersen på Tornum Bisgaard, fik først efter en retssag gården tildømt, idet P. Beenfelts arvinger, som ejede alle Gammelby gårde, også havde gjort krav på den her omtalte. 1685 solgt til Niels Nielsen på Endrupholm. 1717 til Peder Tonboe på Hundsbæk. Senere under Estrup, hvorfra Niels Madsen Smed 1799 købte sin fjerdedels gård, som fik matr. nr. 6.

1661 Mads Thuesen. 1683 beboede Christen Boel $\frac{1}{4}$ af gården, mens de andre $\frac{3}{4}$ mest havde stået øde siden krigen. 1685 var der foruden Christen Boel følgende beboere: Maren Høyrups, Maren Povls samt Peder Pedersen, hvilke kan have haft hver en fjerdedel. 1710 var Chr. Christensen Boel rømt, muligvis en søn af ovenn. Chr. Boel. 1717 Jørgen Pedersen Forrider. Laurids Knudsen og Claus Jensen. 1732 Christen Jellesen og Laurids Knudsen; sidstnævnte døde 1734, hvorefter Jørgen Pedersen Forrider i et par år svarede gårdpartens ydelse til de fattige. 1742 Mads Pedersen og Peder Christensen Østergaard. 1752 havde Knud Klausen afløst Mads Pedersen. 1768 Jørgen Christensen Gilbjerg, der havde de $\frac{3}{4}$ af gården, mens Christen Hansen havde den $\frac{1}{4}$, som blev til 6, og som herefter kan følges. Chr. Hansen døde 1773. O. 1780 havde Niels Madsen Smed overtaget ejendommen, som han 1799 købte for 250 rdl. Niels Madsen Smed døde 1824. Herefter kom gården under 7, hvorunder den siden har hørt.

6d. 1911 Anna Feld, f. Hansen. 1920 Chr. Christiansen. 1922 Anders Hansen. 1929 Mads Hansen Flintholm. 1946 Anton Fink. 1949 Kr. H. Baagø. — 6 ha.

6l. 1903 Jens Hansen Carlsen. 1939 Johs. Fallesen. 1948 Jens Chr. Jensen.

Gammelbygård o. 1908.

7. Under Hundsbæk. 1657 udlagt af Erik Juels opbudsbo til oberst Poul Beenfelt. Angående ejerrækken indtil 1799 henvises til matr. nr. 2.

1662 Thomas Knudsen, der havde hele gården i fæste, men 1686 afstod den halve gård. 1691 beboede hans enke gården. 1709 Knud Christensen Røgter og Jens Thomsen. 1714 Hans Iversen Maabjerg og Mikkel Clausen. 1732 Claus Mikkelsen, der måske var søn af Mikkel Clausen, som på samme tid flyttede til en anden gård (se 4). Hans I. Maabjerg flyttede til 9. 1742 Claus Mikkelsen og Morten Mortensen, der var g. m. en datter af Hans I. Maabjerg. 1755 Lucas Christiansen, g. m. Ellen Clausdatter. 1773 var Lucas Christiansen død, og 1775 døde Morten Mortensen; herefter havde hans søn Niels Mortensen og Ellen Clausdatter hver en halv gård, men et par år derefter var Niels Mortensen flyttet til en anden gård, hvorefter Ellen Clausdatter havde hele gården. O. 1795 sønnen Christian Lucassen, der købte gården til selveje. Han døde 1824, hvorefter sønnen Lucas Christiansen overtog gården. 1861 sønnen Christian Lucassen. 1894 Nis Jørgen Nielsen. 1925 dennes svigersøn Frederik Flintholm. — 69 ha.

Gårdens navn er »Gammelbygård«. Som det ses af det foranstående, er i tidens løb to af byens ældre gårde kommet under denne. Dette må vel betragtes som et resultat af de pågældende ejeres velstand, men når der kunne samles penge til køb af mere jord, er forklaringen nok den, at matr. nr. 7 har været en god gård, der gennem ca. 180 år forblev i samme slægts besiddelse.

7a. Astrid Bertelsen.

7b. 1863 C. F. N. Barthey og Søren Quist Petersen. S. a. Martin Luther Korch. 1866 Peter Korch Nielsen. 1870 Iver Madsen Jeppesen. 1913 John Christian Jeppesen Fink. 1923 Hans Erik M. H. Østergaard. 1930 Emil Hansen. 1944 Jacob Christensen. — Gårdens navn er »Mølbjerggaard«. — 38 ha.

7d. Brugsforeningen.

7f. Otto M. Christensen. Andreas Thomsen. Peter Bjerrum. Carl Hansen. Telefoncentral.

7x. 1904 Mads Skødt. 1906 Chr. Christensen. 1907 Klaus Klausen. S. a. Christen Johansen Baagø. 1913 K. O. Christensen. 1914 Thorvåld Christensen. 1916 Peder Kr. Kristiansen Skovgaard. 1916 Søren Andersen Holm. 1923 Hans Chr. Hansen Læk. 1925 Bertram Hansen Bertram. 1929 Jeppe M. Jeppesen. 1931 Niels Peter Christensen. S. a. J. Chr. Mikkelsen. S. a. Jens Steffensen Jensen. 1933 Zacharias Thomsen.

7g. 1906 Skrædder Kr. Kristensen. 1934 Mette Kristensen. 1938 Poul Christensen. 1939 Thomas Olander. 1960 Hans P. Christensen.

8. Denne gård var $\frac{3}{4}$ af den gamle gård, hvoraf 6 udgjorde $\frac{1}{4}$. — Om gårdens ejere og beboere indtil 1768 henvises til 6.

1768 Jørgen Christensen Gilbjerg. 1791 Jeppe Nielsen, g. m. en datter af J. C. Gilbjerg. Han købte gården 1799 for 675 rdl. O. 1815 sønnen Niels Jepsen, der var sognefoged samt drev høkeri. 1857 sønnen Jørgen Nielsen, hvis enke Mette Marie Nielsen 1895 blev g. m. Jens Iversen, der senere blev kromand i Bække. 1904 Maren Petersen. 1916 Kristian Petersen. 1945 John Thomsen. 1955 Hans Junker. — 29 ha.

8c. 1904 Smed Laurids Hansen. 1923 Julius Hansen. 1928 Kristian Olesen. 1954 Anton Nielsen Flintholm. Hører under matr. nr. 6d.

8h. 1959 Jeppe Hansen Skov. — 15 ha.

8u. 1952 Alfred Thomsen.

9ax. Hørte under Hundsbæk. 1657 udlagt til oberst Poul Beenfelt,

Matr. 8 i Gammelby.

hvis svigersøn, proviantforvalter Mathias Lime, Fredericia, arvede gården samt et herunder hørende boel. 1696 solgtes gård m. v. til Jens Christensen Lintrup i Askov, der var en af egnens fremtrædende mænd, men han handlede dog i dette tilfælde på en andens vegne, for Hans Sørensen, Askov, der var trolovet med J. C. Lintrups søster. Hans Sørensen døde allerede 1697. Herefter blev gården solgt til Estrup, hvorfra den 1799 købtes af Jens Nielsen Poder.

1657 nævnes Hans Nielsen på denne gård, der efter krigen var i noget bedre stand end byens øvrige gårde, »huse derpå, temmelig ved magt«. Hans Nielsen var dog vist død allerede 1660 og har næppe haft gården længe. Hans enke Anna Clemmensdatter beholdt gården i fæste, til sønnen Juel Hansen kunne overtage den. Han synes at have været en driftig mand og velhavende, men døde 1695 som yngre mand, og omtrent samtidig døde hans hustru, Margrethe Sørensdatter, der var en søster til ovennævnte Hans Sørensen. 1698 Iver Nissen, der kom fra Askov. 1718 dennes søn Jens Iversen, der døde allerede 1729. 1733 Hans Iversen Maabjerg, der havde den halve gård, mens Niels Mortensen ved giftermål med Jens Iversens enke, Ane Nielsdatter, fik den anden halve gård. 1741 døde Hans I. Maabjerg, hvorefter Niels Mortensen havde hele gården til sin død 1756. Derefter fulgte Niels Jensen, søn af ovennævnte Jens Iversen; han blev g. m. Ane Christensdatter Poder, der havde opholdt sig på Hundsbæk, formentlig en slægting af ejeren Peder Poder.¹⁰⁾ Niels Jensen døde 1773, hvorefter Ane C. Poder blev g. m. John Christensen, som døde 1778. Herefter styrede Ane C. Poder gården, til sønnen Jens Nielsen Poder o. 1795 kunne tiltræde den. Han købte gården 1799 for 900 rdl. Efter hans død 1817 blev enken Hedevig Pedersdatter g. m. enkemand Morten Nielsen på 5. 1825 Jens Lorentzen, g. m. Ane Jensdatter Poder. 1832 frasolgtes et stykke jord, htk. 2-2-3-2, til Niels Andersen Blok, hvis hustru Malene Sørensdatter tidligere var g. m. Niels Nielsen Poder, der havde boet i Drostrup (4). Muligvis havde N. N. Poder, der var en broder til ovennævnte J. N. Poder, overtaget parcellen inden sin død, og inden skødet udstedtes. Efter Jens Lorentzens død 1836 og hustruens død 1837 blev gården solgt til Poul Nielsen, hvis enke 1852 solgte gården til Kristen Madsen fra Egholt.¹¹⁾ 1892 dennes svigersøn Anders Andersen fra Birkende, Fyn. 1952 sønnen Kr. Alfr. Andersen. — 42 ha.

Mens Poder-slægten havde gården, kaldtes den »Podergaard«. Kristen Madsen gav den sit nuværende navn »Hedevigsminde«. En vis velstand hos besidderne, hvoraf flere har været fremtrædende mænd, tillod, at gården, ligesom 9, kunne overgå til selveje o. 1800 med sit samlede hartkorn.

9a. Er den fra 9b i 1832 udskilte parcel. Imod sædvanlig praksis fik parcellen matr. nr. 9a, mens den gamle gård fik nr. 9b (nu 9ax).

1832 Niels Andersen Blok. 1853 Niels Jokum Termansen. 1895 Peter Nielsen Lundgaard. 1911 Hans Chr. Poulsen. 1960 Johs. Poulsen.

Gårdens navn er »Hvidbjerggaard«. — 41 ha.

9b. Anders Andersen. Kr. A. Andersen. Dette matr. nr. brugtes tidligere til gården 9ax, hvorunder huset har hørt.

9f. 1899 Murer Hans Poulsen. 1923 Ellen Kristine Dyrholm. 1924 Jens Dyrholm og Marie Bundgaard, f. Dyrholm. 1926 Klaus Rosenlund.

9n. Henrik Henriksen.

10. Udgjorde sammen med matr. nr. 4 og 5 en af byens gamle gårde og er den $\frac{1}{4}$ gård, som Mads Christensen Skov beboede 1768. Om gårdens forhold før den tid henvises til 4. Mads Chr. Skov købte 1799 gården for 250 rdl. 1801 sønnen Laurids Madsen Skov. 1827 sønnen Anders Lauridsen. 1852 Anders Pedersen. 1878 Hans Peder Sørensen Poder, der var fra Bække. 1918 sønnen Anders Pedersen Poder. — 25 ha.

Gården kaldtes 1834 »Skovkrog«. Ved byens udskiftning 1791 udlyttede Mads Chr. Skov sine 16 fag hus til gårdens nuværende plads

11. Var 1661 et selvstændigt boel. 1683 bemærkes, at bolet »for lang tid siden« var taget fra to af byens gamle gårde.¹²⁾ Så vidt det fremgår af matriklen 1688, er bolet dog udskilt alene fra den gård, som blev til matr. nr. 6 og 8; hvornår det er sket, lader sig ikke afgøre. — Det hørte under Hundsbæk og tilfaldt 1657 Poul Beenfelt. Herefter havde bolet samme ejere, som er nævnt under matr. nr. 2, indtil 1799, da det købtes af Jens Jørgensen.

1661 var bolet beboet af Niels Thøgersen. 1688 Christen Christensen Vestergaard, der også drev $\frac{1}{4}$ af ovennævnte gamle gård. Dette forårsagede en vis sammenblanding af de to ejendomme, og dette gælder også, når det kommer an på at følge bolets beboere. 1771 nævnes Jens Jørgensen, der ved udskiftningen 1791 flyttede sine 12 fag hus »østerst i marken til hedeagrene, hvor han tager hans agermark og hans hedelod«. 1799 købte Jens Jørgensen ejendommen for 200 rdl. — Senere ejede Hans Jacobsen i Drostrup ejendommen. Derefter købtes den af Niels Jepsen i Gammelby, der fra sin gård udskilte parcellen 8b, som blev lagt til 11. Han overdrog 1843 gården til sin søn Søren Nielsen. 1862 Greis Hansen. 1867 Frands Andersen. 1874 Jeppe Skøde Pedersen. 1881 Morten Petersen. 1904 Herman Petersen. 1905 Hans Clausen Holm. 1909 Klaus Nissen Holm. 1916 Laurids Lauridsen Nielsen. S. a. Peter Hansen Lynggaard. 1922 Celius Jensen. 1958 Poul Kjær Jensen. — 24 ha.

1801 kaldtes gården »Revsgaard«.

12. Var et hus i byen, der 1688 var tillagt htk. 0-0-0-2. 1791 var der 0-1-0-0, og dette hartkorn synes at være kommet fra matr. nr. 7. Om ejerne henvises til 2. Hvem der gennem tiderne beboede stedet, lader sig ikke med sikkerhed påvise. Ved udskiftningen 1791 beboede Morten

Lassen stedet, som blev udflyttet med 8 fag hus »til den sydøst hjørne af Mølbjerg hede«. O. 1820 Niels Madsen Post. 1834 Claus Sørensen Nielsen. 1845 Niels Poulsen. 1861 Nis Madsen Pedersen. 1866 Jeppe Larsen. 1867 Nis C. Bondegaard. 1903 Christian Nissen Bondegaard. 1916 Marcus Fink og John Fink. 1924 Alfred Pedersen. 1952 Kirstine Marie Petersen. S. a. Ejnar Jensen. — 6 ha.

12b. 1866 Søren Petersen Foster. 1869 Lauge Christiansen. 1874 Christian Pedersen. 1883 Peter Petersen. 1888 Anders Peter Madsen. 1891 Oluf Petersen. 1894 Christen Nielsen Vad. 1952 Caroline Vad m. fl. 1953 Niels Vad. — 8 ha.

12d. 1960 Johs. Christensen.

13. Var et hus med en tilhørende kålhave, men uden hartkorn. Ved udskiftningen 1791 fik beboeren, skoleholder Andreas Georg Bruun tildelt 3 tdr. hede af 1. klasse mod at svare en årlig afgift af 4 mark til byens kasse. Denne hedelod anvistes i »Nørre hedes østre side, tæt norden ind til Mads Skovs hedes skel«. Andreas G. Bruun blev senere skoleholder i Læborg; han holdt også skole i Gammelby, og det her omtalte hus var rimeligvis byens ældste skole. (Saml. skolehistorien.) — De 3 tdr. land hede, som udgør matr. nr. 13, må betragtes som Gammelbys bidrag til en skolelod, idet man ved udskiftningen i Drostrup 1786 havde tillagt skoleholderen 12 tdr. land »vesten Kjeldbjerg vej«. Disse skolelodder er senere kommet under ejendommen »Læborghus«, der er omtalt under Drostrup matr. nr. 19.

13c. 1888 Niels Rasmussen. 1909 Knud Ingvard Nielsen Feld. 1911 Hans Olesen. 1922 Peter Svend Stadi. 1924 Knud Sørensen. 1945 Karen Sørensen. 1947 Læborg kirkes menighedsråd. 1949 Johan Kristensen Degnebolig. 1954 Kirstine Jensen. —

13d. 1945 Hans M. Christensen.

13e. 1947 Niels Nielsen.

Drostrup.

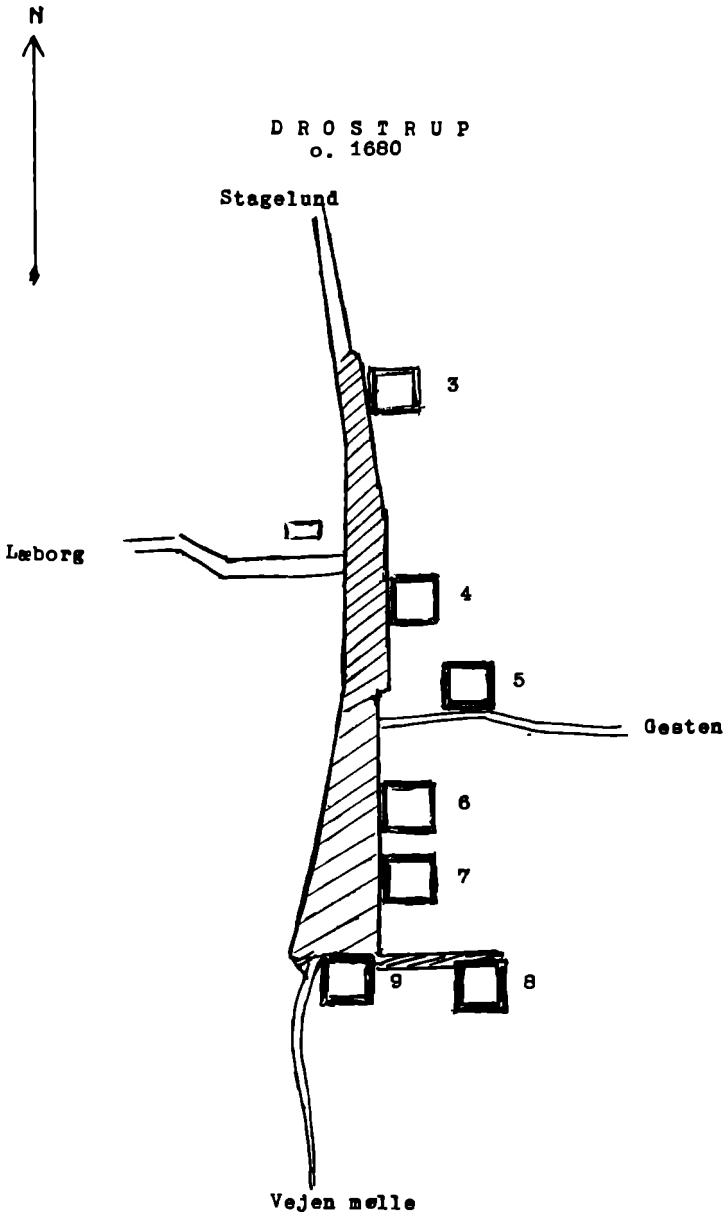
Navnet viser, at her er tale om en torpby, Dro's-torp. Byen nævnes 1392, og om dens ældste historie henvises til omtalen af Læborggaard.

I matriklen 1844 fik kirken nr. 1 og skolen i Læborg nr. 2.

3. *Drostrupgaard*. Hørte 1578 under Hundsbæk. 1657 udlagt til borgmester Christian Spormand, Christianshavn. 1687 hjemfaldt gården til kongen på grund af skatterestancer. 1702 solgt til Nielsbygaard. 1704 solgt til Estrup. 1798 købt af Anders Johnsen.

1661 nævnes Michel Thuesen, der havde beboet gården, men var død i svenskerne tid. 1683 øde. 1688 Mads Nielsen. 1701 øde og uden bygninger. 1710 Knud Pedersen Kjems, død 1747. 1742 sønnen Niels Knudsen. 1765 Peder Nielsen Refsing, g. m. datteren Maren N.; 1773

døde P. N. R., hvorefter Jep Nielsen Réfsing g. m. Maren N. overtog gården. 1797 Anders Johnsen fra Bække, g. m. datteren Else Marie J. 1798 købte A. J. gården for 725 rdl. 1829 sønnen Jeppe Andersen. Han var g. m. Ane Kirstine Madsen fra Gesten. De havde ingen børn, og efter hendes død blev gården solgt efter at have været i samme slægts besiddelse i ca. 180 år. — 1889 Peter David Jensen. 1891 Anders Madsen.

1910 Chr. Hansen Due og Søren Stenum, som 1912 blev eneejer. 1918 Th. K. Thøgersen. 1924 Just Mikkelsen. 1925 L. P. Lauridsen. 1927 Simon Nielsen. — 101 ha.

Anders Johnsen, der tilhørte den kendte Johnsen-slægt fra Bække, var som ung mand kræmmer og smugler. En novemberdag 1794 blev han antruffen af et par toldbetjente i Bække kær. Det kom til et voldsomt slagsmål, men A. J. undslap. Resultatet blev en retssag, han fri fandtes, men først da sagen var nået til Højesteret. Sagsomkostningerne blev derved så store, at A. J. ville være ruineret, om ikke Lautrup på Estrup havde udlagt pengene, som derefter tilbagebetaltes afdragsvis, de sidste af sønnen Jeppe Andersen i 1846.¹³⁾ — Jeppe Andersen var sognefoged i mange år. Han var ligesom sin kone Ane Kirstine svær af krop og færdedes i mange år med en stok i hver hånd. De var gode mennesker, tjenstvillige over for trængende og fattige. Folkene ville gerne tjene på Drostrupgaard, der var 3 karle og 3 piger samt en dreng. Der var frie forhold og meget livligt, da gården om søndagen var samlingsplads for ungdommen. Gamle Kirstine, der sad på gården som enke i en

årrække, var gæstfri og bod undertiden de unge ind at danse i køkkenet, der var stort. Hun sad da og så til.¹⁴⁾

3b. 1889 Hans Olesen.
1895 Jens Peder Pedersen.
1904 Niels Villadsen. S. a.
Laurids J. Jensen. 1908 Thomas Thomassen. 1909 Poul Chr. Dietrichsen. 1913 Fred. Munk. 1914 postbud H. P. Hansen. 1917 Hans Hansen. 1919 Martinus Petersen. 1920 Peter Nielsen. 1921 Hans Chr. Olesen. S. a. Magnus P. Lund. — 2 ha.

3c. Søren Andersen (saml. matr. nr. 5c).

3f. 1960 Søren Frederiksen. — 7 ha.

4. Hørte under Hundsbæk. 1657 udlagt til oberst Poul Beenfelt, senere overdraget borgmester Chr. Spormand, Christianshavn. 1687 hjemfaldet til kongen p. g. a.

Jeppe Andersen og Ane Kirstine. Drostrupgaard.

Gl. stuehus fra 9a i Drostrup.

skatterestancer. 1702 solgt til Nielsbygaard. 1704 solgt til Estrup. O. 1800 købt til selveje af Mikkil Nielsen.

1657 Niels Thøgersen, der døde under svenskekrigen. 1664 Mikkil Sørensen. 1688 Peder Madsen. 1701 øde. 1712 bortfæstet til Jep Christensen Nymand fra Hygum. O. 1732 Søren Jepsen Nymand og Peder Andersen, der var g. m. Anna Jepsdatter. Peder Andersen døde 1741, Søren Jepsen døde 1765. 1775 Anders Ebbesen, der var g. m. Else Knudsdatter. 1787 i april døde A. E., men skiftet efter ham holdtes først i juni »på grund af den smitsom sygdom, der havde grasseret i byen«. S. a. blev Else Knudsdatter g. m. Mikkil Nielsen, der købte gården og 1809 solgte den for 300 rdl. til Anders Poulsen fra Maltbæk, der var svoger til M. N. 1818 ejedes gården af Niels Nielsen Poder, der døde i Gammelby 1832. 1834 Mikkil Pedersen. 1846 Mogens Madsen. 1854 Peder Thøgersen Madsen. 1860 Hans Peter Pedersen. 1887 Jens Jørgen Jensen. 1896 Jørgen Peter Christensen. 1910 Hans Frederiksen. 1938 Simon Frederiksen. — 11 ha. Gårdens navn er »Geilgaard«.

Mikkil Nielsen var regnet for at være ret velhavende. Han købte, som nævnt, gården til selveje. Da der skulle oprettes en skole i Drostrup, afslog han som den eneste i byen at yde noget bidrag, da han ikke havde børn.¹⁵⁾ Niels Nielsen Poder var fra Gammelby, hvortil han flyttede tilbage inden sin død. Han blev plejefader for Niels Jokum Termansen, der omtaler ham som »en dygtig, stræbsom og såre tarvelig mand, der aldrig smagte enten tobak eller stærke drikke«.¹⁶⁾

4b. 1842 Nis Jensen. 1860 Hans Chr. Jensen. 1873 Peder Hansen. 1892 Peder Hansens enke Karen Hansen. S. a. Chr. Sofus Petersen. 1898 Andr. Kjær Christensen. 1903 Søren C. Petersen og Bodil M. L. Mathiesen. S. a. Chr. Petersen Nielsen Serup. 1904 Rs. Peter Olesen. 1915 Marcus Hansen Lynggaard. 1929 Laurids Jacobsen. 1942 Mathias Sommerlund. 1945 Poul Nordestgaard. 1950 Roland Pedersen. 1958 Hans Madsen. — 7 ha.

4h. 1899 Terkel Sørensen. 1908 Jørgen E. Nielsen. 1910 Smed Chr. P. Schmidt. 1928 Berthel Marinus Hansen. 1948 Jørgen Engelbrecht Nielsen. 1951 Magdalene E. J. Nielsen. 1959 Arne Schmidt. — 1 ha.

4i. 1858 Peder Th. Madsen. 1887 Jens Jørgensen Jensen. 1896 Jørgen Peter Christensen. 1929 Chr. Christensen. — 53 ha.

4k. 1960 Anna E. Andersen.

4m. 1960 Jens Arne Sørensen. Tømrerforretning.

5. Ejedes 1599 af Ribe domkapitel; til gården var knyttet et boel, Snabeslund (saml. Læborggaard). 1661 var gården tillagt Niels Jørgensen Serup, der var sognepræst ved Ribe domkirke. Snart efter måtte han afstå gården til kongen og fik i stedet Læborggaard. Herefter udlagdes gården som ryttergods. 1720 solgt til Estrup. 1801 købt af Anders Hansen.

1618 Christen Gydesen og Peder Lassen. 1629 Christen Pallesen. 1664 Mads Knudsen, der døde 1703. Derefter Niels Madsen, som beboede gården 1720, bolet var beboet af Maren Madsdatter. 1742 Laurids Nielsen, søn af N. M. 1744 sønnen Anders Lauridsen, død 1785. Enken, Margrethe Andersdatter, blev derefter g. m. Anders Hansen, som 1812 solgte gården for 700 rdl. til Niels Hansen. 1818 Niels Jepsen, der var g. m. Anders Hansens datter, Ane Margrethe. 1854 Henrik Johansen Scheun. 1864 H. P. Pedersen. 1874 Anders Bertram. 1878 Carl L. Th. Arntzen. S. a. Vejen-Læborg kommune. 1899 Andreas L. Lykke. 1905 Frands S. Lund. 1910 Klaus Dall Davidsen. 1918 Fr. Hansen Flintholm. S. a. Chr. Nielsen. 1919 Chr. Schelde. 1925 P. Pedersen. 1933 Johs. Johansen. — 14 ha.

Denne gård har været den største i Drostrup og ansattes 1664 til htk. 6-2-0-0, omtrent det dobbelte af de øvrige gårdes htk. Denne højere ansættelse peger dog tilbage til forhold, som lå forud for ca. 1660, idet byens jord er blevet rebdragen, dvs. delt, engang mellem ca. 1660 og 1688, så alle gårdene blev lige store. Hvornår gården er kommet under Ribe domkapitel kan ikke nøje fastslås, i kapitlets jordebog fra 1530 er der ikke nævnt gods i Drostrup, hvorimod gården nævnes i en jordebog fra 1618. Som kirkegods tilfaldt den kongen efter reformationen 1536, hvorfor inddragelsen under ryttergodset o. 1660 let lod sig gennemføre. En ryttergård skulle underholde en rytter, måske gårdfæsteren selv eller en lejet person. Mads Knudsen, der beboede gården i mange år, var 1677 kommet i restance, hvorfor herredsfogden Godske Hansen havde gjort udlæg hos ham. Dette medførte, at herredsfogden blev indstævnet

af regimentskriveren Knud Pedersen, idet en rytterbonde i et sådant tilfælde blev »forsvaret« af det regiment, hvorunder han hørte. 1686 var Mads Knudsen atter i restance, denne gang til amtskriveren i Ribe. Han beklagede sig, at hans salshus var nedblæst i den sidste store storm, en del af hans kreaturer var fordærvet, og han måtte nu bo under et skjul, dvs. under et tag. Mads Knudsen blev trods denne ynkelighed dømt til at betale.¹⁷⁾ Han synes efter tingbogens vidnesbyrd at have været fremtrædende og efter omstændighederne ret velstillet.

Laurids Nielsen var gift 3 gange. Ved skiftet efter hans 2. hustru Birgitte Andersdatter i 1750 skrives »L. N.' omstændigheder ganske ringe. Ingen formue. «

5b. Denne gård udgør størsteparten af den gamle gårds tilliggende. 1863 ejedes gården af Hans Jepsen. 1870 Mads Christensen. 1874 Bertram Jepsen. 1911 Peter Johan Petersen Søndergaard. 1912 Jeppe Madsen Jacobsen. 1920 Aksel Petersen. 1923 Hans Peter Uldall. 1924 Jeppe Jacobsen. S. a. Max Marius Pedersen. 1925 H. C. Pedersen. 1926 Georg Larsen. 1927 Elias Bertelsen Lund. 1928 Iver Bendix. 1948 Johs. FALLESEN. — 38 ha.

5c. 1865 Niels E. Skov. 1871 Laust Nielsen. 1889 Christen Tonnesen. 1902 Tonnes Tonnesen. 1923 Andrea Tonnesen. 1934 Kresten Tonnesen. 1960 Johs. Madsen. — 12 ha.

5d. Niels Christensen (Post). 1872 hans enke Magdalene Poulsdatter. S. a. Petrikke Petersen. 1874 Jens Laursen Dixen. 1875 Niels Poulsen. 1883 Niels Hansen. 1887 Søren Peder Pedersen. 1895 Carl Schultz. 1925 Martin Nielsen. 1941 Thomas Olander. S. a. Johannes Madsen. 1949 Bertel Hansen. — 7 ha.

5e. 1871 Caspar Fr. J. Dam. S. a. Peder Pedersen Enemark. 1875 Sara Nissen g. m. Th. Sørensen. 1878 Knud O. Jepsen. 1880 Peder L. Buhl. 1897 hans enke Maren Buhl. S. a. Lars J. Nissen. 1923 Hans Olesen. 1956 Herluf Hansen. — 8 ha.

5f. 1863 Hans Jepsen. 1879 Bernhard Mouritsen. 1881 Hans Jepsen. 1884 Anders Lytken. 1885 Math. Johansen. 1888 Jens Nielsen. 1891 Niels Th. Nielsen. 1892 Iver J. Hansen. 1894 Martin Andersen. 1898 Johs. Pedersen. 1899 Niels Hansen. 1903 Kr. Aug. Asmussen. 1916 Johs. Larsen. 1924 S. P. Jensen. S. a. Nic. Th. Møller. 1927 Ejnar Jensen. 1952 Niels Madsen. — 13 ha. På ejendommen var i sin tid en vejrmølle, som nedbrændte i 1870'erne.¹⁸⁾

5h. 1871 Mads Jensen. 1895 Mads Peter Jensen. 1930 Jens Busk Jensen. 1947 Schelde Brødsgaard. 1958 Frede Tamberg. — 13 ha. Gårdens navn er »Buskhøj«.

5i. 1960 Frederik Jessen. — 7 ha.

5o. 1960 Henry Andersen.

5r. 1960 Marinus Andersen.

Matrikelnumrene 6, 7, 9, 10 i Drostrup var i ældre tid 3 gårde,

Buskhøj o. 1910.

hvoraf de 2 ejedes af *Ribe katedralskole*, mens 1 tilhørte Ribe hospital. De to skolegårde hørte dog før 1657 under Hundsbæk og blev dette år udlagt af Erik Juels opbudsbo til skolen. Forhistorien er følgende:

Søren Jensen Bramming i Hodde, herredsfoged i Gørding herred, kom Volborgdag 1598 i biskop Hegelunds gård i Ribe til at gennemstikke rådmand Anders Sørensens venstre lår »ned til kallen« med sit værge (kærde). Fjerdedagen herefter døde rådmand Anders Sørensen af sit sår. Snart efter blev Søren Jensen Bramming dømt fredløs for drabet. »Men dog haver samme manddrabs sag ved adskillige proces, granskning, oprejsning og langsommelig rettergang og mode været dreven og opholden udi 5 samfulde år med stor bekostning og uvilje på alle sider, indtil så længe, at ærlig og velbyrdig mand Albrect Skeel til Hegnet, høvidsmand på Riberhus, haver alvorligen lagt sig derudi og ved fælles venners råd og samtykke gjort en endelig forlig og fordrag dem imellem den 22. marti 1603.« — Den langvarige sag skyldtes, at et drab som ovennævnte endnu dengang ikke stillede drabsmanden over for et offentligt retsvæsen, som krævede straffen fuldbyrdet. Det måtte den forurettede part, altså den dræbtes pårørende, selv sørge for. Oftest kunne sagen ordnes med penge, mandebod, især når de implicerede som i dette tilfælde var bedre folk, som kunne skaffe kgl. benådningsbrev, hvad Søren Jensen Bramming fik 22. 2. 1604. Det var bestemt mellem Anders Sørensens efterladte hustru, Kirsten, og hendes sønner på den ene side og Søren Jensen Bramming samt hans to brødre og to svogre på den anden

side, at han skulle betale 400 gode daler, og dermed skulle sagen, såfremt S. J. Bramming kunne få kongens benådning, som skete, være bilagt.¹⁹⁾

Som »en taknemligheds-bekendelse imod Gud allermægtigste, som ikke lod hendes husbond hasteligen henryckes, men naadeligen gav ham tid og frist med skel og faarmaal at forlige sig med hannem, så han fik en christelig afsked af dette elende« skænkedes de 400 dlr. til Ribe skole, og renterne heraf skulle anvendes til »bøger, vadmel, klæder, lærred, sko at uddele til fattige samt til opmuntringspræmier.«²⁰⁾ Et par år derefter fik skolen yderligere skænket 100 dlr. af rådmand Thomas Bonums enke i Ribe. Den samlede kapital 500 dlr. blev 1621 udlånt til Erik Juel. Ved opbudsforretningen 15. juni 1657 fik Ribe skole 10 tdr. 6 skp. hartk., hvilket foruden gårdene i Drostrup var 1 gårdspart i Gammelby og 1 gård i Gjerndrup, Brørup sogn, som skolen dog senere solgte. Skolens tilgodehavende hos Erik Juel var 1657 opgjort til 524 dlr. 11½ ørt. hvilket viser, at der ikke var betalt renter i nogle år. Som forholdene udviklede sig, blev gårdene i Drostrup en ret ringe godtgørelse for det udlånte beløb. Dog synes gårdene at have været blandt de bedste i Drostrup, da de, så vidt ses, altid var bortfæstede.

Hospitalsgården, altså 7, nævnes i hospitalets ældste kendte jordebog fra o. 1640. Hvornår gården er kommet i hospitalets eje, vides ikke, idet dettes arkiv ikke synes at rumme nogen oplysning herom. Da hospitalets gods, i hvert fald på Ribe-egnen, i hovedsagen stammede fra den ved reformationen nedlagte Helligåndsgård samt fra stiftelsen Puggaard i Ribe, er det muligt, at gården i Drostrup kan have tilhørt en af disse stiftelser.²¹⁾ Det bemærkes, at gården (ligesom 4) i matriklen 1664 ikke er ansat til at yde *gæsteri*, hvad de øvrige gårde skulle. Gæsteri var en forpligtelse for fæstebonden til at modtage og underholde husbonden med følge og heste for en nat eller mere. Hospitalsgården har ligesom skolegårdene altid været bortfæstet. Mellem skole- og hospitalsgodset har der gennem tiderne været et vist skæbnefællesskab, de respektive husbonder var henholdsvis rektoren og hospitalsforstanderen, der begge stod under stiftsøvrigheden. Når det gamle ord: Under krumstaven er godt at bo, synes bekræftet så vidt angår de 3 gårde her er på tale, må det ikke lades ude af betragtning, at hoveriet p. gr. a. afstanden har været lidt eller slet intet. Som det vil fremgå af det efterfølgende, var der gennem mange år en vis sammenblanding af skolens og hospitalets gods, idet to af Drostrupmændene hver havde en halv skolegård og en halv hospitalsgård i fæste. Ved udskiftningen 1784 toges dette forhold i betragtning, således at 7 kom til at bestå af en halv skole- og en halv hospitalsgård, mens bygninger og den tilhørende toft var den gamle hospitalsgårds. Den anden halve hospitalsgård blev til 6, Damsgaard, mens den anden halve skolegård blev til 10, Mølgaard.

6. *Damsgård*. Er halvdelen af den gård, der ejedes af Ribe hospital.

Om gårdens historie før 1784 henvises til 7. — Ved udskiftningen havde Bertel Pedersen Venborg en halv hospitalsgård og en halv skolegård i fæste. De hertil hørende to halve gårde var bortfæstet til Hans Jacobsen. Da der ikke på dette tidspunkt fandtes bygninger på omhandlede skolegård, boede begge de nævnte fæstere i bygningerne på hospitalsgårdens grund. Mens Bertel Pedersen Venborgs halve skolegård efter bestemmelsen skulle udflyttes, skulle hans halve hospitalsgård blive liggende i byen, muligvis for at han fremdeles kunne benytte bygningerne. Inden 1792 var gården dog blevet udflyttet til *Grøndams hede*, hvor der tidligere fandtes en lille dam, nu udtørret, men dens omrids kan endnu ses i terrænet. Gården blev kaldt Damsgaard. 1792 havde B. P. Venborg afstået gården til sin svigersøn Nis Svendsen fra Skodborg, g. m. Kirsten Bertelsdatter. S. a. købte Nis Svendsen gården til selveje for 210 rdl. ved en auktion, som hospitalet lod holde over en del jordegods. Af købesummen skulle de 90 rdl. være betalt kontant, men Nis Svendsen fik henstand mod »suffisant caution«. — Efter Nis Svendsens tidlige død lod enken gården sælge ved auktion 1803. Hans Jacobsen Lie fra Ø. Gesten fik Damsgaard for 355 rdl. O. 1825 Peder Hansen. 1828 Hans Thomsen. 1841 Niels Jepsen i Gammelby, der s. a. solgte gården til Johan Hansen. 1859 Niels Pedersen Nymand. 1864 Mads Lund. 1883 Frands S. Lund. 1897 Søren Olesen Sørensen. 1902 Henrik Ejler Jeppesen. 1940 Harry Ejler Jeppesen. — 25 ha.

Gårdens oprindelige købesum i 1792, 210 rdl., blev gennem mange år stående som en forhæftelse på gården og blev først betalt 1841 af Johan Hansen. 1829 var gårdens bygninger brandforsikret for 480 rbdlr., løsporet var forsikret for 40 rbdlr.

6b. 1883 Karoline Lund. 1885 Laue P. J. Skov, g. m. forann. 1897 Frands S. Lund. 1904 Laust N. Engelbrecht. 1909 Jørgen Engelbrecht. 1951 Jens Christen Lindberg. — 17 ha.

7. Ejedes 1599 af Ribe hospital. 1792 købt af Hans Jacobsen. (Sammenl. 6.)

1640 Oluf Poulsen og Nis Hansen. 1661 var gården øde »ej huse derpå«. 1662 fik Christen Madsen fæste på en halv gård. 1665 fik Laurids Pedersen ligeledes fæste på en halv gård. 1677 fik Niels Hansen, født i Drostrup, fæste på en halv gård »som Mads Frandsen af armod havde opladt ham« (her er tale om den part, Christen Madsen fik 1662). Da der fremover stadig var to beboere på gården, som derved fik karakter af to halvgårde, vil det være mest anskueligt at omtale hver af disse for sig. Først den part, som senere blev til 6. Niels Hansen, der som allerede nævnt fik fæste 1677 og var fra Drostrup, søn af Hans Nielsen Tromskaar, der omtales under 10. Den halve skolegård, Hans Nielsen Tromskaar d. æ. havde fået i fæste 1697, overtoges senere af Niels Hansen, og hermed indledes sammenblandingen af skole- og hospitalsgodset. Niels

Hansen døde 1722, og 1725 fik hans søn, Hans Nielsen Tromslaar d. y., fæste på de ovennævnte to halve gårde, der fremtidig kom til at følges. H. N. Tromslaar døde allerede 1734. Ved skiftet efter ham var nærværende Hans Christensen fra Kragelund, Bække sogn, som meddelte, at han ville ægte enken, Mette Steffensdatter, der også var fra Bække. O. 1754 flyttede Hans Christensen og hustru til Kragelund, hvor han blev kaldt Hans Christensen Tromslaar. Efterfølgeren var Peder Bertelsen (Venborg), som 1778 afstod gården til sønnen Bertel Pedersen Venborg. (Se 6.)

Laurids Pedersen oplod 1700 sin halve hospitalsgård til Niels Hansen Eistrup fra gl. Eistrup i Ho sogn, idet denne skulle ægte L. P.' ældste stiftatter. Om allerede Laurids Pedersen havde fæstet den halve skolegård, vides ikke, men det er sandsynligt. I hvert fald havde Niels Hansen Eistrup den i fæste. Altså sad der nu to Niels Hansen'er på samme gård, rimeligvis den gamle hospitalsgårds bygninger, hver især fæstere af to ensartede gårdsparter. Her frembød sig megen mulighed for en forveksling — ikke blot for nærværende fremstilling — men også for samtiden. Man klarede problemet ved at kalde dem henholdsvis store N. H. (Eistrup) og lille N. H. (Tromslaar). De synes begge at have været agtede mænd, der fik betroet opgaver i det offentlige liv, så beskeden det dengang var. Niels Hansen Eistrup døde 1739, hans hustru døde omtrent samtidig. Ved skiftet efter dem skrives »at alle søskende (4) havde stræbt med deres forældre at konservere stedet og hvad de havde hos fremmede tjent«. ²²⁾ Sønnen Jacob Nielsen, der opholdt sig i hjemmet, fik herefter gården i fæste. 2. november 1777 skrev han til direktionen for Ribe hospital: »Jeg er en gammel affældig mand, som i mange år har beboet en hospitalsgård i Drostrup og i samme tid forestået sognefogedtjenesten i Læborg sogn. Men som mit helbred og syn for nogle år siden mærkelig har begyndt at aftage, så jeg ej selv uden hjælp har kunnet bestride sognefogedtjenesten, der nu i nogle år er bleven vanskeligere og forårsager mere skriverier end tilforn . . . « så søgte han nu direktionen, om hans yngste søn, som han havde ladet lære skrivning og regning temmelig godt, så han kunne hjælpe ham ved skriveriet, at han måtte få fripas, så han kunne fæste et lille sted på Hundsbæk grund. Jacob Nielsens ældste søn, Hans Jacobsen, fik fæste på gården 1776. Han blev sognefoged som faderen, men havde aldrig fået lært rigtig at skrive og regne »eftersom han temmelig tidlig blev soldat og har som samme tjent hans kgl. maj. for hospitalsgodset i 10 år«. ²³⁾ Derimod synes Hans Jacobsen ikke at have savnet en vis foretagsomhed i økonomisk retning, idet han byggede flere lejehuse, som udlejedes til fattigfolk, der kom fra andre sogne, hvilket gav anledning til en klage fra beboerne i Læborg sogn. (Omtales andetsteds.) 1792 købte Hans Jacobsen gården for 210 rdl. (den halve hospitalsgård), som blev betalt 1794. Han havde fremdeles en halv skolegård

Edelsborg o. 1912.

i fæste. Hans Jacobsen efterfulgtes på gården af sønnen Niels Hansen, og den halve skolegård købtes til selveje. 1848 gav Niels Hansen skøde til sin søn Hans Nielsen. 1859 Niels Pedersen fra Gesten, der 1878 solgte gården til Vejen-Læborg kommune, som her oprettede en fattiggård. Prisen var 23.000 kr. Hermed faldt den gamle gård tilbage til det formål, hvortil den for flere århundreder siden var blevet erhvervet, nemlig til fattiges forsorg. Som fattiggård omtales den andetsteds. 1906 solgtes gården til Anton Hansen Flintholm. 1909 Mads Hansen Flintholm. 1919 Frederik H. Flintholm. 1924 Kristian Flintholm. Efter gårdens brand 1943 flyttedes den ud på marken syd for byen. 1959 Niels O. Møller. — 18 ha.

7b. Edelsborg. Denne gård var 1787 et hus, som Hans Jacobsen havde ladet opføre på sin gårds jord. Det var da beboet af husmand og daglønner Eggert Poulsen. Hans hustru hed Edel Knudsdatter. 1847 blev der efter rentekamrets approbation udstykket en del jord, htk. 2-1-0-1 $\frac{3}{4}$, fra 7, hvilket var ca. halvdelen af denne gårds jord, som blev lagt til Edelsborg. 1853 solgte Hans Nielsen gården til Jochum Ehlers, der var fra Tyskland og boede til sin død her på egnen, hvor han endnu har efterkommere. 1878 Heinrich Koch, der stammede fra Holsten og blev g. m. Ane Marg. Ehlers. Han er blevet omtalt som en dygtig landmand. 1888 H. Fr. Vilhelm Koch. 1892 Anton Hansen Flintholm. 1909 Markus Ejler Jeppesen Fink. 1949 Anton Flintholm Fink. — 30 ha.

7d. 1853 Niels J. Thomsen. 1893 hans enke Thomassine, f. Meyer. S. a. J. Lauridsen og Hans Olesen. 1894 Kristoffer Bondegaard. 1903 Hans Peter Schmidt. 1915 hans enke Johanne Mathilde, f. Prüsse. S. a. Johan Ejnar Tarp. 1918 Markus Ejler Fink. S. a. Christian Schlüsen. 1939 Niels Chr. Madsen. — 7 ha.

7i. 1923 Knud Ejnar Andersen. 1947 Marinus Laursen. — 17 ha.

7n. 1923 Anton Flintholm. 1948 Kirstine Fink.

8. *Vigaard*. Før 1579 ejedes gården af Peder Rantzau til Voldenhorn, der også ejede den nu forsvundne Vamdrupgaard. Nævnte år købte kongen gården, indbefattet i en større byttehandel. 1702 solgt til Nielsbygaard. 1783 købt til selveje af Niels Jensen.

1629 Hans Jensen, der ifølge Riberhus lens regnskab for dette år svarede 1 dlr. i skat. 1655 Jens Hansen, der 1657 blev dømt at betale 17 rdl. resterende landgilde til Riberhus. Han findes ikke omtalt efter svenskekrigen, gården nævnes som øde i matriklen 1664 og forblev øde, dvs. uden at blive bortfæstet, indtil 1710. Ved salget 1702 var der ingen bygninger til gården. 1710 Jep Nielsen Søndergaard, der var søn af Niels Christensen på 9, der kaldtes Søndergaard. 1734 Hans Jepsen. 1747 Steffen Nielsen. 1764 sønnen Niels Steffensen, der s. a. blev trolovet med Martha Poulsdatter af Drostrup. Hun giftede sig, efter at Niels Steffensen var død som ung mand, med Niels Jensen. 1797 sønnen Jesper Nielsen, som 1807 solgte gården til Iver Nielsen fra Adersbøl, Lindknud sogn, hvorefter Jesper Nielsen købte en gård i Eskelund, Brørup sogn. 1834 Niels Iversen. 1852 Niels Chr. Skov, der var fra Asbo, Bække sogn. 1882 M. E. Madsen. 1888 Lauge Christensen. 1890 J. J. Reinbach. 1894 Martin Jacobsen. 1898 Claus Madsen. 1907 Christian Jepsen. 1953 Erling Jepsen. — 78 ha.

Niels Jensen, der købte gården til selveje fra Nielsbygaard i 1783, var sikkert en dygtig og fremsynet mand. Han lånte s. a. 298 rdl. af Salomon Lassen på Hundsbæk, hvilket beløb nok var den største part af købesummen. Allerede samme år indsendte han en ansøgning til amtmanden i Ribe med begæring om at få sin gårds jord udskiftet. Han tilbød at flytte enten til den søndre eller den nørre ende af Drostrup mark. Det blev altså den nordlige del, han fik. I folketællingen 1801 nævnes gården *Vigaard*, kaldt således efter det gamle marknavn *Vibus-agre*. — Niels Chr. Skov, der var g. m. Niels Iversens datter, huskes endnu som stor handelsmand.

8c. 1953 Herluf Jepsen. — 22 ha.

9. Kaldtes tidligere *Søndergaard*. Hørte under Hundsbæk og blev 1657 udlagt af Erik Juels opbudsbo til Ribe skole. 1857 købtes 9a af Niels Mortensen, og 9b købtes af Anders Frandsen.

Gården var efter svenskekrigen »ganske øde«. 1664 Peder Hansen og Peder Christensen Thybo. Førstnævntes part af gården var 1676 fæ-

»Granhøjgaard« 1912.

stet af Simon Nielsen, 1685 af Mathias Henriksen Mejer. 1690 Laurids Pedersen. På en part af gården boede desuden i nogle år den tidligere husbond, rektor Gregers Fog, der var blevet afskediget fra skolen i Ribe.²⁴⁾ 1687 var Peder Christensen Thybo blevet efterfulgt af sønnen Christen Pedersen, der dog rømte 1701. 1710 Niels Christensen. 1732 sønnen Peder Nielsen. På samme tid nævnes Poul Andersen, der døde 1753 og efterfulgtes af Lars Pedersen Venborg. Peder Nielsen døde 1763, hans eftermand var Thomas Mortensen. — Gården var nu delt i to halvgårde, og delingen opretholdtes, så halvgårdene herefter omtales hver for sig, idet de senere matr. nr. 9a og 9b benyttes.

9a var den del af gården, som siden 1763 var fæstet af Thomas Mortensen. 1801 sønnen Morten Thomsen. 1834 sønnen Niels Mortensen. 1869 sønnen Morten Nielsen. 1897 sønnen Niels Nielsen. 1929 Alfred Olesen. — 20 ha.

Gården ligger endnu på det sted i byen, hvor den har ligget gennem århundreder. Den har rimeligvis været sammenbygget med den senere udflyttede 9b. Det er en af de gårde i Drostrup, som i en lang årrække har været i samme slægts eje. — Peder Christensen Thybo kom rimeligvis fra Thy. Der kendes flere eksempler på, at folk fra Vendsyssel og Thy på samme tid blev fæstebønder i Malt herred, hvor der på grund af krig og pest var særlig mange ledige gårde.²⁵⁾

9b var indtil 1777 fæstet af Lars Pedersen Venborg, der dette år afløstes af Anders Thygesen. Denne var g. m. Anna Marie Frandsdatter, og 1788 flyttede hendes forældre, Frands Pedersen Lund og Marie Chri-

stine Lintrup, ind på gården i Drostrup, hvor de skulle have ophold ifl. en fledførings-kontrakt af 16. februar 1788. De havde før boet i Brørup sogn, hvorfra rimeligvis også Anders Thygesen var kommet. Han efterfulgtes o. 1800 af sønnen Frands Andersen. 1834 sønnen Anders Frandsen, der købte gården til selveje og 1861 solgte den til Niels Hansen Øsby. 1890 Anders Hansen. 1911 Carl Nielsen Bundgaard. 1935 Holger Bundgaard. Gårdens navn: *Granhøjgaard*. — 47 ha.

1841 skrev Anders Frandsen til direktionen for de lærde skoler og begærede arvefæste på gården. Han fik svar 4. december 1844, at dette kunne bevilges mod, at den sædvanlige årlige afgift blev betalt og desuden 50 rdl. ved besidderskifte. Samtidig søgte han om, at det hidtidige fællesskab mellem hans og Niels Mortensens gårde måtte ophøre. Det oplystes, at der til gårdene kun hørte nogle små engstykker til omtrent 11 læs hø, desuden hørte der til Anders Frandsens gård nogle stykker eng i Tranekjær, hvilket kunne give ca. 20 læs hø. Sidstnævnte enge var i sin tid købt til gården. 1845 holdtes i anledning af adskillelsen en åstedsforretning af landvæsenskommissionen, og blandt denne forretnings dokumenter findes et brev fra rektor W. Bendtsen i Ribe, der på skolens vegne beder amtmanden varetage »om det skulle være muligt derved at få den til Ribe katedralskole årligt erlæggende afgift efter omstændighederne noget forhøjet . . . «.²⁶⁾ Resultatet blev jo imidlertid, at Anders Frandsen købte gården.

9c. Denne ejendom blev 1869 frasolgt 9b til Hans Nielsen Flintholm. 1884 Anton Hansen Flintholm. 1893 Jens Peter Madsen. 1895 Hans Hansen Læk. 1923 Harald Petersen. — 12 ha.

9e. Gården er udskilt fra 9a, idet Morten Nielsen afstod parcellen til sin søster Maren Nielsen og dennes mand Thomas Thomsen i 1898. 1927 sønnen Martin Thomsen. Gårdens navn: *Drostrupvang*. — 29 ha.

9f. 1901 Jens H. Carlsen. 1904 Iver Ebbesen. 1906 Jens Christian Madsen. 1912 Valdemar Jepsen. 1922 Søren Nielsen Sørensen. 1951 Henning Madsen. — 9 ha.

9g. Udskilt fra 9b. 1911 Jeppe Larsen. 1927 Maren Larsen. S. a. Thomas Thomsen. 1943 Martin Thomsen og Johs. Hansen. S. a. Johannes Poder. 1954 Peder Madsen Petersen. — 2 ha.

9h. Udskilt fra 9f. 1939 Meta Carlsen. 1944 Hans Peter Nørgaard. 1946 Baltzar Hansen. 1948 Laurids Sørensen. 1949 Søren Oluf Johansen Sydbøge. 1950 Vermund Christensen. 1953 Karoline Vad.

10. *Mølgaard*. Er den halve skolegård, som Bertel Pedersen Venborg ved udskiftningen 1784 havde i fæste. 1785 overdrog han gården til sin svigersøn Peder Andersen, g. m. Gertrud Bertelsdatter. B. P. Venborg skulle hjælpe at opsætte 16 fag hus. Peder Andersen sad endnu 1834 på gården, 82 år, men efterfulgtes snart af sønnen Anders Pedersen. O. 1850 svigersønnen Daniel Johansen, der havde været møllersvend i Vejen

Mølgaard o. 1920.

mølle, da han lærte Dorthea Andersdatter at kende. 1854 købte Daniel Johansen gården til selveje. 1886 Jørgen Hansen. 1901 Niels J. Madsen. 1902 Peter Chr. Lauridsen. S. a. Hans Peter Christian Schmidt. 1903 Carl Christian Schmidt. 1904 Hans Chr. Hammelev. 1911 Jørgen Peter Hammelev. 1917 Math. Sommerlund. 1920 Marius Jensen Ladegaard. 1925 Holger Bundgaard. 1939 Jens Chr. Ravn. 1953 do. — 20 ha.

10b. 1906 Anders Chr. Schmidt. 1912 Gravers Nielsen. 1923 Jeppe M. Jacobsen. 1924 Karl Lauridsen. 1958 Frode Lauridsen. — 14 ha.

10c. 1905 Carl Klochmann. 1907 Hans Simon Hansen. 1912 Gravers Nielsen. 1920 Niels Rasmussen Andersen. 1926 Hans Jepsen. — 6 ha.

11. Den del af Læborggaards jord, som ved udskiftningen blev tillagt 6, Damsgaard. 1811 solgte Hans Jacobsen Lie parcellen til Johs. L. Kjær. 1842 hans enke Johanne C. Christensdatter, der s. a. blev g. m. Niels Carstensen Lund. 1884 Carsten Nielsen. 1888 Jens Pedersen. 1894 Cecilie Petersen. 1894 Fred. Sørensen Martinussen. 1924 Hans Michael Jørgensen. 1953 Laurits Jørgensen. — 7 ha.

11b. 1912 Niels Sørensen. 1917 Lauge Pedersen. 1941 Søren Hartz. 1951 Erik Larsen. 1955 Andreas Petersen. — 3 ha.

11e. 1955 Signe Olander.

11f. 1953 Hans Jørgensen.

12. Kaldtes 1801 *Jørgensbjerg*. Ifl. købekontrakt af 19. februar 1793 solgte Laurup på Estrup ejendommen til Jørgen Nielsen; prisen var 150 rdl. 1834 sønnen Peder Jørgensen. O. 1850 Rasmus Th. Bjerring. 1851 Søren Knudsen. 1881 Anders Sørensen. 1884 Ludvig C. F. Crafach.

1890 Ludvig Sørensen. 1924 Anders Sørensen. 1926 Sigvald Østergaard. 1945 Andreas Peter Petersen. 1947 Hans Christensen. — 11 ha.

14. Kaldtes 1801 *Pedersborg*. Var da beboet af Peder Nielsen. 1818 Peder Svendsen. 1834 Ole Olesen. 1852 dennes stedsøn Iver Nielsen. 1863 dennes enke, Dorthe Hansen, g. m. Chr. Christensen. 1877 Eskild Chr. Petersen. 1902 Niels Jesper Petersen. S. a. Peter Sørensen Høllund. 1903 Nic. Dietrichsen. 1915 Julius Dietrichsen. 1922 Anton Chr. Schmidt. 1924 Peter Madsen Petersen. 1954 Hans Madsen Petersen. — 25 ha.

Matr. nr. 12, 13 og 14 var oprindelig hedelodder på den såkaldte Østerhede-mark.

15. Af Læborggaards jord, oprindelig under 4. Kaldtes 1834 *Lerbækhus*. 1818 Lars Johansen. 1842 sønnen Johan Chr. Larsen. 1889 sønnen Carl Peter Larsen. 1914 hans enke Maren Nielsen. 1924 Niels Carl Larsen. — 17 ha.

16. Af Læborggaards jord. Kaldtes 1801 *Tirsbækhus* og var da beboet af Christen Lauritsen, men han døde kort efter. 1803 Carl Rønne. 1846 Laurids Fr. Nielsen. 1863 Ane K. Lauridsen og M. H. Jensen. 1894 Laurids Fr. Jensen. 1917 hans enke Maren Poulsen. S. a. August Andersen. 1924 Anton Christensen. 1925 Julius Jensen. 1927 Henrik Henriksen. 1930 Andreas Jensen. 1935 Harry Ejler Jepsen. 1940 Math. Sommerlund. 1942 Arne Bøgedal. 1951 Valdemar Brun. 1959 Chr. R. Burkal. — 15 ha.

16b. 1895 Anders Peter Madsen, der 1907 tilkøbte 16c og 1910 16e. 1929 Marcus Hansen Lynggaard. 1935 Elias Knudsen. 1943 Anders Thomsen. 1944 Arthur O. Fyhn. — 5 ha.

17. Af Læborggaards jord. Solgtes 1801 af Lautrup på Estrup til Anders Hansen på 5. Kaldtes 1818 *Frøruphus* og var da beboet af Poul Hansen. 1834 Nis Iversen, g. m. Karen Kirstine Poulsdatter. 1873 Søren Jensen. 1900 Niels Sørensen. 1923 Christen Jensen Ladegaard. 1937 Niels Hansen. 1940 Jørgen Varming Troelsen. 1946 Svend Roed. — 17 ha.

17h. 1873 Birgitte Christine Calslund. 1875 lavhævdssdom for at afhjælpe en adkomstmangel. 1877 Nic. Ferdinand Petersen. 1882 Laust Nielsen. 1887 Niels Knudsen. 1889 Chr. Chr. Lund. 1893 Søren Buhl. 1909 Hans Chr. Mikkelsen. 1910 Louis Bengaard Birk. 1911 Søren Fred. Nielsen. S. a. J. P. Lauridsen. 1912 Momme Petersen Seeberg. 1914 Niels Sørensen. 1922 Hjalmar Sørensen. — 5 ha.

17l. 1932 Niels Sørensen. 1953 Asta Sørensen og Rigmor Sørensen. Telefoncentral.

17o. 1955 Johs. Rasmussen.

18. Af Læborggaards jord. 1800 solgt fra Drostrupgaard til Hans Johansen Skomager, der nævnes i folketællingen 1787 og måske allerede da har beboet stedet. Kaldtes 1801 *Stensbækhus*. 1834 Johan Hansen, søn af forannævnte. 1848 solgte J. H.' enke ejendommen til lærer J. P.

Bech, Læborg. 1868 Birgitte Christine Calslund. S. a. Jacob C. Vinding. 1888 Anton Nielsen. 1919 Peter Nielsen. 1923 hans enke Maren Kirstine Nielsen. 1950 Frederik Bjerrum Nielsen. — 7 ha.

18c. 1935 M. Smith Sørensen. 1960 fru Smith Sørensen.

18d. Severin Sørensen.

18e. 1960 Søren H. Lund.

19. Af Læborggaards jord. Var forinden skolen opførtes den eneste bebyggelse ved Læborg kirke. Kaldtes 1787 *Læborghus*. 1776 nævnes »i huset ved Læborg kirke« Else Løkkemand, der modtog fattighjælp. Huset må antages at være opført noget før 1776 og er således det ældste udflyttersted på Drostrup og Læborggaards jord. 1787 Christen Olesen Pistol, der kaldtes husmand og væver. 1808 Jens Terp. 1818 Poul Post. 1845 Hans Jacobsen, der var urmager. 1869 Hans Hansen. 1874 Laur. Th. Arnesen. 1878 Anders Bertram. 1883 Ole Nielsen. 1886 Hans Jochum Thomsen. 1906 Lars Mogensen Vaaben. 1927 Nis Hansen Schmidt. 1933 Anders Christian Petersen. 1938 Jens Krøftgaard. S. a. Karen Johanne Høyrup. 1939 Niels Jensen og Olga Andersen. 1940 Viggo K. B. Nissen. — Det bemærkes, at ejendommen er matrikuleret under Gammelby 13. — 11 ha.

21. Af Læborggaards jord. 1821 solgte Hans J. Lie på Damsgaard parcellen til Poul Mortensen. Skødet blev dog først læst 16. marts 1853. 1859 Chr. P. Chr. Engelbrecht. 1893 Laurids Nielsen. 1895 Johan Chr. Schlüsen. 1931 Fred. Chr. Schlüsen. 1941 Sigfred Engelbrecht. 1947 Richard Engelbrecht. — 18 ha.

Stagelund. Gården nævnes 1573 i Koldinghus lens regnskab og tilhørte, ligesom Hundsbæk, kongen. Da Hundsbæk 1578 solgtes til Bege Clausdatter, var Stagelund indbefattet i handelen. Ved opbudsforretningen 1657 efter Erik Juel tilfaldt en del af gården ligesom en del af Hundsbæk Maren Madsdatter i Vejle, og det bemærkes, at Stagelund var under *hovedgårdstaksten*, dvs. at den havde en snævrere tilknytning til hovedgården end det øvrige bøndergods og havde samme frihed for skat og tiende som denne. Efter dette må Stagelund antages at have været en slags ladegård under Hundsbæk, et forhold stammende fra hovedgårdens storhedstid. Men lige så sandsynligt er det, at Stagelund har en historie forud for dette, nemlig som *enestegård*. Enestegården betyder »Enkeltmands tægt«, ²⁷⁾ altså jord, som en enkelt mand har taget i brug og besiddelse, i modsætning til landsbyens jord, hvor der har været flere om opgaven. Til gården nævnes 1661 et boel, hvis landgilde på det nærmeste var halvdelen af gårdens ydelse; bolet var efter krigen øde, mens der om gården skrives »ganske bortstjålet og afbrændt«. I et tingsvidne, som præsten Jacob Bendtsen 17. februar 1701 lod tage angående sognenes tilstand, siges, at »Staufuelund som i forrige tider haver været en by« bestående af 5 byggesteder, nu var øde og havde været det fra svenske-

Stigelund o. 1910.

krigens tid. Længe efter at Hundsbæk sidst i 1600erne var begyndt at komme på fode igen, var Stigelund stadig øde. Jorden er måske i nogen grad blevet drevet fra hovedgården, og det synes at have været vanskeligt at få den vel næsten helt udslettede gård genoprettet. 1765–70, mens Jens Lassen solgte bort af Hundsbæk og bl. a. også solgte Stigelund til Estrup, var gården dog bortfæstet til Christen Nielsen, der 1771 købte gården til selveje.

1573 var gården beboet af Anders Christensen. 1651 nævnes 2 gårde og 2 boel i Stigelund, beboet af Jes Thomsen og Hans Sørensen og på bolene Mads Nielsen og Niels Christensen. 1664 nævnes kun Niels Christensen på et boel, som var øde. Snart efter, om ikke allerede på den tid, var hele Stigelund øde. 1725 fik Rasmus Madsen i Stigelund et barn døbt, men han var borte inden 1732. Endelig o. 1765 blev gården bortfæstet til Christen Nielsen, og hermed begyndte — efter mere end 100 års øde — en ny tid for Stigelund. Det blev en bekræftelse på, at en gammel gård kunne tåle megen modgang og dog omsider opstå påny i de lynggroede marker. Christen Nielsen købte gården og gav 500 rdl. Han må have været en dygtig mand og opnåede en vis velstand. O. 1802 afløstes han af sønnen Peder Christensen, der ligeledes var en anset mand og deltog i sin samtids livlige drøftelse af sognets skolevæsen. 1839 sønnen Christen Pedersen. 1874 Hans Hansen. 1877 Hans Jepsen. 1881 Bernhard Mauridsen. 1887 Lauge Pedersen. 1916 M. I. P. Jensen. 1917 Nis Sørensen Hertz. 1947 Sigfred Engelbrecht. — 27 ha.

1b. 1849 Hans Iversen. 1880 Joh. Peter Johansen. 1882 Søren Th.

Johansen. 1884 Niels C. Andreasen. 1885 Thue J. Lauridsen. 1886 Laurids Peter Jensen. 1923 Nis Iversen Nissen. 1951 Magnus Nissen. — 21 ha.

Ie. 1857 Jeppe Jensen. 1898 Peter Terkelsen. 1904 Jens Jørgen Jensen. S. a. Anders Lauritzen. 1905 L. P. Jensen. 1908 Andr. Fabricius. 1909 Nicolai Madsen. 1929 Johanne Madsen. 1943 Hans Madsen. — 24 ha.

Ig. 1870 Hans Jessen Kjær. 1880 Carl Theodor Jensen. 1884 Iver Hansen. 1885 Jens Hansen. 1906 Jens Jacob Nielsen. 1907 Jens Hansen. 1916 Adolf Olander(?). 1917 Jørgen Madsen. S. a. Christen Mortensen. 1922 Niels Aagaard. 1924 Jens P. Askgaard. 1927 Chr. Nielsen. 1930 Ejnar Olesen. — 7 ha.

Ih. 1853 Hans Pedersen. 1881 hans enke Ane M. P. Schmidt. S. a. Martinus Petersen. 1917 Jens Peter Lauridsen. 1918 Sørine Elisabeth Baagøe. 1955 Thorvald Madsen. 1956 Peder Nielsen. — 12 ha.

Ii. 1853 Niels Pedersen. 1885 Peder Lauridsen. 1888 Niels Pedersen. 1895 Jens H. Carlsen. 1897 Steffen Steffensen. 1901 Carl Martin Henckel. 1906 Peter Terkelsen. S. a. Jens Jacob Nielsen. 1907 Christian Christensen. 1910 B. Uldahl. 1912 Rasmus Andersen. 1929 Mette Marie Andersen. 1937 Johs. Chr. Johansen. 1941 Thyge Henriksen. 1948 Anders Johan Jensen. 1950 Knud Schnedler. S. a. Henry Frank Johansen. 1956 Johs. Andreasen. S. a. Magnus Lauridsen. S. a. Harald Høyer Hansen. — 8 ha.

Im. 1874 Christen Pedersens enke. Karen Hansen. 1883 Hans Christensen. 1913 Petrine Nielsen. 1926 Christen Riis Petersen. 1928 Hans Sørensen Nielsen. S. a. Lorents Peter Sørensen. 1938 Nis Peter Sørensen. 1948 Hans Chr. Andreasen. 1953 Hans Jessen. — 8 ha.

Ip. 1915 B. Uldahl. 1918 Peter Andersen. 1920 Agnes Marie Jørgensen. S. a. Niels Chr. Christensen. 1920 Søren Peter Rasmussen. 1923 Jens Marius Mogensen. 1924 Peter Hansen. 1925 Jens Andersen Nielsen. 1928 August Andersen. 1930 Christian Mejer. 1931 Johannes Rasmussen. 1936 Svend Boulund. 1950 Anton Jørgensen. — 9 ha.

Is. 1949 Jeppe Olsen.

Iz. 1949 Alfred Hertz.

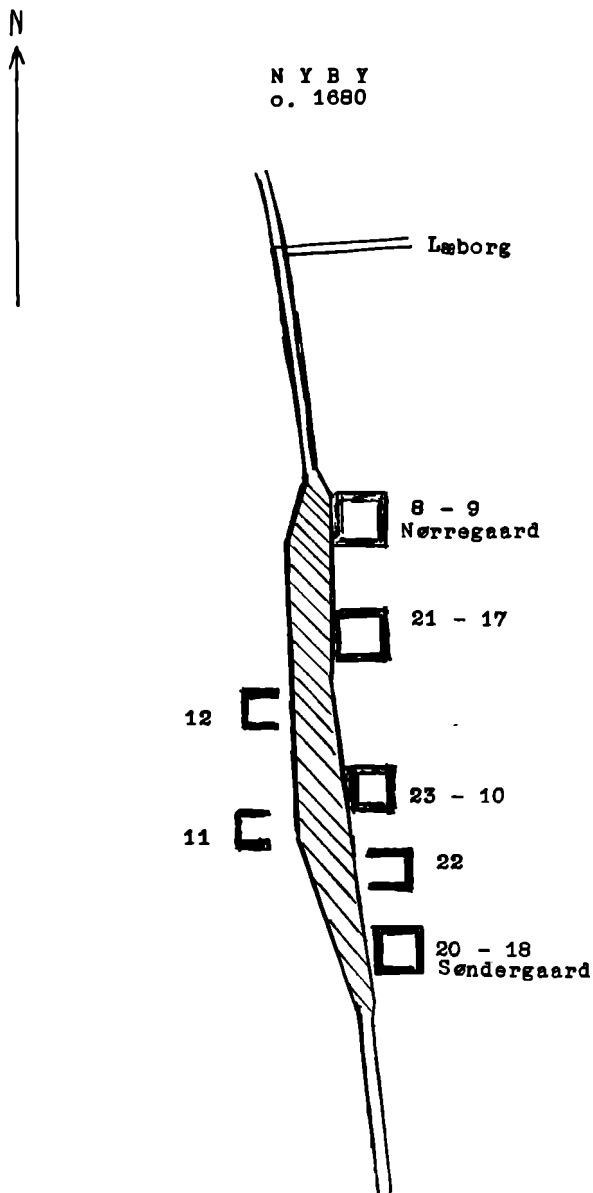
Iy. 1957 Ejnar Nissen.

N y b y.

Denne by er, bortset fra Læborg by, sognets yngste og bærer således sit navn med rette.

I jordebogen til Riberhus lens regnskab 1562—63, der omfatter Hundsbæk, omtales Nyby ikke. Ved gårdens afståelse til Bege Clausdatter 1578 nævnes byen heller ikke. Men derimod 1651.

1392 nævnes byen Hundsbæk med 4 gårde; 1562 var der i byen 3 gårde og 2 huse; 1578 5 gårde, 2 boel og 2 gadehuse. Trods den lidt varierende angivelse gives dog hermed et indtryk af landsbyen Hundsbæk

med sine 4 gårde og et par mindre boel. Ret meget vides ikke om den forsvundne landsby. 1563 nævnes følgende beboere: Jørgen Nielsen, der svarede årlig 3 mark, 1 svin og 1 dlr. gæsteri. Knud Pedersen med tilnavnet Bunde, der svarede det samme. Når Knud Pedersen kaldtes Bonde, kunne det tyde på, at han eller hans fædre havde været selvejere. I så fald det eneste svage spor af selvejerbønder i Læborg sogn. Jep Henriksen svarede 2 mark, 1 svin og 1 dlr. gæsteri. Jørgen Christensen

svarede ialt 2 mark og har vel været boelsmand. Hans Villadsen (efternavnet lidt usikkert, da læsningen er vanskelig) svarede ligeledes 2 mark.²⁸⁾ 1651 nævnes Hundsbæk by ikke. Den var forsvundet, i stedet var der opstået en »ny by« med 4 gårde og nogle boel.

Hundsbæks nedlæggelse og Nybys oprettelse må således være sket mellem 1578 og 1651; en nærmere angivelse synes udelukket. Om grunden til denne flytning af en hel landsby ved man intet. Antagelig har Bege Clausdatter eller måske Erik Juel ønsket hovedgårdens mark udvidet med storgodsdrift for øje, hvorfor man har inddraget byens jorder. Muligvis lå byen temmelig nær op ad hovedgården, beliggenheden er ukendt, men må antages at have været sydvest for gården. Der kendes mange eksempler på, at en hovedgård har udslettet en landsby for at inddrage jorden. I dette tilfælde fik Hundsbæk bys beboere dog anvist anden jord at bosætte sig på, næppe bedre, men måske nok noget rigeligere. Muligvis var det landsbyens tidligere udmark eller overdrev, der blev anvist. Hvor meget der ved flytningen var under dyrkning er ikke godt at vide, men en del har sikkert ligget hen i hede og krat, og alt i alt må man betvivle, at Hundsbæk bys beboere har kunnet flytte med glæde.

— — —

Når Kjeldbjerg, Nordenskov m. v. i det følgende på grund af matrikuleringen omtales under Nyby, må det bemærkes, at der ikke er nogen egentlig historisk forbindelse mellem stederne.

1. Kjeldbjerggaard. 1573 hørte gården under Hundsbæk, der som kongelig ejendom var lagt under Koldinghus len. Om gårdens historie før den tid vides intet, men en historie har der naturligvis været. Kjeldbjerg er sikkert oprindelig en enestegård (saml. Stagelund) og en af sognets ældste bebyggelser.

1580 solgte kronen til Bege Clausdatter bl. a. »en øde mark kaldet Kjeldbjerg, som de Vittrup mænd havde haft i brug«²⁹⁾ (Vittrup hørte også under Hundsbæk). Ved opbudet efter Erik Juel 1657 tilfaldt gården Jørgen Seefeld til Visborggaard. Senere ejedes gården af Poul Henrik Pedersen Hamel, der pantsatte den til Niels Nielsen på Endrupholm, som var en af sin tids begærlige godssamlere. Efter at P. H. P. Hamel, der også ejede andet gods i sognet, var kommet i restance med skatterne, tilbød N. Nielsen 8. september 1687 at betale restancerne, idet Hamel havde tilskødet ham godset. 1717 solgte Stephan Nielsen, N. Niensens søn, Kjeldbjerg til Peder Tonboe på Hundsbæk. 1722 solgt til Mads Termansen på Nielsbygaard. 1783 købt herfra til selveje af Ebbe Nielsen.

1573 var gården beboet af Mads (efternavnet ulæseligt), der dette år havde svaret 1½ mark samt et skovsvin i landgilde, hvilket kun var ca. det halve af de andre gårdes ydelse.³⁰⁾ 1654 nævnes Laurids Thomsen, og på gården var desuden en inderste, Gye Peders.³¹⁾ 1661 var Kjeldbjerg

Kjeldbjerg o. 1915.

beboet af Søren Iversen, gården var øde, men dog var »2 huse der påbygt«. I matriklen 1664 sattes gården for htk. 3-2-0-0, hvilket var noget mindre end f. eks. gårdenes i Nyby. 1676 Frands Mortensen. 1686 hans enke, der da stod i restance til kirken med et tiendelam. Derefter sønnerne Christen og Morten Frandsen, der begge rømte 1701, hvorefter gården betegnedes som øde. Et synsvidne oplyser, at der var 24 fag bygning på gården, ganske forrådnede og øde. Rugsæden slet. Hertil kunne den nærsomme husbond, ovennævnte Niels Nielsen, notere sig et tab på 60 rdl. i resterende landgilde. Den herefter følgende fæster var Hans Lauridsen Holst, som før havde været ridefoged på Sønderkov, hvis ejer, Jørgen Skeel Due, kort forinden havde afskediget ham efter at have fundet »adskillige urigtigheder i det indgivne regnskab«. H. L. Holst fik ved fratrædelsen samtlige sine ejendele belagt med arrest, men alligevel kom han sikkert ikke helt tomhændet til Kjeldbjerg. 1716 Ebbe Lauridsen, der vist var fra Lindknud. 1719 fik sønnen Niels Ebbesen fæstebrev på htk. 2-2-1-1-af gården, som faderen havde opladt ham, selv beholdt Ebbe Nielsen 1-0-0-0. 1777 sønnen Ebbe Nielsen, født 1737, der 1783 købte gården af Peter Wass på Nielsbygaard for 500 rdl. 1786 broderen Hans Nielsen, der boede i Gesten og lod 1801 gården drive ved tjenestefolk. Ved sin død 1814 opholdt Hans Nielsen sig dog på gården, som derefter tilfaldt hans søn Ebbe Hansen Kjeldbjerg. 1819 solgt til Christen Jørgensen, der 1827 solgte til Mads Bertramsen, som var fra Malt sogn. 1831 skolelærer Søren Clausen fra Frederikshaab i Randbøl sogn. 1845 sønnen Claus

Sørensen (Kjeldbjerg). 1893 sønnen Hans Peter Clausen. 1908 dennes enke Kirsten Marie, f. Andersen. 1911 Jeppe Sophus Olesen, g. m. Kirsten Marie Andersen. 1944 Thorvald Jacobsen Hansen. — 83 ha.

Gennem vel 250 år har Kjeldbjergs beboere og ejere været dygtige mænd, hvilket har været bestemmende for gårdens skæbne. Hvorvidt den forhenværende ridefoged Hans Lauridsen Holst tør medregnes blandt disse står lidt uklart. Han kunne naturligvis skrive og regne og var så lovkyndig, at han kunne optræde som sagfører ved tinget, men hvorvidt disse kvalifikationer, set fra husbondens synspunkt, var velsete hos en fæstebonde, kan der vel være tvivl om. Blandt egnens bønder blev den tidligere ridefoged, der herefter blev prokurator, naturligvis betragtet med forbehold, og der var næppe mange, som ynkede H. L. Holst, da han 15. juli 1710 henimod aften kom til Nyby »ynkelig medhandlet af Jacob Farup og dennes broder hr. Jacob Bendtsen, sognepræst til Vejen-Læborg, . . . hans hoved ganske ophovnet, så det var stor Guds under, at et menneske kunne udstå den farlige medfart.« Videre bemærkes, at H. L. Holst' kårde med sølvfæste var blevet brudt under slagsmålet, der, efter at man havde drukket en del i Vejen kro, udspandt sig hos præsteenken Ida Baggesdatter, i hvis seng de stridende tumlede om.³²⁾ Sit væsentligste udkomme indtjente H. L. Holst i de ca. 15 år, han var på Kjeldbjerg, sikkert som sagfører, og han har lige så sikkert hele tiden været om sig for at finde et andet levebrød. Dette lykkedes 1712, da han af toldinspektør Krüger i Kolding fik fuldmagt til »at angribe eller gribe lade ikke aleneste heste og øxne, men endog hvad købmandsvarer, som over bemeldte å (Kongeåen) og broer frem og tilbage uden told eller passerseddel indkommer eller udgår og lade det konfiskere.« Som toldopsynsmand kom H. L. Holst senere til at bo ved Foldingbro, men blev 1729 som impliceret i en omfattende besvigelses-sag afsat fra bestillingen og straffet.³³⁾

Ebbe-slægten, der havde gården i mere end 100 år, synes at have været ansete folk, driftige og velhavende. 1725 var Ebbe Lauridsen og sønnen Niels Ebbesen indstævnet af beboerne i Nordenskov, fordi de havde pløjet og sået i et stykke gammelt hedeagerjord i Nordenskovs fædrift. En 70 årig kone havde som lille pige vogtet sine forældres får i denne hede og huskede, at »Kjeldbjerg mark gik til Kjeldbjerg dam og til Vesterbjerg rende på den side mod Nordenskov, samme rende strakte sig i øster omkring sønder ende af Kjeldbjerg agre til den gamle *post-dam*«. Et par år efter havde Kjeldbjergfolkene indstævnet deres husbond, Mads Termansen på Nielsbygaard, samt deres tidligere husbond, Peder Tonboe; sagen, der drejede sig om, hvem der ejede gårdens bygninger, og bliver omtalt andetsteds, viser en mere uforfærdet optræden, end man sædvanligvis venter at finde hos fæstebønder. — Ebbe Nielsen, der tidligt solgte gården og derefter levede her »af sine midler«,

stiftede et legat på 50 rdl., hvis renter skulle uddeles til trængende i sognet.

Clausen-slægten, der ligeledes havde gården i en årrække, opretholdt den tradition, som havde dannet sig omkring Kjeldbjerg. Claus Sørensen (Kjeldbjerg) sad som ejer i et halvt hundrede år og har naturligvis øvet en vis indflydelse i sognet. Når folk var i forlegenhed for penge, kunne man i regelen blive hjulpet med et lille lån hos Claus Kjeldbjerg, der så måske fik en anden tjeneste af låneren ved lejlighed. Dette havde sin betydning i en fattig tid.

1825 blev Kjeldbjergs jorder opmålt, og der udskiltes 4 parceller.³⁴⁾

Ib. 1834 beboet af Johan Christensen. 1852 Jochum Jensen. 1856 Peder Hansen. 1877 Hans Petersen. 1916 Peder Pedersen. 1951 Aage Kruse Nielsen. — 31 ha.

Ic. 1837 Søren Nielsen. 1848 enken Maren Kirstine Hansdatter, g. m. Jørgen Mortensen. 1866 Hans Peter Sørensen. 1898 Ernst Henrik Sørensen. 1933 Anker Prusse Sørensen. 1954 Niels Kristensen. 1960 Th. J. Hansen. — 22 ha.

Id. 1827 Peder Pedersen. 1864 Morten Madsen. S. a. Terkel Sørensen. 1865 Jes Peder Markussen. 1866 Jes Nielsen. 1889 Jes Peter Gehlert. 1916 Peter Sørensen. 1920 Anders Hansen. 1924 Peder Lundgaard. 1933 Anna Marie Lundgaard. — 24 ha.

Ie. 1862 Jens Knudsen. 1870 Peder Jac. Hansen. 1885 Jeppe Hansen. 1908 Hans Hansen. 1922 Peder J. J. Nedergaard. 1942 Peder Nedergaard. — 24 ha.

Ii. 1960 Petrine Pedersen. — 1 ha.

Nordenskov nævnes 1392 i det før omtalte skøde på Hundsbæk, og det omfattede 17 otting jord. Navnet betyder »norden for skoven«; det kan heraf antages, at betegnelsen er givet af folk, som boede *syd* for skoven, men videre oplysning om bebyggelsens alder og omfang kan der ikke udledes heraf. De 17 otting jord, der så klart angives, kan ikke nøjagtigt omregnes til nutidsmaal, da den middelalderlige otting som jordmaal var af forskellig størrelse i landets forskellige egne.³⁵⁾ I markbogen 1683 bemærkes om Nordenskov »fra først af en fåresti«. Dermed menes rimeligvis, at der engang havde været et schæferi her, altså en slags fårefarm efter tysk mønster, et initiativ, der måske kan have en vis forbindelse med flytningen af Hundsbæk by — en intensivering af hovedgårdens drift. Schæferierne på de jydsk hedegodser synes at være ånlagt i tiden ca. 1550—1650. De slog vistnok alle fejl, og schæferiet i Nordenskov har næppe været heldigere. Der har på den tid været hede her, men man vil gætte på, at der under lyngtoppene har ligget plovfurer fra en tidligere dyrkning. 1580 var der næppe beboere i Nordenskov, men 1651 var der 4 boel, som sikkert var oprettet kort forinden. 1661 var de 3 boel øde og 1 »temmelig ved magt«.

Nordenskov lå under Hundsbæk hovedgårds takst (saml. Stagelund) og havde derfor samme ejere indtil 1722, da Peder Tonboe solgte dette m. m. bøndergods til Mads Termansen på Nielsbygaard. Der var kun 1 gård i Nordenskov, og den købtes 1787 fra Nielsbygaard af Peder Christensen og Peder Nielsen, idet en handelsmand, Christen Jensen Vittrup, ses at have været en slags mellemmand.

1661 boede Hans Sørensen Fyn på det boel, som ikke var øde. Matriklen 1664 nævner Peder Pedersen og Apellone Teglbrænders som beboere, men disse navne — som denne matrikels iøvrigt — synes at stamme fra en noget tidligere tid forud for 1660. 1683 havde Hans Sørensen Fyn 2 boel, mens de andre var beboet af Søren Nielsen Smed og Poul Olsen. 1707 var de 4 boel samlet i 1 gård, htk. 2-5-3-1. Gården var beboet af Anders Holstensen og Lave Jørgensen, sidstnævnte var 1714 afløst af Niels Christensen, som 1722 var efterfulgt af Søren Jensen. 1732 Christen Andersen og Laurids Henriksen. Desuden nævnes Christen Nielsen Munk, der stammede fra Nyby og var en ældre mand. Han beboede formodentlig et hus. 1754 havde Peder Christensen afløst Chr. Andersen. På den anden halve gård var 1750 Poul Nielsen, 1759 Chr. Terkildsen, 1775 Peder Nielsen, der købte sin halve gård til selveje.

1787 solgte Peder Nielsen sin gård, 1-2-3-2½, til Hans Nielsen på Kjeldbjerg, der lod bygningerne nedrive, lagde jorden under Kjeldbjerg, hvorefter han lod opføre et par »markhuse«.

2. Skovdrupgaard. 1824 solgte Christen Jørgensen på Kjeldbjerg en parcel til Peter Madsen Krag fra Maltbæk. Det var 1-0-0-0 htk. af ovennævnte gård i Nordenskov, som Hans Nielsen købte 1787. 1844 Niels Pedersen. 1854 Poul Christiansen. 1889 Christian Poulsen. 1934 Magnus Bøjle Nissen. — 49 ha.

2b. 1859 Jens Larsen. 1866 Jens Iversen. 1870 Chr. Pedersen Møhlholm. 1876 enken Ane Marie Lukassen. S. a. Niels Nielsen. 1881 Hans H. Steinfath. 1897 Hans Chr. Steinfath. 1902 Iver Jacobsen Starup. 1915 Martinus Poulsen Holm. 1923 Mads Kristensen. — 13 ha.

2d. Johs. Sørensen. — 2 ha.

3. Er den anden halvdel af den gamle gård i Nordenskov. Her boede 1787, som nævnt, Peder Christensen. Hans enke Ane Knudsdatter blev g. m. Nis Nielsen, som havde gården 1801. 1834 Peder Sørensen. 1842 Mads Nielsen. 1867 sønnen Niels Madsen Skov. 1896 Nis Poulsen. 1905 Jens Olesen. 1911 Peter Th. Knudsen. S. a. Kathr. Marie Skov. 1915 Johs. Knudsen. 1930 Andr. Kr. Knudsen. 1934 Anton Flintholm Fink. 1946 Ernst Ibsen. 1952 Svend Bundgaard. — 22 ha.

3b. 1867 Chr. M. Skov. 1876 Mads Hansen. 1880 Anders Rasmussen. 1895 Maren Johanne Thomsen, der 1898 blev g. m. Morten Christensen. 1898 Mathias Sørensen Mathiessen. 1912 Carl Lauridsen. 1917 Johs. Holm. 1918 Peter Madsen Petersen. 1924 Alfred Jensen. S. a. Aug. An-

dersen. 1933 Andreas Fisker. 1937 Andr. Sørensen Fisker. 1951 Svend Svendsen. — 11 ha.

3c. 1868 Jochum Andersen. 1877 Laurids Petersen. 1891 Søren Lassen Schmidt. 1916 Hans A. Hansen. 1920 Carl Madsen. 1921 Iver Jensen. 1922 Carl Madsen. 1923 Eduard Larsen. 1925 Jens Søholm Jensen. 1952 Per Andersen. — Hører under 5.

3e. 1867 C. M. Skov. 1894 enken Maren Jensen. S. a. Ane M. Larsen. 1899 Jacob Hansen Christensen. 1940 Frederik Olesen. 1950 Hans Skov. 1952 Svenning Svenningsen. 1955 Arne Jensen. — 12 ha.

3g. 1901 Anders Lytken. 1910 P. Lytken. S. a. Andr. Christensen Koch. 1911 N. Bengtsson. 1918 Johs. Lauesen. 1919 K. Knudsen og J. Olesen. S. a. Jens Kr. Simonsen. S. a. Peter Chr. Petersen. 1920 S. O. Christoffersen. 1924 Michael Panikovsky. 1929 Dagmar Petersen. 1948 Rasmus Pedersen. — 6 ha. — Ejendommen nedlagt 1960.

4. Er et af de markhuse, Hans Nielsen, Kjeldbjerg, lod opføre. 1787 Niels Hansen, husmand og væver. 1804 Niels Jensen. 1834 Bodil Laustdatter, hvis mand ikke opholdt sig i hjemmet, men tjente. 1844 Mogens Sørensen. 1845 Niels Thiim, skomager, søn af ovennævnte Bodil L. 1873 Ane Marie Nielsen Thiim. 1874 Nis Peter Jørgensen. S. a. Søren P. Madsen. 1875 Peder Hansen. 1881 Anders Kjestrup. S. a. Joh. Gotfred Wecker. 1882 Niels M. Nielsen. 1893 Jens Chr. Bjerring. 1898 Jens C. J. Holm. S. a. Niels Bengtsson. S. a. Math. J. Ø. Ravn. 1900 Ditlev Henrich Bensen. 1907 Søren J. Hansen. S. a. Jac. Theodor Klockmann. 1911 Henrik Jørgensen Friis. 1929 Chr. Pedersen Sørensen. — 14 ha.

5. Er det andet af markhusene (se foran). 1787 Conrad Gertberner, husmand og bevoerbt sergent. Hans enke, Ane Dorthe Michelsdatter var 1801 g. m. Frants Pedersen. 1804 Jens Jensen. 1834 Svenning Sørensen. 1855 Nis Iversen. 1866 Peder P. Svarre. 1873 Carl Johs. Hansen. 1883 Søren Nielsen. 1907 Peder Sørensen Knudsen. 1909 Jens Sørensen Bork. S. a. Joh. Chr. Petersen Lund. 1919 Jeppe Greisen Christensen. 1921 Niels Lehmann Nielsen. 1923 Karl Marius Sørensen. 1947 Svend Poulsen. 1948 Eli Marius Jensen. 1957 Olav Christensen. — 17 ha.

Det stykke land, hvor de efterfølgende gårde nu ligger, er i tidligere tid blevet kaldt *Holm*. Arealet er omgivet af grøfter eller beskedne vandløb; andre steder i landet træffes lokaliteter af samme navn og med samme naturforhold. 1688 var Holmen ikke bebygget. 1745 kaldes jorden Nybyholm, hartkornet var 1-0-3-1, og det er sandsynligt, at der på dette tidspunkt har været et hus her. Det hørte under Nielsbygaard og er købt til selveje herfra o. 1800.

6. Vesterholm. 1786 nævnes Jens Christiansen i *Holmhuset*. Han betalte 1 skilling til fattiggassen, hvilket var laveste takst, men dog nok til at placere manden blandt sognets ydende beboere. 1801 sønnen Chri-

Vesterholm.

stian Jensen. 1828 sønnen Jens Christiansen. 1877 Jens Nielsen Holm. 1915 Johs. Holm. 1959 Jens Peter Holm. — 48 ha.

7. Østerholm. Kaldtes 1787 Øster Holmhus og var beboet af Hans Pedersen. 1801 Niels Jeppesen. 1834 Enevold Sørensen, hus- og aftægtsmand. 1843 Peder Holden Hansen, bygmester. 1874 Jørgen Jørgensen Dam. 1890 Anton J. Dam. 1896 Jacob Laursen. 1900 Jeppe Madsen Jacobsen. 1906 Chr. Madsen Poulsen. S. a. Niels N. Ross. 1915 Martinus Rasmussen. 1923 A. C. Colfach og Peter Hartmann. 1923 Henrich Kjestrup. 1924 Christian Evers. 1925 Joh. Petersen Lund. 1933 Hans P. Jensen Bork. 1934 Jens Peter Chr. Henriksen. 1935 Viggo Knudsen. 1944 Johs. Poulsen. 1948 Jens Iver Straarup. — 28 ha.

Til Østerholm knytter sig mindet om sognets ansete bygmester Peder Holden Hansen, kaldet Holdensen. Hvor man her i egnen finder et århundredgammelt stråttekt stuehus med en lille frontispice, en trekant, opmuret over indgangsdøren, er dette som regel Peder Holdensens værk. Som datidens bygmestre kunne han både mure, tømre og snedkre, nogen egentlig uddannelse havde han vist ikke, men havde selv lært sig, hvad han kunne. Hans bygninger vidner om en kultiveret smag, og når en del af hans stuehuse stadig er i brug og i regelen er genstand for en vis pietet, beviser dette, at Peder Holdensen lavede godt arbejde, også hvor dette ikke var synligt. Hans omfattende byggevirksomhed var ikke først og fremmest lagt an på den størst mulige indtjening, mere på, at folk

kunne føle sig tilfredse med hans præstation. Da han havde bygget Malt præstegård, forærede præsten ham et smukt skakspil samt en kikkert og et maleri. Peder Holdensen var en god repræsentant for gammeldags håndværkere og uden tvivl en betydelig naturbegavelse, som fik lejlighed til en frodig udfoldelse i en tid, da mange af de gamle bygninger fra udskifningstiden trængte til fornyelse.

Efter at have afstået Østerholm flyttede Peder Holdensen til Gjødsvang i Tistrup sogn, hvor han døde 1886.³⁰⁾

7c. 1948 Ingvard Petersen.

De 4 gårde i Nyby var lige store og havde hver htk. 4-0-0-0. De synes at have ligget øst for bygaden, hvor man endnu i nogen grad kan eftervise gårdenes tofter, ligesom man har fundet gamle brønde fra de udflyttede gårde. Et par af bolene har formodentlig ligget vest for gaden. Iøvrigt har det gamle Nyby vel været præget af, at gårdene ved flytningen fra Hundsbæk er blevet lagt efter en bestemt plan.

8. Højgaard. Dette er halvdelen af den nordligste gård i byen, kaldet Nørregaard. Hørte under Hundsbæk og blev 1657 udlagt fra Erik Juels opbudsbo til Jørgen Sehested til Visborggaard. Senere ejedes gården m. m. gods af proviantforvalter Math. Lime i Fredericia. Derefter atter under Hundsbæk, solgt 1722 til Nielsbygaard. Købt herfra til selveje af Niels Rasmussen 1784.

1657 Søren Lauridsen, der havde hele gården, Han findes ikke nævnt efter 1660. 1670 fik Christen Vinding den halve gård i fæste. 1676 fik Anders Christensen den anden halve gård. 1683 havde Mathias Nielsen afløst Christen Vinding. 1710 havde Niels Andersen Nørgaard afløst Anders Christensen (Nørgaard). 1717 Niels Andersen Nørgaard og Peder Sørensen. 1734 var sidstnævnte afløst af Anders Mogensen. 1742 Anders Nørgaard, der afløste faderen N. A. Nørgaard. Det er Anders Nørgaards halvpart af gården, der senere bliver til matr. nr. 8.

1780 Morten Christensen, der først var g. m. Anders Nørgaards datter, Johanne, som døde 1781. Herefter blev Morten Christensen 1782 trolovet med Karen Hansdatter, men han døde s. a. Karen Hansdatter, der efter at have født sønnen Morten Mortensen overtog gården, blev snart efter g. m. Niels Rasmussen, som købte gården til selveje 1784. Ved udskifningen 1793 udflyttedes gården til dens nuværende plads. 1812 Morten Mortensen (Ulv). 1834 Ole Frandsen. 1856 sønnen Frands Chr. Olesen. 1868 Iver Junker. 1869 N. A. Linnet og Th. A. Linnet. 1878 Niels P. M. Nielsen. 1880 Morten Petersen. 1881 Jeppe A. Nielsen. 1884 Hans L. Lund. 1903 enken Ane M. Schmidt. S. a. A. M. S. g. m. Mikkel Petersen. 1924 Peter Jensen Petersen. 1939 Otto Haugaard. 1940 Alfr. Pedersen. — 29 ha.

Gården kaldtes tidligere Vittrupgaard. Den mark, gården blev udflyttet til 1793, kaldtes fra gammel tid Vittruphoved.

Grauegaard o. 1920.

8b. 1856 Søren Jensen. 1866 Nis Jensen. 1869 Christoffer Nielsen. 1873 Morten Christensen. 1881 Niels M. Nielsen. 1883 Niels Jørgen Nielsen. 1917 Morten K. Mortensen. 1918 Niels Lehmann Nielsen. 1920 Søren P. Lund. S. a. enken Ane M. Petersen. S. a. Niels Hjorth. 1923 Jens Søndergaard. 1925 Jens Sørensen Bork. 1934 Jacob Risager. 1940 Ernst Ibsen. 1952 Chr. O. Christensen. — 15 ha.

8h. 1944 Peder Thøstesen. — 15 ha.

8n. 1951 Alfr. Pedersen.

9. Grauegaard. Dette er den anden halvdel af den gamle Nørregaard i Nyby (saml. 8). Om gårdens forhold før 1734 henvises til foranstående omtale af 8. Anders Mogensen afløstes 1734 af Laurids Andersen, som døde 1764. 1775 Niels Jacobsen Calslund, som var g. 2. gang med Maren Christensdatter og havde sønnen Jacob Nielsen. Niels Jacobsen døde 1799, hvorefter M. Christensdatter blev g. m. Niels Pedersen, som 1811 afstod gården til sin stedsøn Jacob Nielsen. 1857 sønnen Niels Jacobsen. 1872 enken Karen Jensen, som s. a. blev g. m. Laurids Jacobsen. 1905 Jacobine Jacobsen. 1913 Frederik Olesen. 1946 Jens Busk Jensen. — 53 ha.

Gården blev ved udskiftningen ikke udflyttet fra byen, men efter en brand blev den i forrige århundrede flyttet til den gamle mark Gravesvang, hvorefter den har fået navn.

9c. 1845 Christen Nissen, husmand og smed. — 1883 Kr. Kristensen. 1920 Aage Kristensen Rask. 1947 Svend Jensen. S. a. Johs. Chr. Christensen. 1948 Aage Christensen. 1949 Karl Madsen. — 9 ha.

10. Dette er en del af den gamle gård, der lå i Nyby som nummer to regnet sydfra (saml. 23). — Under Hundsbæk. Tilfaldt 1657 Poul Beenfelt og derefter dennes arvinger. 1688 Helvig Brokkenhuus. 1691 ritmester Arnold v. Post. 1709 kancellisekretær P. M. Selle, der dette år solgte gården til Palle Christensen, Hundsbæk. 1722 solgt herfra til Nielsbygaard. Herfra købt til selveje 1787 af Niels Mortensen Kræmmer.

1661—64 Niels Mikkelsen og Hans Troelsen; ingen af dem nævnes herefter. 1675 Niels Christensen Hulvad og Anders Jensen. 1683 var sidstnævnte afløst af Christen Nielsen. 1691 Chr. Nielsen, Christen Frandsen og Niels Nielsen. 1705 Christen Nielsen Munk og Niels Henriksen Smed, der havde $\frac{1}{2}$ gård, mens Niels Nielsen havde $\frac{1}{2}$. 1710 Henrik Christensen Rytter. 1714 var dennes enke, Lisbeth Sørensdatter g. m. Jens Christensen. 1732 Hans Mikkelsen, der døde 1762; samme år døde Mikkelt Hansen, formodentlig søn af forannævnte og dennes afløser på gården. — På den tid eller ikke længe efter må Niels Mortensen Kræmmer have overtaget en part af gården, som han 1787 købte til selveje, og hvis bygninger 1793 udflyttedes. 1797 sønnen Morten Nielsen. 1834 Niels Mortensen, g. m. Else Mortensdatter (M. N.). 1842 Henrik Nielsen, g. m. Lene Nielsdatter (N. M.). 1880 Niels Madsen Henriksen. 1885 Mads Visti Andersen. 1918 Rasmus Hansen. 1920 H. Frydendahl. 1950 Harry Kjær Hansen. — 24 ha.

1797 kaldtes gården Grøndal, nu Grøngaard.

10b. 1885 Morten N. Henriksen. 1905 Niels Peter Henriksen. 1937 Hans Henriksen. — 18 ha.

11. Er et af de gamle boel i Nyby. Ejerforhold som matr. nr. 8. Da dette boel, ligesom de øvrige i byen, til tider blev drevet under en af gårdene, er det ikke muligt at følge bolets beboere fra o. 1660 og fremefter. 1786 Ole Christensen, der købte stedet til selveje og 1790 skyldte Marie Nielsdatter i Refsing 150 rdl., formodentlig købesummen. Ved udskiftningen 1793 flyttedes ejendommen, der allerede da kaldtes *Mose-loft*, til dens nuværende plads. 1832 Hans Chr. Nielsen Thiim, mens Christen Johansen var aftægtsmand. 1873 Peder Hansen. 1875 Hans Mathiesen. 1880 Jens L. Schmidt. S. a. Niels C. Frandsen. 1888 Claus Hattesen. 1894 Henrik J. Friis. 1908 Christoffer Hansen Schmidt. 1952 Hans Nielsen Schmidt. — 19 ha.

11b. 1868 Jørgen Petersen. 1873 Peter Jensen. 1884 Vejen-Læborg kommune. Herefter Nyby skole.

11d. 1875 Niels Olesen. 1878 Peder Hansen. 1891 Thorvald J. Kro-mann. 1892 Fred. Egelund. 1895 Morten Christensen. 1906 enken Maren Johanne Thomsen. S. a. J. J. Jensen. 1907 Jens Jensen. 1930 Richard Gotfred Andersen. 1936 Peter Andersen. 1939 Immanuel Christoffersen. — 12 ha.

11k. 1908 Nyby Brugsforening.

11l. 1912 smed Carl Nielsen. 1918 smed Martin B. M. Nebel. 1919 smed Jørgen Olesen. Smedeforretning.

11m. 1915 Nyby forsamlingshus.

11q. 1960 Ingeline Clausen.

11r. 1960 Sofus Olsen.

11s. 1960 Christoffer Schmidt.

12. Var et boel med tilknytning til den gamle gård, der lå som nummer tre regnet sydfra (saml. 17 og 21). Hørte under Hundsbæk. Udlagt af Erik Juels opbudsbo 1657 til Poul Beenfelt. Derefter P. H. P. Hamel, som 1687 var kommet i skatterestancer, hvorefter Niels Nielsen, Endrupholm, overtog hans gods i Nyby. 1717 solgt fra Endrupholm til Hundsbæk. 1722 solgt herfra til Nielsbygaard. Bolet købtes herfra 1786 af Anders Andersen (Fyn). Hører under matr. nr. 10.

15b. 1863 Martinus Pedersen. 1874 Mikkel C. Schmidt. 1881. Jens Nielsen m. fl. 1882 Chr. D. N. Jensen. 1885 Peder Jensen Hostrup. 1892 lærer Peder Jensen. 1901 enken Kirstine Jensen. S. a. Andr. Th. Starup. 1926 enken Marie K. Starup. S. a. Rs. Bojsen Hansen. 1956 Henry Damgaard. — 10 ha.

15c. 1865 Jørgen Lassen. 1904 Morten Christensen. S. a. Joh. P. Svendsen Schmidt. 1911 Anders Simonsen Schmidt. 1921 Andr. Th. Starup. 1923 Marie Jacobine Vind. 1925 Chr. Marius Jensen. S. a. Jørgen H. Kruse. S. a. Jens Chr. Mathiessen. 1928 Jens Th. Mathiessen. 1930 Hans Jensen. S. a. Rasmus Kruse Jensen. 1937 Mads Chr. Madsen. — 9 ha.

16. Denne gårds jorder har oprindeligt ved udskiftningen hørt til matr. nr. 21. Herfra blev jorden o. 1800 solgt, så vidt ses til Morten Mortensen (Ulv) fra 8. 1820 Niels Madsen. 1831 Laurids Hansen. 1870 enken Anna M. Lauridsen. S. a. Søren Boisen. 1911 Marius Schmidt. 1918 Hans Clausen. 1951 Tage Fjord Thomsen. — 19 ha.

17. Er en part af den gamle gård, nummer tre sydfra (saml. 12 og 21) og har haft samme ejere indtil o. 1780, da gården købtes til selveje af Peder Jørgensen, der 1775 beboede denne part af gården. 1805 solgte hans enke, Maren Christensdatter, gården til sin søn af første ægteskab, Christen Lauridsen, som tilkøbte en parcel fra 21. 1810 Adser Eskildsen. 1812 Hans Olesen fra Uhre, Lejrskov sogn. 1842 sønnen Ole Hansen. 1881 sønnen Hans Olesen. 1934 Clemen Visti Andersen. — 15 ha.

17d. 1861 Peder Pedersen. 1874 Martinus Sørensen. 1878 Niels J. Sørensen. S. a. Laurits Petersen. 1883 Hans M. Gehlert. 1884 Nis Andersen. 1885 Th. J. Kromann. S. a. Hans Mølgaard Hansen. 1907 enken Karen Marie Madsen. S. a. Jens Henrik Schmidt. 1925 Christen Johansen. 1950 Karl Riber Jørgensen. — 20 ha.

17e. 1856 Thomas Johansen. 1866 Niels Olesen. 1887 enken Kirstine Holst g. m. Morten L. Poulsen. 1904 Jens S. Bork. 1906 Chresten Andreasen Ross. 1919 Jørgen Ross. S. a. Christian Meier. 1921 Niels Chr.

Matr. nr. 17 Nyby o. 1920.

Nielsen. 1924? 1930 F. Asmus Jessen. 1931 Niels Chr. Nielsen. 1938 Johs. Jacobsen Thiesen. 1945 Sigurd Christensen. — 9 ha.

17g. 1898 Niels Petersen. 1923 Fr. Olesen, Peder Elbæk og Johs. Holm. 1924 Jørgen Lauritsen Jacobsen. 1948 Johs. Clausen.

17k. 1924 Søren O. Christoffersen. 1925 Klaus Poulsen. 1955 Rasmus Boysen Hansen.

17m. 1925 Hans Chr. Vinding. 1948 Chr. S. Vinding. Tidligere mølle.

18. Sammen med 20 udgjorde dette en af de gamle gårde, Søndergaard, sydligst i Nyby. — Hørte under Hundsbæk. 1657 udlagt til Poul Beenfelt, hvorefter dennes svigersøn, Mathias Lime, arvede bl. a. denne gård. 1702 ejedes den halve gård af Jochum Risum, Nebbegaard, der dette år solgte sin gårdpart til Mads Termansen, Nielsbygaard. Senere kom også den anden halvdel af gården under Nielsbygaard, hvorfra den $\frac{1}{4}$, som blev til matr. nr. 18, købtes til selveje af Christen Andreasen o. 1780. (Den gamle gårds beboere vil blive omtalt i det efterfølgende.)

1739 var stedet beboet af Andreas Christensen, der var snedker og stammede fra Lindknud. Han var 1729 blevet g. m. Christen Jensens enke. O. 1775 sønnen Christen Andreasen. 1811 Peder Lauritsen fra Bindeballe. S. a. Laurids Nielsen fra Debel. 1845 Niels Peter Lauridsen. 1854 Frands Chr. Olesen. 1874 Søren Clausen, som 1880 også blev ejer af 20. Hermed blev de to oprindeligt sammenhørende gårdparter atter forenet og har været det siden.

20. Om ejerforholdene se 18. Den her omhandlede gårdpart var de

$\frac{3}{4}$ af ovennævnte gamle Søndergaard og købtes o. 1780 til selveje af Karen Mortensdatter.

1661–64 var gården beboet af Peder Jensen. Han nævnes ikke herefter. 1669 Niels Nielsen Munk. 1683 havde Anders Jensen Kræmmer, der stammede fra Vittrup, den halve gård. 1690 Maren Christensdatter, sal. Niels Munks. Hun var hans 2. hustru, og han synes at være flyttet til Ø. Lindet inden sin død. 1693 Kjeld Kristensen, der havde den halve gård i fæste, men rømte herfra 5 uger før Valborgdag 1698. Han var fra Kragelund i Bække sogn. 1698 fik Anders Jensen Refsing fæste på den frarømte halve gård, mens den anden halve gård fremdeles var beboet af Anders Jensen Kræmmer. 1706 fik Christen Andersen Soldat fæste på A. J. Refsings part, der hørte under Nielsbygaard, men han var soldat i København. 1710 rømte hans hustru, Malene Andersdatter, fra gården; hun ville til København og have manden hjem. Efter hendes rømning tilbød hendes broder, sognefoged Anders Andersen i V. Gesten, at betale husbonden, hvad denne havde til gode. 1710 rømte Anders Jensen Kræmmer, hvis halvgård hørte under Hundsbæk. S. a. fik Terkel Olsen fæste, men rømte 1713. 1732 var Laurids Møller på gården. 1742 Jens Nielsen. 1747 havde Morten Nielsen hele gården i fæste, og hermed var indledt en mere stabil periode. 1757 overtog sønnen Laurids Mortensen gården; han døde 1776, hvorefter enken, Karen Mortensdatter, styrede gården, indtil sønnen Morten Lauridsen o. 1790 kunne overtage den. 1834 svigersønnen Poul Andersen fra Grindsted. 1847 Iver Jensen. 1861 Mogens Palle Christensen. S. a. Niels Jensen. 1868 Hans Nielsen. 1872 Peder Pedersen. 1880 Søren Clausen (saml. 18). 1903 enken M. M. B. Clausen. 1905 Hans Chr. Harbeck. 1923 Niels Madsen Nielsen. 1924 Ernst Chr. J. Jensen. 1946 Hans Klemmensen. 1958 Rigmor Rostgaard Klemmensen. — 35 ha. Gårdens navn er »Nybygaard«.

18b. Er 1852 udparcelleret fra 18 og lagt til en bestående ejendom, matr. nr. 19, der kaldtes »Lillerum«. 1844 Peder Hansen. 1869 Iver Knudsen. 1870 Morten Christensen. 1872 Christian Knudsen. 1874 Mads Jørgensen. 1879 Jens Lauridsen. 1881 C. D. N. Jensen. 1883 Peter Terkelsen. 1888 Lars J. Laursen. S. a. Andr. P. Lauridsen. 1891 Th. Nielsen m. fl. 1892 Carl Schultz. 1894 Claus Christoffer Poulsen. 1925 Poul Christian Poulsen. 1926 Johs. Jacobsen Thiessen. 1938 Arne Davidsen. — 16 ha.

18c. 1853 Jens Lauridsen. 1886 H. C. Christensen. 1914 Nis P. Christensen. 1928 Johs. Christensen. — 10 ha.

18e. 1960 Ejnar Pedersen. — 5 ha.

20b. Beenborg. Kaldes 1801 et hus, som da ejedes af Eske Johnsen, s. a. solgtes det til Niels Christiansen, Sønderborg på Hundsbæk mark. 1802 Hans Pedersen, hvis enke senere blev g. m. Niels Madsen Smed fra Gammelby. 1805 Christian Jeppesen. 1842 Ole Knudsen fra Ødsted, der tilkøbte parcellerne 9b og 20g. 1880 Christoffer Andersen. 1890 Mik-

Beenborg.

kel C. Elkjær. 1891 Andr. N. Elkjær. 1892 Thomas N. Sørensen. 1894 enken Karen Sørensen. 1898 Andr. Andreasen. 1917 Johs. Clausen. 1948 Holger Viuf. — 15 ha.

Navnet Beenborg har rimeligvis sin oprindelse af Beenkjærtræ vang, en af byens vange, som nævnes i markbogen 1683 og da var tildels bevoget med krat.

20c. 1842 Henrik Nielsen. 1872 Niels M. Henriksen. 1879 Mads Visti Andersen. 1885 N. M. Henriksen. 1891 Henrik Chr. Johansen. 1912 smed Antonius Knudsen. S. a. Frederik Munk. S. a. Martinus Poulsen Holm. 1915 Mads Visti Andersen. 1939 Niels Laugesen. — 4 ha.

20d. 1952 Hans Pedersen Hansen.

20e. 1858 Søren H. Schmidt fra Fole. 1878 sønnen Hans Chr. S. Schmidt. 1906 sønnen Ole Christoffer S. Schmidt. 1952 sønnen Hans Schmidt. — 30 ha.

Gårdens navn er »Engesvang«.

20f. 1861 Mogens Palle Christensen. 1869 Hans J. S. Schmidt. 1902 Jens Hansen Schmidt. 1935 enken Abelone Schmidt. 1939 Hans Hansen Schmidt. — 10 ha.

20h. 1959 Olav Olsen. — 7 ha.

20l. 1960 Hans Poulsen.

21. Udgjorde sammen med 12 og 17 en af byens gamle gårde, nummer tre sydfra. Om ejerforholdene henvises til omtalen under 12.

1661–64 Søren Madsen, der ikke omtales senere. 1677 Hans Christensen, der havde $\frac{1}{2}$ gård, mens den anden $\frac{1}{2}$ var øde. 1683 havde Niels Munk denne halve gård i fæste. 1692 Jens Pedersen Glarmester, der vist

Engesvang.

havde $\frac{1}{2}$ gård, mens Laurids Nielsen og Ole Unger hver havde $\frac{1}{4}$. 1705 var sidstnævnte rømt. Samtidig nævnes Niels Nielsen, der var g. m. Jens Glarmesters datter, Pernille. 1706 fæstede Jens Hansen Skomager, formodentlig fra Eskelund, $\frac{1}{2}$ gård, men han rømte 1710. 1717 Niels Nielsen Skræder og Jens Thomsen. 1722 Christen Jensen og Niels Christensen. 1732 Christen Gabel og Hans Henriksen Gabel. 1775 havde Peder Venborg den halvpart af gården, som blev til matr. nr. 21. Han købte gården til selveje o. 1780.

1794 solgte P. Venborgs enke, Maren Hansdatter, gården til sønnen, Peder Pedersen. 1798 Jochum Pedersen, der s. a. »drevet af armod« bortsolgte en parcel af gården. 1844 Niels Christen Mortensen. 1854 Nis Hansen. 1869 Poul P. Thiim. 1870 Jens Peder Hansen. 1871 Mads Hansen. 1878 Hans A. Kjær. 1895 Laurids Andersen Kjær. 1934 Johannes Andersen Kjær. — 11 ha.

22. Dette var det sidste af byens boel, egentlig kun et gadehus, der tid efter anden havde fået tillagt en smule hartkorn. Det ejedes 1688 af Mathias Lime og havde iøvrigt samme ejere som 12. Købt til selveje fra Nielsbygaard o. 1780 af Niels Mortensen Skrædder.

Beboernes navne kan ikke angives med sikkerhed. — 1796 solgte N. Mortensen Skrædder stedet til sønnen Morten Nielsen Skrædder. 1805 Christen Andreasen. 1844 hans enke. 1857 Frederik C. Koch. 1863 Peder Nielsen. 1871 Andr. B. Egelund. 1888 enken Ane M. K. Petersen. 1892 Hans A. Egelund. 1895 Mads Jensen. 1906 enken Maren Jensen.

S. a. Hans Andersen. 1907 Lauge Nielsen. 1911 Jesper Th. M. Paaske. 1914 Asmus Rasmussen. 1940 Henry Kruse. — 12 ha.

22d. 1938 Peder Poulsen.

23. Udgjorde sammen med 10 den gamle gård nummer to sydfra. Om ejerforholdene og gårdens beboere henvises til omtalen under 10. — 1787 Jens Nielsen, der købte gården til selveje fra Nielsbygaard. 1792 Simon Nielsen Päske, der døde året efter. Hans enke Else Kathr. Olesdatter udflyttede gården 1794 og solgte den 1795 til Thomas Jensen fra Københoved. Gården kaldtes da Bryderupgaard. 1845 sønnen Jens Thomsen. 1860 svigersønnen Thomas Nielsen, g. m. Karen Jensen. 1882 Niels Olesen. 1910 Peder Elbæk. 1934 enken Thyra Elbæk. 1944 Peter Elbæk. — 38 ha. Gårdens navn »Bryderupgaard«.

Da Niels Olesen købte gården, hvor han havde tjent i 9 år, var den temmelig forsømt både ude og inde. Der var desuden to aftægter at svare, og begge hold aftægtsfolk boede på gården, så den nye ejer måtte bygge til stuehuset, inden han kunne gifte sig. Både før og efter købet af Bryderupgaard drev Niels Olesen kreaturhandel og opkøbsvirksomhed.³⁷⁾

24. 1903 Ane M. Barsøe. S. a. Niels Nielsen. 1904 Lauge Nissen. S. a. Morten N. Henriksen. 1922 Niels Peter Henriksen. 1939 Jørgen Henriksen. — 6 ha.

25b. 1960 Ejnar Schmidt. — 11 ha.

29. 1940 Asmus Rasmussen. 1960 Midtgaard Pedersen.

30. 1839 Peder Hansen. 1848 Hans Chr. Sørensen. 1865 Poul N. Termansen. S. a. H. P. Nørgaard. 1878 Ulrik Jørgensen Kjær. 1905 Jørgen Thomsen. 1945 Christian M. Thomsen. — 10 ha.

Bryderupgaard o. 1903.

LANDBRUGET

Landbruget har altid været sognets bærende erhverv, engang det eneste og endnu i vor tid omtrent lige så enerådende.

Gennem mange århundreder var jordens dyrkning bestemt af traditioner og ikke af nogen udvikling bort fra disse. Dette skyldtes vel nok først og fremmest den tankegang, at man *var* nået så vidt, mulighederne tillod, og dette var ikke helt forkert. Redskaberne afgjorde dyrkningsmetoden, og den altid knappe gødning dyrkningsresultatet. Desuden var landsbyfællesskabet en ret stram organisation, som ikke tålte afvigelse fra det tilvante.

Det dyrkede areal i sognet har vist forøgelse og indskrænkning i nøje forbindelse med befolkningstallets svingninger. Arbejdskraften, der stod til rådighed, samt det foreliggende behov for føde har i svunden tid været bestemmende for, hvor megen jord, der holdtes under plov. Videre kom man ikke, men måtte overlade den jord, man ikke magtede at holde dyrket, til lyngen, indtil der igen blev brug for den. Der har således over sognets jorder i lange tidsrum været kæmpet en sejt kamp mellem lyngen og manden med ploven. Ikke én, men adskillige gange har landet måttet vindes ind til dyrkning, her dog undtaget de jorder, som lå nærmest ved byerne.

En junidag 1718 havde herredsfogden indstævnet beboerne i Nyby og Nordenskov, hvoraf nogle beskyldtes for helligdagsarbejde på marken. De mødte blev spurgt, om ikke Søren Jensen, som var Jens Thomsens søn, fællede jord på Nyby mark til boghvede den store bededag, 13. maj, før prædiken i Læborg kirke, og om ikke hans søster Karen Jensdatter kørte ploven for ham. Om ikke hun havde harvet bygsæd den 22. maj, som om aftenen før var sået. Niels Nørgaard forklarede på fogdens tilspørgsel, at han havde set Karen Jensdatter komme ridende søndag morgen ved solens opgang med et par heste, gården tilhørende. Videre vidste han ikke. Også i Gammelby havde man arbejdet en helligdag. Jens Ibsen måtte indrømme, at han søndag den 29. maj, straks før solnedgang, af højfornødenhed, så som han så regnen overhænge, over-

slæbt en ager med havre, da ellers ageren med havren af regnen kunne blive fordærvet, som enhver agerdyrker er bekendt.¹⁾

Også dengang måtte man passe tiden nøje, når der skulle sås og høstes, og sammenlignet med nutidsforhold var alt landbrugsarbejde tidskrævende og besværligt, så det er forståeligt, at man, når det kneb, måtte tage helligdagene til hjælp. Når man hører om, at der blev sået byg i Nyby, var dette vist ikke nogen almindelig skik, mens der i betydeligt større omfang dyrkedes boghvede. Heller ikke havren var videre udbredt i sognet.

»Deres meste sæd er rug, hvoraf en mand kan til hver td. hartkorn så i det meste 2 tdr. og endnu mindre, eftersom jorden er til. Af boghvede kan til hver td. htk. sås 1 td. 2 skp. Havre og bygsæd er lidet eller intet. Det lidet eller intet, der kan sælges fra deres avling, må, dersom en bondemand kan sælge 2 à 3 tdr. rug, ske til Kolding, siden de til Kolding har kun 3½ mil, til Ribe 5½ mil. — Jorden i Læborg sogn hviler i 5 år og bruges i 5 år. I mine (præsten H. C. Fog) tanker kan avlingen intet forbedres. Thi endskjøndt deres jorder er ganske ringe, og engene endnu ringere, så avler de dog ypperlig korn. Enhver beboer er en god avlingsmand.«²⁾

Da dette blev skrevet, 1768, stod man dog, mere eller mindre bevidst, over for en dæmrende nytid, som i løbet af en menneskealder skulle skabe andre og bedre betingelser for landbruget. Da Gammelby beboere samme år, benyttende en gunstig situation, i fællesskab købte Hundsbæk Søndermark fra hovedgården, 6-0-0-0 htk. mark og eng for 1000 rdl., og lagde jorden ind under bymarkens drift, var dette egentlig ret dristigt gjort, et initiativ, man må lægge mærke til. 200 rdl. betaltes kontant, resten lånte man hos Christen Termansen på Nielsbygaard, der forbeholdt sig pant i den købte jord.³⁾

Omkring 1780 købte Jeppe Nielsen m. fl. Drostrup mænd en eng i Tranekær, Gesten sogn. —

Udskiftningen, jordens fordeling mellem de bestående gårde og ejendomme, står som den absolut vigtigste mærkepæl i landbrugshistorien. Ved forordninger af 1761 og 1776 var der fra regeringen givet retningslinier for udskiftning af fællesskabet. Sidstnævnte forordning gav den enkelte beboer af en gård ret til at få gårdens jord, ager og eng, anvist på højst 3 steder, og, hvad der var det afgørende, samtlige byens mænd skulle tage del i omkostningerne ved opmåling og deling af jorden. For modstanderne af udskiftningen var der altså kun ringe mulighed for at hindre udviklingen. En sådan modstand kendes dog ikke fra Læborg sogn. Her gennemførtes udskiftningen i Drostrup 1784, i Gammelby 1791 og i Nyby 1793.

Da udskiftningsforretningerne yder interessante bidrag til datidens forhold, men især fordi sognets struktur, jordfordeling samt vejanlæg,

ved denne lejlighed fik sit, stort set, nuværende udseende, vil en fyldigere omtale heraf være rimelig.

Anno 1784, den 25. marts, blev foretaget åstedsmøde af Riberhus amts landvæsenskommission, såsom for højvelb. hr. kammerherre og stiftsbefalingsmand Urne i Ribe og på hans vegne efter ordre Hans Kalhauge af Ribe med landvæsenskommissær kancelliråd Terman Øllgaard til Bramminge og herredsfoged Hans Warthoe fra Roust Møllegaard, til skellets regulering imellem Drostrup bys og den øde Læborggaards marker i anledning af en fra Niels Jensen, selvejer i Drostrup, indgiven ansøgning.

Efter indkaldelse indfandt sig på Hs. kgl. Maj.' vegne som ejer af øde Læborggaards mark amtsforvalteren justitsråd Christensen fra Ribe tilligemed bem. selvejerbonde Niels Jensen af Drostrup samt de øvrige gårdes besiddere sammesteds, og som husbonden, velædle og velb. hr. kammerassessor Lautrup til Estrup og på rector scolæ i Ribe hans vegne hr. provst Kasberg fra Præstkær. — Åstedet Læborggaards markers øvrige tilgrænsende, nemlig beboerne af Gammelby og selvejeren Christen Nielsen fra Stagelund mødte og tillige på marken, tilligemed annexbonden i Gammelby hans forsvarer, sognepræsten for Vejen og Læborg menigheder.

Marken blev *omredet* og på begge sider nøjest mulig efter adskillige gamle mænds påvisning taget i betragtning. Og efter at sådant var sket, blev den fra Niels Jensen i Drostrup indsendte ansøgning ved provsten oplæst. Drostrup bymænd fremlagde efter landvæsenskommissionens anmodning et udtog af landmålingsarkivet angående øde Læborggaards mark under dato 14. april 1749. Bymændene fremlagde dernæst en kopi-skrivelse fra det kgl. rentekammer, dateret 26. august 1747, efter hvilket de underdanigst håbede, at Læborggaards mark, som dem til bestandig brug imod 5 rdl. årlig betaling i Ribe amtstue er overladt, fremdeles bliver dem reserveret.

Hvad nu markskellet for Læborggaards mark angår, da forklarede bymændene af Drostrup og Gammelby, at der befindes en del skelsten, som bestemmer grænserne imellem Læborggaards øde mark og Gammelby mark; på den vestre side fra den såkaldte Gammelby vej i nør til Stagelund mose og står nu nærmest skel(sten) i lukt buskads norden for den såkaldte Stagelund mose. Fra bemeldte sidste skelsten blev anvist skellet til øster, norden for Stagelund mose til en skelsten, som står lidt til sydvest for den såkaldede *Hyrdedal*, hvilke tvende skelstrækninger afmærker Læborggaards mark på venstre side og for den nørre ende. Skellet for den søndre ende går langs den såkaldte Gammelby vej fra den skelsten, som står ved det nordvestre hjørne af Gammelby såkaldte *hedeagre* i øster til den, som står ved den nørre side af Gammelby vej, fra hvilken sidste sten skellet blev eragtet at have sin strækning med de

østre ender af de gamle i linien gående agre af Læborggaards grund og fremdeles i nær et stykke østen for Læborg kirke, langs med Stigelund vej næsten indtil lavningen til Stigelund mose vedtager og derfra i nær indtil forhen ommeldte skelsten for det sydvest hjørne af Hyrdedal, hvorved observeres, at i så fald denne sidste linie skulle berøre Drostrup bys agre-ender, at samme da bør drages vesten om bemeldte agre. Og blev det endnu aftalt, at i fald der skulle fejle (mangle) skelsten i bemeldte strækninger, samme da foranstaltes sat af hr. Haar i Vejen på Læborggaards side, og af hr. assessor Lautrup på Drostrup bys side, så snart årets tid det tillader.

Da nu Læborggaards grænser hermed på det allernøjeste og efter allerbedste skjønsmhed herudi findes bestemt, så blev det allerede passerede af hr. justitsråd og amtsforvalter Christensen, som hidindtil ved markens eftersyn og åstedsmødet har været til stede, men nu ej formedelst andre forretninger her længer kunne opholde sig, underskrevet.

Da nu intet mere angående skellet kunne være at erindre, blev af Niels Jensen, selvejer her i Drostrup, forestillet, at han gerne ønskede en udskiftning jo før jo heller iværksat, og for at lette udskiftningen for de øvrige i byen var han villig til at udflytte sin gård enten til bymarkens nørre eller søndre side, hvor sådan bedst efter landvæsenskommissionens forgodtbefindende kan eragtes. Men da fællesskabet i Drostrup by ved Niels Jensens udflytning vel kan blive lettet, men ikke ganske ophævet, medmindre der endnu af byens vil udflytte en af byens øvrige gårde, så foreslog beboerne sådan måde til udskiftningen (flytningen) af denne gård, når dertil kunne fås den allernådigst tilsagte bygningshjælp, nemlig, at da de tvende af byens beboere, Hans Jacobsen og Bertel Pedersen, hver har i fæste den halve del af den grund fra Ribe skole og den anden halve del fra Ribe hospital, på hvilken hospitals grund de dog begge bor, så holdt de det for bedst, at hver af dem fik sin husbonde uden fællesskab. Og når sådant kunne finde nådigst bifald, var de tilfredse, enten den til hospitalet blivende gård blev udflyttet til Drostrup marks søndre ende eller, om sådant skulle træffe, den til skolen i behold blivende gård, da byens ganske fællesskab på sådan måde aldeles kan ophæves. Hvilket forslag landvæsenskommissionen anser for bekvem til Drostrup bys udskiftning, der endnu så meget mere kunne lettes, om det ene af skolens øvrige godses beboeres sted kunne udflyttes til *Kierte høje* ved markens sydvest side. Så bliver Estrup gods tilbage i byen, hver boende på sit sted og får deres jord næst sønden for den nordreste udflytter. — Da nu ingen nøjere bestemmelse i dag kunne gøres ej heller iværksættes, førend byens grund lovlig vorder opmålt og taxeret, blev denne forretning afsluttet og tilende bragt.◀

Herefter fik man i Drostrup tid til at tænke sagerne nøjere igennem, imens landmålingen den følgende sommer blev foretaget. Visse gnid-

ninger har der vel været, og dette var ikke mærkeligt, idet den enkelte følte sig ængstelig for at blive narret ved fordelingen af jorden. Det forestående var jo et brud med århundreders tradition.

11. februar 1785 holdtes igen åstedsmøde. Foruden forannævnte landvæsenkommission var landinspektør Bie, der havde ledet opmålingen, til stede. Desuden var jorden blevet takseret, og taksationen var blevet afhjemlet på herredstinget. Endelig var der lavet et kort, som hver enkelt af byens mænd fik nærmere forklaret af landinspektør Bie. Derefter fulgte selve udskiftningen efter følgende plan.

»Selvejer Niels Jensen beboer en gård af htk. 2-5-0-2. Denne gård udflyttes norderst i Drostrup mark, får sin agermark i ét stykke og sin hede østen, norden og vesten for agrene, om muligt således, at det søndre skel kan gøre linien lige. Den eng, der findes i forbindelse med heden indtil Asbo mark og ved den såkaldte *Nørrea*, får her efter takseringen således tilstrækkelig land og det (evt.) manglende herefter nærmere bestemt.

Bertel Pedersen, fæster af $\frac{1}{2}$ gård til Ribe skole, htk. 1-2-2-1, får sin ejendom af agerjord sønderst i marken, næst norden for Vejen mølle, samt sin hede vesten for samme og sin eng omkring ved agerjorden så vidt i sør, som han efter takseringen kan tilkomme.

Disse forbem. 3 halve gårde, som udflyttes fra byen, nyder ved deres øvrige jord vederlag for den grund (toft og byggeplads), som de i byen fraflytter.

Thomas Mortensen og Anders Thygesen beboer begge en gård af Ribe skoles gods, htk. 2-5-0-2; denne gård, som forbliver i byen, beholder sin egen toft og agerjorden imellem deres tofter og næstforrige skolens halve gård, (som) Bertel Pedersen har i fæste, samt, om samme er tilstrækkelig, da det manglende gives dem af udflytteren Niels Jensens tofts agerjord. Hvad deres eng angår, da nyder de først, hvad som af eng findes imellem kirkens enge og deres agerjord lige til den store åbugt, engen i deres egen toft, og hvad der måtte mangle af Niels Jensens toft. Hedejord nyder de fra byen af og vesten deres agerjord fra Bertel Pedersens andel hede, så vidt tilstrække kan. — Denne gårds andel bruger de skiftevis med hinanden, så længe de med husbondens vilje derom kan forenes.

Hans Jacobsen, fæster af $\frac{1}{2}$ gård af Ribe skoles gods, htk. 1-2-2-1, som udflyttes. Denne gårds ejendom af agerjord og hede udvises samme næst vesten og norden for Thomas Mortensens og Anders Thygesens tilligemed vederlag for byggeplads og toft i byen til denne gård. Eng til samme gård nyder han til sør fra Bertel Pedersens gårds eng, så vidt gårdens takst kan tilfalde, sønden i marken.

Hans Jacobsen, fæster af $\frac{1}{2}$ gård af Ribe hospitals gods, htk. 1-2-2-1, beholder først sin egen toft og byggested i byen, sin manglende agerjord

og hede næst norden for sidstnævnte skolens gård, hvor da medregnes $\frac{1}{8}$ part af østermarkens agerjord med derved liggende hede sønderst, den eng, der er beliggende i fornævnte gårds toft, beholder han tildels, og hvad kan mangle, får han af Niels Jensens forrige toft.

Bertel Pedersen, fæster af $\frac{1}{2}$ gård af Ribe hospitals gods, htk. 1-2-2-1, beholder som den forrige sin gårds toft og byggested i byen og sin manglende agerjord og hede således: $\frac{1}{8}$ part af østermarken, næst norden for Hans Jacobsens med derved liggende hede og resten vesten for byen, næst ind til Hans Jacobsens og norden hans gårds andel. Engbund nyder han først i hans egen toft og det manglende af Hans Jacobsens toft næst ind til samme.

Selvejeren Niels Jensen tillægges sin gårds manglende eng sønden for de to skolens tjenere, Thomas Mortensen og Anders Tygesens gårds enge.

Hvad Estrup gods i byen angår, som står for htk. 7-7-2-0 og er 3 gårde, da beholder de al den agerjord østen og vesten byen, som fra for(an)-skrevne bliver i behold tillige med heden og engbunden beholder de, hvad de forhen har haft i deres egne tofter samt hvad agerjord og eng, der måtte findes i skolens hele udflyttede gårds toft såvelsom den til nør fra deres gårde i behold blivende eng, undtagen det nummer af græsning ved Nørreåen, som er takseret for 8 mod 1, der tildeles dem i fællig, og endelig nyder de, hvad eng som måtte blive i behold på begge sider af kirkeengen.

For det øvrige erindres, at siden byen er rebdragen, og hver gård (er) såvel lige i hartkorn som ejendom, så får hver gård og ligeså ved denne udskiftning en syvendedel af byens ejendomme efter taksation.

Den til sønder fra byen og over enderne af Søndermarken gående vej til Vejen mølle forlægges vesten om bemeldte agerjord til den igen støder på *Præstevejen* og bliver for eftertiden mølle- og mosevej. Vej får enhver til sin eng, og hvor en engs anpart støder imod en andens ager, får ejeren 10 alen grund langs med engen mod vederlag, der ej forstås således, om en eller anden engs ejer ikke kunne komme til samme eng ved (ad) de sædvanlige veje, at de da får nye veje, hvor samme til ingen anden brug behøves. De øvrige veje, såsom Kirkevejen, Stagelund vej, bliver herefter som hidtil for enhver uforment.

Den søndre mose bliver herefter som hidindtil fællig for byen. Det på marken værende buskads, som hidindtil har været skiftet til byens gårde, beholder enhver ligeså ret til, så vidt rishug angår i vintermånederne, men grundens græsning følger den, i hvis lod det ellers måtte falde.

Det som er afpælet til lergroft (gravning) ved *Byggested-dam* agre, sønden *Lergrav* kaldet, bliver til fælles brug for hele byen, og enhver er berettiget at følge de dertil gående veje.

Den tækkelyng, som udflytterne behøver udvises dem på Læborggaards mark, således at hver gård dertil giver sin andel pro quota.

(Om bestemmelserne angående Læborggaards jord samt skolelodden henvises til omtalen af Læborggaard.)

Hvad sluttelig angår agerjordens udbrug, da høster enhver det, han har sået, og bruger det, han har gødet, 3 år efter gødningen, nemlig til 2 rug kærve og 1 boghvede kærve. Dog til næste forår udlægger samtlig byen af den tægte, hvorudi stub-boghvede skal sås, 7 agre fra tægtens nørre side til brug for de beboere, i hvis andel samme jord ved udskiftningen falder, og til året 1786 forholdes ligeså med Hans Jacobsen, som da udlægges af det års stub-boghvede tægte af byen sådan jord fra den nørre side i tægten, og forstår det iøvrigt sig selv, at den, som har kornsæd i den jord, som en anden tilfalder, derfor giver vederlag i agergræsning.

Og som ingen ved denne forretning havde noget videre at erindre, så blev samme forretning afsluttet.«

Mange ting var taget i betragtning ved denne udskiftning, og der var, som det vil ses, tilstræbt den størst mulige klarhed i de nedskrevne bestemmelser, idet man ville undgå senere tvivlsspørgsmål. Landvæsenskommissionen og ikke mindst amtmandens repræsentant, Hans Kalhauge, der skrev dokumenterne, udførte i disse år et overordentlig stort og ofte brydsomt arbejde ved udskiftningssager. Dog kan det formodes, at man over for bønderne, der jo var vante til at skulle lyde deres »øvrighed«, har optrådt med en vis fasthed, som udelukkede mere almindelige indvendinger.

Året efter, 23. juni 1786, måtte kommissionen dog igen til Drostrup, idet Hans Jacobsen og Bertel Pedersen havde indgivet en klage, hvori de bl. a. anførte »at det forekom dem, ligesom deres lodder var for små«. De klagendes husbonder, rektor Hansen samt hospitalsforstander Ussing, lod provst Kasberg se på forholdene. Han var tilbøjelig til at give skole- og hospitalsbønderne ret. Det kunne således ikke nægtes, at Bertel Pedersens lod af hospitalets gård var »meget bugtfuld og smal ind til byen«. Dette skyldtes, at Hans Jacobsens lod også var blevet trukket ind til byen, skønt bygningerne efter planen skulle været flyttet ud til Kjerthøje.

Landinspektør Bie skulle efter aftale haft sin betaling, 16 rdl. 2 mk. 6 sk. af hver gård i november 1785. Men de utilfredse betalte ikke. Bie skrev til amtmanden i anledning af provst Kasbergs erklæring: »Provsten har alene skrevet efter bøndernes angivelse uden at vide grunden, har vel ej været på åstedet og burde have holdt sig fra at skrive og anføre facta, som ej var grundet . . . . At stille disse urolige hoveder, hvoraf hospitalets bonde Bertel (Pedersen) Venborg nok er den fornemste, gør et kommissionsmøde u-undgåelig.«

Ved mødet forklarede Bie påny udskiftningsplanen for bønderne,

hvorefter han spurgte, om man ønskede ommåling af jorden. Det kunne de få, men viste det sig, at deres klage var ugrundet, måtte de selv betale, hvad undersøgelsen kostede. Stillet over for denne mulighed frafaldt man klagen. Endnu i august 1786 havde Hans Jacobsen og Bertel Pedersen ikke betalt landinspektøren, hvori vel må ses et udtryk for deres fortsatte utilfredshed.⁴⁾

Til de udflyttede gårdes genopbygning ydedes en hjælp af den kgl. kasse (staten).

G a m m e l b y.

Anno 1791, 16. november, blev på rekvisition af landinspektør Bie holdt et landvæsenskommissions åstedsmøde for at fastlægge udskiftningsplanen til Gammelby.

Dertil indfandt sig på Estrup på højvelb. hr. stiftamtmand, konferensråd Hellfrieds vegne som fuldmægtig rådmand Lund i Ribe amt samt landv.komm. kaptajn Mylford til Søvig og for kammerråd Warthoe i hans forfald proprietær Kampmann til Sneumgaard. Ved forretningen var nærværende hr. assessor Lautrup til Estrup som ejer af den største del af byens hartkorn og sognepræsten, hr. provst Haar af Vejen præstegård for sin anneksbonde Jens Iversen og samtlige jordbrugere og beboere i byen.

Landinspektør Bie fremlagde situationskortet og taksationsforretningen, som er udstedt af Gørding-Malt herreds ting 21. januar 1791. Assessor Lautrup fremlagde en fortegnelse over de beboere og det hartkorn, han ejer i byen, og som udgør hele byens htk. på 3 tdr. 4 skp. nær, som er anneksbondens gårds htk. Videre fremlagde assessor Lautrup en af samtlige hans fæstebønder i Gammelby i dag indgået og af ham approberet forening om hartkornets ligning imellem dem indbyrdes, og i hvis følge udskiftningen over byens ejendomme over alt i marken skete efter htk. (Der var tale om en udligning, hvorved fjerdingkar og album htk. bortfaldt.) Hermed havde beboerne af gårdene erklæret sig fornøjede og anmodede Lautrup om at få denne hartkornsangivelse indført i fæstebreve og reversal »samt ligeledes derefter at regne den af os ydede landgilde, da derimod det lidet hoveriarbejde og ægter, som nogle af os forretter, skal herefter som hidindtil gårdvis uden nogen ligning eller forandring af os uden vægring og lige forsvarlig blive forrettet.« (Under skrifter.)

Efter at kommissionen havde taget situation af byens marker i øjesyn og overvejende, befandtes, at udskiftningen ville være meget vanskelig at tilvejebringe, medmindre der kunne i det mindste 2 af byens beboere udflyttes. Og ved komm.s medvirken fandtes da til sådan udflytning villige 3 af beboerne, nemlig: Mads Skov, hvis htk. er 1-0-0-0, Jens Jørgensen, hvis htk. er 0-6-0-0, og Morten Lassen, hvis htk. er 0-2-0-0,

alt under formodning af, at de af den kgl. kasse nyder en passende udflytningshjælp samt udfordrende arbejde og kørsel af byens øvrige beboere efter komm.s nærmere bestemmelse. Og declarerede Mads Skov, at han (på disse betingelser) ville selv for egen regning udflytte sine bygninger på det sted i marken, som nærmere måtte ham anvises. Han tager sin agerlod i nordøst hjørne af agermarken ind til *Devel* mose, hans andel af heden tillægges ham ved hans agerlod.

Jens Jørgensen flytter østerst i marken til *Hedeagrene*, hvor han tager hans agerlod og hans hedelod sønden (for) ind til samme langs med hans markskel, så vidt hans mål kan strække.

Morten Lassen flytter til det sydøst hjørne af *Mølbjerg hede*, tæt sønden for Jens Jørgensens hedelod, hvor han på ét sted fra markskellet op til vester tillægges i et og alt, hvad ham kan tilkomme for sit steds anpart af mark, hede og eng.

Engene til udflytterne Mads Skov og Jens Jørgensen tillægges dem således: I bredskifterne fra anneksbonden Jens Iversen sønden til skellelinien i engen tildeles disse tvende udflyttere deres enges dele til sønder langs med skellet på vester side og så vidt i øster, som bredskifterne når.

I henseende til de øvrige Estrupgaards tjenere tildelende lodder i ager, eng og hede, da påtog husbonden, hr. assessor Lautrup sig at ville selv derom gøre bestemmelse og ikke nu forhånden forlangte noget bestemt af kommissionen.

Hvad anneksbonden Jens Iversens påboende gårds lod angår, da bliver samme af lodsejerne ved kommissionens medvirken bestemt således. Ved det sydvest hjørne af Andreas Bruuns kálhauge sættes det første faste punkt, derfra tages en lige linie til vester, så langt som Christen Pederens agerlod vil indtage, hvorefter skellet drages i lige linie til sønder, indtil det støder på heden; derfra går skellet videre i en lige linie omtrent sydvest til markskel, så vidt som Jens Iversens mark af engen kan indtage. Det andet faste punkt sættes ved Jens Lassens ovnhaus, hvorfra linien drages nør over agermarken til heden, men denne linie vil først kunne bestemmes, når det ved beregningen og inddelingen er udgivet, hvorvidt han af agermarken kan indtage. Alt hvad som af ager, hede og eng ligger norden og vesten for de 2 forbeskrevne skellinier indtil *Hunds-bæk markskel*, tilhører Jens Iversens gård. Hvad bemeldte gård desuden af hede kunne mere tilkomme tildeles den til nør fra *Baun agre* i en passende figur, hvorved alene dette anmærkes, at hvis lod den ubetydelige skovkrat i den vester side af *Nørhede* måtte falde, så forbeholdes dog fremdeles enhver af byens beboere rettighed til fri skovhug, men ej videre i bemeldte krat end fra 11. november til 22. februar.

I Gammelby findes 4 husmænd, nemlig Morten Lassen (der udflyttede), Anna Poder (som desuden havde en gård), Andreas Bruun (senere skoleholder i Læborg) samt Jens Larsen. Disse huse har alene hver en

Gl. stuehus matr. nr. 4 i Gammelby.

kålhaug i byen. Til enhver af samme blev nu efter overlæg med lodsjeerne tillagt forlods af byens hede 3 tdr. hedeland af første klasse imod årlig afgift af 4 mark til byens kasse, som første gang betales Mikkelsdag 1792 og siden årlig til 29. september, hvilke 16 mark deles imellem byens beboere efter hartkorn. Husmandslodderne blev udvist således: Morten Lassen fik sin lod ind til hans udflyttede sted på *Mølbjerg* hede, Jens Larsens lod faldt tæt vesten for Morten Lassens, Anna Poders lod faldt ind til hendes gårds hedelod på *Mølbjerg*, Andr. Bruuns lod faldt i *Nørhedes* østre side, tæt norden ind til Mads Skovs hedes skel.

Derefter blev af lodsejerne og jordbrugerne følgende vedtaget:

1) Byens beboere vedtog at flytte de 3 udflytteres husbygninger til den plads i marken, hvor samme igen skal opføres, og det så snart sådant af vedkommende begæres. Endvidere skaffer byen hjemkørt fra Kolding 5 læs bygningstømmer, nemlig 1 læs til Jens Jørgensen, 2 læs til Mads Skov og 2 læs til Morten Lassen på vilkår, at disse tre så betimelig indkøber dette bygningstømmer, at samme kunne blive transporteret med de returnerende fouragevogne til Gammelby. Fremdeles 12 læs bygningsmaterialer at hente på 1 à 2 miles distance, nemlig til Jens Jørgensen og Mads Skov hver 4 læs og 3 læs til Morten Lassen. Byens beboere kaster en brønd for hver af disse 3 udflyttere på det dem første gang anviste sted med den indskrænkning, at i fald de kaster forgæves denne

gang, er de ej forpligtet til tiere gentagne arbejde. Den udfordrende kørsel med kamp- og mursten til bygningerne og brøndene forretter byen efter anfordring. Ligeså køres og til hver af udflytternes nye bopæl 1 læs ler af hver td. htk., ligeså får hver af udflytterne 1 gangdag (dvs. 1 mands arbejde 1 dag) af hver td. htk.

2) Om agermarkens udbrug blev vedtaget, at enhver beboer tager 2 kærver efter gjøde, men til mikkelsdag 1793 bliver alt fællesskab ophævet, og af enhver sin nye tildelte lod tiltrådt. Hvem som imidlertid har noget sæd i en andens lod, bør derfor til vedkommende afgive lige så meget græsland.

De fornødne veje over marken og til engene bliver af landinspektøren ved loddernes afsætning efter bedste skønsomhed til bekvemmelighed afsat.

3) Byens moser, så vel den, som ligger imellem vester- og østermarken som og den såkaldte Gammelby mose, indtil Vejen markskel, er ikke inddraget under nærværende udskiftning, men forbliver u-delt til videre til fælles brug, så vel for de udflyttende som de tilbageblivende beboere i byen.

4) Uddelingen af anneksbondens ager og eng sker efter forrige besiddelse, men heden tildeles ham efter hartkornet.

5) Stendigerne, som udflytterne flytter fra, bør den eller de, som nyder godt deraf, vederlægge vedkommende efter uvildige mænds sigende. I mangel heraf står det den udflyttende frit for at borttage stene, som da bør ske inden mikkelsdag 1793, inden hvilken tids forløb de udflyttende også bør have flyttet deres bygninger og gjort pladsen ryddelig.

6) De 2 teglovne på Gammelby mark, nemlig den ene sønder for anneksbondens gård og den anden østen for Anna Poders, må de hidtil værende ejere benytte sig af indtil 1793, den 29. september. Til den tid forholdes hermed ligesom er vedtaget om stendigerne.

7) Til byens almindelige brug undrages fra udskiftningen de gamle lergrave langs sønden og noget østen for husmændenes kålgårde.

Da nu ved forretningen intet videre var at erindre, blev den herved afsluttet og underskrevet.⁵⁾

Det kunne af det foranstående se ud, som om denne udskiftning af Gammelby foregik aldeles gnidningsløst. Forud herfor var dog gået et og andet, som tyder på det modsatte.

11. marts 1790 havde Jens Iversen på anneksgården begæret udskiftning. Provst Haar havde, som det hedder, indvilget heri, hvorefter han som anneksbondens husbond lod begæringen gå videre til Lautrup, med hvem Haar i de foregående år havde haft en del stridigheder angående udskiftning i Vejen, og heri havde provsten, støttet af de gældende forordninger, sejret. Det var altså på denne baggrund, at Lautrup an-

gående den ønskede udskiftning af Gammelby skrev: »Hvad behageligst ommeldte udskiftning i Gammelby angår, da er det af gode grunde, at jeg ej for nærværende tid attrår nogen udskiftning, ikke heller er det mig bekendt, at mine bønder der ønsker det. Deres velærværdighed ville altså selv behage at henvende sig til hr. landinspektør Bie, om De vedbliver Deres forsæt at have Deres del i Gammelby udskiftet.« Dette betød, at hvis Haar ville have anneksgården udskiftet, måtte det blive for egen regning indtil videre. Dette var provsten ikke indstillet på; »hvis jeg først havde udlagt hele betalingen for den hele bys opmåling og udskiftning, så kunne vedkommende måske få det indfald at nægte mig den andel, som dem (beboerne i Gammelby) kan tilkomme deraf at svare eller finde på at gøre en del indvendinger, hvoraf følgen for mig ville blive, at jeg kom til at supplicere (ansøge) måske et par års tid for mine egne penge, hvilket er arriveret mig engang tilforn (i Vejen).«⁶⁾ Dette citeres af Haars andragende om udskiftningen til amtmanden, hvis resolution han begærede og fik, hvorefter landinspektør Bie formodentlig har påbegyndt sit arbejde.

H. H. K. Lautrup stod altså ved det omtalte åstedsmøde på Estrup i november 1791 som manden, der var kommet til kort over for tidens udvikling og indgreb i en husbonds tilvante rettigheder.⁷⁾ Det var sikkert herfor, at han, som nævnt, forbeholdt sig selv at dele Gammelby jorder mellem beboerne.

Som et særligt træk ved udskiftningen i Gammelby vil man se en tydelig tendens til at bortflytte husmændene og lade gårdene blive tilbage. Så vidt man skønner, blev dette ikke til skade for husmændene, som nu fik en hedelod til opdyrkning, mens de i byen kun havde en kålgård.

N y b y.

Anno 1793, den 20. marts, var berammet et landvæsenskommissions åstedsmøde i Nyby for at lægge planen til denne bys udskiftning. Dertil indfandt sig på høj- og velb. hr. stiftamtmand v. Hellfrieds vegne rådmænd Lund af Ribe som fuldmægtig samt landvæsenskomm. kaptajn Mylford til Søvig og i kammerråd Warthoes forfald proprietær Hans Kruse til Lydomgaard.

Ved forretningen, der holdtes i Skovhøj, var til stede byens beboere og selvejere. Efter beliggenhedens nøje overvejelse eragtede kommissionen nødvendig og gavnlig, at en gård skulle udflytte på agerloddet Vittruphoved, hvortil Niels Rasmussen lod sig overtale i håb om at nyde en allernådigst understøttelse af kongens kasse som og en passende hjælp med arbejde af det tilbageblivende beboere. Endvidere eragtedes for nødvendig, at sætte nogle udflyttere på Nørmarklodder, *Langskel Bjerg-agre*, *Næskekrog* og *Lille Mose-agre*, hvortil ved kommissionens mellemæg-

ling fandtes villige Anders Andersen, Niels Mortensen Kræmmer og Ole Christensen, som ligeledes erklærede sig at udflytte under forventning om kgl. bygningshjælp og bymændenes arbejdshjælp.

Efter at den til udskiftningen antagne landinspektør Bie havde fremlagt sit forslag til delingsplanen og samme med vedkommende lods ejere, mand for mand var gennemgået, blev der af kommissionen således vedtaget og fastsat som følger:

Niels Rasmussen tager sin lod af agerland på Vittruphoved agre, og hvad her mangler, af den nordre ende af *Vejagre*. Hans hede tager han østen for indtil den fælles tørvemose, som er udlagt til hele byens fælles brug. Det øvrige han mangler af hede, tager han i en lige linie til Lindknud markskel og langs med Nordenskov markskel.

De andre 3 udflyttere, nemlig Anders Andersen, Niels Mortensen Kræmmer og Ole Christensen, tager deres agerland på Langskel Bjergagre, Næskekrog og Lille Mose-agre, og hvad de mangler sønden og vesten for den gamle Lindknud vej, så vidt deres mål kan indtage, lige til landevejen ad Bække. Den hede, de tilkommer, tager de norden deres agerland, og hvad de mangler, tager de vesten Langskel-krog agre indtil Lindknud markskel.

Anders Christensen, som har tilkøbt sig 4 skp. htk. af Niels Calslund, udflytter med sit opbyggede sted vesterst på Søndermark agre og tager der på ét sted alt det agerland, han kan tilkomme. Hans tilkommende hede tager han vesten og sønden hans agerlod så meget, som han til hans mål kan indtage. I lige måde tager han den del af engen, han kan tilkomme vesten hans hede indtil bækken, hvori han tager *Plan-engen* tillige med så meget, som hans mål kan indtage.

Den øvrige del af Søndermarken indtager Simon Jensen til sin agerlod. Hans hede- og fortelod indtager han alt det, som ligger østen og sønden for Søndermarks agre fra *Skiden-engen* af. Hans eng tager han af *Bæk-engen* ved den østre side af marken, ilige måde fra *Vester-blokken* og Christen Andreassens jord sønden samme den eng på *Vibe-enge* indtil Skotvejen, så meget som hans mål kan indtage. Den øvrige del af hans hede, som han mangler, indtager han sønden Skotvejen i en lige linie til Å-ene. I denne hede ligger et stykke tørvemose, som er afpælet og er fælles til gravning for hele byen, hvortil gives fri adgang. Fra den forte, som ligger norden *Land-ene*, sættes et hovedskel fra Gjerndrup mark til vejen, som går ud fra byen til sønder, og norden for dette hovedskel falder først Christen Andreassen med en del af hans agerlod på *Søndretægt* i en lige linie fra gaden af til vester til markskellet. Derefter falder Morten Laursen med ligeledes en del af hans agerlod tillige med den del, som ellers Simon Jensen der kunne have tilfaldet, og går i samme direction som det foranskrevne. Dernæst falder Niels Mortensen med ligeledes en del af hans agerlod i samme direction som forrige. Dernæst

falder Peder Jørgensen på lige måde og til sidst Peder Vendborg lige ind til det på kortet afsatte skel på *Laadden-tægte*. Al den hede, som falder i og omkring disse 5 ovenbeskrevne lodder indtager de til hver sin lod.

Niels Calslund tager sin agerlod på *Graves-vang*, *Munk-agre* og *Vej-agreblokke* indtil Niels Rasmussens lod fra det vestre hjørne af lergraven i lige linie op til N. R.s skel. I denne agerlod ligger en lergrav, som er forbeholden til hele byens brug, hvortil fornøden vej udlægges. Skulle Niels Calslund imod formodning mangle agerland, bliver samme anvist på et andet sted. Hvad han af forte eller grønfældet tilkommer, tager han strax norden for hans toft af den såkaldte *Lilleforte*.

Vejen til Lindknud sættes langs med skellet norden og vesten de 3 forhen beskrevne udflytteres lodder.

Den hede og det krat, som ligger sønden disse agerlodder og norden for Peder Vendborgs første agerlod eller hovedskellet for Niels Rasmussens og Niels Carlslunds lodder, indtager disse hver for sin lod, så vidt samme når. Det øvrige, som de mangler, anvises dem på et andet sted, dog med den betingelse, at enten Peder Jørgensen eller Niels Rasmussen falder yderst på *Ravnagre* på den del af fældet og hede.

Den foran omtalte såkaldte *Store-forte* deles på følgende måde. Fra østen af eller fra Niels Rasmussens agerlod tager først Ole Christensen, dernæst Niels Mortensen Kræmmer, derefter Anders Andersen og til sidst vesterst Niels Rasmussen.◀

Delingsplanen giver ret omstændelige oplysninger om engenes fordeling, hvilke dog her udelades. Af marknavne i engene nævnes: *Buhls-eng*, *Kirke-eng*, der dog næppe kan have haft nogen forbindelse med sognets kirke, *Røde-krog*, *Voldborg-eng*, *Knuds-eng*, *Hjord-eng*.

»Endnu bliver at anmærke, at Christen Andreassen har græsningsrettighed i marken til 2 høveder og 6 får. Denne rettighed anvises ham ved lodsejernes bevilling således, at han nyder 7 tdr. hedeland af første klasse ind til hans øvrige hedelod norden i marken, hvor den falder.

Endelig fremstod Christen Jensen af Vittrup og gav tilkende, at han havde i kommission af Else Margrethe Laurids's, der ejer og beboer et jordløst hus her i byen, at påstå, at hun til dette hendes hus tillægges noget jord af byens mark efter forordningens medfør. Lodsejerne mente, at denne påstand ikke kunne finde bifald af følgende grunde 1) at huset først er opbygget sidste års efterår, 2) at dets beboer ingen sinde har haft den mindste del på byens mark, samt 3) at lodsejerne enhver for sig har tilkøbt sig deres påboende steder uden sådan byrde. Derfor påstod lodsejerne, at de ligesom hidtil bliver fritaget for den nu gjorte påstand. Da de afgivne grunde for deres påstand ikke blev imod sagt eller gendrevne, så kommissionen ikke at kunne indlade sig på eller indvilge den af Else Marg. Lauridsdatter gjorte påstand.

De fornødne veje, være sig almindelige eller specielle, til lodsejernes ejendom bliver af landinspektøren afsatte så vidt gjørlig imellem lodderne.

I henseende til agermarkens udbrug blev lodsejerne forenede om, at enhver tager på sit agerland 2 kærver efter gøde og, at de udhjelper hinanden med græsning til tøjring i behøvende tilfælde efter uvildige mænds skjønnende, hvor de ej selv derom kan forenes. Til disse uvildige mænd, hvis kendelse også samtlige lodsejere forpligtede sig at underkaste sig i påkommende tvister, blev udnævnt Hans Nielsen i Kjeldbjerg og Søren Starup i Gammelby.

Endelig anmærkes, at *Grønskoven* reserveres til gærdselshugst for samtlige beboere, og hvortil fornøden vej udlægges, men græsningen i samme tilhører den, i hvis lod den falder.

Da dette var for alle tilstedeværende lydelig oplæst og ingen mere havde derved at erindre, blev forretningen sluttet og underskrevet.«⁸⁾

Herefter fulgte en travl sommer for Nyby folkene, ikke mindst for udflytterne. Den hjælp af de tilbageblivende, som var dem lovet, kneb det dog med at få præsteret, og inden årets udgang indsendte Niels Mortensen Kræmmer, Anders Andersen, Niels Rasmussen og Anders Christensen en klage til kommissionen herover. En tilsvarende klage havde den sidste af udflytterne, Ole Christensen, allerede forinden indgivet.

Selv angav udflytterne deres fordringer således: Til kastning og »til at lægge« en brønd ved hvert sted skulle byens beboere hver mand yde 1 karl hver dag samt køre stenene dertil. Ligeledes køre 2 ægter for hver af udflytterne enten til Ribe eller Kolding samt 6 kørte ægter enten til Foldingbro eller Skodborghus eller et andet sted af lignende afstand. Flytte træet, ler og sten fra de gamle til de nye byggepladser. Levere tækkelyng, hvoraf hver udflytter behøvede 100 traver. Endelig hjælpe de udflyttende hjemme på bymarken med 8 spanddage og 24 gangdage.

Klagen besvarede de tilbageblevne i Nyby med, at fordringerne til dem var for store. Skulle de f. eks. opfylde Ole Christensens krav, han, som kun havde 4 skp. htk., og de andres i tilsvarende omfang, »kunne vi den hele sommer ikke andet bestille. Og dette er vores tilbud, at vi til *alle* udflytterne vil gøre den hjælp, som Ole Christensen *alene* har forlangt, hvilket kan blive delt imellem udflytterne tilhobe, mere kan vi ikke tåle at gøre.« Der var kun 3 mænd tilbage i byen, som havde heste, hvorfor de forlangte ægter umuligt kunne gøres. Ingen af byens beboere holdt tjenestefolk. Videre henviste man til, at de udflyttende jo skulle beholde både tofter, byggepladser og kålgårde osv. i byen, og for de tilbageblevne var udskiftningen »til ingen nytte«. Simon Jensen Paaskes enke havde rent ud nægtet at yde nogen hjælp til udflytterne, og kunne hun blive fri, blev byrden endnu hårdere for de øvrige.

J. Warthoe afgav resolution om spørgsmålet. Han mente, at de, som kun havde stude, kunne skånes for de lange ægter, men ikke for de korte.

Men iøvrigt skulle udflytterne selv køre også. Bygningernes grundsyld eller kampesten måtte vel også køres af de tilbageblevne. Hvis der ikke fandtes tjenlig tækkelyng på de tilbageblevnes egne lodder, måtte udflytterne selv købe den.⁹⁾

Når disse problemer kunne opstå, skyldtes det formodentlig, at man simpelthen havde glemt at indføre nøjagtige bestemmelser herom i udskiftningsplanen. I det hele synes det at have været noget besværligt at tilvejebringe enighed blandt beboerne ved denne udskiftning, hvilket måske kunne skyldes, at der her var tale om selvejere, som nogle år forinden havde købt deres ejendomme. Sammenlignet med udskiftningen i sognets andre byer må resultatet i Nyby vist betragtes som det mindst heldige, idet såvel ager som eng deltes i mange små parceller, et forhold, som senere tider vel nok har rettet på ved handel og mageskifte.

Sommeren 1793 skrev Nyby beboere til amtmanden og bad om en regning på hele udskiftningen. De mente, at kongen ifl. forordningen havde lovet at betale halvdelen. Den anden halvdel 78 rdl. 1 mk. 13 sk. havde de betalt, men var, tilsyneladende under trussel af eksekution, blevet afkrævet resten. De henviste til, at de endnu ikke havde fået udleveret kortet over de udskiftede lodder. (Landinspektør Bie fulgte den praksis at ville have sin betaling, inden han udleverede kortet.) Endnu den følgende sommer tilbød man at betale, når man havde fået kortet. Først den 29. februar 1796 kvitterede Peder Pedersen Venborg for det originale udskiftningskort, som han fik udleveret på amtshuset i Ribe og skulle aflevere til den største lodsejer i Nyby, Morten Laursen.

— — —

Overgangen til *selveje* skete, som det vil ses af gårdenes historie, nogenlunde samtidig med udskiftningen. Mens den gennemførte jordfordeling stillede bønderne over for en helt ny situation, som måtte virke fremmede for den enkeltes foretagsomhed, vil man tro, at købet af jorden, der jo betød en gældsbyrde af hidtil ganske usædvanlig størrelse, for en og anden bonde kunne give anledning til bekymring for fremtiden og derved virke hæmmende på det initiativ, som udviklingen havde skabt grundlag for. Man vidste af gammel erfaring, hvad det ville sige at komme »i restance« og ikke kunne betale. Som reform betragtet må overgangen til selveje derfor regnes for mindre afgørende end jordfordelingen, men det var en reform, som, navnlig ud fra husbondens synspunkt, måtte gennemføres.

Fra Gammelby haves følgende oplysninger om købet af jorden:

		hartkorn	købesum	gæld
Matr. nr. 9	Jens Nielsen Poder	4-4-0-0	900	798 rdl.
» 10	Mads Skov	1-0-0-0	250	250 »
» 2	Christen Pedersen	2-0-0-0	425	399 »
» 8	Jeppe Nielsen	3-0-0-0	675	675 »

		hartkorn	købesum	gæld
Matr. nr. 4	Hans Ebbesen	1-0-0-0	250	225 rdl.
» 6	Niels Madsen	1-0-0-0	250	198 »
» 5	Niels Mortensen	2-0-0-0	475	475 »
» 3	Christen Johansen	2-0-0-0	425	425 »
» 11	Jens Jørgensen	0-6-0-0	200	150 »
» 7	ingen oplysninger.			

Salget var sket ved en auktion 12. november 1799. Skøderne er dateret 13. juni 1800. Den anførte gæld til Lautrup på Estrup forrentedes med 4 pct. Efter tallene at dømme synes Gammelby beboerne ikke at have haft meget på kistebunden; man må dog næppe heri se et udtryk for den enkeltes absolutte betalingsevne, idet Lautrup rimeligvis har været mest opsat på at få handelen gjort.¹⁰⁾

Om købet til selveje i den øvrige del af sognet henvises til det under gårdhistorien anførte. —

De udflyttede ejendomme og de delvis opløste landsbyer havde o. 1800 givet sognet, hvis vi tænker os det set i luftfoto, et nyt og meget ændret udseende. 1801 var der i Læborg sogn 24 gårde og 16 huse. 1805 var tallene 25 gårde og 29 huse, idet Nordenskov nu regnedes for en gård, om husene må vist antages, at de havde jordtilliggende. De 10 af gårdene og de fleste huse lå udflyttede. En udparcellering var da allerede påbegyndt, mulig gjort af de skete reformer, og i den kommende tid opstod flere nye ejendomme. 1838 var der i sognet ialt 77 landbrug, og tilvæksten var hovedsagelig småejendomme, beliggende på marken.

Udparcelleringen var vel i nogen grad sket, fordi mange af bønderne herved fik lejlighed til at nedbringe deres gæld, men også befolkningsforøgelse og højkonjunkturerne i århundredets begyndelse har rimeligvis været stærkt medvirkende. Under den påfølgende landbrugskrise kom mange af de nye småejendomme i vanskeligheder, hvilket naturligvis også gjaldt de gamle gårde, men krisen synes ikke at kunne spores i ejerskifternes hyppighed.

Vil man iøvrigt søge at klargøre, hvorledes det var gået med den almindelige velstand i det første halve århundrede efter reformerne, er kun sparsomme oplysninger til rådighed. I mangel af andet kan det give et fingerpeg om den enkeltes økonomiske tilstand ved at se på hans besætning, som angives i en oversigt fra 1838.¹¹⁾

I Nyby var der da 26 landbrug, større og mindre. På 10 af disse holdtes heste, i regelen et par. 6 ejendomme havde kun stude, 10 steder holdt hverken heste eller stude, men køer havde samtlige 26 brug. Kjeldbjerg havde den største besætning, nær efterfulgt af Nybygaard. De samlede tal for Nyby var: 19 heste, 90 køer, 27 stude eller tyre, 9 stk. ungvæg, 1 (ét) svin, 148 får og 29 bistader.

I Gammelby var der ligeledes 26 landbrug, hvoraf dog 3 i 1838 blev drevet under et. Hundsbæk er medregnet som 2 gårde. 14 gårde holdt heste, deraf 6 heste på Hundsbæk. 3 ejendomme holdt kun stude. 9 steder holdtes hverken heste eller stude, mens alle landbrugene havde køer. De to Hundsbæk halvgårde havde den største besætning, herefter fulgte Lucas Christiansen og Niels Jepsen, der foruden sin egen gård drev Revsgaard og Damsgaard. Ialt i Gammelby 31 heste, 123 køer, 21 stude eller tyre, 64 stk. ungvæg, 8 svin, 212 får og 85 bistader, hvoraf Niels Knudsen alene havde 30.

I Drostrup fandtes 25 landbrug. 11 gårde og ejendomme holdt heste. 3 steder holdtes kun stude, mens 11 ejendomme hverken havde heste eller stude. Køer havde alle. Størst besætning fandtes på Drostrupgaard, der var en af sognets bedst besatte gårde. Drostrup ialt 22 heste, 96 køer, 21 stude, 34 stk. ungvæg, 5 svin, 185 får og 28 bistader.

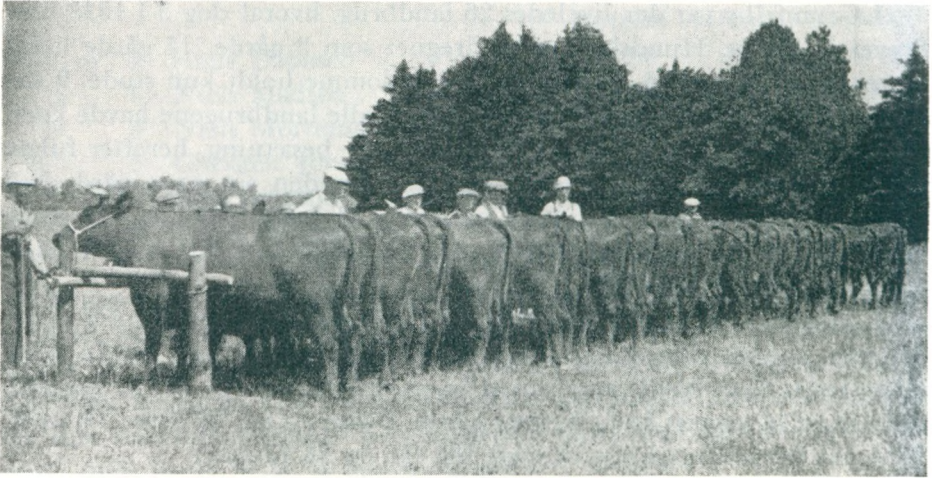
Tilsvarende tal fra tiden forud for reformerne foreligger ikke, men om en forøgelse af sognets husdyrhold kan der ikke være tvivl. Mens det landbrugstekniske standpunkt i den tid, her er tale om, ikke havde ændret sig ret meget, hvorfor nogen større forøgelse af høstudbyttet i forhold til det dyrkede areal ikke kunne forventes, er der grund til at regne med en forøgelse af dyrkningsarealet ved inddragelse af hede-
loderne.

Foldudbyttet blev 1838 angivet til ca. 4, 4½ og 5. Enkelte af sognets beboere angiver dog kun at avle 2 à 3 gange så meget, som de havde sået. Udbyttet synes at være størst på de største gårde, og forklaringen herpå må vel være, at man her havde muligheder for at give jorden en bedre behandling samt lidt rigeligere gødning.

— — —

Omkring 1840 var den sidste gammeldags tunge hjulplov i sognet formodentlig stillet til side for bestandig, og dette betød, at en ny tid på det landbrugstekniske område var inde. Nye, lettere og mere effektive redskaber toges i brug, og ved siden af den hidtil enerådende kornavl blev der i al forsigtighed givet plads for nye afgrøder. Jorden fik ikke længer lov at hvile i 5 år, som i 1768, men den opfattelse, at jorden måtte have hvile med passende mellemrum, ligge brak, for derefter igen at give en rimelig afgrøde, hævdedes til ind i dette århundrede.

Det vil dog være forkert at antage, at den ovennævnte forbedring i landbrugets driftsmetoder i almindelighed fulgtes op af en tilsvarende økonomisk fremgang i sognet. Jordens bonitet var jo uforandret, og »grundens skarphed«, som en af præsterne i sin tid nævnte som en af årsagerne til sognets fattigdom, var en kendsgerning, der satte grænse for landbrugsudbyttet. Først med overgangen fra kornavl til produktionen af konsumvarer blev denne grænse i nogen grad brudt, og først hermed var den udviklingslinie afstukket, som pegede frem mod nu-

Dyrskue i Læborg sogn kvægavlsforening.

tidens stærkt intensiverede og fra svundne tiders såre forskellige landbrug.

Uden iøvrigt at tage tallene til hjælp kan det sammenfattende fastslås, at sognet, alle omstændigheder taget i betragtning, har fulgt med i den forløbne udvikling på landbrugets område. Det er jo et træk i vor tid, at forholdene inden og uden for sognegrænsen bliver nogenlunde de samme på næsten alle områder; i Læborg sogn står præget af gammelt landbrugsogn dog endnu klart og karakteristisk.

H e d e o p d y r k e r e .

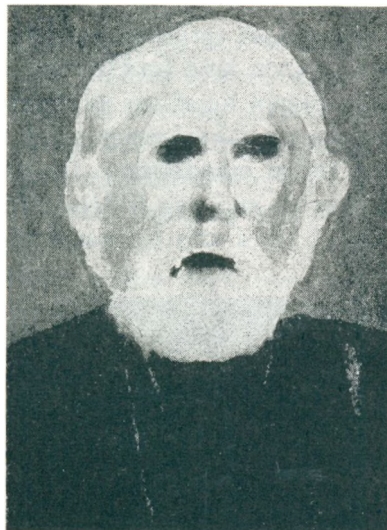
Hans Christoffer Sørensen Schmidt, født i Skodborg 1835, overtog 1863 ejendommen Nyby matr. nr. 20e, som hans fader nogle år forinden havde købt. Ejendommen havde et tilliggende af ca. 30 tdr. land lav hedejord og en strimmel eng langs med åen. Heraf var i 1863 kun opdyrket et lille stykke af heden. Ejendommen kostede 1600 rdl., hvoraf H. Chr. S. Schmidt kun ejede 400. Han var samme år blevet gift med Ane Marie Poulsen fra Villebøl, der var hans kusine, født 1836. Kort tid efter brylluppet blev han indkaldt til krigstjeneste som dragon, og under hans fraværelse måtte hustruen bestyre ejendommen.

Da Hans Chr. S. Schmidt efter krigen kom hjem og skulle i gang i bedriften, fik han ikke uden stort besvær 1 td. sæderug fremskaffet på kredit. Besætningen på ejendommen var et par køer og et par stude. Indtægterne var små, og om vinteren tog han arbejde som tærsker på Estrup, hjemmefra kl. 4 om morgenen, daglønnen 1 mark (33 øre).

Der blev hvert år opdyrket et stykke af heden; mergel kunne fås på naboejendommen, når H. Chr. S. Schmidt selv ville grave den op. Et

Hans Christoffer S. Schmidt.

Jens Laursen.
(Efter amatørmaleri.)

andet problem var at få de lavtliggende arealer afvandret. Der blev gravet kanaler, og o. 1890 var størsteparten af ejendommens marker drænet. Den tilhørende eng, ca. 4 tdr. land, blev efter anlæg af en kanal, hvorved overrisling blev mulig, betydelig forbedret.

Da Hans Chr. S. Schmidt 1910 afstod gården, der nu kaldes »Engesvang«, til sin søn, var al dyrkbar jord under plov, ligesom der var plantet læbælter og anlagt have. Det mål, som H. Schmidt i sin tid satte sig, var nået gennem en bemærkelsesværdig indsats af energisk arbejde. Hans navn er derfor også at finde blandt hedeopdyrkernes i Kongenshus mindepark.

— — —

Jens Laursen var født på Vejen Vestermark 1842. Han lærte først skrædderhåndværket, men kunne ikke så godt tåle det indendørs arbejde, hvorfor han blev møllekusk på Vejen vandmølle. Denne bestilling havde han i en længere årrække. Omkring 1885 blev han, der da var enkemand, gift med Ane Dorteia Nielsen, der var enke og sad med en lille ejendom, hyret eller lejet fra Murholm. Ejendommen blev senere købt, og derefter tilkøbte Jens Laursen en anden ejendom med ca. 11 tdr. land.

Det var jord af let beskaffenhed, som var tilbøjelig til at fyge. Jens Laursen indså, at der måtte gøres noget for at få jorden »til at blive hjemme«. Han begyndte som den første i sognet at plante læbælter. Der viste sig gode resultater heraf, og andre fulgte efter med læplantningen, der efterhånden, her som overalt, fik stor betydning.

Dels som møllekusk, dels ved arbejde i plantagen skaffede Jens Laur-

sen en tiltrængt ekstraindtægt til den magre ejendom. Fremgangen udeblev ikke. Kort forinden han afstod ejendommen til en søn, havde han købt ca. 20 tdr. land fra Hundsbæk; det var hede, og prisen var ca. 700 kr. Opdyrkningen heraf var påbegyndt, da Jens Laursen fratrådte ejendommen, som nu ikke længer er et selvstændigt brug, men splittet og lagt under andre ejendomme. De synlige resultater af hans arbejde, også plantningen, er i dag tildels udvisket af den skete udvikling. Men Jens Laursen huskes som foregangsmanden på læplantningens område i sognet, hvorfor hans navn da også er fundet værdigt til at optages blandt de mange i Kongenshus Mindepark. —

Kristian Jepsen.

Kristian Jepsen, Vigaard, var født 7. marts 1872 på Als. Han var gift med Marie Baagø fra Gammelby. 1907 købte han Vigaard, der da var meget forsømt, delvis ude af drift, ligesom bygningerne var forfaldne. Kristian Jepsen, der var en meget energisk og dygtig landmand, fik snart jorden i kultur, merglede og dræned, opdyrkede hede og beplantede de dårligste arealer. Samtidig ombyggede og udvidede han gårdens avlsbygninger samt opførte et nyt stuehus. Ved siden af den travle hverdag fik Kristian Jepsen og hustru altid tid til at følge det kulturelle og åndelige arbejde i sognet, lige som de var optaget af det

sønderjydske arbejde. Marie og Kristian Jepsen er hædret i Kongenshus Mindepark.

Andre end disse tre ovennævnte har selvsagt opdyrket hede og udført et arbejde, som fortjener at huskes. Læborg sogn har gennem tiderne haft mange ihærdige slidere, der lagde et livs arbejdskraft i at forbedre deres jord. Også disse navnløse er repræsenteret ved de tre mænd, som her omtales, og som fik deres navne hugget i sten i mindeparken.

H u s m a n d s f o r e n i n g e n .

Vejen-Læborg husmandsforening stiftedes 20. januar 1903. Den første bestyrelse var: konsulent Jens Thorsen, formand, plantør Jens Kristensen, forsøgsassistent Jørgen Jørgensen, Albert Klausen, Hans Læk, Jokum Sandal og Nis Nielsen. 1905 blev Jørgen Jørgensen formand og beklædte posten til 1930.

Foreningen satte først og fremmest ind på at udbrede faglig oplysning, mens den politiske aktivitet, som kunne findes i andre husmands-

foreninger, ikke her kom til at spille afgørende ind. Et resultat heraf var, at foreningen kunne tælle såvel husmænd som gårdmænd blandt sine medlemmer, og foreningens første møde holdtes hos en af de større gårdmænd. Der holdtes ved denne lejlighed et foredrag af statskonsulent Fr. Hansen, som talte om oliekgær og bælgsgød. Foreningens virksomhed omfattede desuden kursus i »Jordbrugets regnskabsføring« o. s. v. Jens Thorsen blev ansat som konsulent for husmandsbrug og kom til at virke i denne stilling gennem en lang årrække.¹²⁾

Med indførelsen af præmiering for de bedste dyrkningsresultater i have og mark kunne noteres en vis kappestrid blandt medlemmerne. Og selv om denne præmiering, her som alle vegne, undertiden kunne give anledning til diskussion, om nu også N. N. havde fortjent denne anerkendelse, må det vist siges, at dagens arbejde i et lille og beskedent husmandshjem herved hævedes op i et højere plan.

1911 fik Jens Laursen på Murholm mark tildelt et sølvbæger som »Påskønnelse for hans gode arbejde for plantningen hjemme på hans ejendom«.

Der afholdtes også udstillinger, således i Læborg 1911, i Nyby 1916. Et særligt træk i husmandsforeningernes arbejde var udflugterne, herunder de såkaldte husmandsrejser. Undertiden var det dog kun konerne, der kom på udflugt. Heri lå utvivlsomt både opmuntring og ansporing; i vor tid med de rige færdselsmuligheder kan det måske være vanskeligt nok at forstå, hvad tidligere tiders udflugter betød for deltagerne.

I 1930 skiltes Vejen-Læborg husmandsforening, og sognet fik sin egen forening. Dens første formand blev Alfr. Langkilde. Derefter Carl Laursen, der efter 2 års forløb afløstes af Mads Lykke. Efter hans bortrejse blev Frode Laursen formand og er det endnu. Foreningen har ca. 70 medlemmer.¹³⁾

FÆSTEBØNDER, LIV OG VILKÅR

Om forholdene mellem sognets fæstebønder og deres husbond i tiden før 1660 haves kun få oplysninger, men det må antages, at hoveri, landgilde- og tiendeydelse også her har været ret strenge realiteter i bøndernes daglige tilværelse. Afhængighedsforholdet til herregården var naturligtvis klart præciseret i det daglige liv, og det kunne gå så galt, at en bonde blev sat fra sin gård, men det vil være ganske forkert at tro, at en fæstebonde levede sit liv i skyggen af en sådan trussel. Kun hvis en mand grovt forsømte sin gård, hvis han ikke fik jorden tilsået, hvis besætningen stærkt forringedes og bygningerne ikke fik den mest tiltrængte vedligeholdelse, kunne han fradømmes sit fæste, hvilket skete ved almindelig rettergang på tinget. Formelt skulle fæstebonden for at bevare sin ret over for husbonden svare landgilden til de fastsatte terminer, men her var et svagt punkt. Mange stod i restance i årevis, nogle af tvingende grunde, men der var sikkert også en del, som på beregning omgav sig med et præg af armod og usselhed for at slippe lettere fra byrderne. Efter gammel praksis, fastslået i lovgivningen 1639, skulle alle restancer pådømmes hvert år;¹⁾ hvis ikke, havde husbonden mistet sin ret.

I år med misvækst, eller når kvægsygen kom, hvilket ikke så sjældent skete, skulle fæstebonden præstere den sædvanlige landgilde. Dette kunne naturligtvis knibe, og da måtte man bede husbonden om afslag eller henstand. Det kunne også ske, at husbonden måtte hjælpe sin fæstebonde under mere normale forhold, når der var opstået trang. Hjælpen blev vel sjældent nægtet, for når alt kom til alt var fæstebondens skade også hans husbonds. Men var husbonden økonomisk svag, som Erik Juel i hvert fald i hans sidste år, kunne dette, som det skulle vise sig i Læborg sogn, medføre, at husbondens ulykke også blev hans fæstebønders. —

1660, efter krigen og pestens rasen, lå en stor part af sognets gårde i sammenfaldne eller afbrændte ruiner. Hundsbæk var en hob murbrokker, hvorover stilhed og livløshed rugede. Lyngen havde allerede fået tag i de udpinte og kalkfattige marker. Hertil kom, som nævnt under gårdhistorien, et ret dybtgående personsifte i sognet, hvad grunden

hertil så end kunne være. Vidt omkring i Sydjylland stod der øde gårde, som kunne fås i fæste, og for bønderne i Læborg sogn var der efter opløsningen af Hundsbæk gods intet til hinder for, at man kunne forlade hjemstavnen og søge sin lykke andetsteds. Der var tale om en vis *vandring* fra egn til egn, hvorom tingbogen bringer flere vidnesbyrd.²⁾ Herved mildnes i nogen grad indtrykket af det store mandefald, som krig eller pest iøvrigt forvoldte.³⁾

Det liv, som herefter og altså i stort omfang med nye folk på gårdene begyndte at røre sig, var på flere områder præget af en ny tid. Gårdene havde fået nye ejere, som boede langt borte, og hvoraf ingen var gods-ejere, som kunne kræve hoveri. Det ringe udbud af fæstere og de mange fæsteledige gårde måtte resultere i, at en fæstebonde kunne komme ind på gunstige vilkår. Ingen indfæstning og ingen landgilde i de første år. Til gengæld var gården oftest i en så slet forfatning, at det kunne knibe at komme i gang. Men i gang kom man, en besværlig og temmelig langvarig genopbygning, der egentlig først var nogenlunde tilendebragt i sognet omkring 1720.

— — —

Rektor ved Ribe skole, Gregers Fog, havde 3. december 1681 indstævnet Simon Nielsen, der var fæster af den halve skolegård i Drostrup; han skyldte skolen 17 rdl. samt renter heraf fra 1676. Desuden skyldtes landgilde og frihedspenge for 3 år, ialt 18 dlr., endelig udlagte kgl. skatter 7 dlr. På den anden halve gård sad Peder Christensen Thybo (fra Thy?), der skyldte de tilsvarende ydelser for 7 år. Restancerne krævedes betalt inden 3 solemærker. De blev dømt til at betale, men senere rømte Simon Nielsen og efterfulgtes på gården af Mathias Henriksen Mejer. 13. juni 1689 var denne indstævnet af Gregers Fog for lånt korn 7 tdr. rug samt resterende landgilde, ialt 58 dlr. M. H. Mejer frifandtes dog for at betale, da rektoren ikke hvert år havde ladet fordringen pådømme ved herredstinget.

Gregers Fog, der 1693 var blevet afsat fra sit embede i Ribe, fik lov at bo på skolens gods i Drostrup.⁴⁾ Her, blandt sine tidligere fæstebønder, gik den tidligere rektor ind til en temmelig trist tilværelse, som han synes at have livet en smule op ved flere retssager, som gav ham ærinde til tinget. 11. april 1695 havde han indstævnet fæstebonden Laurids Pedersen, som han krævede for 100 dlr., dels resterende landgilde, dels godtgørelse for brøstfældighed på bygningerne samt for »gjødes bortkommelser«. Videre havde Laurids Pedersen fået jern for 2 mark 10 sk. af sin husbond, desuden et nyt stort ræveskind, og endelig havde han forundt Laurids Pedersens kone en fin klædes kjole med fin sort baj under for 10 skæpper rug, hvis værdi var 3 dlr. 3 mark, skønt kjolen havde kostet 15 dlr. Til gengæld fremførte Laurids Pedersen også krav på sin husbond. Begge parter tilbød ed på ikke at være den anden noget

skyldig, hvilket herredsfogden naturligvis afslog, hvorefter han frifandt parterne for hinandens tiltale. —

Noget vanskeligere var det for de fjerntboende husbønder at få deres fæstebønder til at betale. Borgmester Chr. Spormand på Christianshavn var blevet ejer af 3 gårde i Drostrup, naturligvis ikke godvilligt, men havde måttet tage godset i udlæg. Han overdrog sognets præst, hr. Gregers i Vejen, at varetage sine interesser, hvilket hverv bragte præsten til at optræde i rollen som ridefoged. Den ene af Drostrupgårdene, fra gammel tid kaldt Giødesgaard, senere Vigaard, var øde. For i det mindste at få de på gården hvilende kgl. skatter ind havde hr. Gregers i 1670 overladt Hans Nielsen i Drostrup gården mod at svare skatten, senere havde Mads Nielsen, en broder til H. Nielsen, antaget gården og haft den et par år. Derefter havde hr. Anders Steffensen, som altså havde overtaget tilsynet, forbudt ham at befatte sig med gården. Så flyttede Mads Nielsen til Bække og fæstede en gård, tilhørende J. Skeel Due på Sønderskov. En del af den øde gårds jord i Drostrup var tilsået af Mads Nielsen, hvilket Hans Nielsen i høsten 1683 ville drage sig til nytte, men 15. september d. a. forbød hr. Anders ham at tage kornet. Præsten påstod, at Mads Nielsen aldrig havde fået fæstebrev. Nu kunne husbonden derfor — uden smålige moralske hensyn — tage en gevinst hjem.

23. april 1685 kom to stævningmænd til Gravers Jepsen, som opholdt sig i Nyby, hos Peder Folding, der havde et boel. De krævede en hest, en hoppe og en vogn samt noget korn på J. Skeel Dues vegne, idet Gravers Jepsen var rømt fra Sønderskov gods, hvorfra han havde medtaget de nævnte ting. Nærmere oplysning savnes, men det er tvivlsomt, om tingene kom tilbage.

25. maj 1688 begærede Maren Hansdatter i Nyby at blive løst fra fæstet af $\frac{1}{4}$ gård i byen, som hendes afdøde mand Hans Graversen kort før sin død havde antaget, men ikke beboet. Hun blev fri for fæsteforpligtelsen, idet den tidligere fæster gerne ville have gården igen.

Efter at Juel Hansen i Gammelby var død 1695, og hans hustru var død omtrent samtidig, skulle der holdes skifte. Der var her tale om et af sognets mest velstillede hjem på den tid, og der opstod ved denne lejlighed et spørgsmål af særlig interesse, nemlig om gårdens bygninger tilhørte husbonden eller fæsteren. Der var i et sådant tilfælde, hvor ingen af parterne kunne fremlægge noget skriftligt bevis, kun én vej, nemlig at få et tingsvidne herom. 30. maj 1696 blev der på herredstinget udvalgt en mand af hvert sogn i Gørding-Malt herreder »at forklare, hvad rettighed enhver bonde i herrederne fra gammel minde nydt og haft haver hus og bygning angående. Hvem samme på alle skifter og i andre måder havde været og er tilhørende«. Fra Læborg sogn valgtes Thomas Thomsen den ældre i Gammelby.

Gårdens ejer, proviantforvalter Math. Lime i Fredericia, havde ved

Gl. daglejerhus i Gammelby.

skiftet ville lade »sætte bygfæld« på gården, dvs. lade forefundne mangler og brøstfældigheder på bygningerne vurdere, hvilken sum arvingerne skulle betale ejeren. Det kan her tilføjes, at denne fremgangsmåde, som forudsatte, at husbonden ejede bygningerne, var almindelig i andre egne af Jylland.⁵⁾ Af de valgte vidner var Peder Vognsen Selgensen, Brørupgaard, der havde været i herredet i 33 år, deraf som egen mand i 24 år, Niels Christensen i Surhave, der var 70 år og født i herredet, Jørgen Jensen i Tuesbøl mindedes 50 år, Jep Andersen af Hulkjær, født på stedet, mindedes ligeledes 50 år, Peder Munk i Surhave havde været i herredet i 33 år og tilsvarende ærværdige vidner fra de øvrige sogne. Alle kunne som Peder V. Selgensen, der havde været med til mange skifter som husbondens fuldmægtig, desuden undertiden som sættefoged, bekræfte, at »ved skifterne her i herredet aldrig var forholden anderledes med huse og bygninger, end de jo lige(som) andet løsøre er vurderet til bondens middel og behold (altså tilhørende ham) og hvor gæld til husbonden været havde, er huse og bygninger samt sæden i marken ham efter vurdering bleven tillagt«. ⁶⁾ Dette eksempel viser, at husbonden ved en velhavende fæstebondes død stod rede til at tage sit tilgodehavende til sidste skilling, men at han på den anden side ikke kunne gå bondens ret for nær.

1718 havde Ebbe Lauridsen og sønnen Niels Ebbesen fæstet Kjeldbjerg af Peder Tonboe på Hundsbæk, og i fæstebrevet stod, at fæsterne havde betalt gårdens bygninger, hvilket skulle komme dem eller deres arvinger til bedste. 1722 havde Mads Termansen på Nielsbygaard købt Kjeldbjerg, og derfor måtte der nu udstedes et nyt fæstebrev. Heri bemærkedes, at fæsterne skulle holde gårdens bygninger i forsvarlig stand. Dette ville Ebbe Lauridsen og søn ikke tage for godt, hvorfor de indstævnedes

både den gamle og den nye husbond, idet sagen herefter måtte blive et mellemværende mellem disse. Der blev dømt i sagen 22. april 1723, men nogen enighed var ikke dermed opnået, og endnu 1730 krævede Mads Termansen erstatning af Peder Tonboe for bygningerne på Kjeldbjerg.

Landmilitisen, der blev oprettet 1701 og skulle bestå af mandskab udskrevet blandt landbefolkningen, kom til at berøre mange unge bonde-sønners tilværelse. Der skulle stilles en mand af hver 20 tdr. hartkorn, hvilket udgjorde et læg. Det blev den enkelte godsejers sag at fremskaffe de karle, der krævedes af hans hartkorn, og dermed fik bønderne pålagt en byrde, som naturligvis ikke ramte alle, men var egnet til at skabe en stemning af utryghed. At blive taget til militsen medførte foreløbig, at man hver søndag efter gudstjenesten skulle deltage i en eksercits, der foregik »på kirkegården eller på et andet bekvemt sted i nærheden«.7) Til daglig kunne karlen passe sit arbejde. Men det måtte jo forudses, at man en skønne dag skulle drage i felten. Tjenestetiden i landmilitsen var 6 år, og ordningen forudsatte, at den indrullerede i den tid forblev i det sogn, hvortil han hørte. Kun hvis husbonden ville give ham *fripas*, kunne han rejse, men dette skete sjældent, idet husbonden da måtte stille en anden i stedet.

5. maj 1718 havde Peder Tonboe på Hundsbæk ladet Ebbe Lauridsen på Kjeldbjerg indstævne, da han havde ladet sønnen Niels Ebbesen tage tjeneste på Endrupholm. Peder Tonboe forlangte, at den unge mand skulle forblive på stavnen. Det blev oplyst, at moderen havde sagt, de var nødt til at få ham af vejen, da Peder Tonboe ville have ham til soldat. Sagen angik også Steffen Nielsen på Endrupholm, som havde taget Niels Ebbesen i sin tjeneste. Det kunne dog fastslås, at Niels Ebbesen lovligt havde opsagt sin tjeneste hos faderen, inden han tog til Endrupholm, og Peder Tonboe »havde ingen ret til Niels Ebbesen«, men måtte betale 6 rdl. i sagsomkostninger.

En del rømninger, som omtales andetsteds, i landmilitsens tid, især af unge mænd, skyldes uden tvivl også frygten for »soldateri«.

Også efter landmilitsens ophævelse 1730 påhvilede det godsejerne at skaffe det nødvendige antal landsoldater til forsvaret, og da der samtidig viste sig en vis knaphed på arbejdskraft til godserne, blev 1733 stavnsbåndet indført. Efter stadig skærpede bestemmelser blev det tilsidst næsten umuligt for en bonde at slippe bort fra sin fødestavn. En mulighed var der dog — hvis han ville købe et *fripas* hos husbonden.

Peder Pedersen, der var født på Ribe hospitals gods i Drostrup, søgte 1774 om *fripas* fra stavnen, idet han forgæves havde søgt at få et sted i fæste på hospitalets gods. Han var nu 40 år, ikke stærk af helbred, men håbede, at han på »et fremmed sted kunne slippe til brød«. Han tilbød 10 rdl. for passet, eller lidt mere. Hospitalsforstanderen fandt, at ansøgeren, som dog ej kunne blive soldat, skulle have passet, men det skulle koste 16 rdl.⁸⁾

Det fremgår af foranstående tingsvidne, at en gårds besætning i almindelighed tilhørte fæsteren, men herfra måtte naturligvis regnes husdyr, som husbonden af hensyn til gårdens drift havde måttet levere. På mange af sognets gårde, i særdeleshed de forsømte, måtte husbonden for at få en fæster gøre en sådan investering, så gårdens besætning dels ejedes af fæsteren, dels af husbonden. Dette stod naturligvis skrevet i restancelisten, og så længe alt gik i en rolig gænge, fik bonden lov at beholde de udleverede husdyr. Men det skete jo, at en fæstebonde en skønne dag eller nat rømte fra gården og medtog *hele* besætningen.

Således blev Kjeld Christensen, der 1699 rømte fra 1/2 gård i Nyby, beskyldt for at have taget mere med fra gården end han ejede. 1. juni 1699 blev han dømt til igen at indføre alt, hvad han havde taget fra gården, for derefter at indfri sine forpligtelser over for husbonden og siden lovligt at skilles fra gården. Selv angav Kjeld Christensen, at han flyttede på grund af alder og skrøbelighed. Han tog til Bække, hvorfra han var kommet. Man vil betvivle, at han leverede noget tilbage. Han blev vel dømt som rømningsmand, hvilket var det eneste, husbonden kunne opnå i et sådant tilfælde, men denne dom har Kjeld Christensen nok taget sig let.

Christen Frandsen, der sammen med broderen Morten Frandsen havde haft Kjeldbjerg i nogle år, rømte 1701. Husbonden Niels Nielsen på Endrupholm lod ham dømme som rømningsmand, idet hans skyld til husbonden opgjordes til 27 rdl. Efter loven kunne den, der husede en rømningsmand, drages til ansvar, men det synes ikke i Malt herred at være praktiseret helt så strengt. Kort efter rømte også Morten Frandsen, han tog ophold i Lindknud og synes ikke at have været særlig bange for husbondens efterstræbelser. Var en rømt bonde først velbeholden uden for husbondens stav, dvs. det ham tilhørende gods, ville han jo i regelen befinde sig på en anden godsejers stav, og her fandtes måske en ledig gård, som ved denne lejlighed kunne blive besat. Der anes undertiden bag sådanne rømningsager en svigtende solidaritet godsejerne imellem; en bonde mere på godset var et aktiv, man regnede med.

— — —

Af de ikke så få sager angående husbond og fæster, som træffes i tingbogen, og hvoraf enkelte er omtalt under gårdshistorien, fremgår det som hovedindtryk, at sognets bønder i tiden 1660—1720 i stort omfang undlod at betale deres landgilde, ligesom husbonden i mange tilfælde måtte yde lån. Tiderne var vanskelige, men i kampen for at holde sognets gårde på fode kan man ikke overse den indsats, husbonden i mange tilfælde gjorde. Om fæstebondens daglige indsats for at holde armoden fra døren vides ikke meget. Nogle var selvfølgelig mere driftige end andre, men det betød næppe, at man brød ud af den almindelige ensartethed, som kendetegnede den tids bondesamfund. Lidt overraskende kan det virke,

når man ser en mand i byen på husbondens vegne indstævne sine naboer, ofte i en restancesag.

Der er ikke for sognets vedkommende fundet tilfælde, hvor en fæstebonde trods nok så ynkværdige klager har fået nogen eftergivelse af skyld til husbonden fastslået i tingbogen. Dette ville naturligvis også være en farlig vej at betræde. Alt i alt tegner ovennævnte tidsrum sig her, ligesom det jo kendes andetsteds fra, som en streng og hård tid, med mennesker, præget af disse barske livsbetingelser.

Efter mange års nogenlunde fuldstændige frihed for hoveri blev dette problem igen aktuelt for sognets bønder, da Hundsbæk genopstod som herregård. 1730 skulle af gården Nørregaard i Nyby ydes følgende årligt hoveri til Hundsbæk: 1 dag pløjen i rugsæden, 1 dag møgagen, 1 dag høslet og høet at hjembjerger til Hundsbæk, 1 dag kornhøst, 1 dag hjemagning af korn. Ligeledes skulle bonden være behjælpelig med at køre sajer (lyngtørv) i folden, velsagtens en fåre- eller svinfold, hvor sajerne kunne blandes med gødningen. Endelig skulle der køres 1 ægt til Ribe eller tilsvarende vejlængde. Dette hoveri kunne vel ikke være nogen væsentlig hindring for en forsvarlig pasning af fæstebondens egen bedrift.

— — —

13. juli 1702 havde herredsfogden indstævnet Laurids Pedersen i Drostrup, anklaget for »at I skal med eders hustrus ligbegængelse ikke udi én, men mange poster groveligen handlet imod den allernådigst udgangne forordning om begravelser. 1) Brugt en egetræskiste. 2) En himmel af lærred over kisten med 5 duske sort taftes bånd, nemlig en i hvert hjørne og en imidten. 3) Havde mange flere folk foruden hans og sal. hustrus pårørende til ligfølge, end forordningen tillader. 4) Trakterede dem alle, før liget blev udbåret, med øl, brændevin, ost og kage. 5) Efter at de kom af kirken trakteret dem, som fulgte med ham hjem, med mange retter mad, øl og brændevin, og var der to lange borde fulde.« Laurids Pedersen var mødt i retten og nægtede intet heraf. Han har rimeligvis betalt sin bøde som et uundgåeligt efterspil efter et begravelsesgilde, der trods alt blev, som han ville have det.⁹⁾

Jep Nielsen og hustru i Drostrup var 26. november 1716 indstævnet for ved et barns døb i Læborg kirke at have overtrådt forordningen. »Ikke alene med mange utilladelige faddere og faddergavers antagelse, men endog følgeskab med eders hustru, som da holdt kirkegang.« Madam Tonboe på Hundsbæk havde båret barnet, hendes søster medfulgte, mens højagtbare Knud Hansen Buch, møller i Vejen mølle, holdt barnet over dåben. Efter de indstævnedes antal synes dette barselgilde i Drostrup at have været ganske honnet. Det nyttede sikkert ikke, at Jep Nielsen i retten af sin sagfører omtaltes som »den fattige bonde, som så godt som nylig til Læborg sogn er ankommen«. Manden var dog født i Drostrup og tilhørte en udbredt slægt.

Ved sommertid 1678 var der gilde i Gjerndrup, idet Søren Christensen holdt fæstensøl med Berette Hansdatter. Under festen kom Jens Nielsen Munk fra Nyby ind i gården med en ladt bøsse, som han afskød, hvorefter han gik ind til gildesgæsterne. Kort efter mørknedes vinduerne af en tæt røg. Bøsseskuddet havde antændt taget. Hele gården brændte. — Hverken Jens N. Munk eller hans fader Niels Munk i Nyby havde været blandt de indbudne gæster.

Alle Nyby mænd med deres hustruer var 8. september 1687 indstævnet af ridefogden på Sønderskov, Niels Rasmussen. Kort forinden havde Nyby kvæghjord været inde på Hundsbæk grund »på begge sider af Vibæk eller Hougaard's bæk, var engen afædt og nedtrådt, så kun en ringe del af samme eng dette år kunne høstes«. Hans Sørensen Fyn og Peder Olesen i Nordenskov forklarede, at de havde set Nyby fæhjord på Hundsbæk mark og eng. De ville da drive hjorden ad Skotvejen til Hulvad, så den kunne blive overgivet til husbondens tjenere. Såvel Hundsbæk med Nordenskov samt Hulvad tilhørte Jørgen Skeel Due på Sønderskov. Meningen var, at Nyby folk senere skulle betale for at få deres optagne kvæg fri. Det gik dog anderledes. En af Nybymændene, Ole Olesen Unger, kom til og ville have sine køer, hvilket de nægtede. Så gik han hen og lagde sig ned på Skotvejen, snart efter kom flere af Nyby mænd til, de lagde sig ligeledes ned på vejen og rakte deres kæppe i vejret, så hjorden ikke kunne komme forbi. Så kom Nyby koner og bemægtigede sig hjorden, som de drev til Nyby. De to Nordenskovmænd beklagede sig over at have mistet indtægtspengene for hjorden.

1689 havde Gammelby mænd indstævnet Juel Hansen, også gårdmand i byen. De beskyldte ham for, at han i mange år havde holdt omtrent lige så mange kreaturer på græs som alle de øvrige 5 tilsammen, skønt gårdene havde lige mange agre, og de havde måttet leje græsning på de omliggende marker. I udgiften hertil havde Juel Hansen ikke villet deltage, og ligeledes havde han afslået at betale til byhyrden efter sit kvægs antal »det var ham for tungt, da han havde så meget«. For at få en retfærdig afgørelse i denne sag, blev Gammelby mark synet og vurderet af 4 mænd fra andre sogne. Man fandt, at der på bymarken i de sletteste græsningsår højst kunne græsse 36 bæster, hopper og heste, 60 køer og andet fæ, 24 spæde kalve, tillagt vinteren forud, samt 120 stk. fårehøveder — »alt udi hegnstid«, dvs. fra om foråret til høsten var forbi. Det oplystes, at Juel Hansen foruden sin hele gård, han havde i fæste, yderligere havde antaget en halv øde gård. Han havde 31 fæhøveder foruden kalve og henved 84 gamle får, som havde deres lam med i hjorden. Nu krævede man, at Juel Hansen skulle indskrænke sit kvæghold til 6 bæster, 10 nød og 20 får »eller som en voldsmand at stå til rette«. Juel Hansen havde intet hertil at svare »men taug dermed stille og svarede intet«.

1678 havde hyrden i Drostrup, en dreng, bortfæstet sig til Peder Munk i Surhave. Drostrupmændene nægtede at lade ham slippe af tjenesten, og først efter rettens kendelse måtte de bøje sig, hvilket kostede dem 4 rdl. i omkostninger. 1690 havde Nyby hjorddreng fået nogle slag af en kæp af et par af byens drenge, hvilket også førte til en retssag.

10. juni 1697 havde Poul Olesen og Hans Fyn, begge fra Nordenskov, der jo lå til Hundsbæk hovedgård, indstævnet samtlige Gammelbymænd, der skulle fremvise deres adkomst til tørvegravning på Hundsbæk grund eller i Læborg krat samt på Stagelund mark. Gammelbymændene påstod, at de fra arilds tid havde gravet tørv på disse steder. For øvrigt mente de, at Hundsbæk ejere selv måtte gøre indsigelse. Stævningen blev af herredsfogden kendt ugyldig, sikkert fordi de to mænd savnede beføjelse.

Kort før jul 1680 kom de to Nordenskovmænd Hans Sørensen Fyn og Poul Olesen samt Anders Jensen i Nyby en aften ind til Hans Christensen, Nyby, hvor de spurgte, om han var hjemme. Hans kone svarede, at han var gået i seng; det var »ud på natten, klokken mellem 8 og 9 aften«. Derefter spurgte de, om de havde noget brændevin i huset, som de kunne få. Konen svarede nej, de havde ingen brændevin at sælge. Det kunne de ikke forstå, da »det kun var stakket siden, de havde brændt«. Hertil bemærkede hun, at den brændevin, de havde brændt, ikke var til andre, men noget de selv ville have i julen. Efter megen snak flyede hun dem dog for 2 skilling. Da de ville betale, sagde hun, at det gik ikke så hårdt til med betalingen, hvorefter de fik for endnu 2 skilling. Da dette var fortæret, ville de have for endnu 2 skilling »men imidlertid de drak deraf, råbte de på mig«, melder Hans Christensen i et skriftligt indlæg, »som jeg lå i min seng og sov, at jeg skulle drikke med dem, og jeg måtte endelig ligge på min seng og drikke med dem. Da imidlertid, som de havde fået det sidste (brændevin) på hånden, da stod Hans Fyn og Poul Olesen op og yppede en trætte mellem hverandre, og Hans Fyn havde da en kniv i sin hånd. Da sagde jeg, som lå i min seng, at de skulle forliges med hverandre. Da svarede Hans Fyn, hvad det kom mig ved, hvortil jeg svarede, at jeg ville ikke, at der skulle ske nogen ulykke i mit hus; thi de stod begge lige for sengen for mig, da var det ligesom de ville have taget fat på hinanden igen. Da jeg det fornam, rejste jeg mig op af min seng og ville have skilt dem ad. Men jeg var næppelig kommen af sengen, førend de slukte lyset ud og greb fat i mit hår og stødte mig mod bænke og skive. Så tændte min kone imidlertid lyset igen, da slog de til hende og lyset, at det gik ud igen og udi 3 stykker. Da fik de mig udi midlertid neder over en skive (bord) og ned på en liden seng oven på en af mine fattige små børn ved navn Gregers, så barnet var nær kvalt. Da bad jeg og min kone for Guds skyld og for Jesu Christi navns skyld, at de skulle lade mig komme op og ikke

myrde både mig og barnet, og min kone stod med grædendes tårer og bad dem; da slap de mig for hendes vemodige tårers skyld. Så hjalp Gud mig, at jeg kom ud af døren med mine blotte og bare fødder udi sne og frost med mine underbukser på og råbte, at min nabo skulle komme og frelse mig. Imidlertid løb de fra deres hatte og en handske.« Da Hans Christensens naboer kom til, så de, at der var spildt brændevin på gulvet og det brudte lys i tre stykker.

Bag denne uforskammede optræden lå, som det fremgik af sagens behandling ved tinget, en vis motivering. Nogen tid forinden var Niels Munk i Nyby kommet ridende til Nordenskov; han »truede dem« og sagde, at de skulle have 15 ryttere samme nat i kvarter. En af rytterne var med, og da han fik forevist Hans Fyns stald og husværelse, sagde han til Niels Munk, at hvis dette var det bedste kvarter i Nordenskov »da var de andre skarn«. Hertil svarede Niels Munk, at når de kom ud på vejen, ville han give ham bedre underretning herom. Senere kom der 11 ryttere foruden kvinder og børn samt 10 heste, som de måtte give kvarter. Hans Fyn havde spurgt Niels Munk, hvem der havde beordret ham til at »sætte rytterne på dem«, hvortil han havde svaret, at han i dag selv var kvartermester. — Når det kom til at gå ud over Hans Christensen, skyldtes dette rimeligvis, at han havde vidnet til fordel for Niels Munk, da indkvarteringssagen blev behandlet i retten.

»Nu slår Jep vist Knud ihjell!« Således havde den 15-årige Søren Jepsen i Drostrup søndag den 1. september 1715 meddelt sin mor, Jep Christensen Nymands hustru, Anna Pedersdatter, at der var noget usædvanligt på færde i nabolaget. Slagsmålets hovedpersoner var Jep Nielsen Søndergaard og Knud Pedersen Kjems; sidstnævnte havde denne septembersøndag indtaget i hus 2 af Jeps køer, som gik og åd af hans boghvede. Da Knud P. Kjems kort efter mødte Jep N. Søndergaard på vejen, som gik gennem hans toft, kom de i slagsmål, og Jep slog sin modstander til jorden med en tøjrekølle. Herved blev det dog ikke, idet Knud, som lå på jorden, mens den anden holdt ham i håret, fik ret læstelige klø af tøjrekøllen. Endelig kom da ovennævnte Søren Jepsen og Anna Pedersdatter til. »Du skulle dog skamme dig, Jep, det er ikke et bæst, men et menneske, du slår på . . . !« Da gik Jep fra Knud Kjems, som derefter sendte bud efter Jep C. Nymand og Niels Hansen, der skulle syne ham. En sådan forretning, hvorved den forulempedes skrammer og skader blev fastslået, kunne senere fremlægges i retten, hvis det kom så vidt. Det skete i dette tilfælde, men det ser ud til at de to Drostrupmænd har ladet sig forlige, inden der blev dømt i sagen.

Sådanne sammenstød mellem folk, der følte deres ejendom og ret gået for nær, var naturligvis lige så almindelige i dette sogn som i de fleste sogne på den tid. Også bortset fra slagsmål, som brændevinen var den væsentligste årsag til, var der efter tidens opfattelse næppe noget

ærerørigt i, at et par ellers hæderlige mænd kom op at slås. Måske kan der ses en vis reaktion mod bondens trods alt noget nedkuede livsform i dette, at han uhæmmet lod en situation tilspidse sig, indtil han, passende ophidset, kunne slå en næve i modpartens lange hår, der såre ofte måtte tjene som det første angrebspunkt.

Om man i Nyby var værre til at slås end andre steder i sognet, lades usagt, men det står derimod klart, at man fra denne by bragte de fleste sager for retten. I flere af disse affærer møder man navnet Niels Munk, der ca. 25 år, indtil 1687, boede i Nyby. En dag stod Anders Christensen og Thomas Iversen og gravede nogle sajer, græstørv, i Nyby forte, imidlertid kom Niels Munk gående ad Nyby gade norden af byen mod en mark, hvor hans sønner og folk gik og skar byg. Da Anders Christensen og Thomas Iversen så ham, løb de med deres tørvespader i hænderne hen og sankede en del sten, derefter søgte de Niels Munk, den ene foran, den anden bagved ham »slog ham skammelige sten og gjorde ham stor overlast, uanset han holdt sig tilbage og ville været dem kvit. Da Niels Munks sønner så dette, lagde de deres segler og løb hen for at hjælpe deres fader. Derefter løb Anders Christensen og Thomas Iversen ind i førstnævntes gård.« Denne enkelte episode, fremstillet af Niels Munks vidner og til hans fordel, tilslutter sig en række af tvistigheder, som viser, at forholdene i byen på den tid ikke kan have været hyggelige. Det blev ikke bedre, efter at Niels Munk giftede sig anden gang med Maren Christensdatter, der medbragte et par sønner, Christen og Peder, som straks gjorde sig bemærket i byen ved »ublu æreskænden og trusler«, bankede byens hyrdedreng så grundigt, at de nær havde taget livet af ham, men især kom de i klammeri med Anders Jensen Kræmmer, om hvem de havde sagt, at han havde mistet det ene øre for »skjælmeri«, nu kunne han miste det andet, fordi han havde slået deres eng for nær (til skellet). De ville slå ham ned på stedet »den katkilling«. Anders Jensen Kræmmer skrev en klage til herredsfogden, hvori han krævede de to karle straffede og fjernet fra byen, i modsat fald ville han være nødt til at gå fra sin gård. Der blev afhørt vidner, og Ole Olesen Unger fra Nyby forklarede, at han en nat var blevet hentet, fordi Christen havde slået sin moder og »hende hårdeligen tribuleret«. Selv Niels Munk, der ellers havde været med til en del hårdhed, måtte tilsyneladende give op og flyttede inden sin død til Ø. Lindet.

Ovennævnte Ole Olesen Unger, der kom til Nyby i 1680erne og blev gift med en pige fra byen, var en ret ejendommelig skikkelse i dette samfund. Hvor han kom fra vides ikke,¹⁰⁾ men han var lovkyndig og ses ret hurtigt at være blevet brugt som sagfører. Ikke blot egnens folk benyttede ham, men også biskoppen i Ribe lod sig en enkelt gang repræsentere ved ham i retten. Det kan ikke overraske, at en sådan bondeprokurator efterhånden fik uvenner. Engang da Jens Glarmester i Nyby

bød ham komme ud af sit hus for at slås, afslog Ole O. Unger opfordringen med en bemærkning om, at »loven er alt for streng, at jeg turde slås med dig. Så vendte Jens Glarmester sig og klappede på sin rumpe ad O. O. Unger.« 20. februar 1689 var han med Anders Jensen Kræmmer i Sønderskov mølle for at få korn malet samt noget smedearbejde lavet. Senere sad de i et lidet kammer sammen med mølleren Niels Hansen, der var svoger til A. J. Kræmmer, men de var blevet uvenner i en arvesag. Da A. J. Kræmmer ville gå udenfor, fulgte Niels Hansen med, men bad O. O. Unger blive siddende. Da mølleren lidt efter kom tilbage, slog han døren i lås efter sig, hvorefter han fremtog et stykke træ, der kunne ligne et økseskaft. Han gik straks til angreb på O. O. Unger, der bl. a. fik en finger brækket. »Det skal du have til skriverpenge, jeg skal lære dig at skrive indlæg for kræmmeren!« Endelig slap O. O. Unger ud og ville skynde sig bort med heste og vogn og det maledede korn. Men næppe var han kommet over møllebroen, før han blev indhentet af mølleren med flere mænd. De greb ham i håret og trak ham af vognen, hvorefter han fik »utallige slag af træer og stager«. Derefter kastede de ham op i vognen, »såsom jeg ikke selv, hvor hårdt jeg var tribuleret, var det mægtig«. Han mente at have fået over hundrede slag og forventede, i retten, at blive vanfør for livstid. Herredsfogden afviste sagen, fordi der ikke var vidner. 1705 rømte O. O. Unger fra Nyby, hvor han havde haft ¼ gård samt et boel i fæste.

Smugleriet over Kongeåen var i tidligere tider en særdeles almindelig natlig beskæftigelse for egnens folk, også for beboerne i Læborg sogn. I store træk gik det ud på at føre stude og andet kvæg sydpå samt at indføre kramvarer, brændevin o. a. sydfra uden at betale told heraf. Told og toldgrænser og forbrydelsen ved at overtræde lovbestemmelser herom har aldrig kunnet anerkendes i folks almindelige retsbevidsthed, og hertil kom, at smugleriet foruden det spændende herved i heldigt fald var en ret indbringende forretning.

I smuglerhistorierne fra sognet møder vi atter navnet Niels Munk i Nyby. 6. juli 1685 blev der efter ordre fra amtmanden foretaget en registrering i hans gård, og det viste sig, at en del effekter forinden var fjernet fra gården. Så vidt det fremgår, var Niels Munk beskyldt for at have drevet forprang, altså smugleri, bl. a. med heste. Han handlede også med huder, hvoraf 28 stykker aftenen før registreringen var ført til Gammelby. Niels Munk var arresteret, da registreringen fandt sted.

Man tør gå ud fra, at en stor part af sognets mænd gennem en lang række år mere eller mindre direkte har været indblandet i smugleri. Beretningerne herom har været talrige og yndet underholdningsstof; her skal dog kun nævnes som et enkelt eksempel på, at smuglererhvervet kunne være farligt, et notat fra kirkebogen: »15. februar 1777 begravedes

Frederik Johansen af Drostrup, som i sin alders 42. år ved en ulykkelig hændelse druknede i Kongeåen, da han om aftenen i en tyk mørke ville gå over en ålegård noget vesten for Skodborghus.«

Det er sjældent, man møder vidnesbyrd om, at bønderne ejede kontante penge. I almindelighed stod man sig bedst ved at holde skillingerne godt gemt på kistebunden, men det skete dog, at der kunne fremkomme en sag, som drejede sig om folk med penge på lommen. Således havde Anders Jensen Kræmmer i Nyby i 1697 set sig nødsaget til at indstævne sin søster Mette Jensdatter og hendes daværende mand Jørgen Frederiksen i Egeris ved Sønderkov mølle »angående deres ublu bedrageri og falske betaling med 7 stykker tins indforsegling i stedet for 6 rdl. 4 mark«. Det må straks bemærkes, at forholdet mellem A. J. Kræmmer og familien ikke var særlig godt, og han havde fået svogeren dømt til at betale sig 10 sldr. Da han søgte udlæg for pengene, fik han anvist en beslagen vogn, vurderet for 12 sldr. Bagefter blev han dog enig med søsteren om, at han skulle have de 10 sldr. kontant, imod at han selv skulle betale udgifterne til fogden og vurderingsmændene. Den følgende søndag kom Jørgen Frederiksen til Nyby og tilbød som betaling en gæld på 10 sldr., som Jens Skammelsen der i byen var Jørgen Frederiksen skyldig. Dette tilbud kunne A. J. Kræmmer imidlertid ikke tage imod, og næste lørdag tog han til Egeris, hvor han fik udbetalt 6 rdl. i speciestykker og de 4 mark »udi 1 crone«. Lidt efter sagde Jørgen Frederiksen, om de ikke kunne få pengene omvekslede med andre, så de kunne få de samme hele pengestykker igen, og svogeren mente, at de nok kunne få pengene vekslet hos Oluf Mortensen i Eskelund. Derpå betroede A. J. Kræmmer sin svoger at indpakke de 6 rdl. 4 mark i et stykke papir, som blev forseglet. Hans søster Mette sagde, at papiret kunne stødes i stykker, hun ville fly en æske til at have pengene i, og nu pakkede hun, så vidt han havde kunnet se, pengene i æsken og svøbte så papir uden om og forseglede den. Derefter fik han æsken og gik til Eskelund og bad Oluf Mortensen, om han ham »på de 6 rdl. 4 mark ville forstrække«. Forinden ville de dog se pengene i æsken, og da A. J. Kræmmer ville fremvise pengestykkerne, fandt han i stedet 7 stykker tin, som han fremlagde i retten. A. J. Kræmmer aflagde sin helligånd's ed på, at han havde talt sandhed, og på papiret sås resterne af lakseglet med bogstaver J. F. —

Ved nytårstid 1705 fremkom Jens Thomsen af Gammelby for retten. idet han havde ladet Peder Pedersen Skomager i Eskelund indstævne samt dennes hustru og 2 drenge. Det drejede sig om 6 sldr., der var bortkommet for Jens Thomsen i P. P. Skomagere værkstedstue. Anders Jensen Kræmmer vidnede, at helligtrekonger aften kom Jens Thomsen ridende i hans gård og beklagede sig, at der var blevet 6 sldr. borte for ham. Pengene, der var i et kræmmerhus, var bortkommet i Peder Skomagere hus i Eskelund. Der blev herefter sendt et par mænd til Eske-

lund for at spørge efter pengene, men uden resultat. Der var nemlig blevet fejlet i stuen, hvor Jens Thomsen havde siddet. — Kræmmerhuset var faldet ud af hans bukser ved splitten. —

1663 blev der stjålet 2 brune hopper hos Thue Laursen i Drostrup. Tyven var Peder Brun, som bekendte tyveriet, hvorefter herredsfogden dømte ham »udi mestermandens hænder til galge og gren«, og Thue Laursen fik sine hopper igen.

Tyve tåltes ikke i det gamle bondesamfund. På dette punkt var retsbevidstheden klar og konsekvent. Og man må med en vis respekt notere, at der skulle gå næsten 150 år, inden der igen kom en tyverisag fra sognet for herredstinget. Herudfra tør naturligvis ikke sluttes, at der overhovedet ikke blev stjålet noget i dette tidsrum, eller at de hundreder af mennesker, som i disse mange år passerer gennem sognets historie har været lutter engle. Netop den hårde straf har rimeligvis medført, at mange tilfælde af tyveri er blevet afgjort uden rettergang.

25. november 1808, da herredsfoged Hermansen fra Ribe kom kørende ad vejen fra Hundsbæk mod Læborg, hvor han skulle holde et skifte på Drostrup mark, kom Margrethe Nielsdatter, g. m. Hans Skomager i Stenbækhus, til ham og meddelte, at mandag morgen den 14. november havde hun opdaget, at hun var blevet frastjålet 3 bistader med honning, som stod i hendes kålhav nord for huset samt et får omtrent 3 år gammelt. Dette var sammen med 5 andre får om aftenen blevet indelukket i fårestien, hvis dør havde været lukket med en krampe. Herredsfogden bestemte, at der samme eftermiddag skulle afholdes forhør i Læborghus med Mads Skov i Gammelby og Christen Laursen i Nyby som vidner. Maren Nielsdatter forklarede, at hun forgæves havde spurgt sine naboer, om de vidste noget om det forsvundne. Et par dage efter kom en dreng fra Ø. Gesten og spurgte efter en stud, der var løbet bort. Han fandt da på maler (og skoleholder) Andreas Bruuns mark vesten for Læborg en sort gryde med noget kød i nedgravet på marken. Over gryden lå en blå uldklud, tildækket med en græstørv. Senere fandtes sammesteds 2 pletter nedgravet i jorden, indeholdende honning, den ene plette var tildækket med en tintallerken, hvorpå fandtes adskillige slags malefarver. Der blev herefter foretaget en undersøgelse af sognefogdens søn i Drostrup, Jacob Hansen, samt Frands Andersen og Anders Johnsen, først hos Hans Hansen ved Læborg kirke, derefter hos Andreas Bruun, hvor man fandt et stykke talg med voks indeni samt 2 solde, hvorigennem var siet honning. Herefter blev der af en stor del af sognemændene sat vagt ved såvel Andreas Bruuns og hans nabo Jens Terps huse. Herredsfogden spurgte Margrethe Nielsdatter, hvorfor hun ikke straks havde meldt tyveriet til ham. Hun svarede, at hun vidste, han ville komme til sognet en af de første dage i forannævnte anledning, og han næppe ville kunnet komme før, selv om hun havde meldt tyveriet.

Herpå fremstilledes Andr. Bruuns datter, Mette Marie, 42 år, født i Gammelby, g. m. Christen Hansen, på spørgsmålet, om hun vidste noget om tyveriet, svarede hun med vemod og grædende tårer, at hun, hendes mand og Jens Terp havde begået tyveriet. Fåret havde hun selv taget ved midnatstid af Margrethe Nielsdatters fåresti, mens hendes mand havde hjulpet at slagte det, samt salte kødet og gravet det ned på marken. Hendes fader var vidende om tyveriet, men havde ikke taget del deri. Dog havde han fyret under kedlen, hvori honningkagerne blev smeltet.

Under forhøret kom just hendes mand, der tjente i Nr. Stenderup, hjem. Han kom straks i forhør og tilstod. Jens Terp havde været med ved tyveriet af bistaderne. Hans hustru var medvidende, men havde ikke deltaget. Da Mette Marie Andreasdatter ventede sin nedkomst, og faderen var en gammel og svag mand på 75 år, bestemtes, at samtlige implicerede skulle forblive i arrest i deres huse, idet der i arresten i Ribe kun fandtes 2 rum, hvoraf ingen kunne opvarmes.

Ingen af de tiltalte havde tidligere været straffede, dog tilstod Christen Hansen, at han for et par år siden havde taget 2 skæpper boghvede hos Niels Svendens enke i Damsgaard. Det blev opdaget, og han måtte betale det tilbage med 3 skæpper. Iøvrigt var de indhentede skudsmål om de tiltalte ret fordelagtige. Christen Hansen og Jens Terp fik hver 1 år i Viborg tugthus, Mette Marie Andreasdatter 9 måneder, mens Jens Terps hustru, Mette Christensdatter og gamle Andr. Bruun hver fik 2 måneder i tugthuset.¹¹⁾

1834 blev en kone på Nyby mark idømt 15 dages fængsel på vand og brød for at have stjålet og slagtet et vædderlam, tilhørende Niels Mortensen i Nyby. — Fattigdom og sult har utvivlsomt været afgørende motiver for sådanne tyverier. Men selv den hårdeste nød var ingen undskyldning for at stjæle. Selv om straffen var mildnet siden 1663, var samfundets syn på tyveri, især marktyveri, utvivlsomt det samme — tyve kunne ikke tolereres.

En gårds besætning og bohav 1739.

En registrering hos Hans Jepsen i Drostrup, der beboede den gård, som senere kaldes »Vigaard«.

I stuen: Et egebord med skuffe under. En gammel bænkkiste. En åben bæk af fyr, en gl. bøgelænestol, en træstol, en læder taburet, et lidet fyr-hængeskab med lås, 2 gl. stole med simer, en træ taburet. Et saltkar af træ, en flødespand, en gl. messingkedel, en strippe og en liden ørebalje, 2 stenfade, en potte, et liden fyrfad af kobber, en tragt m. v. En gl. salmebog, en »åndelig Bedekjæde« (bønnebog), en egekiste med lås og nøgle, et vognskrin uden låg, et

gl. lyseskrin af fyr. En madkniv, en grydeskrubbe, 1 tablet (amagerhylde), en trætedåse.

En gl. seng med ulden overdyne, en gl. bolsterpude, et gl. senge-dækken, en gl. stribet linned bolsterdyne, 2 blågarnslagener.

I dørsnet: En olmerdugsdyne med blå og hvide striber, en do. underdyne, en bolster hoveddyne, 2 stk. hvide-blå omhæng.

I bryggerset: En gl. egekiste, et gl. ølkar, en gl. halvotting med 2 gjorde, et gl. degnetrug, en soldebund med låg, en gl. kniv, et hakkebrædt, et trug, et sold, et ostekar, et gl. asketrug, en kålkurv, en håndkværn, en øltønde, en slibesten.

I laden: En hakkelseskiste med kniv. En fork.

Videre var der i gården 3 heste, hvoraf den ene »ganske aldrig«, 2 køer, en kvie, 3 får og 2 lam. — 2 gamle vogne, plov, harve og en gl. økse.

Amtsforvalterens fuldmægtig, sr. Niels Barfoed, der foretog ovennævnte registrering, gav udtryk for tvivl om, at Hans Jepsen hermed rigtig havde angivet alt, hvad han ejede. »Siden det foranførte er kuns lidet og derforuden af ganske ringe værd, hvorved man også mærkelig kan erfare, at der i husets indboscab og gårdens besætning mangler en del.« Hans Jepsen tilbød at møde i retten og gøre ed på, at hans angivelse var rigtig.

MØLLER. SMEDE. ANDRE ERHVERV. BRÆNDEVIN

Der kendes fra gammel tid to møller i sognet, og herved forstås vandmøller. Ingen af disse har vel haft større betydning, det har været møller af simpel konstruktion og med ringe vandkraft til rådighed.

I skødet på Hundsbæk 1392 nævnes Drostrup møllested. Formodentlig var møllen på den tid ude af drift, og det kan tænkes, at Vejen mølle havde overtaget opgaven. Hvor den gamle Drostrup mølle har ligget vides ikke, men det ville være mest rimeligt at placere den mellem Gesten ås tilløb og sogneskellet.

Noget klarere fremtræder den anden middelalderlige mølle i historien, ligesom der endnu er bevaret ret tydelige spor af dæmningsanlægget. Møllen lå nord for Hundsbæk gård ved Nyby kirkevej, og den nu såre beskedne bæk (Hunds-bæk) leverede vandkraften. Det var hovedgårdens mølle, og de under gården hørende bønder, i hvert fald i den nærmeste omegn, har fået malet her. Skønt vandkraften næppe nogen sinde kan have været særlig stor, vidner møllestedet den dag i dag om, at her har været gjort en indsats for at udnytte, så vidt overhovedet muligt, de tilstedeværende muligheder. 1392 nævnes møllen ikke, derimod i et skøde 1407.¹⁾ Dens oprettelse synes derfor at kunne henlægges til tiden mellem de nævnte årstal. »Højden af hjulet skal have været omtrent 4½ kvarter fra axlen«. ²⁾ Mølledammen kaldtes Posdam. Iøvrigt omtales møllen som en græsmølle, hvilket hentyder til, at den kun havde tilstrækkelig vandkraft om vinteren, når der kunne stemmes op for vandet uden at skade eng og mark, dvs. fra efteråret til 1. maj. Da møllen og mølledammen hørte under Hundsbæk, er det dog ikke sandsynligt, at den har været underkastet det nævnte forbehold, mens det vel må antages, at mølleriet har været begrænset i sommertiden, når vandet i bækken svandt. *Knebbermølle* blev møllen kaldt af egnens folk, og navnet tyder på, at mølleværket har knebret og klapret, når det var i gang. Efter at have fungeret i ca. 250 år standsede Knebbermølle for bestandig under svenskekrigen 1657–60 og fik hermed fælles skæbne med Hundsbæk. Efter at Palle Christensen var blevet ejer af gården, søgte han om

Gammelby mølle.

tilladelse til at genopbygge møllen under henvisning til, at egnens øvrige møller lå 1–1½ mil derfra, og vejene dertil var onde og besværlige.

Også i et skøde 1714 nævnes »et øde møllested, kaldet Knebberrmølle« som hørende under Hundsbæk. Møllen blev aldrig siden genoprettet. Andre møller, mere begunstigede af naturforholdene og senere støttende sig til privilegier, tog føringen. 1683 lod Kjeldbjerg-folkene deres korn male i Hulkjær mølle, Nyby beboere lod male i Sønderkov mølle,³⁾ mens Gammelby og Drostrup sikkert har benyttet Vejen mølle.

Efter at møllenæringsloven 1862 havde gjort mølleriet til et frit erhverv, byggedes landet over en mængde vindmøller, og denne udvikling nåede naturligvis også Læborg sogn. På Drostrup mark var der en vindmølle, som brændte en stormvejrsnat i 1870erne.⁴⁾ Møllen i Gammelby, hvoraf bygningen endnu er tilbage, opførtes o. 1896.⁵⁾ Også i Nyby var der tidligere en vindmølle, som nu er forsvundet.

Smeden drev ligeledes sit erhverv i nær afhængighed af hovederhvervet, landbruget. Han var teknikkens og mystikkens repræsentant og kunne, såfremt han duede noget, nok gøre sig gældende blandt bønderne. Ofte var han ligesom byhyrden, lejet af beboerne, der havde opført smedien og selv medbragte jern og kul, når de skulle have smedearbejde lavet. Der er andetsteds i denne bog omtalt en smed i Drostrup, der dømtes for trolddom. Smeden i Drostrup skulle i gammel tid have ligget i hjørnet, hvor Læborgvejen drejer fra bygaden. I Læborg lå tidligere en smedie nord for byen ved Kjeldbjergvejen, den flyttedes senere syd for

byen og er her nu afløst af anden virksomhed. I Gammelby lå en smedie nord for byen. I Nyby lå bysmedien øst for vejen. Den nuværende smedeforretning, der har virkefelt ud over sognegrænsen, begyndte 1911 som bysmedie, opført af bønderne. Snart efter blev den dog købt af smeden (se gårdhist.).

I de gamle folketællingslister findes oplysninger om sognets øvrige håndværkere og erhvervsdrivende uden for landbruget. 1787 nævnes 1 skomager, 2 tømmermænd, 1 tækkemand, 1 hjulmager, 1 snedker, 1 skrædder, 3 vævere, 1 maler som desuden var skoleholder. Nogen murester nævnes ikke, men en sådan har man dog næppe savnet inden for sognets grænser. For flertallets vedkommende var de anførte personer også husmænd eller aftægtsmænd, og man tager vel ikke meget forkert ved at opfatte disse håndværksdrivende som småfolk. Med den 1787 anførte fortegnelse har man et troværdigt billede af sognets håndværkerstand, som den har været gennem et længere tidsrum, og dermed også et indtryk af det behov, den dækkede. Det ville have været af interesse, om man samtidig fik oplyst, hvad den enkelte håndværker havde som indtægt af sit arbejde; den har sikkert været ret beskedent. I det gamle selvforsynende bondesamfund med en, sammenlignet med vor, lav og tarvelig bygningsstandard var de fleste folk i stand til selv at hjælpe sig på næsten ethvert område, man »fuskede i faget«, og herved blev overgangen mellem bonde og håndværker glidende, således at forstå, at manges gårdmand, som skulle have sit lyngtag lappet eller have en stolpe fornyet i bindingsværket, ofte gjorde det selv. Med landboreformerne og udflytning af gårdene samt den følgende oprettelse af nye ejendomme blev der naturligvis forøget brug for murer- og tømremestre, men kun for en tid, og 1834 var der i sognet kun 2 af disse bygmestre.

Noget indtryk af håndværkernes faglige kunnen har man egentlig ikke. Deres uddannelse til det fag, hvorunder de opførtes i folketællingen, har været højst forskellig. En del har vel blot været fingernemme folk, som ved deres færdighed tjente en skilling nu og da. Men herfra har der lige så sikkert været bemærkelsesværdige undtagelser, folk med udpræget begavelse og sans for arbejdets skønhed og kvalitet. Her skal blot erindres om bygmester Peder Holdensen, der boede på Østerholm og er omtalt under denne gårds historie.

Handel med forbrugsvarer var der før 1856, da høkerloven kom, ingen mulighed for at drive på tilladelig vis, hvilket ikke udelukkede, at man også før den tid har kunnet skaffe sig visse varer inden for sognets grænser. Kolonialvarerne spillede for ca. 100 år siden dog endnu kun en ringe rolle i befolkningens daglige forbrug. Kaffe blev kun nydt ved særlige lejligheder, sukkerforbruget var beskedent; krydderier, som i sognet kaldtes *gewörz*, samt tobak hørte også under fornødenhederne, men også i stærkt begrænset omfang. Man kunne købe disse ting i køb-

stæderne; nærliggende er det dog at antage, at man i Læborg sogn har haft god lejlighed til at skaffe sig smuglervarer, som indbragtes over Kongeåen sydfra. Dette gjaldt endnu mere pyntegenstande og galanterivarer, som kræmmerne indsmuglede i stor stil. Var de først nord for grænsen for tolddistriktet, der omfattede den sydligste del af sognet, kunne man give sig tid til at åbne kramposen og begynde handelen.

1860 drev gmd. Christen Pedersen på Mølholm høkeri. Han synes at have været beslutsom til at udnytte høkerloven. Ligeledes oprettedes senere høkerforretninger i Gammelby og Læborg, idet man efter næringsloven, som trådte i kraft 1862, kunne udvide handelen ud over de rene høkervarer til købmandsvarer i almindelighed. En grænse for handelens omfang sattes dog af en ikke særlig stor kundekreds med et begrænset forbrug. —

Sognets første *brugsforening* oprettedes 1. august 1891 i Gammelby. Forinden havde man i nogle år haft en indkøbsforening, som havde lokale i en stue hos en gårdmand i byen, og hvorfra der uddeltes varer 3 halve dage om ugen. Her fik også brugsforeningen til huse i de følgende år. Man kaldte foreningen Læborg brugsforening og havde vel hermed tænkt på, at den skulle dække hele sognet, hvilket jo ikke blev tilfældet. De beskedne forhold, der til at begynde med prægede brugsforeningen, gjorde sig også gældende, når der holdtes generalforsamling. Man samledes da i byens snedkerværksted, hvor man tog plads omkring på de 3 høvlebænke. Belysningen var tællelys, og det kunne ske, at generalforsamlingen blev så livlig, at et medlem kom til at slukke lysene, ligesom slag i høvlebænkene med næver eller stok ledsagede de faldende ytringer.⁹⁾ Det var jo en forsamling, hvor ethvert medlem havde lov at snakke med, og dette har man — som det var almindeligt ved generalforsamlinger i de første andelsforetagender — benyttet sig af. Også på dette punkt er tiden nu jo en anden; for 70 år siden var opgaven ny, og medlemmernes undertiden kraftige meningstilkendegivelser var vel oftest udtryk for en levende interesse i sagen. Den første uddeler i Gammelby brugsforening var A. Andersen, som senere blev kontorist hos Fr. Hansen i Askov, derefter Niels Hansen til 1898, Marie Skødt til 1903, Bertelsen til 1905, Kl. Klausen til 1908, Jessen til 1911, Hvilum til 1913, Laursen til 1923, Carl Schütter har siden været uddeler i Gammelby.

Jens Christensen (Tærsker), der senere blev plantør ved Hundsbæk plantage, nævnes som foregangsmand, da den første indkøbsforening i Gammelby blev oprettet. Den foran omtalte gård var matr. nr. 3b, hvor der tidligere var høkeri.

Nyby brugsforening oprettedes 1897 og fik lokale på Mosetoft, hvis ejer, Henrik J. Friis, blev den første uddeler. Nogle år efter brændte

gården, men brugsforeningen forblev på stedet, indtil den o. 1908 fik sin egen bygning, der nu er moderniseret.

Lærer Th. Kristensen, Nyby, samt Niels Olesen, Bryderupgaard, var blandt de første, der tog brugsforeningssagen op i Nyby og var senere med i ledelsen i en årrække.

25. november 1907 begyndte Læborg brugsforening sin virksomhed, idet Lauge Petersen, Stagelund, havde taget initiativ hertil. Den fik oprindelig navnet Læborg-Drostrup brugsforening, hvorved dens område var angivet. Det var meningen, at købmand Søren Buhl, som havde forretning, hvor nu telefoncentralen findes, skulle have forestået uddelingen af varer, men dette blev dog ikke til noget. I stedet opførte foreningen selv en brugsforeningsbygning, og Louis Birk antoges som uddeler. 1908 fik foreningen en afholdsbevilling, der flere gange blev fornyet. 1910 blev Birk afløst som uddeler af B. Bertelsen, der før havde bestyret Gammelby brugsforening. 1914 antoges frk. Gunder Vig til stillingen, men hun døde inden tiltrædelsen. Det blev i stedet Martin Antonsen til 1920. Derefter frk. Stinna Fuglsbjerg til 1923, hvorefter Hans Hummelgaard blev uddeler. Nu Otto Regnar Jensen.

Lærer Astrup var foreningens regnskabsfører gennem en lang årrække.

Til sognets brugsforeninger har der som andetsteds været knyttet ægtsalgs- og gødningsforeninger; de sidstnævnte er nu opløste.

Der har engang været kro i Sigurd Kristensens ejendom i Nyby, men nogen større betydning fik denne forretning vist ikke og er forlængst nedlagt. Andet kro- eller værtshushold har der aldrig været i sognet, hvorved det har dannet undtagelse fra nabosognene. Dette skyldes naturligvis især de rent geografiske forhold, idet de vejfarende har kunnet få fornøden beværtning i henholdsvis Bække, Vejen og Hulvad. Herfra at slutte, at der ikke kunne fås en forfriskning inden for sognets grænser, vil dog være forkert. Der har uden tvivl i tidens løb været adskillige steder, hvor man mod betaling kunne få øl og brændevin, smugkroer, der ret uhindret har kunnet florere uden indsigelse fra nogen privilegeret kromand i nærheden.

Brændevinen har spillet sin store rolle i fortidens liv, hvorpå der flere steder i nærværende fremstilling er givet eksempler; i de fleste tilfælde møder man her den overdrevne nydelse af brændevinen, men tilbage bliver vel et mindre iøjnefaldende kapitel af brændevinens historie, nemlig de tilfælde, hvor drikken blev nydt med måde, hvilke vel nok har været de fleste. Ligesom brændevinen først, den blev kendt her i landet, brugtes som medicin, der især skulle være virksom mod pest, bevarede den igennem tiderne til ind i vort århundrede sin betydning i

vide kredse som aqua vitæ, livets vand, en art medicin, tilsat urteafkog af forskellig og undertiden hemmelighedsfuld sammensætning.⁷⁾ Behovet for brændevin hos bønderne var uomtvisteligt. At den lod sig fremstille inden for hjemmets vægge og af egne produkter måtte bidrage til forestillingen om, at den hørte med til det daglige brød, bondekosten. I sidste halvdel af 1660erne var brændevinen så vigtig en forbrugsvare, at regeringen fandt på at beskatte den, først ved at kræve en årlig afgift af kedelen, 1 pct. af dennes værdi, senere ved simpelthen at forbyde bønderne selv at brænde. Kun ved erhvervelsen af et privilegium, der naturligvis skulle betales, kunne fremstillingen af brændevin tillades. Herved behæftedes den populære drik med en moralsk belastning mere, hvilket dog næppe har indskrænket forbruget noget videre. Hverken forbudet mod at udnytte egne produkter efter behag eller at nyde brændevinen efter enhvers personlige behov, der undertiden kunne være stort, især ved festlige lejligheder, kunne berøre bøndernes moralbegreber.

1695 træffes i Gammelby en sikkert tilrejsende mand, Ernst August, som ved retten beskyldte Peder Ottosen i Faarehuset for at have spildt 5½ kander brændevin i hans hus. Dette ville Peder Ottosen ikke just fragå; han havde siddet fredeligt i Ernst August' hus, hvor han var indbudt, indtil et par af gårdmændene i Gammelby, Thomas Thomsen og Jens Thomsen, var kommet til og havde overfaldet Peder Ottosen med hug og slag.⁸⁾ Her var sikkert tale om en smugkro. De to Gammelby-mænd, der ikke havde fået noget af husets brændevin, optrådte måske så voldsomt, fordi de ikke ville tillade nogen kro i byen. Ernst August blev senere kromand i Vejen.

Der kendes ikke fra Læborg sogn retssager angående ulovlig brænding af brændevin eller konfiskation af hertil hørende redskaber. Den korte afstand til toldgrænsen lader formode, at man i sognet har kunnet få indsmuglet brændevin på overkommelig måde, ligesom det slesvigske produkt havde fortrin frem for det hjemmelavede.

1770 fik Bertel Pedersen Venborg i Drostrup (Damsgaard) bevilling på brændevinsbrænderiet i Læborg sogns ene distrikt. Den årlige afgift var 4 rdl., bevillingen gjaldt for 6 år. Samtidig fik Christen Vinding, Skovhøj, Brørup sogn, bevilling på brændingen i sognets vestre del mod at svare 5 rdl. 2 mark årlig. Det tilkom bevillingshaverne selv at holde opsyn med, at ingen gik dem i næringen.

1856 måtte sogneforstanderskabet flere gange beskæftige sig med spørgsmål vedrørende udskænkning af spiritus. I årets første møde vedtoges, at gmd. Peder Knudsen, gmd. Peder Lauridsen samt gmd. Christen Pedersen, Mølholm, om hvem man havde erfaret, at de holdt kro i deres huse, alvorligt påmindedes om at undlade sligt. Samme efterår vovede Peder Knudsen, der jo drev høkeri i sin gård i Gammelby, at ansøge om tilladelse til at sælge brændevin i pottevis »hvilket sognefsk. ingenlunde

kunne anbefale, hvorimod man på det alvorligste formanede ham til ikke at give anledning til yderligere klage over, at han holdt ulovligt krohold.⁸⁾ Thomas Johansen i Nyby havde søgt om at måtte drive kroeri, hvilket sogneforstanderskabet i sin erklæring på det bestemeste modsatte sig.

Igen 1874 finder man navnet Peder Knudsen, Gammelby, i sognerådsprotokollen. Han søgte om bevilling til at drive krohold i byen. Hvilket sognerådet anbefalede. Det blev dog vist ikke til noget med kroen.

Peder Thøgersen Madsen i Drostrup søgte og fik tilladelse til at holde dans med beværtning 2. juledag 1875. Han måtte betale 2 kr. i afgift.¹⁰⁾

KULTURELT OG ÅNDELIGT LIV

Læsning er et temmeligt nyt begreb i landbefolkningens liv. Den langt overvejende del af de mennesker, som gennem tiderne har levet i sognet, kunne ikke læse, men her må man dog være varsom med at generalisere. Også før oprettelsen af de første simple landsbyskoler o. 1740 var der uden tvivl, og her må henvises til tingbøgernes vidnesbyrd, enkelte folk i sognet, der kunne læse og skrive, omend kun nødtørftigt. Disse færdigheder var erhvervet ad privat vej og skyldtes forældrenes omhu. En sådan oplæring, der først og fremmest angik drenge og pegede frem mod en tilværelse udenfor bondestanden, først som skriverdreng, senere en fogedbestilling, var betinget af forældrenes økonomiske vilkår. Der er ikke fundet eksempler på, at drenge fra Læborg sogn har gjort en sådan karriere, hvilket dog ikke udelukker, at det kan være sket. Den almindelige fattigdom, som gennem lange tider herskede i sognet, har næppe i større omfang tilladt afvigelser fra dagligdagens strengt afstukne tilværelse. Tilbage bliver det indtryk, at sognefogder samt folk, som af deres husbond brugtes til at holde rede på restancelister og den hertil knyttede rettergang, har været i besiddelse af særlige kvalifikationer.

Bibel og salmebog samt enkelte andre bøger af opbyggelig art er rimeligvis først rykket ind på bøndernes hylder efter 1700ernes midte og må betragtes som et resultat af skolebestræbelserne. Meningen med disse religiøse bøgers brug var jo den bedste, men som læsestof betragtet, i hænderne på folk med få og små forudsætninger, måtte læsningen uvægerligt blive træls. Alligevel var det ud fra denne pligtbetonede omgang med opbyggelig lektüre at landbefolkningen lidt efter lidt fandt vej ind i bøgernes verden, og når vejen for de flestes vedkommende blev lang, skyldtes det, at kun få og oftest tilfældige bøger stod til rådighed, og praktisk talt alle var, rent læseteknisk, tunge at komme igennem.

På Hundsbæk havde man, i hvert fald i H. A. Poulsens tid, bøger af alment indhold. Iøvrigt var der nok ikke underholdende læsestof i ret mange af sognets hjem.

Kulturbefordrende læsning i mere moderne forstand har først fundet udbredelse i sognet for mindre end 100 år siden. Behovet for bøger i hjemmene er tilsyneladende fremkommet i nær forbindelse med den åndelige vækkelse og står som et resultat af denne, efter at bevægelsens oprindelige udtryksform »det levende ord« vel nok må siges at have haft sin tid. I Læborg var det da også højskoletankens talsmænd med Niels

Jokum Termansen, der selv havde vandret en møjsommelig vej til bøgerne, som forgrundsfigur, der lærte sognets beboere at læse og således fremkaldte et behov for bøger. Det begyndte med en læsekreds i Gammelby, og 1. november 1880 stiftedes en sognebogsamling. N. J. Termansen står som den første af de 40 medlemmer, der tegnede sig ved starten. En biblioteksforening, som gennem årene havde støttet bogsamlingen, blev opløst 1953, da det på en generalforsamling vedtoges at lade kommunen overtage bogsamlingen. Siden den nye skole i Læborg 1955 toges i brug, har biblioteket her haft sit dertil indrettede lokale. Bogbestanden omfatter ca. 1330 bind til udlån for voksne og ca. 525 bind børnebøger.

Sognebogsamlingens første bibliotekar var Niels Hansen, der var søn af lærer Hansen i Læborg og senere en tid var købmand i Gammelby, derefter uddeler i V. Nebel. Efter Niels Hansen har de skiftende første-lærere i Læborg været bibliotekarer.¹⁾

Den åndelige vækkelse, som for et århundrede siden gik over landet, kan de fleste steder spores tilbage til enkelte personer og enkelte hjem i et sogn, hvorfra bevægelsen bredte sig videre, og dette gjaldt for såvel den grundtvigske som den indremissionske vækkelse. I nogle sogne blev præsten, som naturligt var, midtpunkt i dette nyvakte åndelige liv, mens det i andre kredse blev en af folkets midte, der satte bevægelsen i gang.

Niels Jokum Termansen synes at have været en af de første, om ikke den første, i Læborg sogn, hos hvem en påvirkning af århundredets vækkelse spores. Det er dog vist tvivlsomt, om han i de yngre år bragte det, som optog ham, videre, og der skulle vel også en vis klaring til.

Da Niels P. P. Bundgaard 1855 kom til Aggersgaard medbragte dette hjem en klar positiv indstilling til det kirkelige liv og højskolen. Det blev især fra Aggersgaard, at disse tanker spredtes i sognet. Langfredag den 3. april 1863 var den kendte Peter Larsen Skræppenborg fra Dons hos N. P. Bundgaards for at holde møde. Der medfulgte et helt vognlæs af interesserede, og sammenkomsten på Aggersgaard, hvor vel størstedelen af egnens kirkeligt vakte var til stede, blev til glæde for deltagerne og bevaredes i erindringen.²⁾

Askov højskoles oprettelse fik naturligvis betydning for de således åndeligt vakte i omegnen. Omkring 1867 holdtes der friskole i Gammelby, hvilket omtales under skolehistorien. Da »Dansk Højskoleforening« stiftedes 1878, var der blandt dens første medlemmer 6 fra Læborg sogn: N. J. Termansen, lærer H. Hansen, Læborg, N. P. Bundgaards enke, Aggersgaard, Kristen Madsen, Gammelby, Christian Lucassen, Gammelby, og Jeppe Andersens enke, Drostrupgaard. De nævnte, der ydede et økonomisk bidrag til sagen, var alle kendte og ansete folk, hvis navne vil findes andre steder i sognets historie. I Vejen var der 36 medlemmer, i Malt 53, og over for disse tal var tilslutningen fra Læborg jo ret beskedent.³⁾

Selv om den åndelige vækkelse næppe slog stærkt igennem i sognet, kan det til gengæld siges, at de tanker og den livsindstilling, som kaldtes til live for et århundrede siden, har fundet grobund her og er den dag i dag, hvor ellers så mange kræfter virker spredende, retningsgivende for ungdoms- og foreningsarbejdet. —

Forsamlingshuset i Læborg blev bygget 1898—99. Ved gavebrev af 10. november 1899 skænkede købmand Søren Buhl grunden til huset, der blev pålagt servitut, at der aldrig måtte drives hokeri eller detailhandel i ejendommen.

I Nyby opstod der senere ønske om at få et forsamlingshus. 1915 købtes en byggegrund. Huset opførtes snart efter. Den første bestyrelse var P. Elbæk, Sofus Olsen, Terman Hansen, Poul Schmidt og Niels Lorentzen.

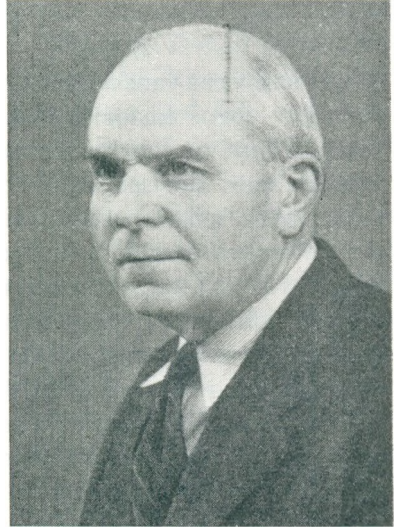
Hvornår sognets foredragsforening er oprettet kan ikke nøjagtigt oplyses, da foreningens ældste protokol ikke findes, men det må antages, at N. J. Terman og Kristen Madsen i Gammelby har været blandt stifterne.

Da lærer Fr. Astrup 1904 kom til sognet, blev han snart den ledende i foreningsarbejdet. »Han havde en sjælden evne til at tage sig ungdommen —

han var sjælen i sport og gymnastik.«^{3a}) 4. december 1907 oprettedes på hans initiativ sognets ungdomsforening, som han herefter ledede i 10 år. Samtidig varetog han foredragsforeningens opgaver, skaffede talere og gav disse natlogi og underhold, mens de opholdt sig i Læborg. I nogle år ledede Astrup desuden en sangforening. Under sidste verdenskrig var der igen en sangforening i Læborg, oprettet af Astrup og med overlærer Alfr. Sørensen, Vejlen, som dirigent.

Blandt ungdomsforeningens skiftende formænd har førstelærer Bertelsen ligeledes ledet foreningen i en 10-årig periode. Ved foreningens 50 års jubilæum var 18 tidligere formænd til stede.⁴⁾

Når ungdomsforeningen altid har kunnet samle størsteparten af sognets unge, skyldes det også, at mange hjem i sognet har vist interesse ved at indbyde medlemmerne til sammenkomst. Alt i alt må det vist siges, at foreningsarbejdet i Læborg sogn har haft gode betingelser.

Fr. R. Astrup.

PRÆSTERNE

Det kan være vanskeligt at give præsten den plads, han måtte tilkomme i et sogns historie, idet præstegerningen som al immateriel virksomhed kun under ganske særlige omstændigheder sætter varige, efterviselige spor. Bortset fra enkelte undtagelser, i forbindelse med vækkesperioder, vil den ældre tids præster her fremtræde som pligtopfyldende embedsmænd. Stillingen som kirkens og åndslivets repræsentant omgivet af et kompakt samfund af bønder førte let til isolation. Præsten var menighedens tjener »han skal være eder tilrede så vel midnatstide som middagstide, udi mørke og mulm, i regn og raaed, i kuld og frost op af sin seng . . . .«¹⁾ Han skulle have tiende og offer til sit underhold af bønderne. Han skulle være med ved deres gilder og tømme sit bæger med det øvrige selskab. Samtidig skulle han hævde kirkens og sin egen personlige autoritet blandt sognefolket og især kunne udlægge skriftens ord »så en fattig tjenestepige kunne forstå det og dømmе derom«. Det er forståeligt, at en præst, som pligtskyldigst gjorde sit bedste for at tilholde sine sognebørn et fromt og sobert levned, måske ved at dømmе overtræderne til at stå åbenbart skrifte, selv måtte træde varsomt.

Kun den virkelig betydelige, rummelige og karakterfaste personlighed kunne faktisk indfri de krav, der stilledes til landsbypræsten. Men de store personligheder fandt sjældent blivende sted i et magert præstekald, som fattigdommens grå skygge altfor ofte hvilede over. Den mere jævne præstemand kom derfor let til kort over for problemerne og kom til at figurere på en ufordelagtig måde ikke blot i sine sognebørns omdømme, men uomstødeligt også i tingbøgers og landemodeakters ubarmhertige dokumentation.

Præsten må, som det ofte er sagt, ses med sin samtid som baggrund. Og ligesom tidsforholdene i de århundreder, vi har nogen egentlig viden om, er skiftende, vil også præsteportrætterne afspejle snart lysere, snart mørkere træk. Glemmes må det ikke, at præsten foruden sine funktioner på rent kirkelige områder gennem tiderne har måttet bestride en mængde opgaver, som især det enevældige regeringsapparat uden videre pålagde ham. Skulle der f. eks. udskrives ekstraskat, hvilket ikke så sjældent skete,

måtte præsten fremskaffe mandtalslisterne over de skattepligtige. Ligeledes måtte han samle oplysninger til samt skrive de senere folketællingslister. De indberetninger af topografisk og statistisk indhold, som præsterne tid efter anden måtte afgive, var et ekstraarbejde, som senere tiders sognehistorier har haft nytte af. Fra prædikestolen måtte præsten, beordret gennem sin biskop, læse cirkulærer for sin menighed om, hvorledes man bedst skulle behandle brødkornet efter en vanskelig høst, takke for prinsessens lykkelige nedkomst, oplæse signalementet på bortrømte personer osv. Ved den første ordning af fattig- og skolevæsen på landet blev der ligeledes lagt beslag på præstens arbejdskraft, et forhold, som først i dette århundrede har fundet sin afvikling. Denne mere eller mindre stærke optagethed af praktiske opgaver, som kom til at præge præstens indsats i sit sogn, bragte ham i forbindelse med folk, men den kunne samtidig bringe et verdsligt indslag i den kirkens autoritet, hvorpå den egentlige præstegerning skulle bygge.

1) *Peter Lauridsen Riber* var den første præst i sognet efter reformationen. Han havde i den katolske tid været officialis hos den sidste katolske bisp i Ribe, Iver Munk, og beboede den såkaldte Provstegård i Folding.²⁾ Den nævnte titel betegnede en gejstlig embedsmand i den katolske kirke, ved hvilken bispen udøvede sin jurisdiktion. Peter Lauridsen Riber var efter dette at dømme en velskolet katolik, havde måske været præst i Folding, inden han kom til Læborg sogn, hvortil både Bække og Vejen sogne på den tid var annekteret. Han beboede Læborg præstegård, som kaldtes Aalbæk, og som rimeligvis var den senere anneksgård i Gammelby.

2) *Søren Pedersen Struc* beklædte embedet 1569. Ved en omannektering blev han fri for Bække sogn og flyttede til Vejen i en gård, som før havde været præstegård. 1579 fik han tillagt Malt sogns kongetiende som en hjælp til embedsindtægten. Han og hans hustru Sara Ibs lod opsætte en præstetavle i Vejen kirke, ligesom der efter hans død 1592 opsattes et epitafium over ham, hvilket dog i 1690 var så »formulden«, at årstallene var ulæselige.

3) *Peter Sørensen Buch* blev kapellan hos ovennævnte 1591. Året efter fik han kaldet. Han døde 1628 og »var en gammel mand«.

4) *Christen Hansen Stenderup* var skibspræst under kejserkrigen, inden han 1629 fik Vejen-Læborg kald. Provst over Malt herred. Død 1647.

5) *Gregers Christensen Gjødstrup* blev 1647 kaldet til embedet. Under svenskekrigen udlagde han på egne og Vejen bymænds vegne 70 dlr. til en svensk salvegarde, der skulle beskytte byen mod fjendtligt overgreb. 18. juli 1663 fik han ved herredstinget byfolkene dømt til at tilbagebetale dette udlæg, der kun blev til ringe nytte, da polakker og brandenburgere afløste svenskerne og ødelagde præstegården. 1663 hen-

stod de 19 fag stuehus endnu uden lofter, vinduer, døre eller skærvægge, udhusene stod »på rav«; bygningerne vurderedes til ca. 30 dlr., mens brøstfældigheden, dvs. manglerne opgjordes til 59 dlr.⁴⁾ Hr. Gregers måtte som så mange præster på egnen flygte til Ribe i de sidste krigsår; han reddede livet, men krigen satte ham i den største armod. Hertil kom videre, at han som andre præster efter krigen skulle indløse sin præstegård med 100 rdl., der skulle betales til Børnehuset i København.⁵⁾ Disse penge fik hr. Gregers dog ikke betalt i sin embedstid.

6) *Anders Steffensen Brandt* var søn af rådmand Steffen Nielsen i Varde. Blev kaldet 3. august 1676. Provst for Malt herred 1684. Død 1699. — Han overtog, så vidt man skønner, embedet i en temmelig ussel tilstand, dårlige bygninger, svigtende tiendeindtægter p. g. a. den almindeligt udbredte fattigdom blandt sognefolkene. Man ser da også, at en stor del af de retssager, han førte, drejede sig om pengesager, især embedsindtægter. Det kan være tvivlsomt, om A. S.s præstegerning kan motivere en fyldigere omtale, men noget typisk for tiden afspejler sig i hans liv og levned, hvoraf vi bedst kender det, der blev beskrevet i tingbogen.

8. december 1677 havde A. S. kaldt gmd. Peder Poulsen i Vejen for ridefoged Niels Jessens hunddrenge. 17. juni 82 beklagede han sig over sine sognes ringhed, så de »besværligen kunne underholde en præst med hustru og børn«. Samme dag blev han dømt til at betale den ovenfor omtalte indløsning af præstegården. 23. juni 83 indstævnet fordi han havde forlangt alle tienderne af Vejen mølle, altså foruden sin præstetiende også konge- og kirketienden. Hvis Niels Jessen tog de to sidstnævnte, ville A. S. tage det fra ham igen med vold og magt. 21. juni 84 fik han af herredsmændene tingsvidne for, at hans sogne var de ringeste, de noget steds kendte. 26. marts 85 havde han indstævnet kapellan Anker Mogensen i Kolding, der oppebar Vejen kongetiende, men skulle afgive en part heraf til sognets præst, hvilket ikke var sket. 1. juli 86 måtte A. S. for retten erklære, at han aldrig havde sagt, at gmd. Poul Nissen i Vejen havde været kæreste med Cathr. Jacobsdatter, en søster til ritmester Jens Kaas, der da boede i Vejen. 12. februar 87 var han som fuldmægtig for borgmester Chr. Spormand, København, indstævnet, fordi der ikke var betalt kgl. skatter af nogle gårde, som borgmesteren ejede i Drostrup. 15. maj 90 havde nogle folk fra Vejen ulovligt hentet hø fra en stak på Hundsbæk grund. En karl, der mentes at tjene i præstegården, var med, men A. S. forsikrede, at han ingen karl havde haft siden påske. 4. september 90 havde han indstævnet nogle folk fra Læborg sogn, som ikke havde betalt tiende. 14. maj 91 var A. S. af amtsforvalter Jens Christensen indstævnet for urigtigheder i de mandtalslister, han havde måttet lave i anledning af folkeskatten. Jørgen Jensen Bramming, der senere mødte sin skæbne som bondeplager på Lydumgaard, var på daværende

tidspunkt ridefoged på Estrup og mødte i retten som amtsforvalterens fuldmægtig. Hårdt trængt af J. J. Bramming måtte A. S. indrømme at have undladt at opføre sin forpagter i præstegården samt sin steddatter på listen, men hævdede at have gjort det af barmhjertighed. Ved samme lejlighed kom A. S. i sin vrede til at sige, at amtsforvalteren administrerede loven imod kongens vilje. Denne udtalelse var J. J. Bramming ikke sen til at bringe videre, og en ny sag blev resultatet. A. S. måtte tilbagekalde sin udtalelse og betale procesomkostningerne. 20. oktober 92 var Thomas Petersen Høeg i anneksgården i Gammelby borttrømt; han havde drevet forprang og smugleri, men var blevet frataget 8 stude. A. S. var vel blot impliceret i sagen ved, at der var tale om hans anneksbonde, og en rømning var altid til skade for husbonden. Atter denne gang forivrede hr. Anders sig og kom til at fornærme herredsfogden. 9. febr. 93 var han blandt flere præster i Malt herred påny anklaget for urigtigheder i skattemandtallet. 27. april 93 havde han bortvist to Vejen mænd fra skriftestolen. 21. september 93 havde Vejen bys beboere indtaget deres boghvede, inden der var taget tiende deraf. 21. juni 94 var han indstævnet for gæld til Oluf Justesen, forpagter på Krogsgaard og Skodborghus. Samtidig havde han indstævnet Oluf Justesen for skyldig tiende. 11. oktober 94 indstævnet for overfald på herredsfogdens fuldmægtig Niels Andersen Saabye i Vejen kro, hvor A. S. netop havde drukket forlig med Oluf Justesen. Af den overfaldnes skriftlige indlæg fremgår det tydeligt, at hr. Anders ved denne lejlighed var temmelig beskænket. Det endte med, at han gav N. A. Saabye en lussing. 22. april 97 fik han tildømt tiende af Skodborghus, hvilket ejeren gennem flere år ikke havde villet yde. 24. marts 98 søgte han at opnå tiende af Hundsbæk, men forgæves. 8. september 98 udstedte han forbud mod, at beboerne i Gejsing, Glibstrup og Gamst indtog deres korn, før der var tiendet deraf. Når han kunne gøre et sådant forbud uden for sine egne sogne, var det, fordi han oppebar kirketienden af Andst-Vamdrup sogne. Han måtte foretage en istandsættelse af Andst kirke, og man må formode, at dette foretagende har bragt hr. Anders en del bryderier i hans sidste levetid. Herom vidner et brev, han 8. marts 1699 skrev til sin »kære svoger« Peder Lauridsen i Ribe: »Eftersom jeg nu snart haver og mener i tilkommende uge at få Andz kirke færdig, som ikke en ringe penge haver kostet, dog håber jeg snart at nå min betaling igen . . . . det skal ikke fortryde ham, at han i vores besværligheds tid kommer os til hjælp; alting skal vorde klargjort, hvis (hvad) contra imellem os er oprettet, skal visseligen og sikkerligen holdes, foruden dette at jeg Gud være lovet haver at betale med både quæg, bæster og stude, som det skal være langt fra, nogen af mine venner skal lide 1 skilling skade, og at jeg jo (ikke) skulle komme (som) en ærlig mand i min grav, men jeg lider i denne tid megen anfægtning. Hvilket dog ikke skal skade mig. Jeg håber at overvinde alle mine fjender, og Gud

skal straffe alle, som stræber en ærlig mand efter sit brød. Nærværende mand, som arbejder for mig på Andz kirke, beder jeg min højtærede svoger ikke vil fortrydes over, jeg haver sendt ham til Ribe at tilkøbe mig noget bly, som jeg fattes ved kirken, og min kjereste (hustru) forsikrede mig, at min kjære svoger havde tavle bly og ville forunde mig . . . Om min højtærede svoger ikke selv haver det bly, som blymesteren kunne være fornøjet med, om I da vil cavere for mig hos en anden, til jeg kommer til Ribe . . . «⁶) Peder Lauridsen Baggesen var rådmand i Ribe og var gift med Karen Pedersdatter, en søster til rådmand Stefan Pedersen, Varde (A. S. fader). Han havde været en af de rigeste mænd i Ribe, men var på daværende tidspunkt ramt af flere uheld. Det ses, at A. S. også ved andre lejligheder har søgt økonomisk hjælp hos Peder Lauridsen, som ved skiftet 6. december 1699 — 30. dag efter hr. Anders' død gjorde krav på 115 sldr.

Når det andetsteds⁷) omtales, at Anders Steffensen forsøgte sig som guldmager samt, at han engang havde held til at nedmane et par gengangere i Gammelby mose, har vi sikkert hermed et karakteristisk billede af en præstesikkertelse fra tiden op mod 1700.

7) *Jacob Bendtsen*, der var præstesøn fra Jerne, havde været hører ved Ribe skole i 8 år. Død ca. 1719. 17. februar 1701 fik han tingsvidne angående sognenes ringe tilstand. Han er som forgængeren ikke sjældent omtalt i tingbøgerne, og et sammenfattende indtryk viser hr. Jacob som en ret robust præstetype. Hans andet ægteskab med Lisbeth Pallesdatter fra Hundsbæk bragte ham efter sigende en god medgift, men i øvrigt var hun nok et temmelig slet fruentimmer, og hun skulle have været skyld i, at hr. Jacobs sidste år blev triste. At han ved sin tiltrædelse af embedet har været i fattige omstændigheder fremgår af, at han 1701 indgav en supplik til stiftsmyndigheden om at få kirkerne i stiftet til at give hver 1 rdl. til afhjælpning af hans nød.⁸) Om han fik denne hjælp er ikke oplyst. Når det er sagt, at Lisbeth Pallesdatter skulle have »ødt ham ganske«⁹) i økonomisk henseende, modsiges dette af, at han 11. maj 1719 fik Jørgen Christoffer Due til Sønderkov dømt til at tilbagebetale 483 rdl. lånte penge.¹⁰) Snart efter døde Jacob Bendtsen (Farup), hvorefter enken giftede sig med en mand fra Glibstrup, Hans Petersen. Efter hans død kom Lisbeth Pallesdatter, der skulle været temmelig drikfældig, i Ribe hospital.

8) *Niels Jochum Bützow* var fra Kolding, hvor faderen var præst ved hospitalet. Farfaderen var fra Bützow i Mecklenburg, indvandrede til Danmark og blev bosat i Frederiksborg, hvor han var skrædder.¹¹) Efter 11 år som hører ved Kolding skole kom N. J. Bützow til Vejen-Læborg, hvortil han blev kaldet 2. februar 1720. Død 1762. Samtidig med hans embedstiltrædelse afsluttedes her i landet en lang og trang periode, præget af krigens vilkår. Med freden fulgte en mere positiv samfunds-

indstilling, der også tilsigtede en forbedring af nationens økonomi. Den samtidige pietistiske vækkelse bragte nyt liv inden for kirkens mure. Det var naturligt, at disse tidsomstændigheder skabte en ny præstetype, mindre prokurator og mere præst. Til denne nye præstetype synes N. J. Bützow at kunne regnes. 1738 blev han provst. Hans årlige indberetninger ligner hinanden, hans omtale af sine herredsbrødre er fra år til år lige rosende, og han konstaterer stadig, at ungdommens oplysning »var ikke stridig imod den saliggørende lærdom og den uforandrede Augsburgiske bekendelse«. Til sidst anfører han sit eget navn blandt Malt herreds præster. »Årsagen, hvorfor jeg ikke haver udeladt, men indført mit navn i præsternes tal udi Malt herred, ved Gud, der kender alles hjerter, er ingenlunde, at jeg ville vidne om mig selv eller min egen flid, thi da måtte jeg med billighed holdes for at være dårlig, men jeg holder mig også selv at være den allerringeste iblandt dem alle. Dog turde jeg ej undlade, men indføre mit navn i Deres tal, dermed at vise mit embedes pligt.«¹²⁾ 40 år gammel blev Bützow, mens han prædikede i Læborg kirke, ramt af et apoplektisk »slag«, hvis følger spores i hans rystende håndskrift. 28. april 1741 døde hans hustru, Dorthe Lucoppidan, og 22. september s. a. blev han i Gamst præstegård viet til præsteenken Christine Marg. Høyer. Ved stifmoderens indtræden i hjemmet kom de 5 børn, alle umyndige, straks ud at tjene.¹³⁾

9) *Hans Clemmensen Fog* var præstesøn fra Hviding, født 1726. Efter at have været faderens medhjælper kom han 1759 til Vejen-Læborg som kapellan. Efter Bützows død blev han 2. januar 1763 kaldet som sognepræst, men fik ikke noget langt virke, idet han døde 1771, kun 45 år. Det er som venteligt ikke mange eller fyldige vidnesbyrd, H. C. Fog har efterladt sig. Nogen stærkt udadvendt markant personlighed var han vel ikke; han ses at have beskæftiget sig noget med embedets gamle papirer og har skrevet om sine forgængere i embedet. I præsteindberetningen 1768 fortæller han veloplagt om sine sogne, og skønt mange af hans oplysninger, støttende sig til sagn og mundtlige meddelelser, må forekomme vor tid overraskende, er Fogs indberetning en værdifuld kilde til sognehistorien. Af Læborgstenen lavede han en tegning, som han indlagde i liber daticus.

Hans Clemmensen Fog var g. m. Abelone Cathrine Bützow, datter fra Vejen præstegård. Hun var efter moderens død kommet i tjeneste på Hundsæk, senere tjente hun hos fru generalinde Brockdorff.

10) *Joachim Haar*, født 1739 i Kolding, hvor faderen var købmand, og hvor slægtsnavnet forekommer i 1600erne. Hører ved Kolding skole i 11 år, hvorefter han 1771 kom til Vejen-Læborg og blev g. m. enken Abelone Cathr. Bützow. Haars lange embedstid, 41 år, faldt i en periode præget af udvikling på mange områder, og så vidt man skønner sad Haar ikke oplysningstidens krav til en sognepræst overhørig. Han om-

byggede sin præstegård, og derefter begyndte han 1773 at arbejde på at få gårdens jord udskiftet fra fællesskabet med Vejen bys jorder. Det lykkedes også for ham, men ikke uden stridigheder med byens mænd, der ikke syntes om den nye præsts fremgangsmåde og viste det ved i 1773 hver at give kun 2 skilling i juleoffer.¹⁴⁾ Haars optræden i denne udskiftnings-sag synes ikke at have været uangribelig, idet han vist så vel meget på sin egen fordel. 1786 blev han provst, 1796 forligskommissær. Han drev præstegården med energi og vandt med tiden både sine bymænds og sine kollegers agtelse. Nogen velstand kom der vist ikke i Vejen præstegård i Haars tid. Da han blev gammel, tyngede embedsbyrderne stærkt, og dette må ses som baggrunden for et brev, han 1811 skrev til kongen. Han redegør heri for sine personlige forhold: »Min tiltagende alder og svagelighed gør mig nu mine embedsforretninger og sognerejser meget besværlige, så mine kræfter næppe formår at udholde dem, og min økonomiske tilstand og huslige forfatning gør mig det umuligt at kunne leve endog tarveligt af, hvad kaldet kunne afgive, når jeg skulle resignere (tage afsked), og lige så umuligt at kunne evne at holde en kapellan på så lidet et kald. Under disse omstændigheder har 2de af mine herredsbrødre, nemlig sognepræsten til Brørup-Lindknud, hr. Balthasar Mathias Christensen, og sognepræsten til Malte-Folding, hr. Poul Sveistrup, tilbuden sig at forrette mit præstelige embede for mig, den første i Læborg, den sidste i Vejen, der begge angrænser til deres sogne, således at jeg for livstid skulle beholde indkomsten af Vejen og Læborg sogne samt præstegården til beboelse og dens tilhørende jorder og ejendomme til brug, når det allernådigst måtte tillades, at efter min dødelige afgang *Vejen sogn måtte henlægges til Malte-Folding og Læborg sogn til Brørup-Lindknud . . . .*« De to nabopræster erklærede sig på ansøgningen villige til at opfylde Haars ønske. Biskop Middelboe skrev anbefalende og håbede, at kongen ikke ville lade »denne værdige supplikant gå utrøstet bort fra Deres Majestæts trone«, men foreslog iøvrigt, at der blev givet Haar understøttelse til en kapellan. Stiftsprovst C. D. Koefoed erklærede sig »henviende til 20 års venskab« overensstemmende med biskoppen. Det blev dog ikke til noget med kapellanen, og senere s. a. indsendte Haar et ny andragende om at blive entlediget mod en — efter forslaget ret rundelig — aftægt af eftermanden Han turde ikke lade sig nøje med en pension i penge, »thi man ser, at prisen på alle levnedsmidler stiger næsten daglig og bliver hver måned og hvert år dyrere.«¹⁵⁾

Joachim Haar døde 1812, hans hustru, der i sin sidste levetid var lammet og hjælpeløs, overlevede ham i nogle år. 1870 meddeles om den gamle provst: »Han var en såre praktisk mand, ganske inde i sin tids anskuelser. Landvæsenet har vist været hans hovedsyssel; han arbejdede selv med både på marken og ved et teglværk, han anlagde . . . .«¹⁶⁾

11) *Henrik Bruun* var fra Kolding. Han blev først kapellan i Sta-

vanger, senere i Tversted, sognepræst på Mandø 1804–10. 1812 i Vejen-Læborg, hvor han forblev til sin død 1821. Han ses at have interesseret sig ret stærkt for at få skoleloven 1814 efterfulgt i sine sogne, de skiftende skoleholdere i Læborg sogn ville han personlig eksaminere, inden de blev ansat, men tillige tilbød han at give skoleholderen nogen undervisning.¹⁷⁾ Bruun var vist velmenende og meget gavmild, mere end hans økonomiske forhold kunne tillade. Ved sin død efterlod han sig en forfalden præstegård og en gæld på 950 rbdrl. sølv, men hertil havde også konjunkturerne naturligvis været medvirkende.

Henrik Bruun var 1. gang g. m. Margrethe Karina Lugsteds. Ægteskabet blev opløst med kgl. bevilling. 2. gang g. m. Ane Louise Simonsen.

12) *Niels Sommer Bergenhammer*, født 1769 i Aalsø, hvor faderen var præst. 1802–21 præst i Veerst-Bække. I Vejen-Læborg fortsatte han sin forgængers bestræbelser for at forbedre skolevæsenet. Ved tiltrædelsen af sit nye embede måtte han efter gældende bestemmelse betale 500 rbdrl. sølv i indløsning af præstegården, hvilket han fandt var for meget i betragtning af bygningernes usle tilstand. Resultatet blev en længere sag mellem Bergenhammer og Bruuns bo, men dette var som nævnt fattigt. Det viste sig imidlertid, at forpagteren af præstegården havde forpligtet sig til at vedligeholde bygningerne, og yderligere måtte man fastslå, at det årlige bygningssyn havde været for lempeligt i sine krav om vedligeholdelse. 1825 måtte forpagterens enke betale 427 rdl. i erstatning for den mangelfulde vedligeholdelse, og Bergenhammer kunne formodentlig betale den istandsættelse af præstegården, som han havde påbegyndt straks efter sin tiltrædelse.¹⁸⁾ Han døde 1826.

13) *Jens Orten Bøving*, født 1794 i Vignsæs, præstesøn. Også han varetog sit tilsyn med skolen med iver og nidkærhed, mens han 1826–42 var i Vejen-Læborg. »Han var i grunden en alvorlig mand, men uden beåndelse som præst. Han prædikede af og til så »Mynstersk«, at jeg, da jeg mange år efter læste Mynsters prædikener, kunne genkende hele stykker, som jeg havde hørt i Læborg kirke. Den rationalistiske konfirurationsundervisning, jeg fik hos ham, gik sporløst hen over mit indre. Nogle ord af hans mund tog jeg dog med mig. Dagen før vor første altergang samlede han os omkring sig og talte jævnt og alvorligt med os om den nu afsluttede skoletid og den fremtid, vi gik i møde.«¹⁹⁾

Som den første af sognets præster søgte J. O. Bøving andet embede og forflyttedes til Egtved.

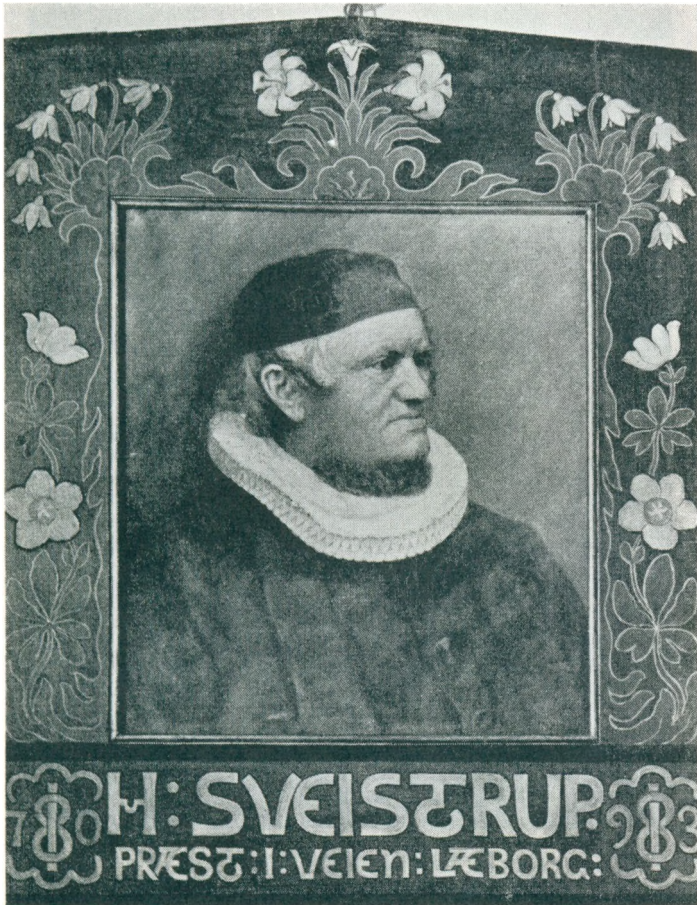
14) *Filip Christian Fuglede* var præstesøn fra Bøving, født 1795. Efter eksamen blev han medhjælper på universitetsbiblioteket hos den lærde Rasmus Nyrup, der senere blev hans svigerfader. 1821–42 var han præst i Malt-Folding. Om han gennem sit biblioteksarbejde og i omgang med Nyrup modtog noget særligt lærdomspræg, som kunne spores i hans senere liv, synes usikkert. I en periode fra 1849 var han folketingsmand

for Ribe amts 4. kreds. N. J. Termansen, der som ung mand kom hos Fuglede, nævner med veneration den påvirkning, han her mødte. Fugledes bogsamling blev ved skiftet efter ham omtalt »som en del bøger, der sammen med nogle landkort og kobberstik sattes til 100 rdl.«²⁰⁾ 1852 opførte han et nyt stuehus til præstegården, en efter tidens og stedets forhold imponerende bygning i 2 etager, som indtil for få år siden benyttedes som præstebolig. Arbejdet udførtes af bygmester Peder Holdensen, Østerholm. F. Chr. Fuglede døde 1856.

15) *Sofus Carl Viggo Hansen*, født 1817 i København. Fra 1848 kapellan i Tikøb. Han »deltog også sammen med bønderne i de nye økonomiske og folkelige bevægelser, som på den tid dukkede op, var i bestyrelsen både for skytteforeningen og sparekassen. Dog var det et skår i bøndernes agtelse for ham, at han var en dårlig økonom, og det ses både af hans breve og af sogneprotokollerne, at det af og til bragte ham i mindre heldige situationer.«²¹⁾ Som omtalt under folkeminderne kom han i nogen grad til kort i en konflikt med den vanskelige madam Calslund i Læborg. — S. C. V. Hansen udvidede præstegårdshaven til at omfatte ca. 3½ td. land, ligesom han anlagde en beplantning på en lyngbanke nord for åen.²²⁾ 1870 blev han forflyttet til Hammer-Lundby.

16) *Hans Christian Janus Nikolaj Balthasar Krarup Svejstrup*, født i 1815 i Malt præstegård. 1840 blev han faderens efterfølger i Nørup-Randbøl. 1853 valgtes han som folketingsmand for Ribe amts 4. kreds. 1861 præst i Rødding-Skrave, hvor han med sin grundtvigske indstilling snart fik tilknytning til højskolen ligesom han fandt sin plads i den nationale bevægelse. 1867-nægtede han at aflægge den krævede embedsed, hvilket medførte hans afsked. »Fra præstegården flyttede Svejstrup over til højskolegården. Her boede han med sin familie i omtrent 3 år. I højskolens store gymnastiksal holdt han gudstjeneste hver søndag, og den store sal, som han selv havde været virksom for at få opført, blev nu i stedet for gymnastiksal til kirkesal. Søndag efter søndag fyldtes den af mænd og kvinder, som kom for at lytte til Svejstrups forkyndelse.«²³⁾ Da Vejen-Læborg kald 1870 blev ledigt, blev Svejstrup opfordret til at søge dette, en såre heldig — og måske ikke ganske tilfældig²⁴⁾ — løsning, som tillod, at de interesserede kredse syd for 1864-grænsen kunne opretholde kontakt med deres præst. Også i hans nye sogne fik Svejstrup lejlighed til at yde en påskønnet indsats. Det kan naturligvis ikke være uden grund, når en præst i tre embeder opnår samme fordelagtige omdømme. Svejstrup forstod at finde samklang med sin virkekreds. I modsætning til flere af sine forgængere i Vejen-Læborg var han ved sin tiltrædelse en moden og erfaren mand og kom jo desuden ude fra den nationale kamplinie, hvilket omkring 1870 ikke kunne være noget uvæsentligt.

»Den mand, som her hviler, han var ikke gerrig«, udtrykte Ludvig

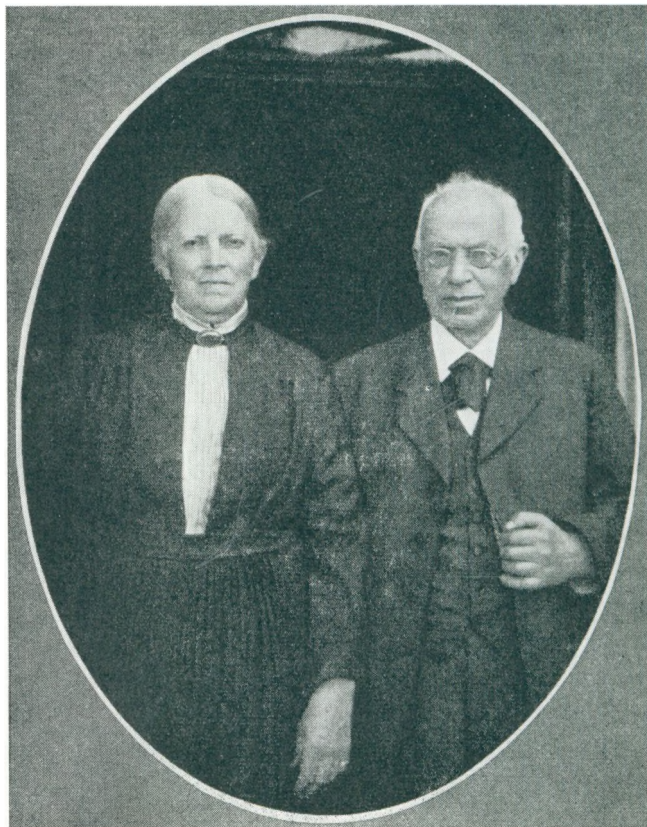
(Efter maleri af N. Termansen i Læborg kirke.)

Schrøder ved pastor Svejstrups begravelse fra Vejen præstegårds have mandag den 7. august 1893.²⁵⁾ Der var rejst en talerstol bag kisten, og herfra blev holdt ialt 14 taler. »Mange trættes derunder og syntes, at færre havde været tilstrækkeligt.«²⁶⁾

Det var dog ikke højskolen alene, der kom til at formulere pastor Svejstrups eftermæle. Det var sikkert de fleste af sognenes beboere, der kunne tilslutte sig dette.²⁷⁾

Det sidste år, Svejstrup levede, havde han som kapellan sin brodersøn I. J. Svejstrup.

17) *John Charles Louis Richter*, lægesøn, født i Grenaa 1850. Lærer ved Frk. Zahles skole 1875–77. Kapellan i Seest 1877–79. 1879–93 sognepræst i Ringgive. Fra 1893 i Vejen-Læborg. »Foruden at være en dygtig prædikant var han også historisk og litterært interesseret.«²⁸⁾ Richter var stor bogven og samlede gennem mange år bøger til sit bibliotek, der

J. Richter og hustru.

røbede hans særlige interesser. Han var redaktør af Ribe Amts historiske Samfunds årbog fra 1903 til 1928, en opgave, som vil vidne om hans historiske sans, også omfattende lokalhistorien.²⁹⁾ Richter blev herigennem, skønt ikke selv stærkt producerende, medvirkende til, at interessen for hjemstavns historie i disse egne blev vakt, og at flere sognes historie blev fremdraget.

Uden vel at være udpræget studerekammer-menneske har pastor Richter repræsenteret alsidige humanistiske interesser, omgivet af sin ca. 6500 bind store bogsamling, et typisk studiebibliotek, omfattende især dansk personalhistorie og folkeminder.³⁰⁾

18) *Skat Rørdam-Clausen*, født 9. januar 1893 i Ålborg, hvor faderen var valgmenighedspræst. Lærer ved de forenede kirkeskoler, København, 1917. Året efter ordineret medhjælper ved Bornholms valgmenighed. 1922 sognepræst Stigs Bjærgby-Mørkøv. 1929 Vejen-Læborg. 1932 valgmenighedspræst i Askov. 1941 valgmenighedspræst i Odense. — Skat Rørdam-Clausen var formand for Kirkeligt Samfund, Sydøstjylland. 1932–41.³¹⁾

M. C. Lindegaard.

19) *Morten Christian Lindegaard*, født 29. maj 1889 i Grimstrup, søn af gdr. P. C. Lindegaard. Lærereksamen fra Jelling 1910. Student 1912. cand. teol. 1917. S. å. ordineret medhjælper i Brande, residerende kapellan sammesteds 1918. Sognepræst i Hvejsel 1921, i Vejen-Læborg 1932. Provst i Malt-Andst-Slaugs herreder 1936. Biskop over Ribe stift 1949³²⁾ Død 1956.

Provst Lindegaard var, mens han virkede i Vejen-Læborg, en vidt-bekendt mand under dette navn. Han var sine sogne en god og højt værdsat præst, og embedet var, især når man tager krigsårenes vanskeligheder i betragtning, temmelig krævende, idet udviklingen nærmede sig det tidspunkt, da oprettelsen af et kapellani blev påkrævet. Embedsbyrderne afholdt dog ikke Lindegaard fra også at stille sig til rådighed, når der ret hyppigt blev kaldt på ham som taler ved folkelige møder, ligesom han var en jævnlig og velset taler i lærerkredse.

Det ærefulde advancement til biskop over Ribe stift i 1949 var ikke overraskende, idet Lindegaard allerede ved bispevalget 1939 havde været opfordret til at lade sig opstille, men afslog.

»Som præst og menneske gjorde han sig ved sin jævne reelle færd meget afholdt, og fra præsteligt hold karakteriseres han som en ypperlig provst og biskop, som i sjælden grad forstod den ikke uvæsentlige del af sit embede, der går ud på at være præsternes sjælesørger og ven. Han havde forståelse af de små i samfundet og havde sit hjerte med i alt, hvad han foretog sig. Han hørte hjemme i den grundtvigske lejr og var besjælet af frihedssyn på kirke og menighedsliv uden derfor at gå andres interesser for nær.

Biskop Lindegaard savnede aldrig mod til at følge sin anskuelse, og altid vejede hans ord tungt. Under den debat, der i 1952 førtes landet over om kvindelige præster, indtog han det klare standpunkt, at han altid ville følge en enstemmig indstilling fra menigheden og hævdede som sin anskuelse, at de kvindelige præster havde muligheder i menighedstjenesten, som mænd ofte savnede.«³³⁾

»Sin jyske rod fornægtede biskop Lindegaard aldrig. Han blev en ægte jysk biskop på den gamle jyske bispestol. Han havde klogskab, og det, der er mere, visdom. Hos ham var den dybe alvor blandet med vestjysk humor.«³⁴⁾

I det omfattende nekrologstof, som fremkom ved biskop Lindegaards død, er der kun et enkelt sted en bemærkning om hans videnskabelige interesser. Uden tvivl havde han, landsbypræst eller biskop, også en mere indadvendt side af tilværelsen, i studerekammeret, i bøgernes verden. Hans foredrag kunne vidne herom, men iøvrigt lå det Lindegaard fjernt at omgive sig med noget skær af videnskabelighed.

Biskop Lindegaard var kommendør af Dannebrog og dannebrogsmænd.

20) *Gunnar Monrad*, født 10. oktober 1911 i Ryslinge, søn af højskolelærer, senere forstander Johs. Monrad. Cand. teol. 1937. Derefter højskolelærer ved Rønshoved højskole. Sognepræst i Dybe-Ramme 1939. Sognepræst i Vejen-Læborg 1949.

Medlem af hovedbestyrelsen for Kirkeligt Samfund 1957.

1950 blev der i Vejen-Læborg sogne oprettet et embede som kapellan. Embedet blev besat med

1) *Henning Jørgen Madsen*, født 6. oktober 1921 i Frederiksberg, faderen lektor. Cand. teol. 1959. Gift i Vejen 1952 med Else Marg. Hansen, datter af sognerådsformand, vognmand K. Hansen. Fra 1954 sognepræst i Vigersted.

2) *Vilhelm Merrild Johansen*, født 24. maj 1919 i Assing, faderen landmand. Cand. teol. 1954. Tiltrådte s. å. embedet i Vejen-Læborg.³⁵⁾

NIELS JOKUM TERMANSEN

Niels Jokum Termansen har vel ikke i egentlig forstand øvet nogen stærk indflydelse på sognets udvikling i sin tid, idet hans personlige indsats ikke så meget tog sigte på de lokale forhold. Hans offentlige fremtræden begyndte dog i sognets egne forsamlinger, idet han 1853, samme år han blev selvstændig gårdmand, valgtes som medlem af sogneforstanderskabet, og heri lå for så vidt al den anerkendelse, man dengang inden for sognets grænser kunne yde en af sine egne. Hans senere virke som rigsdagsmand gennem en årrække vidner om anerkendelse fra videre kredse, men heller ikke dette er forklaringen på, at Niels Jokum Termansen mere end nogen anden enkeltperson fra Læborg sogn fik sit navn — og dermed sit hjemsofns — ærefuldt placeret i sin samtids historie.

Denne samtid, altså sidste halvdel af forrige århundrede, var jo i særlig grad en *åndens* og *ordets* tidsalder. Der blev talt, og der blev lyttet. Det var, religiøst og nationalt, dermed også politisk, en *appel* til sindet og følelserne, der kom til udtryk, og det var denne appel, som fandt genklang hos N. J. Termansen. Hans personlige egenskaber tillod ham at give tanker og indtryk videre i en så lødig form, at folk gerne lyttede til hans ord.

— — —

Han var født i Vejen 15. marts 1824. Gennem faderen toldbetjent Terman Termansen kan slægten føres tilbage til Andst sogn, gennem moderen Kjerstine Marie Sørensdatter til en gårdmandsslægt i Brørup sogn. I faderens slægt er der forbindelse tilbage til de i sin tid bekendte Ribe-slægter Bang og Baggesen. Der er i slægten nogle præster og degne, hvoraf dog ingen har gjort sig bemærket ved særlig lærdom. De anlæg for »åndelige interesser« — et forslidt udtryk, som dog vist her er forsvarligt — der allerede i en ung alder spores hos N. J. Termansen, synes ikke at være nogen påviselig slægtsarv. Hans omtale af bedstefaderen på mødrene side vidner dog om tydelig veneration, måske en følelse af åndsfællesskab.¹⁾

3 år gammel vandrede N. J. Termansen ved sin moders hånd fra

Vejen til Gammelby. Her blev han afleveret til en moster, der var gift med gmd. Niels Nielsen Poder.²⁾ Hos dette barnløse ægtepar, som var henholdsvis 57 og 35 år, skulle drengen udfylde et vist savn, mens forældrene drog til Nykøbing M., hvor faderen tiltrådte en stilling med beskedne fremtidsudsigter. »Jeg havde stor lærenemhed og læste allerede i mit 5. år Birchs bibelhistorie.³⁾ I mit 6., 7. og 8. år læste jeg Bibelen og malede mig selv i fantasien de skønneste billeder til både den gamle og den

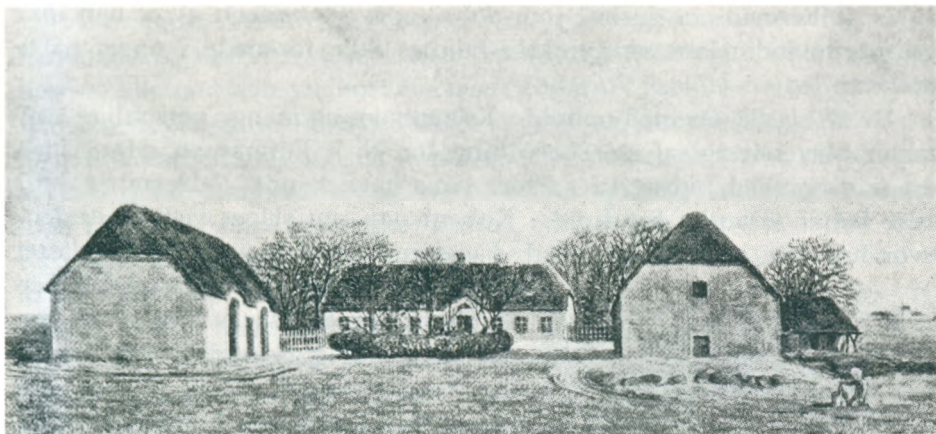

N. J. Termansen.

nye pagts historie og til beskrivelsen af de profetiske syner. Denne læsning skænkede min barndom nogle af dens gladeste og bedste timer.« Niels Nielsen Poder havde i mange år tjent provst Haar i Vejen, og efter provstens død skulle hans bogsamling sælges ved auktion, men forinden fik tjenestefolkene i præstegården lov til at tage af bøgerne, hvad de mente at have brug for. N. N. Poder havde bl. a. fået fat på en bog med ligprædikener af Nicolai Jonge.⁴⁾ Af denne bog sad drengen og læste op for husets folk ved skæret af lyseklynerne på arnen. Plejefaderen var stolt

af drengen. »Du skal få at se, at der er noget ved den dreng, og at vi får glæde af ham,« sagde han til sin kone.

Billedet af den ligprædiken-læsende dreng, omgivet af hel- eller halvgamle tilhørere, var dengang ikke så usædvanligt, som vor tids mennesker vel må opfatte det. Læsestoffet var sparsomt, og den opbyggelige litteratur var ikke blot nogenlunde enerådende i bondehjemmet, men også formålet med denne læsning stod klart, »børnelærdommen« skulle fæstnes. Alvoren i N. J. Termansens livsindstilling som voksen synes at være i overensstemmelse med barndommens tidligste indtryk. Læseevnen og -lysten udvikledes efter en tilsvarende klar linie. Det var en stor dag for drengen, da Biskop Tage Müller ved en visitats i skolen forærede ham en bog, P. O. Bojsens: Fædrelands-Katekismus.⁵⁾ Dette skete 1834; da var Niels Nielsen Poder forlængst død, og plejemoderen var nu gift med Niels Andersen Blok, som havde sans for læsning og forøvrigt blev en god plejefader for drengen.

»Hvidbjerggaard« i N. J. Termansens tid.

Ved lån og småindkøb af bøger erhvervede N. J. Termansen sig allerede som ung mand en vis fortrolighed med bogen – vejen til udvikling og viden. En noget ældre ven, Laurids Eskildsen fra Drostrup, som færdedes en del rundt som handelsmand, var lejlighedsvis N. J. Termansen behjælpelig med at skaffe ham nogle bøger.⁶⁾ Han lærte sig at læse tysk og engelsk, men dog især at beherske det danske sprog i tale og skrift. Efter at have deltaget i mødet på Skamlingsbanken 4. juli 1844 vendte han hjem med stærke indtryk, ikke mindst af Orla Lehmanns »glødende tårebevægede tale«, mens Laurids Skau's fremtræden »i hans simple bondedragt« muligvis kan have bundfældet et vist ideal.

— — —

14. juni 1858 blev N. J. Termansen første gang valgt som Bækkekredsens folketingsmand. 22. oktober s. a. holdt han sin første tale i folketinget hvor han gik imod indførelsen af et kirkeråd, som han ikke troede ville blive til gavn for den kirkelige frihed.⁷⁾ Dette krav om frihed i kirke og skole spores gennem hans offentlige virke til det sidste, men nogen voldsom omvæltning ønskede han ikke. Ved et stort skolemøde i Lunderskov 1871, hvor bl. a. fynske friskolelærere brugte stærke ord, var N. J. Termansen dirigent og udtalte »at også han ønskede statskolen afløst, men hvis det skulle ske med rabalder, ønskede han den slet ikke bort«. ⁸⁾ 1864 stemte han imod fredsslutningen. Ligeledes var han modstander af enhver alvorlig ændring af Junigrundloven. Et andet vigtigt politisk spørgsmål var Københavns befæstning, som N. J. Termansen, skønt valgt som venstremand, stemte for. 1876 valgtes han som højremand. »Jeg føler mere og mere, at jeg må skarpt og strengt følge min indre overbevisning . . . .«, skrev han dette år,⁹⁾ og af overbevisning var han forsvarsven. 1878 valgtes han til landstingsmand for det sydlige Jylland, »men han kom ikke til at spille nogen rolle i dette ting, endsigte til at øve nogen indflydelse«. ¹⁰⁾

N. J. Termansens skæbne som politiker synes bestemt af, at han ikke var partimand. Hans synspunkter fandtes ikke forenede i noget parti-program.

De 28 rigsdagsår med ophold i København og mange personlige kontakter blev selvsagt af stor betydning for N. J. Termansen. Hans foredragsvirksomhed bidrog til at gøre hans navn kendt. I december 1861 talte han i »Danske Samfund«, København, om slaget ved Fredericia, hvor han selv havde været med; bagefter kom den unge officersdatter

Katrine M. M. Nielsen.

Charlotte Wagner hen og takkede Termansen. Derefter skrev hun til sin forlovede, Ludvig Schrøder, den senere højskoleforstander, »Glad var jeg over ham. Har I sådanne bønder på Rødding (højskole)?«¹¹⁾ Den grundtvigske højskoleånd havde i N. J. Termansen en tro talsmand og en fremragende fortolker, og det er jo velkendt, at de to nationale højskoler, Rødding og Askov, hyppigt benyttede ham som taler. Ved et møde på Rødding højskole 27. oktober 1863 havde blandt mange andre talere også N. J. Termansen ordet flere gange. Han talte om en storm, der havde raset i oktober, og nu truede en »novemberstorm«, der kunne blive langt værre for Danmark. Han sluttede med at fremsige nogle vers af sangen: Fæderneland ved den bølgende

strand . . . ., som Grundtvig havde skrevet 1848, også i en alvorstid. Termansens citering af digtet denne aften blev anledning til, at Nutzhorn senere lavede en melodi dertil.¹²⁾

Gennem nationalt interesserede kredse i København kom N. J. Termansen i forbindelse med historikeren A. D. Jørgensen, der fandt en vis berigelse i dette bekendtskab med »den mærkelig udviklede og åndelig bevægede bonde . . . han var en sand adelsmand i bondekofte«.¹³⁾ Deres samtaler drejede sig navnlig om historiske emner, politik og den folkelige oplysning. Historiske emner optog N. J. Termansen som fritidssysel, ikke mindst Sønderjyllands historie. Også hjemstavnens med dens historiske minder beskæftigede han sig med og vidste god besked med den folkelige overlevering. Rådstuearkivar Oluf Nielsen, Vestjyllands første betydelige historiker, skrev også en bog om Malt herred, hvilket gav anledning til et samarbejde med N. J. Termansen.¹⁴⁾ Folkemindesamleren Evald Tang Kristensen, der gennem et langt liv færdedes Jylland rundt på spor efter folk »som vidste noget«, fandt også vej til Gammelby.

»Danmarks lærdeste bonde«, som N. J. Termansen blev kaldt, er en karakteristisk, som det kunne være vanskeligt nok at svare til. I politiske kredse, selv om man ser bort fra modstanderne, var der naturligvis ikke tale om nogen blind anerkendelse, og engang skrev »Fædrelandet«, at N. J. Termansen var »lige så selvklog og stivsindet en bonde som nogen af hans jydsk standsfæller; og har end hans oprigtige gudsfrygt forædlet hans hjerte, og hans historiske læsning beriget hans fantasi, så har hans retning ikke bidraget til at udvikle hans praktiske forstand, og han er altfor forstokket i sin egen mening til at søge oplysning hos dem, der ved og forstår mere end han«. ¹⁵⁾

Da N. J. Termansen 1869 uden modkandidat var blevet genvalgt i Bække og således befandt sig på sit politiske højdepunkt, fik han af venner og vælgere skænket en smuk fjedervogn med tilsvarende seletøj. Ved overdragelsen af gaven udtalte Ludvig Schrøder, at N. J. Termansen »ved sin trofasthed mod venner og billighed mod modstandere havde vundet et hæderligt navn over hele Danmark, mens han havde færre fjender end de fleste af de mænd, som tog del i det offentlige liv«. ¹⁶⁾ Hermed var, skønt udtalt af en ven, hverken sagt for meget eller for lidt, og det er vel også stort set dette vidnesbyrd, der er blevet stående for eftertiden.

— — —

En mand, som i en årrække tjente hos N. J. Termansen, har fortalt, at når han pløjede, ville furen blive skæv, fordi han gerne gik med øjnene lukkede. Gården i Gammelby var, bortset fra nogen plantning, ikke præget af fremskridt på landbrugets område. Økonomien var derfor efter, og velstående blev N. J. Termansen næppe nogen sinde. Da han 1884 blev branddirektør, bortforpagtede han gården og flyttede til Holsted, hvor han ved økonomisk bistand fra sine venner byggede et hus.

Hans hustru, Katrine Marie Magdalene Nielsen, var født 1826 i Løgumkloster. De blev gift 1853.

N. J. Termansen døde i Holsted 9. maj 1892. Sommeren 1906 rejstes hans mindesten i Skibelund krat.

SKOLER OG SKOLEHOLDERE I LÆBORG SOGN

Af F. R. Astrup

Efter reformationen foregik undervisningen mange steder på landet ved omvandrende latinskoledisciple, de såkaldte løbedegne, som efterhånden afløstes af fast lejede skoleholdere, sædedegne. Begge slags skoleholdere var imidlertid næsten altid uheldige personer, affald fra latinskoler. Dygtige lærere fik man først lang tid efter, at der fra 1791 blev oprettet *seminarier* til uddannelse af skolelærere. Men det tog sin tid.

Et stort fremskridt skete med en »forordning af 29. april 1740, som overlod til »proprietærerne« sammen med provsten at fastsætte antallet af skoler, løn og indkomster for skoleholderne og indrette et skolehus på bekvemmeste sted i sognet.« I følge den forordning oprettedes en bestandig *fundats for skoleholderiet* i Malt herred ved et møde i Brørup kirke anno 1741 10. august underskrevet af herredsfogeden Søren Bjerrum og provst Niels Jochum Bytzov af Vejen. Den lyder sådan for *Læborg sogn* (efter provst Nissens redaktion):

1. De største lodsejere af bøndergods er monsr. Terman Madsen, Nielsbygård, kirkepatronen er hans excellence hr. generalløjtnant von Scholten siden og sr. *Peder Thonboe* på Hundsbeck, mestendels ejere af sognets hartkorn.

2. *Et skolehus* på bekvemmeste sted at indrette i *Gammelby*, som hele sognebørnene kan besøge, hvilket monsr. Terman Madsen på Nielsbygård, som er den største lodsejer, påtager sig at besøge efter forordningen.

3. Skoleholderen blev af de største lodsejere tillagt udi den tid, som bøndernes børn formedelst arbejde kan have lejlighed til at gå i skolen, som eragtes at være 5 fulde vintermåneder, i måneden 2 skp. rug, 5 skp. malt og 4 mark dansk i penge til underhold og *udi løn 2 rdl.* 4 mark af sognets skolekasse, hvilken løn proprietærerne både forskaffer og ligner selv på sognets hartkorn, ligesom de selv derom bedst kan forenes.

4. I den tid, som meldt, skoleholdet varer, nyder skolemesteren og børnene ildebrand af sognets beboere efter forordningen.²⁾

Helt hen til 1858 var lærerstaben meget blandet og mange var daarligt eller slet ikke uddannet. Da lønnen tillige var ringe, var ordningen længe sådan, at arbejdet væsentligst udførtes af vinterlærere lejet for en vinter ad gangen forskellige steder i sognet, f. eks. Drostrup, Gammelby, Læborg, Kjeldbjerg og Nyby.

1817 og 1818 fik »hjælpelærerne« Jens Alsberg i Drostrup 4 rdl. sølv i løn. Jep Andersen, Gammelby, og Anders Christensen, Nyby, samme løn appr. af stiftsøvrigheden. 1827 lønnedes Laust Nielsen, Nyby, for 9 rdl. + kost og logi samt fornøden brændsel.¹⁾ Men 1829 udbryder pastor Bøving i Vejen i anledning af de dårlige eksamensresultater i Nyby (»Børnene kun gjort liden eller ingen fremgang«): »Men for så ussel løn, som tilstaas hjælpelæreren, er intet dueligt subjekt (= emne) at erholde.«

GAMMELBY SKOLE

Allerede i året 1804 fik Gammelby og Drostrup tilladelse til at oprette en skole i hver af de 2 byer (skrev pastor Haar). Men en fast skole i Gammelby er oprettet efter den approb. fundats af 8. december 1741. — 1750 var skoleholderen i Læborg (nok Gammelby) til biskop Brorsons visitats i Vejen og fik ros derfor (skolens navn nævnes ikke). Om sin visitats 1763 skriver samme biskop: »Udi annekset Læborg holder *Christen Jørgensen* skole i Gammelby for hele sognets ungdom. Men som det om vinteren er vanskeligt for børnene af de byer Nyeby, Drostrup, Skjoldborg (d. e. Kjeldbjerg) at møde i den skole, haver sognepræsten (Hans Fog) gjort forslag på, at der måtte holdes en skole i hver by, hvorved man og håber forestående vinter at kunne gøre en begyndelse.«³⁾

1797 hed skoleholderen i Gammelby *Andreas Georg Bruun*.⁴⁾ Skolekommissions-protokollen har en omfangsrig skildring af hans brogede levevis. Han flytter sammen med skolen 1782 til Læborg og bliver dermed *Johan Hansen Brinchs* afløser.⁵⁾ Ved Læborg kirke var der omkring 1782 kun et lille skolehus på 3 fag, hvilket Drostrup'erne er utilfreds med. Og skoleholder Bruun i Gammelby klager til gengæld over, at Drostrup'erne ikke vil yde ham, hvad han kan tilkomme.⁶⁾ Imidlertid har de energiske Drostrup bønder omsider opnået skoledirektionens tilladelse til at få *skolen flyttet til Læborg kirke 1782*, endskønt så høje herrer som biskop Bloch, amtmand Levetzau samt ejerne af Estrup og Nielsbygaard alle tidligere skriftligt havde erklæret, »at skolen i Gammelby står på et bekvemt sted, og det vilde blive alt for ubehageligt, at den sættes ved kirken, hvor ingen huse er, hvor børnene ved indfaldende uvejr kunne faa ly«. Man mærker i ovenstående linjer og et andet sted lodsejernes rørende omsorg for, »at børnene ikke om vinteren skal omkomme på skolevejen«, og på en senere bemærkning om gymnastik, »at øvelsesplads behøvede ikke at købes, da der på samtlige 3 byers

(Gammelby, Drostrup, Nyby) gade, som ikke er udskiftet, var rigelig plads til, hvor børnene kunne øve sig i al slags spring uden at komme til skade«.

I ovennævnte skrivelse tillades, at der indrettes en bedre centralt beliggende skole med ialt 7 fag til skole og beboelse »med kakkellovn, brønd, indhegnet kálhauge ved huset«, alt paa bøndernes egen bekostning og fremtidige vedligeholdelse. Denne noget udførlige »bekendtgørelse blev af skolemesteren Andreas Bruun lydeligt oplæst følgende søndag ved kirkestævne udenfor Læborg kirke«.

Med den ny skolelov af 1814, som i sit indhold var en særdeles god håndsrækning til regelmæssig fast undervisning af almuens børn, fulgte nogle forandringer i sognets skolevæsen; men den velmenende lovs virkninger blev i høj grad sinket af bøndernes fattigdom. Omkring 1814 afstod den fornævnte degn *Johan Hansen Brinch*, som da var lærer og kirkesanger både i Vejen og Læborg fra 1802, lærerembedet i Læborg mod lønforhøjelse for det nu øgede arbejde i Vejen, hvor han hele tiden boede. Brinch var ikke seminarist, men undervist til skoleholder af pastor Svejstrup i Maltbæk og kaldet til Vejen-Læborg degnekald 1802. Han var »en simpel lærer« viser examensberetningerne. Han døde 1822 i Vejen.

LÆBORG SKOLE

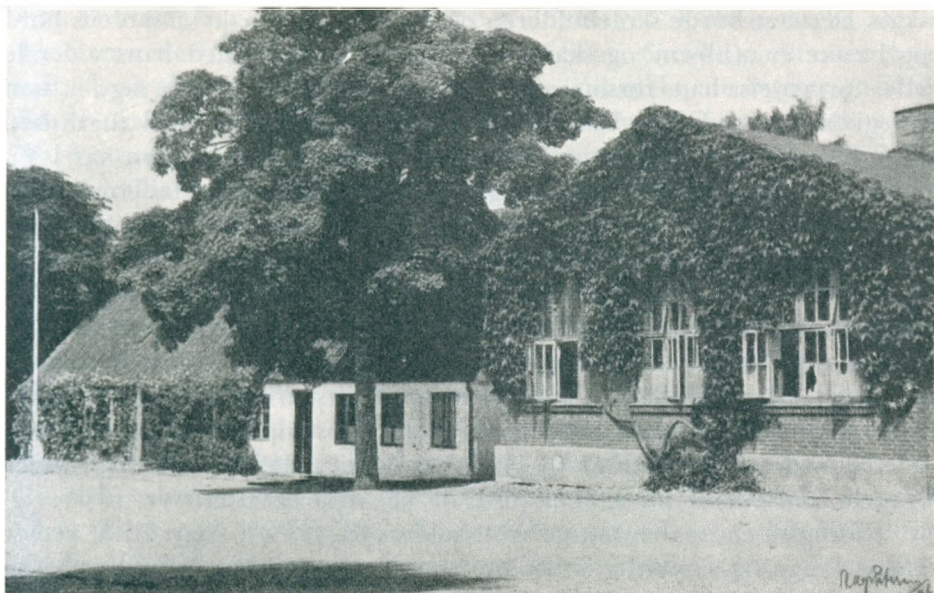
Andreas Georg Bruun blev Læborg skoles første fastboende skoleholder, flyttet fra Gammelby til det lille skolehus ved Læborg kirke 1782; men hans kår var uhyre ringe. Foruden den lille løn 2 rdl. 4 mk. af sognekassen om måneden skulle han have 10 skp. rug, 10 skp. malt af lodsejerne for de 5 mdr.s skolegang årligt. »Desforuden nyder skolemesteren og børnene ildebrand«, men til gengæld må Bruun hårdt nok yde 2 rdl. årligt i leje af boligen til Drostrup bønder, som ejer de 4 fag af huset. Naturligt nok klager Bruun 1811 over Drostrup'erne, som forsommer vedligehold af hans bolig.

Bruuns trange kår kendetegnes ved, at han, da han skal starte det lille landbrug ved skolen, måtte låne 16 rdl. af assessor Lautrup af Estrup til 4 pct. rente »at betale tilbage om et år, og pantsætte 2 køer samt 4 får og alt sit indbo« derfor.⁷⁾

Foruden skoleholderiet måtte han derfor også drive malerhåndværk for at ernære familien,⁸⁾ som efterhånden var blevet ret tyngende. A. G. Bruun var født 1736. Hans hustru Kirsten Christensdatter var født 1727. Deres 34-årige datter Mette Marie boede med sine 3 børn i alderen 6—12 år hjemme i det lille skolehus. Hendes mand havde forladt hende.

Om degnen Bruun indberettes, »at han ikke mangler de for en landsbyskolelærer nødvendige videnskaber; men hans skole besøges dog nu ikke meget, siden forbemeldte tvende byer har fået hver sin

Læborg skole o. 1940.

skole«. Senere berettes det: »Skoleholderen har nu opnået en temmelig høj alder (71 år) og kan derfor behøve nogen hvile udi sine gamle dage.« I anledning af Bruuns klage over Drostrup'ernes forsømmelighed med boligvedligeholdelsen skriver provst Haar indgående og forstående til stiftsøvrigheden om det nu vanskeligt blevne forhold mellem Bruun og Drostrup'erne: »Efter min underdanigste formening er det da billigt (rigtigt), at Drostrup'erne bliver tilholdet at opfylde deres pligt til boligens vedligehold. Skoleholderen, sit quatalis (= lad ham være det, han er), så er det dog synd, at hans korn skal rådne, og dette kan heller ej være enten Drostrup'erne eller andre til gavn, men meget mer til skade; thi når skoleholderens korn er fordærvet, og han derover får intet at æde, så vil det nok blive en følge, at både Drostrup'erne og de andre sognets beboere vil komme til at føde ham. Men så billigt som det er, at Drostrup'erne straks istandsætter bemeldte hus uden at vente efter, at skoleholderen først skal fyldestgøre sine pligter, så billigt forekommer det mig også, at skoleholderen burde skille sig af med sin datter og svigersøn, som han imod husejernes tilladelse har taget i huset til sig, da de var berygtede folk, som for deres begangne tyveri måtte være han 1 år hun $\frac{3}{4}$ år i Viborg tugthus, hvor også den gamle skoleholder som deres medvider måtte være i 2 mdr.

Men når skoleholderen skiller sig af med dem, hvor skal de da hen, kunde man spørge. De skal jo være et sted på Guds grønne jord. Jeg ved det ikke. Bedst havde det uden tvivl været, at de var blevne i tugthuset; thi så havde man dog været i nogenlunde sikkerhed for deres ond-

skab. Dernæst burde skoleholderen også gøre rede for, hvor skolens bord og bænke er afblevne og skaffe dem igen, i fald de med hans vidende eller formedelst hans forsømmelse er bortblevne. Det er mig sagt, at han foregiver, at bordet og bænkene blev borte, mens han var i tugthuset. Men dette er uden tvivl kun snak og udflugter; thi mens han var i Viborg, var hans datter der i huset og kom ikke til at indtage faderens plads i tugthuset, førend han var kommen hjem igen. Bordet og bænkene kunde altså ikke uden hendes vidende blive borte.

Om skoleholderen ej kunde have ret til at lade afplukke og sælge de lyng, der vokse på hans skolejord, må jeg underdanigst overlade til stiftets høje øvrigheds bedømmelse. Det synes mig, at han kan have ret dertil, allerhelst, da han af højbemeldte stiftsøvrighed er pålagt inden hvert års martii uvægerligen at udrede til Drostrup'erne 2 rdl. for husleje og sædeland samt jord til græsning og til ildebrændsel, hvorunder lyngen, som vokser på skolens jord, da vel også befattes.«⁹⁾

Så tragisk endte den fattige skoleholders liv 1813.¹⁰⁾ Man får af provst Haars lange og samvittighedsfulde beretning et billede af lærernes og bøndernes trange kår og også af præsternes vanskelige stilling som skoleholdernes og børneundervisningens tilsynsmænd.

1813—1824.

I årene 1813—1824, da landbrugskrisen og pengevæsenets fallit indtraf, rantes bønderne af en knugende fattigdom. Det indvirkede naturligvis også på skolevæsenet, som ikke alene blev »interimistisk«, som præsten skriver, men mange steder gik helt i opløsning. De fleste steder var der ingen faste lærere, andre steder heller ingen sommerskole eller noget skolehus. Skoleforsømmelserne var uhyre talrige.

Allerede 1813 tilbyder samtlige bønder i Gammelby, Nyby og Drostrup »at overlade det af dem ejede 3 fags skolehus ved hovedskolen i Læborg og 12 tdr. god sædeland og et stykke mosejord til den høje stiftsøvrigheds disposition« og dermed *nedlægge hovedskolen* i Læborg.¹¹⁾ Der bor nu ingen lærer i Læborg. Præsten H. Bruun anbefaler tilbuddet med tilføjelse af, at da det er vanskeligt at skaffe lærere, må »ingen i sognet antage nogen til skoleholder uden, at han af mig er befunden duelig dertil, samt at det ufravigeligt beordres den antagne til at indfinde sig hos mig alle onsdage og løverdage til vejledning til at blive duelige skolelærere.« (14. juli 1813.)

Næste år udbød så præsten den tomme lærerbolig til udlejning for 20 rdl. årlig. Men der kom intet tilbud.

Drostrup'erne anklager nu præsten for selvtægt med udlejningen, da huset er deres. I stedet for at svare sender præsten skrivelsen til skoledirektionen. Men september 1814 må han meddele direktionen, at nu

har Drostrup'erne nedbrudt deres skolehus ved Læborg kirke, og at tømmeret derfra er anbragt hos Laurids Skov, Skovkrog. Præsten foreslår så, at *skolen »genoprettes«* og, at der tillige burde bygges en skole for Hundsbæk, Nyby, Kjeldbjerg, Nordenskov, Vittrup med videre. 1818 ansøger skolekommissionen for Læborg sogn om at måtte fritages for at holde sommerskole, hvilket blev afslået. »Skolekommissionen blev da enig om at anvende al mulig flid for at opsøge et subjekt (emne) der kunde holde skole i sommer, men forgæves.«

Samme år skriver *skoleforstander Morten Nielsen*, at Nyby ingen skolestue har og ikke har råd til at leje en for 4 rdl. Pastor Bruun skriver samtidig rosende om Nyby skoleholder *Anders Christensen*, »kaldet Anders Snedker,« »han er just ikke stærk i skriveriet; men derimod har han sin force i på den behændigste måde at indprente børnene de 10 bud, fadervor, artiklerne og sentenserne i Luthers katekismus.«

1819 tilbyder skoleforstander *Morten Madsen*, Nyby, selv at holde skole i sin egen stue i vinteren for en løn af 2 tdr. rug eller 6 skilling daglig. Han har en pudsig tilføjelse: »Af helbredshensyn vil jeg helst tage føden hos mig selv.«¹²⁾

1823 foreslog amtmand og stiftsprovst, at *seminarist Søren Jessen*, som i 1922 er kaldet til lærer i Vejen og til kirkesanger i Vejen-Læborg, skulle holde skole i Læborgs 3 distrikter 2 dage ugentlig (om sommeren) hvert sted, indtil en kirkesangerbolig kunne opføres ved Læborg kirke, samt at beboerne på grund af de for landalmuen trykkende tider måtte få henstand med skolens bygning til sommeren 1826. Der var da kun 3 vinterskoler i Læborg sogn og næppe nogen sommerskole.

Christen Widing Hansen

var søn af rektor Jørgen Hansen, Viborg. I året 1821 tog han den »seminaristiske examen« i Nustrup hos pastor Gjørtz med karakteren meget duelig, var derefter lærer i Lunde omtrent 2½ år, hvorefter han 3. marts 1824 konstitueredes til lærer og kirkesanger i Læborg sogn ved hovedskolen i Gammelby med helårsundervisning. Om sommeren skulle H. også holde skole i Læborg 2 dage ugentlig som i Gammelby. Børnetallet var da i Gammelby 13.

Pastor Bergenhammer beretter: »Undervisningen i god gang, og børnene søge den med lyst.« »I Drostrup ligesaa«, der var 24 skolebørn, hvoraf 3 ikke var skolepligtige; i Nyby: 14, hvoraf 4 ikke var skolepligtige. Hansen var så velset, at han søgte om at få en bolig ved Læborg kirke »i stedet for den uopholdelige omflakken fra sted til sted i de kolde stuer og senge, hvorved hans helbred især i denne vinter er blevet svækket.« Pastor Bergenhammer henviser til den trufne ordning, og at den ny skole kunne tidligst bygges 1827, og at det endnu ikke var bestemt, om skolen skulle ligge i Gammelby eller ved kirken.

Men 1824 trækker skyer op. 13 mænd fra Gammelby og Nyby klager og kræver ham forflyttet, dog mangler underskrifter fra Drostrup. Samme dato klager *sadelmager Eklund*, Nyby, over, at H. havde forsømt at lade bede for E.s syge kone i kirken og over, at degnen ved hendes begravelse havde været så fuld, at han faldt om på kirkegården, da han skulle synge liget til graven, så en anden måtte træde i hans sted. Eklund tilføjer forarget: »Samme dag gik Hansen til Herrens bord.« Til klagen erklærer H., »at han den pågældende dag var bleven syg af en slags besvimelse, så Niels Iversen Viegaard og Niels Jepsen, Drostrup, måtte hjælpe«; desuden havde E. i næsten 3 år intet betalt i offer og acciden- ser, hvorfor H. mente, at E. »ikke kunde klage over en indfødt embedsmand«.

På grund af disse og andre klager holder skolekommissionen møde 15. marts 1825. Her klages over, »at H. ofte var fuld i skolen, straffede børnene på en hånlig måde, viste utidig strengthed og usømmelig optræden«. Klagerne sendes til direktionen.

Men så springer en bombe pludselig. *Skolen i Gammelby brænder* »ganske og aldeles« om natten i november 1826, efter at H. har forladt den. I et brev til *skolepatron Søren Gothardsen*, Hundsbæk, beretter H. tilsyneladende med god samvittighed: »I løverdags nat kl. 12 indtraf det ulykkelige tilfælde, at skolen i Gammelby ganske og aldeles brændte. Løverdag middag ragede jeg de få gløder, der var, med aske og rejste da ud til min svigerfader, og da jeg næste morgen vilde gå til kirke i Læborg, fik jeg at høre, skolen var brændt med 4 bøger: 1 gl. salmebog, Holms religion, 1 gl. bibel, 1 ny testament samt 4 tabeller for indbyrdes undervisning og 6 regnetavler.« »Jeg er aldeles uskyldig, da jeg nøje har efterset, så vidt det stod i min magt, med ilden og håber således ikke at have nogen ubehagelighed deraf.« Så nu ramler det hele sammen for H.

Han får sin afsked 1827.

Det sidste livstegn fra ham er et meget nedstemt brev af 8. september 1827, hvor han spørger, »hvorledes han som afskediget skolelærer og kirkesanger ad interim skal forholde sig, indtil han kan få andet embede«. Han har forgæves forsøgt at få stiftamtmand Carlsen i Ribe i tale; han »beder om at få at vide, hvorfor han var blevet afskediget; selv formoder jeg, at der ikke er klaget over mig«. — Han bor nu i Gredstedbro; måske hans svigerfader boede der.

»Jeg er nu uden levebrød og pengeløs,« slutter hans sørgelige beretning.¹³⁾

Jacob Peter Bech.

1827 fik Læborg skole en dygtig lærer og kirkesanger i Jacob Peter Bech samtidig med, at der var »trods distriktets armod« planer om opførelse af en ny skole i stedet for det lejede lokale. Man fik løfte på at

låne 100 rdl. af amtets skolelærerhjelpekasse. Hans løn blev kort efter hans ansættelse forhøjet til at være: »offer, accidentser, 6 tdr. rug, 6 tdr. byg, samt kost og logi for egen person på omgang, samt en lejet bolig for ham og familie tilligemed brændsel og furage, for at bøde på det tunge byrdefulde og lidet opmuntrende i den omflakkende levemåde.«

Endelig 1828 opførtes den længe omhandlede skolebygning i Læborg. Byggesummen blev 420 rdl. 0 mk. 12 skilling. Ved visitatsen samme år skriver provst Kofoed, »at han fandt ungdommens fremgang ved begge skoler nogenledes og (fandt) den gjorde begyndelse under Bech god, da skoleundervisningen før her var højst mådelig«.

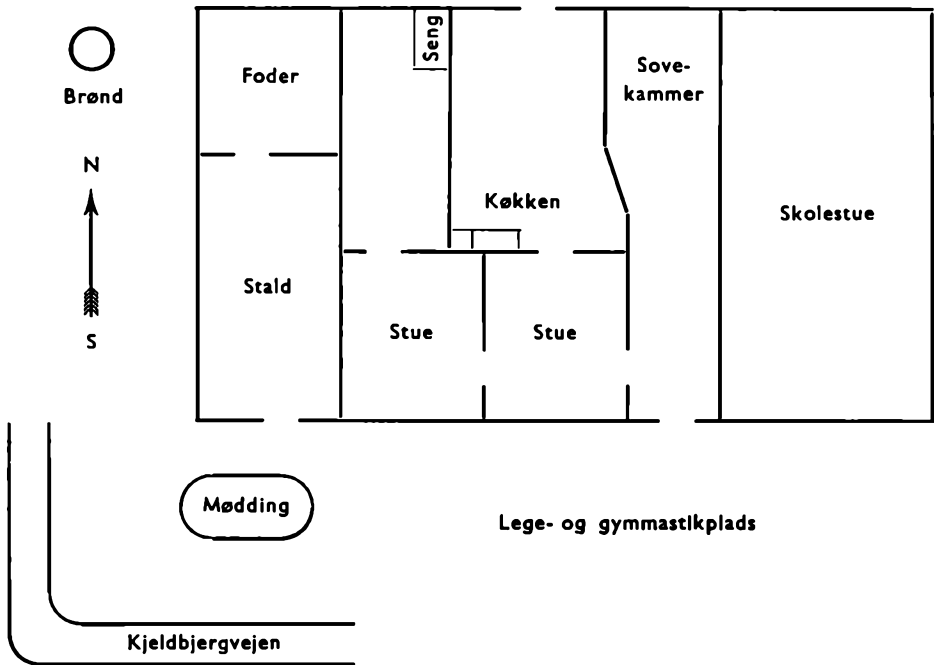
Lærer Bech var fra Malt sogn og tog examen fra Borris seminarium 1826 med karakter: duelig. Nu kom skolen i god gænge. Bech var en alsidig begavet mand og dygtig lærer, fik snart regelmæssighed i skolegangen; mulkterne aftog kendeligt. Den sløje undervisning fra Bruuns og Hansens tid afløstes af flid og orden. Alkærsig skriver om Hansen: »han var rå, drikfædig og mishandlede børnene.¹⁴⁾ Men da Bech kom, forvandlede det hele sig.« Bech stod i et godt forhold til beboerne. Han var således deres vinkelskriver og sagfører i vid omegn, udgiver af en »Regnebog for skoler i 4 specier med mark og skilling« udgivet på Hagerups forlag.

1846 visiterede provst Fr. Chr. Pedersen Læborg sogns skoler. Han skriver udførligt og rosende især om pigerne i Bechs skole, men trækker også et par store drenge frem ved navn til skræk og advarsel. »Hovedskolen er med 2 klasser, 2 biskoler med 2 klasser. Af drengene læste kun et par godt, de øvrige temmelig godt, tvende Paul Nissen og Niels Rasmussen 12½ og 14½ mådeligt. Der anvendes *indbyrdes undervisning*. Tabeller (til læsning) brugtes ikke. Pigerne læste bedre, nogle med færdighed, de øvrige ret godt. Yngste afdeling besvarede spørgsmål af lærebogen ret godt og med eftertanke. Kun få børn 4—5 skrev nogenlunde godt. Hovedregning må mere øves. Fremgangen i regning var antagelig.«

Året efter skriver *pastor Fuglede* også anerkendende om Bech: »derfor tør vi endnu ikke foreslå forhøjelse i lønnen til Bech, omendskønt vi erkende, at kirkesanger Bech er en mand, der fortjener sin løn med hæder.«

Men — ja, det er sørgeligt — Bech fik også sin afsked i 1856. Dog, det var ikke på grund af hans skolearbejde, som altid blev anerkendt, men på grund af hans forhold til den stridbare, enevældige enkemadam Calslund, som fordrev hans hustru, så hun flyttede til Tisbækhus.

Efter sin afsked boede Bech på Steensbækhus (Hjalmar Sørensens). Bech døde 1874 og er begravet på Læborg kirkegård 8. januar 1875, hvor også hans hustru blev begravet.

Sådan var den gamle skolebolig indrettet med en skolestue og stald før 1870 efter tegning af lærer Hansens datter Anna Hansen. Lejligheden blev så udvidet med, hvor stald og foder før var, så rummene blev noget større.

En elærer Hans Hansen

var født 1823 i Bække skole, søn af lærer Hans Eriksen der. 19 år gammel blev han omgangslærer i Asbo og Kragelund i flere år, før han dimitteredes fra Jelling 1849. Blev lærer i Horskjær ved Vamdrup og senere i Skudstrup, blev 1856 ansat som enelærer og kirkesanger i Læborg. Han var anset som lærer, var tillige en moderne landmand, så han med god grund ansøgte ministeriet om at få andel i det af rigsdagen bevilgede beløb til skolelodder, der skulle drives som mønster for en husmandslod. Sognerådet anbefalede varmt andragendet. Anton Flinholm fortalte, at han gerne såede havre 28. februar. H. H. drev en mild form af den indbyrdes undervisning med bihjælper, som en af hans elever rosende har beskrevet, nemlig A. Flinholm. Der var da kun 1 klasse med 60–70 børn. H. H. var også vinkelskriver og dygtig vejrprofet. Han havde været på kursus hos Kristen Kold, Dalby, sammen med Martin Kristensen, Gjedved, og sluttede sig til den grundtvigske bevægelse og var i regelmæssig forbindelse med Askov højskoles lærere. Han tog sin afsked 1884, flytter til Vejen som kasserer for sparekassen, brugsen og regnskabsfører for Joh. Lauridsen, måtte så på grund af sygdom flytte til sønnen Niels Hansen, købmand i Gammelby (senere brugsbestyrer i V. Nebel), og døde i Gam-

melby 1886. Skolen, han boede i, var opført 1828 for en byggesum af 420 rdl. 0 mk. 12 skilling.

Provst J. N. Ramsing visiterede Læborg skole 1854, 2 år før lærer Hansen kom, altså under Bechs sidste vanskelige år, da han lå i proces med beboerne på grund af »flere beboere i Læborg betræffende fornærmelige udtalelser«, d. v. s. om hans forhold til madam Calslund, hvorfor han blev »entlediget«. Provsten skriver: »kundskaber og færdigheder var det uhyre småt med. Børnene hørt i læsning, religion og deres regning beset. Af fædrelandshistorie, geografi og sproglære var kun lidet lært.« Skoleforsømmelser var igen blevet talrige. Børnene kom sjældent til skole om sommeren.

Det er derfor ikke underligt, at lærer Hansen må skrive i examenslisten kort efter, at han er kommet til Læborg: »1. I skrivning, 2. retskrivning, 3. fædrelandshistorie, 4. geografi have af mangel på tid ikke kunnet været øvet i sommer.« Mens H. H. var i Læborg, var der samtidig »oprettet en skole på Drostrup mark af lærer P. Busk«. Pastor Svejstrup besøgte den 9. juni 1882; »da søgte også 8 børn af Gjesten skole skolen 2 dage ugentlig«. — 2 dage ugentlig det var da det normale for sommerskole. Men trods den korte skolegang og de mange skolebørn (1883 var børnetallet 70—80 hvoraf 50 i ældste klasse) fik lærer Hansen alligevel gjort et dygtigt og anerkendt arbejde i Læborg.

Karl Sørensen Kalf

var født 24. august 1858 i Kalvslund, 14 år gammel vinterlærer, dimitteret fra Jelling 1879. Andenlærer 1881 ved kommuneskolen i Esbjerg, 1884 lærer i Læborg. Her var han med til at oprette Hundsbæk plantage og en ældre senere nedlagt sygekasse »Læborg sygekasse« og Vejen Svineslagteri og fællesmejeriet. 1890 kaldet til førstelærer ved Vor Frue skole i Roskilde, hvor han også tog initiativ til oprettelse af flere sociale foreninger, tog afsked her 1908 og flyttede til København. En søn er præst ved Frelsers kirke, og datteren er lærerinde i København.

Se tilføjelsen bagi om »mundkurv på lærerne«.

I. K. Jensen.

Han var født i Sønderjylland, Spandet, 29. juli 1863, dimitteret fra Gjedved 1883, samme år lærer i Tirslund og Brørup. 1883 forflyttet til Ll. Andst, 1890 til Læborg og 1894 til Eskelund hovedskole. Han har foruden sin skolegerning varetaget mange bestyrelsesopgaver, blev derfor Ridder af Dannebrog. Hans hustru Anne Dorthea Frandsen var fra Darum. De har 4 børn, en datter er gift med lærer Ebbesen, Hejls, en anden med lærer Andersen, Thyregod, en søn er lærer i Ålborg. Senere er den yngste datter gift med den enkeblevne lærer A. i Thyregod. Lærer Jensen tog afsked 1930 og blev boende i Brørup st.

Rasmus Pedersen

var født 6. juni 1866, dimitteret fra Gjedved 1890, samme år andenlærer i Nørnbølling, 1891 lærer i Klelund, 1895 kaldet til enelærer i Læborg, samme år forflyttet til Nørnbølling. Hans hustru hed Margrethe Jepsen og var fra Darum.

Martin Jensen

fødtes i Hårby ved Skanderborg 27. januar 1873, dimitteret fra Skårup 1894. Lærer ved efterskolen i Holsted. 1895 vinterlærer i Estrupmark skole, 1896 kaldet til enelærer ved Læborg skole. 1903 blev han forflyttet til Tølløse, hvor han tog sin afsked (1843?). Han var gift med Maren Meyer, datter af lærer Meyer i Estrupmark.

I. P. Willumsgaard

var født i Fjilstervang 3. juni 1872. 16 år gammel blev han biskolelærer i Rounum, så 2 somre på Staby vinterlærerseminarium, 1894 lærerexamen i Århus. 1895 andenlærer i Sevel, 1898 lærer i Madum, 1903 lærer og kirkesanger i Læborg til 1907, da han blev opfordret fra Sevel til at søge førstelærerembedet der, fik det og virkede der i 36 år som en særdeles dygtig og afholdt lærer. Han var tillige en dygtig landmand. Han tog afsked 1940, flyttede så til Lønborg, hvor en datter boede. Han døde i pinsen 1951. En elev udtalte ved hans bære: »Han var lærer med liv og sjæl og kunde ikke andet end sætte blivende spor.«

Der er 7 børn i ægteskabet. En søn er postmester i Ålborg og en yngre lærer i Hem.

Frovin Rasmussen Astrup

født 14. juni 1883, er søn af lærer S. P. Rasmussen Astrup, Aes skole, Tvingstrup, dimitteret 1904 fra Gjedved, ansat samme år som hjælperlærer i Bølling ved Egtved og 3 måneder senere som andenlærer i det nyoprettede andenlærerembede i Læborg. Efter opfordring fra beboerne søgte han og fik førstelærerembedet efter Willumsgaard 1907. Der var blevet 4 klasser, idet Gammelby skole var omdannet til vinterskole, og nogle af børnene flyttet til Læborg. Lærer Astrup var også kirkesanger, og hans hustru Agnes Kristensen fra Lime skole var organist ved Læborg kirke. 1947 tog han sin afsked, og samme år blev hans hustru kaldet til lærerinde ved Rud skole, hvor de virkede i 3½ år. Nu bor de i Åbyhøj.

ANDENLÆRERE I LÆBORG

1904 oprettedes et nyt andenlærerembede i Læborg, samtidig skete en omordning af Læborg og Nyby skolevæsen med nye embeder og lønforhøjelse. Frovin Rasmussen Astrup efterfulgtes 1907 af

Henning Frederik Clausen,

som var født 20. januar 1885, dimitteret fra Skårup 1906, samme år ansat ved Fengers realskole i Århus, 1907 andenlærer ved Læborg skole. 1911 enelærer i Vedbysønder, 1912 ved Sorø borgerskole og kordegn ved Sorø kirke. 1933 virkede han der endnu, siden død der.

Rasmus Peter Beyer,

født 1892, dimitteret fra Gjedved, lærer i Nørre Nebel, 1911 flyttet til Læborg, 1914 til Bislev ved Skive, derfra til Fyn, hvor han som lærer læste til og tog theologisk embedsexamen, derefter præst i Rye ved Roskilde, død der 1857(?). B. forfatter til flere bøger.

Laurits Petersen,

som var født 13. maj 1887, var dimitteret fra Ranum 1912, lærer i Læborg fra 1914 til 1915, da han blev førstelærer ved Daugård søndre skole. 1924 blev han førstelærer ved Hundslund skole; døde der.

Kristian K. K. V. P. Stenstrøm

er født 5. december 1889 og dimitteret fra Odense 1913. Andenlærer i Læborg fra 1915 til 1918, da ansat som enelærer i Fredsted, derfra til Brakker samme kommune 1923. Tog afsked 1957, flyttet til Middelfart, hvor han nu bor.

Peter Andersen,

som er født 31. januar 1896, er dimitteret fra Silkeborg 1919, blev samme år andenlærer i Læborg; men kort efter kaldet til lærer i Brørup st.

Marius Schmidt Sørensen

var født 18. marts 1894, dimitteret fra Nexø 1915, lærer ved Ringe efterskole og Skanderup efterskole, 1920 andenlærer ved Læborg skole til 1957, da han tog sin afsked på grund af sygdom, døde på Brørup sygehus 1957 og er begravet på Læborg kirkegård. Hans enke bor i Læborg. Der er 4 piger og en dreng i deres ægteskab.

Fra 1. maj 1957 J. Graabæk.

M. Schmidt Sørensen.

LÆRERINDER I GAMMELBY OG LÆBORG

- 1904–1905. Gammelby pøgeskole om vinteren: Johanne Madsen fra Roved, ingen examen.
- 1905–1906. Gammelby pøgeskole. Anna Jørgensen. Realexamen fra Vejen.
- 1906–1907. Gammelby pøgeskole. Maren Jensine Pedersen, senere gift med daværende realskolebestyrer H. J. Hansen, Nr. Åby, som senere blev statskonsulent.

Laura Jakobsen.

1901–1943. 1901 oprettedes et forskolelærerindeembede i Læborg, hvori tidligere vinterlærerinde samme steds, *Laura Jakobsen*, født 15. august 1878 i Læborg sogn, ansattes 1. juli 1901. Hun var uddannet til lærerinde ved et kursus på Sørup højskole, var en tid lærerinde i Stenstrup og fra 1898–1901 vinterlærerinde i Læborg. Efter at have taget sin afsked 1943 flyttede hun til Vejen efter en lang, flittig skolegerning. Død 1959.

Inger Bosen er født 1916, dimitteret fra Odense 1937, først ansat i Hvorslev skole, dernæst ved Læborg forskole 1944 til 1945. Efter en udenlandsrejse opsagde hun pladsen, men blev nogen tid efter lærerinde ved Brejning åndssvageanstalt, hvorfra hun giftede sig med en landmand.

Kirstine Mortensen er født i Adserbøl forskole, dimitteret fra Vejle 1945, 1948 flyttet til Starup ved Tofterup som forskolelærerinde.

Anna Bundgaard Schultz er født 30. juni 1917 i Vester Nebel, dimitteret Odense 1954, ansat i Læborg 1954.

Nye embeder: Ib Favrholt Hansen 1959, Erna Favrholt Hansen 1959.

LÆBORG POGESKOLE

er oprettet 1897 vistnok som vinterskole. 1898 blev *Ane Dorthea Pedersen*, 28 år gl., pogelærerinde; ingen examen, 16 skolebørn.

1900 var *Frederikke Lindelof*, lærerdatter, i embedet, 20 år gl., ingen examen. Kommunens tilskud til lønnen 175 kr., privat indsamledes et mindre beløb. Kommunen gav brændsel til skolestuen, som var en lejet stue hos stenhugger Niels Rasmussen, Gammelby mark (der hvor nu Cecilius Jensen bor).

1901 begynder *forskolen med helårsskolegang* 1. maj med 150 kr. i kommunetilskud og leje af lokale 25 kr. samt brænde til skolen.

1904 oprettedes andenlærerembedet i Læborg. Løn 600 kr. + bolig (2 værelser), brænde og have. Vinterlærerindeembedet nedlægges; »men et foreløbigt vinterlærerindeembede indrettes« med 225 kr. i løn. Lærerindeembedet blev besat med præstens stuepige: Johanne Madsen, Roved, samtidig *hævedes lønnen* for førstelærerembedet i Læborg fra 850 kr. til 900 kr., do. i Nyby fra 750 til 800 kr., vinterlærerindeembedet i Nyby fra 200 til 225 kr.

VINTERSKOLERNE I LÆBORG SOGN

I Læborg sogn holdtes i mange år vinterskole sat i gang på opfordring af den velkendte og *skoleinteresserede præst H. Svejstrup*, der som sædvanligt ved et møde i skolen efter gudstjenesten i oktober 1880 lagde for med en indtrængende tale og »eget bidrag 10 kr.« til lærerindeløn. »Et udvalg til at sørge for yderligere bidrag, lærerinde, skolestue og sognerådets bistand blev så nedsat: Niels P. Schelde, Iver Madsen Jepsen og Morten Nielsen.« Det var altså private skoler.

I Nyby skole holdtes samme måned »et talrigt besøgt møde,« skriver Svejstrup og fortsætter bekymret: »stemningen var afgjort for at beholde alt i den vante gang, så der nåedes intet af hjælp til vinterskolen.«

1882 skriver Svejstrup i skoleprotokollen vredt: »der er klager fra læreren og besværing fra beboerne over de usle lejligheder og over, at børnene er stuvede sammen (170 børn) så tør jeg ikke holde mig rolig.« Og nu truer han sognerådet med, »hvis det ikke bygger 2 skolestuer med lejlighed til 2 lærere at henlede højere myndigheders opmærksomhed på de virkelige forhold.« Til denne salve svarer Jens M. Holm, som er sognerådsmedlem, at »Svejstrups forslag af en ny skolebygning blev i det hele vel modtaget;« men tilføjer noget overlegent, »jeg tror, De tør spare Dem ulejligheden at henlede myndighedernes opmærksomhed på de nuværende mangelfulde forhold.«

Her hidsættes en række navne på de stadigt *skiftende vinterlærerinder* i Læborg i de også benævnte »hjælpeskoler«.

1880 Læborg: Anna Marie Schoubo fra Agtrup skov.

1883 Nyby: Ingeborg Jensen, løn 180 kr. (de 40 kr. gave fra sparekassen).

1884 do.: Marie Friis, løn 150 kr. »Marie F. har fæstet sig til sognerådsformanden.«

1887 ? : Petra Petersen fra Knudstrup, Laurbjerg st.

1890 Læborg: »Frk. Fåborg«, mere står der ikke.

1891 do.: Ingeborg Jensen, Frederiksberg.

1891 Nyby: Kirstine Jensen af Stagelund.

1898 Læborg: Laura Jakobsen af Nyby. (Gravengård.)

1898 Nyby: Søborg Kristensen, lærer Kristensens søn.

1903 do.: Jutta Kristensen, lærer Kristensens datter.

1903 Læborg: Johanne Madsen fra Roved.

1906 Nyby: Jutta Kristensen (igen).

1906 Gammelby: Ellen Pedersen fra Varde.

1907 do.: Maren Jensine Pedersen, senere gift med realskolebystyrer Hansen, Nr. Åby.

1907 Nyby: Ane Jensine Hedegård, * 7/10 78, dimitteret Hoven.

1908 Gammelby: Kirstine Jessen af Jerne.

En tid var Martinus Kjehr *huslærer på Hundsbæk*. Senere ernærede han sig i Læborg som omvandrende glarmester. Før var han lærer i Kragelund, Bække sogn, 1873—1877.

En række år havde *N. Jokum Termansen*, sognefoged Kresten Madsen, Gammelby, og Bundgård på Aggersgård en *privatskole* for deres børn i lejet lokale i Gammelby. Her var Jacob Kloppenborg fra Harreby i Sønderjylland en tid lærer.

NYBY SKOLE

var i begyndelsen en vinterskole med skolegang »omtrent hver dag«; læreren i Læborg kom så 2 halve dage ugentlig og gav undervisning i sommertiden.

Provsten i Lejrskov godkendte i 1848 *opførelsen* af et *skolehus* i Nyby. Overslag og tegning er udarbejdet af bygmester Peder Holdensen boende på Østerholm. Han var en meget anset og benyttet bygmester viden om. Smukke stuehuse i Gammelby og nabobyerne vidner om hans skønhedssans. »I følge den appr. skoleplan for Læborg sogn oprettes 1848 et nyt anordningsmæssigt *skolehus* på Wittrupgårds Mark.« Det oplyses i skrivelsen, »at der i Nyby distrikt endnu haves en brugelig skolestue.«

Fr. Chr. Petersen.

Gårdejer Niels Olesen, tidligere Bryderupgård, fortæller, at skolen først blev bygget 1857 sidst på året. Byggesummen var 500 rdl., hvoraf halvdelen låntes af skolefonden.

Provst Ramsing skriver efter en visitats 1854: »Af fædrelandshistorie, geografi og sproglære var intet øvet.«

Der undervistes altså kun i 3 fag: læsning, religion og regning. Der var ifølge en samtidig timeplan afsat 5½ times undervisning til vinterskolen i øverste klasse 4 dage ugentlig. Multker blev stadig pålagt. I juli måned måtte ikke multkteres, da børnene skulle »luge roer«. I de øvrige sommermåneder gik ældste klasse 1 dag og yngste også 1 dag fra 7—12.

Pastor Viggo Hansen skriver 1866: »skolen i Nyby er normeret for en ugift, men boligen for en familie, og der haves en lille have.« »Tidligere var skolen kun vinterskole og kom først 1857 igang som *selvstændig skole*.« Viggo Hansen oplyser, at reguleringssummen for Nyby skole da var ialt 242 rdl., for Læborg 505 rdl. 34½ skilling.

SKOLEHOLDERE I NYBY

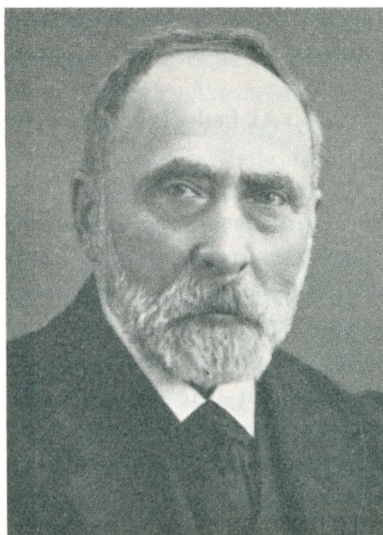
Sidst i 1850erne var I. B. Olesen lærer i Nyby. 1861 og 1862 skriver hans fader i Skonager ved Øse, at Olsen, som er bortrejst p. gr. a. sygdom, vil bede om »at få den sig tilkommende godtgørelse 20 rdl. for huslejlighed tilsendt«. Lærerboligen har været så dårlig, at han ikke har kunnet bebo den. Faderen giver pastor Hansen »fuldmagt til at sælge O.s efterladte effekter og anvende beløbet til betaling af O.s gæld«. Olsen er nu indlagt på Varde sygehus, »og hans mentale tilstand har forværret sig, så han for fremtiden vil blive forsørget af kommunen«. For at bedre på lærer O.s åndelige og materielle tilstand var der af beboerne forinden hans bortrejse indsamlet en gave til ham, hvoraf der den 5. maj 1863 endnu stod en rest i Varde sparekasse på 40 rdl. »Men nu har han vist ikke langt tilbage, så alt skal sælges af hans efterladte effekter den sorte kjole med.« Den sorte kjole var hans latinskoledragt. Olsens løn var 12 rdl. månedlig.

Jørgen Jensen

blev ansat i Nyby 1861, flyttede 1863 til Skodborg. Han var født 20. marts 1829, dimitteret fra Jelling 1859 med karakter »Ej uduelig«. 1862 var der 40 skolebørn i Nyby.

Peter Jensen

var født 1843, dimitteret fra Tønder 1863 med »Meget duelig«. 1863 ansat i Harris, Tønder provsti, afskediget 1867 af de prøjsiske myndigheder på grund af edsnægtelse, flyttet til Nyby 1867. Se om lærernes mundkurv i det følgende.

Thomas Kristensen.

Aksel Vilhelm Brøns,
født 11. oktober 1871, dimitteret Skårup
1890, lærer ved Nyby skole (og ved Sur-
have) 1890(?). 1893 enelærer ved Skyum
n. skole.

Thomas Kristensen
var født 3. juli 1848 i Staby. Kun 16 år
gammel blev han lærer i Alrum for en
årlig løn af 100 kr. uden kost og logi i
11 år. Blev så dimitteret fra Gjedved
1878. Lærer i Hvingel, senere i Fjand.
1893 ansat i Nyby, hvor han opnåede
at holde 50 års lærerjubilæum. Han var
gift med en lærerdatter fra Fabjerg; de
havde 10 børn, som næsten alle blev
lærere eller lærerinder. De tog slægts-
navnet Søborg. Efter sin lange og dyg-

tige skolegerning tog han sin afsked 1917 og flyttede så til Holsted st.,
hvor hans ældste søn Kr. Søborg var førstelærer og senere lærer i Asmin-
derup skole; Anton Søborg var lærer i Dover skole, og Ejnar Søborg er
nu i Thyrted ved Horsens.

Harald Poulsen,

født 23. oktober 1884 og dimitteret fra Haslev 1914. Lærer i Vesterbæk
til 1915, dernæst i Vesterhede til 1918, da han blev førstelærer i Nyby,
flytter så 1922 til Grimstrup, afsked der 1949 og flyttede derfra til
Holsted.

Christian Peter Borup

er født 31. juli 1894, dimitteret Hjørring 1917. Løjtnant*); ansat i Nyby
fra 1922 til 1927, flytter så til Karmisholt 1926 og 2 år efter til Solbjerg
skole.

Jens Sørensen Grauslund

fødtes den 7. august 1903 og er dimitteret Silkeborg 1923. Andenlærer
i Kjerte 1925, ansat i Nyby 1926 til 1943, derefter i Bindeballe og nu
i Stoustrup ved Fredericia.

Karl Emil Jakobsen

er født 7. august 1903, dimitteret fra Gjedved 1930. Vikar i Vittorp skole
på sin hjemegn og lærer der ved biskolen 1931. 1943 forflyttet til Nyby
førstelærerembede, blev gift der. Da de ældste klasser der blev lagt til

*) lærer i Skive til 1922.

Læborg centralskole, gik Jakobsen, hvis helbred ikke var så godt, på ventepenge og flyttede så til Skern.

LÆRERINDER I NYBY

1918 blev der oprettet et fast lærerindeembede ved Nyby skole. Lærerinde der blev *Karen Rasmussen*, født 8. juli 1884, dimitteret fra Haslev 1917, lærerinde i Vinderup, derefter 1918 i Nyby til sin afsked 1948(?).

Siden Karen Rasmussens afsked har embedet været betjent af vikarer.

Sidst i 90'erne var Mette Marie Dyrholm lærerinde i Nyby. Hun blev 1898 gift med gårdmand Peter Bundgaard, Aggersgaard.

Karen Rasmussen.

LÆRERNES MUNDKURV

Som et led i Estrups kamp mod beboernes modstand mod provisorierne udsendte hans kirke- og undervisningsminister Scavenius følgende »mundkurv« til de offentligt ansatte lærere: Skrivelsen cirkulerede blandt sognenes lærere, og hver af dem måtte kvittere for læsningen af den med deres underskrift.

Både K. Sørensen Kalf, Læborg, og P. Jensen, Nyby, har underskrevet cirkulæret allerede den 13. maj 1885.

Cirkulæret:

»Såfremt en offentlig ansat skolelærer måtte som leder eller taler deltage i dannelsen af »riffelforeninger« eller »folkevæbningsamlag« eller lignende foreninger, vil det udebliveligt have til følge, at ministeriet vil se sig i den nødvendighed at entledige ham fra hans embedsstilling.«

Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet, 22. april 1885.

I. F. Scavenius.

Det var ikke uden risiko for lærerne at deltage i politik og offentlig debat derom dengang.

Når jeg nu slutter denne skolehistorie, kan det jo let ses, at den er noget bar, næsten kun en række navne og tal. Om nogle af de ældre

skoleholdere er der på grund af deres uheldige sider fortalt noget mere, men det giver dog en vis tidskolorit. For de senere lærere og lærerinder kunne der tilføjes deres større eller mindre deltagelse i det folkelige oplysningsarbejde som skolens frivillige bifag, således: aftenskole, sy-skole, gymnastik med karle og piger, biblioteksarbejde, sygekasse, foredrags- og ungdomsforeninger, læsekredse og sangforening, oplæsning, fælleslæsning og dilettantkomedie o. s. v. — Her kan bl. a. henvises til læsekredsen i Gammelby, som skylder N. Jokum Termansen sin tilblivelse, og som siden uden ophold har virket til nu med lærere som leder og oplæser. Her blev f. eks. alle Bjørnsons, H. Ibsens og Jakob Knudsens samfundsskildringer læst og drøftet. Læborg sognebogsamling skylder også ham sin begyndelse; og det ses af arten af de første års bogkøb, at det er ham, der har udvalgt bøgerne. Lærer Hansens søn, Niels Hansen, var da bibliotekar og siden de efterfølgende lærere. I denne series pædagogus er der flere vakkende årstal og sikkert fejltagelser og mangler; men jeg har dog ikke villet undlade en bemærkning om lærerne af den grund, når den dog giver nogen oplysning om gamle dages skolevæsen.

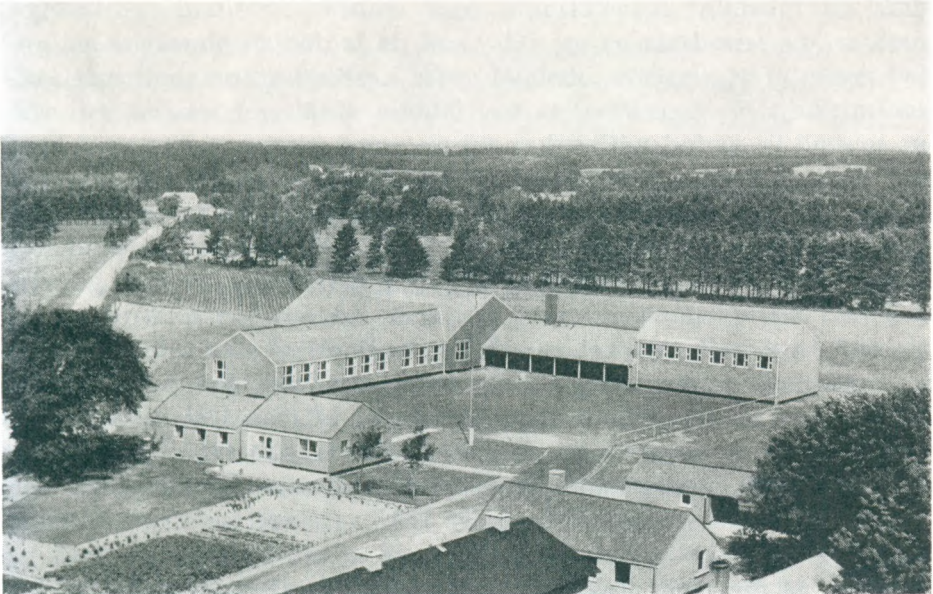
F. R. Astrup.

LÆBORG NYE SKOLE

I foråret 1939 indbød sognerådet beboerne til et møde i Læborg forsamlingshus, hvor man gjorde rede for planerne angående skolevæsenets ordning efter skoleloven af 1937. Der fremlagdes tegninger til en nybygning af skolen i Læborg og en ombygning i Nyby. Overslaget lød på godt 100.000 kr., hvilket vakte nogen betænkelighed. Man lod derfor arbejdet hvile indtil videre, og snart efter udbrød krigen, som medførte, at alt skolebyggeri jo måtte vente til bedre tider. 1942 var man i andre sogne begyndt at bygge skoler, hvorfor man også her tog spørgsmålet op, men det viste sig at være meget vanskeligt at gennemføre, idet der stadig var materialeangel. Resultatet blev en ny udsættelse, og dette fik man egentlig ikke nogen grund til senere at beklage. Man undgik at få den nye skole, hvis den var blevet bygget, brugt og ødelagt ved tyske beslaglæggelse, hvilket jo skete mange steder. Hertil kom, at da man endelig i 1954 gik i gang med skolebyggeriet, var der i den forløbne tid sket en udvikling på dette område. Som følge heraf blev de nye tegninger væsentlig forskellige fra de i 1938 fremskaffede.

I foråret 1953 var amtslægen på inspektion i skolerne, og der konstateredes da, at der var svamp i gulvet i skolestuen i Læborg. Af hensyn til børnenes sundhed forbød amtslægen, at lokalet brugtes til undervisningen, som derfor måtte foregå i forsamlingshuset. Herefter kom der gang i skolebyggeriet, idet man havde de nye tegninger færdige, ligesom der var købt en velegnet byggeplads nord for den gamle skole. 1954 på-

Læborg ny skole.

begyndtes byggearbejdet, og skolen stod færdig i efteråret 1955. Den blev dyrere end i sin tid anslået, men resultatet blev til gengæld en fuldt tidssvarende skole.

1959 blev skolen i Nyby ombygget og moderniseret. Det var da bestemt, at børnene fra 10 års alderen skulle benytte hovedskolen i Læborg.

Skolens sportsplads købtes af gdr. Anders Poder, Skovkrog, 1947 og indviedes ved et sportsstævne maj 1949.

KOMMUNEN

1841 blev det ved kgl. anordning bestemt, at der skulle oprettes sogneforstanderskaber, dog ikke for hvert sogn, men for hvert pastorat. Der var ved denne ordning taget hensyn til, at man i et pastorat altid var sikker på at have i hvert fald én kvalificeret mand til at overtage ledelsen af det nye forstanderskab, nemlig præsten. Denne havde allerede under de bestående forhold før 1841 varetaget styrelsen af skole- og fattigvæsen.

Sidst på året 1841 holdt forstanderskabet for Vejen-Læborg sit første møde i præstegården. Der var 7 medlemmer, 3 fra hvert af sognene samt pastor Fuglede som selvskrevet formand. For Læborg sogn Jeppe Andersen, Drostrupgaard, Anker Lorentzen, Hundsbæk, og Lucas Christiansen, Gammelby; for Vejen sogn Stephan Iversen, Dortheasminde, Hans Sørensen, Hajkjær, og Peder Lauridsen, Grønvang. De tre medlemmer fra Læborg sogn havde forinden haft med skole- og fattigvæsenet at gøre, og de herhen hørende sager var til at begynde med de væsentligste, forstanderskabet beskæftigede sig med. Hertil kom dog snart flere vejsager, såre vanskelige og omfattende opgaver, idet de fleste sogneveje var i simpel forfatning.

Forstanderskabet skulle fordele de offentlige byrder mellem sognenes beboere, men ud over ydelserne til skolerne og de fattige svarede ingen kommuneskat, da vedligeholdelse af veje og broer skete ved personligt pålignet arbejde, som man selv kunne udføre eller betale en anden herfor. Ret store pengemidler havde forstanderskabet ikke at administrere, og selvfølgelig var det varsomt med at pålægge sognebeboerne forøgede byrder. Dette blev nødvendigt under krigen 1848–50. Straks ved krigens udbrud var der brug for heste til hæren, og Vejen-Læborg sogne, Ødis-Bramdrup samt Østerbygaard i Vamdrup sogn skulle i fællesskab levere en hest; man foretog en frivillig indsamling af bidrag, og i Læborg sogn indkom 50 rdl. 1 mark. Hesten, »en blankbrun stjerne hoppe, 7 år«, købtes hos Poul Nielsen i Gammelby for 130 rdl. Sommeren efter, da preusserne havde besat det sydlige Jylland, skulle der atter skaffes en hest. Det var dog denne gang en tvangsudskrivning. 19. juni 1849 fik pastor Fuglede en skrivelse, hvorefter Vejen-Læborg skulle sende en

sognerepræsentant til Holsted med uindskrænket fuldmagt fra kommunen angående indkøb af en hest. »Da jeg er overbevist om, at dette ikke kan finde antagelse her,« skrev Fuglede, »vælger jeg så meget hellere det dernæst foreslåede middel ved at fremlægge en subscriptionsliste, hvor enhver kunne tegne sig for et frivilligt bidrag til hestens anskaffelse, der menes at ville koste 120 rdl. i det mindste.« Fuglede tegnede sig for 16 rdl., iøvrigt fulgte bidragene hartkornet, 4 rdl. pr. td. Der indkom i sognene 154 rdl. 4 mk. Man undgik herved, at fjenderne selv tog hestene, og senere blev den leverede hest vurderet ved henholdsvis en dansk og en preussisk taksation, hvorefter mellempriisen blev fastsat til 81 rdl. Dette beløb fik pastor Fuglede siden udbetalt på herredskontoret i Holsted, så bidragyderne modtog godt og vel halvparten af deres penge tilbage.¹⁾ De pålagte leverancer af hør, halm, havre m. v., som sognene under krigen måtte yde, gav forstanderskabet en del at tage vare på, og da erstatningsbeløbene kom til udbetaling, var dette nok en opgave.

Efter de begivenhedsrige år, og her må systemskiftet 1849 tages med, havde det kommunale styre nået en vis modning, men iøvrigt havde de politiske begivenheder næppe rejst synderlig stærke dønninger inden for sognegrænsen.

Da Stephan Iversen 1856, efter pastor Fugledes død, blev formand for sogneforstanderskabet, fik det »folkelige selvstyre« i sognene dermed en vis understregning, idet sagerne nu ikke længer nødvendigvis skulle passere præstens skrivebord. Dette lokale systemskifte fik her et gunstigt forløb, da Stephan Iversen var en velbegavet og oplyst mand med evner for opgaven. Med den nye kommunallov 1867, hvorved sogneforstanderskabet blev til et *sogneråd*, blev der tillagt beboerne og deres valgte repræsentanter en noget større indflydelse, idet sognepræsten nu ikke længer var selvskrevet medlem af styrelsen, men ved den samtidig indførte forenkling af administrationen, hvorved de tidligere skole- og fattiggasser samledes i en fælles kommunekasse, blev bestyrelsen af pengesagerne unægtelig noget vanskeligere. Man kan vist godt sige, at spiren til den senere adskillelse mellem sognene allerede hermed var lagt.

1875 flyttedes formandsskabet til Læborg sogn. Kristen Madsen i Gammelby, som 1862–67 havde siddet i forstanderskabet, indvalgte i sognerådet og blev formand i de følgende 5 år. I modsætning til andre to-sogns kommuner synes Vejen og Læborg at have samarbejdet uden større lokalpatriotiske gnidninger, og når dette var tilfældet, må forklaringen være, at man i Læborg sogn og blandt dettes repræsentanter indså, at nabo-sognet under de givne forhold måtte have sin særlige udvikling. En interessemodsatning mellem »land og by« var dog efterhånden uundgåelig, og da ønsket om en adskillelse mellem sognene blev rejst, kom det fra Vejen. Hovedproblemet var mandatfordelingen, hvilket viste sig

i 1885, da 3 af sognerådets medlemmer, som efter den tids metode valgtes ved almindeligt valg, alle blev folk fra Læborg sogn. Der holdtes omvalg, men med samme resultat. Dette gav anledning til den formodning, at gårdmændene fra Vejen havde stemt på deres standsfæller i Læborg sogn, og hermed var kløften en kendsgerning, ikke mellem de to sogne, men mellem land- og stationsbybefolkningen.²⁾ 1889 holdtes et møde i Vejen, hvortil sognerådet havde indbudt 5 mand fra hvert sogn, og emnet var en deling af kommunen. Der var fuld enighed herom, men planen mødte afslag fra amtet. Der gik nu en længere årrække, inden spørgsmålet igen toges op til behandling. Endelig 15. februar 1908 ved en forhandling, hvori foruden sognerådet også tidligere medlemmer af dette samt formændene for Håndværkerforeningen, Borgerforeningen, Socialdemokratisk forening, Husmandsforeningen deltog. »Der førtes en meget lang forhandling om betingelserne for delingen. Alle tilstedeværende var enige om at ønske delingen — og endelig efter gensidige indrømmelser fra begge sider opnåedes der enighed om følgende overenskomst:

1) Kommunens gæld ved afslutningen af regnskabet for 1908—09 overtages af Vejen sogn med undtagelse af gæld, der stiftes ved nybygninger i Læborg sogn.

2) Den af kommunen tegnede garanti af 60.000 kr. til Vejen-Grindsted banen deles således, at Vejen sogn overtager de 50.000 kr. og Læborg sogn 10.000 kr.

3) Kommunens ejendom deles således: Hvert sogn beholder sine skolebygninger med inventar og tilhørende jordlodder, således som de nu forefindes, uden særlig godtgørelse til nogen af siderne.

Legatkapitalerne skal tilhøre det sogn, hvortil de er givne, således som fundatserne bestemmer.

Kommunens arkiv bliver Vejen sogns ejendom.

4) Med hensyn til de fattige og alderdomsunderstøttede træffes følgende bestemmelser: »De, som nyder fattighjælp eller alderdomsunderstøttelse her fra kommunen, skal, hvad enten de har ophold her i kommunen eller i fremmede kommuner, ved delingen tilhøre det sogn, hvor de ved fødselen eller i følge femårigt ophold har vundet forsørgelsesret. Er forsørgelsesretten vundet ved femårigt ophold i begge sogne, skal vedkommende tilhøre det sogn, hvor opholdet har været af længst varighed.«³⁾

Angående garantien for Troldhedebanen gik Læborg sogn med til det nævnte beløb, 10.000 kr., på den betingelse, at banen kom til at gå »vest om Læborg kirke«. Dette skete jo imidlertid ikke, hvorfor Læborg kommune frigjorde sig for sin forpligtelse ved at betale 4000 kr. en gang for alle. Hermed blev sognet uden baneforbindelse, men sparede, som det skulle vise sig, for betydelige udgifter i kommende tider.

I kommunefællesskabets tid har følgende fra Læborg sogn været medlemmer af sogneforstanderskab og -råd:

1842 Jeppe Andersen, A. Lorentzen, Lucas Christiansen. 1853 Niels Jokum Termansen. 1860 Jeppe Andersen, Anders Frandsen og Frands Chr. Olesen. 1866 Kristen Madsen, Niels Pedersen, Chr. Lucassen. 1872 Peder Holden Hansen (Holdensen). 1875 Nic. Hansen, Hundsbæk, der d. a. afløstes af hmd. Jep Jensen. 1879 Klaus Sørensen. 1880 Jens Nielsen Holm, Niels Peder Schelde, Søren Klausen. Disse sidstnævnte afløstes 1885 af Jakob Vinding, P. Bundgaard og Laurids Jakobsen. Da Jakob Vinding 1888 rejste fra sognet, valgtes i hans sted murer Mads Andersen i Vejen. 1888 Morten Nielsen, P. Bundgaard og L. Jakobsen. 1892 blev L. Jakobsen afløst af Jens Nielsen Holm. 1895 indtrådte Lauge Petersen i stedet for Morten Nielsen. S. å. bestemtes, at rådet skulle forøges med 2 medlemmer til 9. Nu blev der 4 fra Læborg, idet Nis J. Nielsen nyvalgtes. 1898 Niels Olesen, Nis J. Nielsen, Lauge Petersen, Anton Flintholm. 1901 nyvalgtes Anders Andersen, Hans P. Klausen, mens N. J. Nielsen og Lauge Petersen udtrådte. 1903 nyvalgtes Albert Clausen i stedet for Niels Olesen. 1906 A. Andersen, Andreas Andreasen, A. Flintholm og A. Clausen. Disse fungerede til 1. april 1909.⁴⁾

— — —

Efter at Læborg var blevet selvstændig kommune, holdtes det første møde 1. april 1909. Sognerådet havde følgende medlemmer: Nis Jørgen Nielsen, Gammelby (formand), Niels Sørensen, Gammelby, H. Fryden Dahl, Hundsbæk (kasserer), Jens Nielsen Holm, Vesterholm, Th. Thomsen, Drostrup, Niels Olesen, Nyby, Lauge Pedersen, Stagelund.

1913: Poul Schmidt, der var indtrådt 1910 som stedfortræder for Niels Olesen. Ernst Sørensen, Kjeldbjerg, og Anders Andersen, Gammelby, Niels Sørensen, Th. Thomsen, Nis J. Nielsen, Lauge Pedersen. Fra 1. april 1914 var Anders Andersen formand, Nis J. Nielsen kasserer. 1916 indvalgte Anders Andersen i Ribe amtsråd og ønskede at udtræde af sognerådet. I stedet valgtes P. M. Kalle, Hundsbæk mark. Nis J. Nielsen overtog samtidig igen formandsposten.

1917: Hans Clausen, Nyby, afløste Poul Schmidt. Iøvrigt de foranævnte. Nis J. Nielsen formand.

1921: Markus Fink, Drostrup, Poul Schmidt, Nyby, og Georg Laurisen, Gammelby, indtrådte, mens Lauge Pedersen, Ernst Sørensen og Nis J. Nielsen udtrådte. Hans Clausen formand.

1925: Peder Elbæk, Nyby, Jørgen Engelbrecht, Drostrup, Sofus Olsen, Kjeldbjerg, Henrik Henriksen, Gammelby, Frederik Flintholm, Gammelby, Alfred Langkilde, Gammelby. Af det tidligere sogneråd Markus Fink, der blev formand.

1929: Marie Bundgaard, Gammelby, indtrådte, mens Frederik Flintholm udtrådte. 1932 indtrådte Rasmus Hansen, Nyby, i stedet for afdøde Peder Elbæk. Markus Fink formand.

1933: Nis Jensen, Gammelby, Kr. A. Andersen, Gammelby, Niels Chr. Nielsen, Nyby, indtrådte, mens Jørgen Engelbrecht, Drostrup, Hen-

rik Henriksen og Marie Bundgaard, Gammelby, udtrådte. Markus Fink var formand, til han 1936 indvalgte i amtsrådet, hvorefter Kr. A. Andersen blev formand.

1937: Kr. Flintholm, der allerede var indtrådt 1936, Peder Lundgaard, Kjeldbjerg, M. Schmidt Sørensen, Læborg, Jacob Risager, Nyby, indtrådte, og følgende udtrådte: Niels Chr. Nielsen, Nyby, Alfred Langkilde og Nis Jensen, Gammelby. Dette sogneråd fik på grund af krigsforholdene funktionsperioden forlænget til 1943, hvorunder der skete nogle ændringer. 1940 indtrådte Marinus Nielsen, Gammelby, i stedet for J. Risager, der flyttede. Da Kr. A. Andersen 1940 blev skatterådsformand og udtrådte, kom Cecilius Jensen, Gammelby, i hans sted. 1942 udtrådte Kr. Flintholm på grund af sygdom og afløstes af Johs. Baagø, Gammelby.

1943 fik sognerådet følgende medlemmer: Cecilius Jensen, Knud Ejner Andersen, Drostrup, Johs. Baagø, Johs. Thiesen, Nyby, M. Schmidt Sørensen, Harald Bøgedal, Hundsbæk, Otto Andersen, Læborg. H. Bøgedal formand.

1946 genvalgte forannævnte. Efteråret 1946 flyttede Knud Ejner Andersen, og Johs. Thiesen udtrådte på grund af sygdom; i stedet indtrådte Anna Flintholm, Gammelby, og Ernst Ibsen, Nyby. H. Bøgedal formand.

1950: Martin Thomsen, Drostrup, Peder Nedergaard, Kjeldbjerg, Peder Elbæk, Nyby, Mads Lykke, Hundsbæk mark, indtrådte, og Cecilius Jensen, Otto Andersen, M. Schmidt Sørensen og Johs. Baagø udtrådte. Da Ernst Ibsen 1952 flyttede fra kommunen, afløstes han af Kristian Fink, Gammelby. H. Bøgedal formand.

1954: Niels Laugesen, Nyby, Erik Larsen, Læborg, og Asger Bundgaard, Gammelby, indtrådte, mens Anna Flintholm, Mads Lykke og H. Bøgedal udtrådte. 1955 flyttede Erik Larsen, og Jens Chr. Ravn afløste ham. Martin Thomsen formand.

1958 fik sognerådet følgende sammensætning: Martin Thomsen, Kristian Fink, Peder Elbæk, Roland Pedersen, Gammelby, Thorvald Hansen, Kjeldbjerg, Asger Bundgaard og Jens Chr. Ravn, Drostrup. Martin Thomsen formand.⁵⁾

Om sognestyrelsens virke og opgaver gennem skiftende tider må der henvises til omtalen af skole-, fattig- og vejvæsen.

Gennem en årrække holdt sognerådet sine møder på fattiggården i Drostrup. 6. september 1880 vedtoges, at møderne fra 1. oktober skulle holdes den første mandag før fuldmåne, indtraf dette en mandag, da denne dag.

Siden den ny skole i Læborg toges i brug, har sognerådet i regelen holdt sine møder her.

Sognefogeder.

1747 Jacob Nielsen i Drostrup. 1787 Hans Jacobsen, Drostrup. 1815 Jep Nielsen i Gammelby, der snart efter afløstes af sønnen Niels Jepsen. 1834 Jeppe Andersen, Drostrupgaard. 1873 Kristen Madsen i Gammelby. 1906 Anders Andersen, Gammelby. Siden 1941 Kr. Alf. Andersen, Gammelby.

For de fem førstnævntes vedkommende angiver årstallet ikke deres tiltrædelse, men at de da havde bestillingen.

Sogneforstanderskabets regnskab 1860:

Pengeindtægten:

Beholdning fra forrige år	198 rdl.	87 sk.
Indkomne restancer	27 -	43 -
Leje af faste ejendomme	1 -	6 -
Ved påligning på hartkorn	1033 -	45 -
- - - formue og lejlighed	285 -	48 -
Tilbagebetaling fra andre kommuner	43 -	13 -
Legatrenter	10 -	91 -
Skolepenge	78 -	72 -
Godtgørelse for militært hestehold	32 -	00 -
Bortsolgt gamle materialer fra skolebygninger	44 -	36 -
	<hr/>	<hr/>
	1755 rdl.	58 sk.
Udgiften er	1619 -	69 -
	<hr/>	<hr/>
Beholdning	135 rdl.	85 sk.

Pengeudgiften:

Underbalance fra forrige år	24 rdl.	6½ sk.
Renter af fast lån	40 -	89½ -
Afdrag på lån	42 -	82 -
Skolevæsenet	794 -	21 -
Fattigvæsenet	499 -	88 -
Vejvæsenet	26 -	60 -
Ting- og arresthus	191 -	10 -
	<hr/>	<hr/>
	1619 rdl.	69 sk.

Status:

Legatkapitalerne	274 rdl.	00 sk.
Gæld 31. december 1860	974 -	27 -

Kommunens faste ejendomme:

Skolevæsenet	2700 rdl.
Fattigvæsenet	520 -
Jordemodervæsenet	280 -
	<hr/>
	3500 rdl.

NOGLE PORTRÆTTER

Kristen Madsen i Gammelby var født 19. januar 1822 i Egholt, Lejrskov sogn. På fædrene side stammede slægten fra Thy. I skolen gjorde Kristen Madsen sig bemærket ved flid og gode evner, hvorfor læreren forærede ham en tegning af en springende hjort. Efter at have haft flere pladser som karl blev han 1843 udskrevet som dragon, og 1848 måtte han møde ved sit regiment og var med i slaget ved Bov.

I foråret 1851 købte han gården i Gammelby, og samme efterår blev han gift med Hedevig Klausen fra Smederøj i Gesten sogn. Der blev i de følgende år gennemført store forbedringer på mark og bygninger, også en del hede og mose kom under dyrkning.

Skønt Kristen Madsen var en driftig mand på sin gård, var det dog ikke hans indsats på landbrugets område, der gjorde ham kendt. Han var foregangsmand også på andre områder. 1867 var han med til at oprette Vejen Sparekasse og var dens formand til 1881, var med ved købet af sognets kirketiender 1874. Var sognefoged og med i sognets styrelse, således som det andetsteds er omtalt i nærværende bog. Frem for alt var det dog Kristen Madsens åndeligt-kulturelle indstilling, hans medleven i kirke- og højskolelivet, venskab og åndsfællesskab gennem en lang årrække med Niels Jokum Termansen, der gav ham hans særpræg, og som gav hans navn god klang.

Kristen Madsen blev dannebrogsmænd 1898. Han døde 24. februar 1911.

Kr. Madsen.

Niels Olesen var født 1. september 1844 i Nyby, søn af gårdejer Ole Hansen. Gift med Marie Kirstine Andreasen, der var fra Als. Som nævnt under gårdhistorien købte Niels Olesen *Bryderup-*

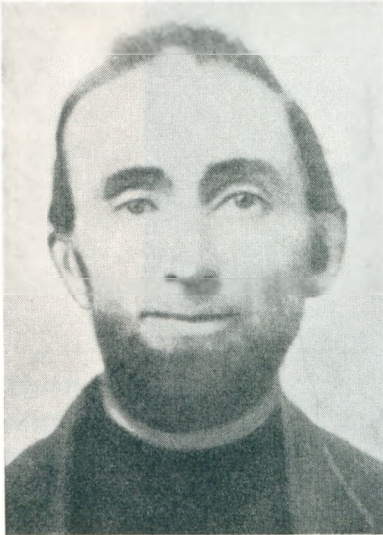

Niels Olesen og hustru.

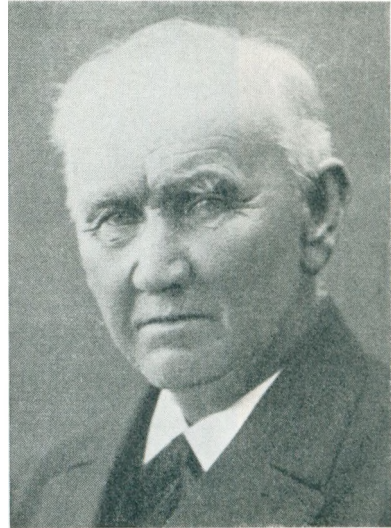
gaard i 1882 og gik hermed ind til en noget vanskelig opgave, som imidlertid blev klaret. Især huskes Niels Olesen vel som handelsmand. Han var kendt vidt omkring for sine reelle handelsprincipper, ærlighed og retskaffenhed. Når en eller anden småmand skulle have en ko købt, kunne han trygt henvende sig til Niels Olesen.

Han havde i tidens løb adskillige tillidshverv. Medlem af Vejen-Læborg sogneråd i flere perioder. Formand for forskudsforeningen i mejerikredsen; bestyrelsesmedlem i Brørup Andelsmejeri. Efter at have afstået gården bosatte han sig i Brørup, hvor han gennem mange år bestyrede en afdeling af Vejen Bank. — Niels Olesen døde julenat 1939; han blev 95 år.

Jens Holm, der var født 1849 i Nyby, blev gift med Marie Elisabeth Schmidt. Han overtog sin fødegård, »Vesterholm«, efter sin bedstemor og blev dermed 3. generation på gården. Jens Holm huskes som en dygtig landmand med mange gode interesser. Han var en tid sognerådsformand.

Jens Holm, Vesterholm, Nyby.

Nis J. Nielsen.

Medstifter af A/S Hundsbæk Plantage og selskabets kasserer gennem en årrække; desuden bestyrelsesmedlem i flere foreninger, bl. a. i Brørup mejeri.

Han tilplantede en del af gårdens dårligste jord og må derfor regnes blandt sognets første plantningspionerer. Død 1912.

Hans Olesen var født 3. juni 1856 i Nyby, søn af gårdejer Ole Hansen. Han blev gift med Kathrine Jermiin fra Vejrup. Hun var af slægten, som nedstammer fra provst Thomas Just Jermiin til Ausumgaard, der blev adlet 25. april 1750. — Hans Olesen overtog fødegården, som blev flyttet ud fra Nyby by. Han drev sin gård med flid og dygtighed og havde flere tillidshverv i sognet. Han blev ligesom broderen, Niels Olesen, en gammel mand, men drev selv gården næsten til sin død.

Nis Jørgen Nielsen var sønderjyde født 23. juni 1856 i Hønky, Hellevad sogn, som søn af gårdejer Niels Nielsen og hustru Anna Kathrine. Hans far døde tidligt, og hans mor kom til at betyde umådelig meget for de 3 drenge, der var i hjemmet.

Han var den mellemste af børnene, og da han nåede 17 års alderen, måtte han gå over grænsen for at undgå den tyske militærtjeneste. Den ældste bror havde været dansk soldat (optant), og den yngste blev tysk statsborger for at blive hjemme og værne om fædrenehjemmet.

Nis Jørgen Nielsen havde forskellige lærerige pladser ved landbruget og var 3 vintre på skole: Emdrupborg og Faurbogaard. I 1889 købte han Gammelbygaard sammen med sønderjyden Dines Petersen (senere Gjerndrup). Fællesskabet varede kun et par år, hvorefter N. J. Nielsen

Anton Flinholm og hustru.

selv overtog gården. Han var i 1889 bleven gift med Ellen Marie Møller, Staushede, Gesten sogn. N. J. Nielsen var meget interesseret i, hvad der rørte sig i tiden både kulturelt og politisk. Han var medlem af Vejen-Læborg sogneråd og senere af Læborg sogneråd, hvor han en halv snes år var formand.

Brugsforening, sygeplejeforening og foreninger vedrørende landbruget gjorde også brug af hans indsigt og arbejdsevne.

Sønderjyllands skæbne lå ham altid på sinde, og stor var hans glæde, da han oplevede genforeningen.

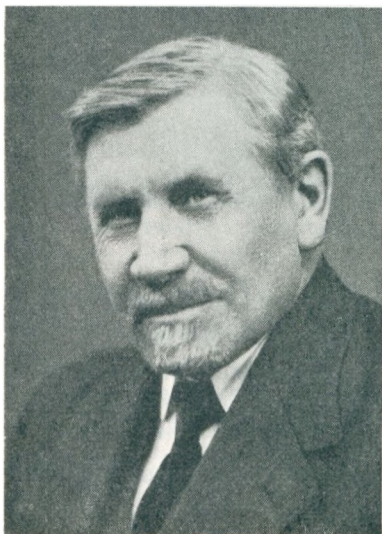
Nis Jørgen Nielsen døde på Gammelbygaard den 4. oktober 1937.

Anton Flinholm var født i Gesten sogn 16. februar 1862 og var 6 år, da forældrene flyttede til Drostrup og byggede på en parcel på 20 tdr. land, der udskiltes fra Morten Niensens gård i Drostrup. Han overtog ejendommen 1883 og solgte den 1892, hvorefter han købte gården »Edelsborg«. Handelen foregik på vejen hjem fra Holsted marked, da han var i følgeskab med den tidligere ejer, Vilhelm Koch. Men for ikke at blive beskyldt for at have overilet sig enedes de om at ville betænke sig til dagen efter. Handelen gik dog i orden. 1906 købte Anton Flinholm den Vejen-Læborg kommune tilhørende fattiggård i Drostrup (saml. gårdhistorien). Senere fraskilte han ca. halvdelen af jorden til gården i Drostrup og byggede herpå (7i), hvilken gård han havde til 1923. Herefter byggede han huset, beliggende syd for gården, hvor han med sin hustru tilbragte et velfortjent otium. Anton Flinholm havde i tidens løb mange offentlige hverv. I to perioder medlem af sognerådet.

Med i den første bestyrelse (medstifter) af Læborg brugsforening. Desuden med i ledelsen af Vejen mejeri, kvægavlsforeningen, mergelselskabet, venstreforeningen m. v. Ligeledes var han en tid kirkevæрге.

Ved siden af dette praktiske arbejde må nævnes Anton Flintholms indsats for bevarelsen af fortidens minder, hvilket er omtalt andetsteds i nærværende bog.

Hans M. Frydendahl var født i Kastrup, Sønderjylland, 4. juli 1872. Hans forældre flyttede 1876 til Lilballe, hvor de købte gården »Højvang«.

H. M. Frydendahl.

Efter at have gået på realskole i Kolding fik Frydendahl en alsidig uddannelse i landbrug og mejeribrug og havde flere pladser hos dygtige landmænd. Desuden havde han ophold på Testrup højskole og Ladelund landbrugsskole. 1897 købte han Hundsbæk, der da var overtaget af Vest- og Sønderjydske Kreditforening. Gården var i en ret dårlig forfatning. Den nye ejer gik til opgaven med stor energi. Jorderne blev merglet og drænet, og der dårlige jord blev tilplantet, ialt ca. 40 tdr. land. Besætningen forøgedes fra 26 malkekøer til ca. 50. Samtidig blev der frasolgt ca. 70 tdr. land af gårdens areal.

H. M. Frydendahl var stærkt interesseret i, hvad der foregik i sognet og på egnen, og han tog ivrig del i gymnastik- og skytteforeningernes virke samt i de kulturelle foreningers arbejde. I tidens løb fik han mange opgaver udadtil. I bestyrelsen for Vestjyllands mergelforsyning, Dansk Andels Gødning, Dansk Andels Cement, Kolding Oplands Højspænding, Vejen Bank, Vejen Foderstofforening. Ligeledes bestyrelsesmedlem i Gammelby brugsforening samt kasserer i Ladelund elevforening.

1901 blev han gift med Dorthea Refsgaard fra Salling. Hun delte sin mands mange interesser, og blandt disse var den sønderjydske sag, hvilket naturligvis også skyldtes Frydendahls tilknytning til Sønderjylland. Under den første verdenskrig flygtede mange unge mænd fra landsdelen hertil for at slippe for den preussiske soldatertjeneste. Mange af disse unge kom til Hundsbæk, hvor de blev modtaget med den for gården særegne gæstfrihed. Det var store dage for H. M. Frydendahl, da han deltog i genforeningens begivenheder i 1920. — I de 40 år, han ejede Hundsbæk — længere end nogen anden i gårdens ejerrække — skete

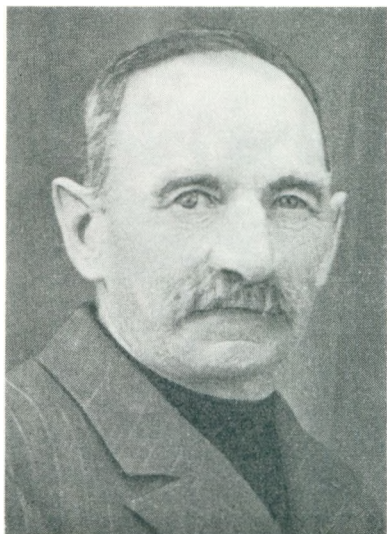
Poul Olander og hustru.

store fremskridt. 1923 indrettedes en stor svinestald på 1. sal i en staldbygning. I de vanskelige år i 1930erne var der stort hønseri på gården. Frydendahl anskaffede den første høstmaskine (aflægger) i sognet og var blandt de første landmænd på egnen, der blev bilkørende.

Poul Olander stammede fra Harte, født 3. juli 1874. Hans hustru var Cecilie Kromand, der var fra Nyby. Efter at sognet i 1909 var blevet selvstændigt, ventede der mange kommunale vejopgaver. Poul Olander blev kommunens første vejmand, hvilket hverv han passede med omhu og akkuratesse til 1936. Olander var desuden ringer og graver ved Læborg kirke; også dette hverv bidrog til, at han kom i forbindelse med næsten alle sognets beboere, og han var en afholdt mand. — De hverv, Poul Olander bestred, kan let blive overset i en større sammenhæng, men såvel sognets veje som kirkegården giver mange fremmede et første indtryk af stedet. Han døde 1956.

Thomas Thomsen var født 12. april 1867 i Trøllund, Hejnsvig sogn. 1897 blev han gift med Maren Nielsen, født 9. marts 1872 i Drostrup. De overtog halvdelen af jorden til hendes fødegård (9a, Drostrup, Saml. gårdshistorien). Herpå byggedes gården »Drostrupvang« i sommeren 1897. Thomas Thomsen var i 1907 med til at oprette Læborg-Drostrup brugsforening og blev medlem af dens første bestyrelse. Han var medlem af sognerådet fra 1909 til 1925.

Carl Bundgaard, Granhøjgaard, Drostrup, var født 16. december 1867. Han blev gift med Lene Johansen, der var født 11. maj 1871 på

Th. Thomsen.

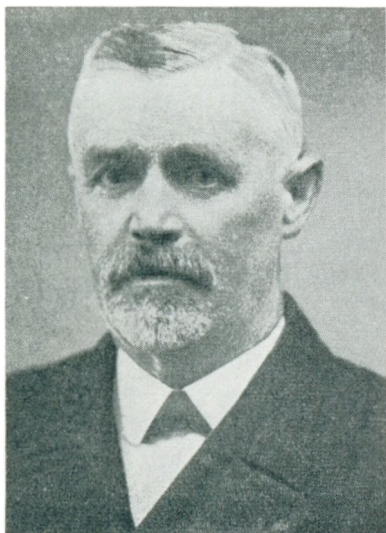
Carl Bundgaard.

Østerbygaard, Thorsted, Veerst sogn. Carl Bundgaard var ejer af Granhøjgaard fra 1911 til 1935. Blandt hans offentlige hverv kan nævnes: Formand for Læborg brugsforening, hjælpekasen. Vurderingsmand for Andst herreds brandkasse. Desuden i skolekommission og menighedsråd samt kirkeværke. Han døde 22. juni 1936.

Peter Nielsen Bundgaard, født på Aggersgaard 6. februar 1858, gift med Mette Marie Dyrholm, født 4. juli 1873.

Peter Nielsen Bundgaard.

Lauge Petersen.

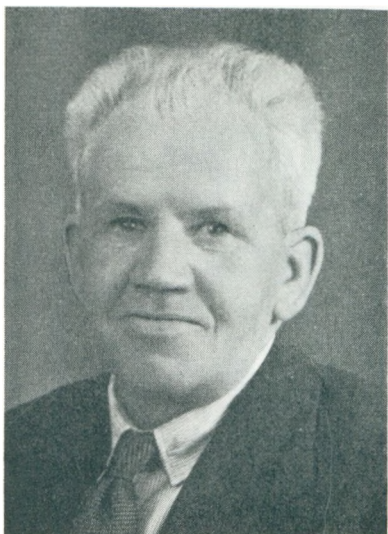
Anders Andersen.

P. Bundgaard var ejer af fødegården fra 1882. Han var en dygtig og interesseret landmand og fik flere gange landboforeningens diplom for veldrevet markbrug. 26 år gammel kom han i sognerådet og var der i 12 år. Desuden var han medlem af skolekommission og mejeribestyrrelse, formand for kontrolforeningen, kvægavlforeningen og brugsforeningen. Vurderingsmand i Sydjysk kreatureksportforening m. m. — Død 15. januar 1923.

Lauge Petersen var født i V. Thorsted, Veerst sogn, 9. februar 1858, søn af gdr. Peter Petersen, også kaldet Peter Fitting.

1878 tjente Lauge Petersen på Blokager i Gesten for 190 kr. i årlig løn, hvilket efter datidens forhold var usædvanlig meget. Efter at have været bestyrer på en gård i Lovrup nogle år overtog han 1886 Stagelundgaard. Ved samme tid blev han gift med Kirstine Klausen fra Kjeldbjerggaard. Han var medlem af Vejen-Læborg sogneråd 1894—1900, senere medlem af Læborg sogneråd 1909—21. Var desuden medlem af skolekommissionen, mejeribestyrrelsen for Vejen Andelsmejeri i 22 år o. a.

Anders Andersen, født 20. januar 1869 i Birkende, Fyn, søn af grd. Knud Andersen. Gift 17. januar 1892 med Karen A., datter af grd. og sognefoged Kristen Madsen, Gammelby. — Uddannet ved landvæsenet. Fra 1892 til 1928 ejede Anders Andersen sin hustrus fødegård, »Hedevigsminde« i Gammelby. Han blev sognefoged 1906, medlem af Vejen-Læborg sogneråd 1900—1909, af Læborg sogneråd 1913—16, formand 1914—16. Formand for Brørup mejeri 1916—24. Medlem af bestyrelsen

Alfr. Langkilde.

Hans Klausen.

for Vejen Sparekasse 1902, formand 1918. Formand for aktieselskabet Hundsbæk Plantage, landvæsenskommisær. Skatterådsformand 1923.

Medlem af Ribe amtsråd 1916 (Venstre). Hertil knyttede sig en række formands- og udvalgsposter. Alt i alt havde Anders Andersen et stort offentligt virke. Han udtrådte af amtsrådet 1935. R. af Dbg. 1927. Død 21. juni 1960.

Alfred Langkilde, født 6. juni 1892 i Gesten mølle, søn af gård- og møllejer Lars Andersen (Langkilde). Gift 1918 med Anna Kirstine L. fra Gesten mølle. Efter at være uddannet ved landbrug og mølleri købte Alfr. Langkilde 1918 ejendommen »Solbakken« i Gammelby. Hans offentlige virke lå i nær tilknytning til husmandsbevægelsen, og han var i bestyrelsen henholdsvis formand for husmandsforeningen (saml. omtalen af denne). Medlem af sognerådet fra 1925, i 2 perioder. Tillidsmand for Husmandsbrandkassen. 1952 afstod han ejendommen til en søn og flyttede til Vejen. Død 1956.

Hans Klausen, født 29. december 1884 i Nyby, søn af Søren Klausen, Nybygaard. Gift 1914 med Engeline Holm, født 11. juni 1884, datter af Niels Jørgen Holm. — Hans Klausen var med ved oprettelsen af Nyby brugsforening og blev dens første uddeler. Senere købte han en gård i Nyby. 1917 kom han i sognerådet og blev 1921 formand. Desuden var han kreditforeningsrepræsentant for Vest- og Sønderjydske Kreditforening fra 1926 til sin død. Bestyrer for Vejen Banks afdeling i Brørup. Hertil kom andre lokale tillidshverv. Død 1953.

Markus E. J. Fink.

Kristine Ting Poulsen.

Markus E. J. Fink, født 20. marts 1884 på Mølbjerggaard, søn af grd. Iver M. J. Fink. Gift 1907 med Kirstine, født Flintholm. Han blev uddannet som landmand, og overtog ved sit giftermål gården »Edelsborg«. Medlem af bestyrelserne for Kolding og Omegns Landboforening og Kolding Andelssvineslagteri. Han indvalgtes i sognerådet 1921 (Venstre), formand fra 1925. Medlem af amtsrådet fra 1937. Amtsrevisor 1938. Død 1950.

Kirstine Ting Poulsen, født 1. juni 1888, gift med Hans Poulsen, Hvidbjerggaard, Gammelby.

Hun var en meget dygtig og alsidig interesseret kvinde. I mange år var hun formand for børneværnet i Læborg kommune, og hun havde det rette sind og hjertelag for vanskelige børn. Mange gange tog hun børnene i sit hjem for at give dem en god forplejning og vejlede dem i stedet for at sætte dem under offentlig forsyng. Det var hende en stor sorg, hvis ikke det lykkedes at nå det mål for børnene, hun havde stilet efter.

Kirstine Ting Poulsen var i mange år formand for foredragsforeningen og Kirkeligt Samfund. Død 1956.

FATTIGDOM OG FORSORG

Da Jens Thomsen, gårdmand og måske sognefoged i Gammelby, 1696 skulle til Ribe med april kvartal (skat), lånte han en frakke hos Peder Pedersen i Eskelund. Det er ikke hermed godtgjort, at Jens Thomsen var en absolut fattig mand, men eksemplet kan tjene til oplysning om, at der har været tider, da så at sige alle i sognet, fæstebønder og gadehusmænd, var fattige. Ingen lod sig dog godvilligt placere i de fattiges rækker. Var man først sunket så dybt, at man måtte modtage almisse, var den personlige ære berørt heraf, og datiden frembød ikke større muligheder for en genrejsning.

Megen uomtalt hjælp fra bedrestillede til trængende er blevet ydet, men denne hjælp måtte blive af tilfældig art. Ved en kgl. forordning 1708 toges skridt til oprettelsen af et fattigvæsen i alle sogne, men det ser ikke ud til at være sket i Læborg sogn før o. 1732, da den ældste bevarede fattigprotokol er påbegyndt. Det kom an på at skaffe midler til at hjælpe med, enten korn eller penge. Sognets beboere næsten uden undtagelse tegnede sig for bidrag, fra 2 skæpper rug, samt et mindre kontant beløb, til 4 skilling. Nogle ydede malt, der dengang regnedes for hørende til det daglige »brød«. Ejeren af Hundsbæk gav 2 mark 8 skilling til fattigkassen, som desuden modtog 5 mark 15 skilling af herredskassens penge, dvs. indkomne bøder o. a. Der var 1732 3 trængende i sognet, som fik hjælp.

Dette fattigvæsen, som bestyredes af præsten samt hans to medhjælpere i sognet, virkede i en årrække efter de ovennævnte retningslinier, idet den enkelte gård så nogenlunde svarede den ydelse, som engang var fastsat, selv om der kom en ny mand på gården. Helt usvigeligt var dette system dog ikke, og der synes at have været år, måske med misvækst, hvor ydelserne var mindre eller helt udeblev. Det vil være forkert at antage, at alle sognets trængende gennem dette fattigvæsen kunne få hjælp. Kun et par stykker eller højst fire fik af fattigkassen, især gamle. 1765 var der 2 fattiglemmer i sognet, to gamle koner, hvoraf den ene årlig fik 8 skæpper rug og 5 mark i penge, den anden havde kun modtaget 2 skæpper rug, »men siden de begge ere meget svagelige og ventelig ej lever lang tid, så har medhjælperne så vel som de andre lovet, at så snart de skulle behøve mere, skal de straks få dette, som til deres

levneds ophold kan behøves«. De begrænsede midler, man havde til rådighed, synes fordelt efter det princip, at de ældste og svageste blev først hjulpet, og først når en af disse døde, kunne en anden få den afdødes portion.¹⁾

— — —

Den 12. maj 1758 blev et hittebarn frembåret til Læborg kirke for at blive døbt. Det var et lidet spædt pigebarn, som Maren Jørgensdatter og Berrit Nielsdatter, begge fra Nyby, havde fundet på landevejen. Barnet blev kaldt Mette. Laurids Nielsens kone i Anneksgaarden i Gammelby holdt det over dåben, mens andre af sognets mere ansete folk var faddere.²⁾ —

Niels Svendsen i Drostrup fik 1827 bevilget, at hans vanvittige datter, Dorthé, kunne optages i den ny dårekiste i Ribe hospital, imod at han betalte 12 skilling daglig. Desuden skulle hun medbringe de nødvendige gang- og sengeklæder.³⁾

Også direkte hjælp kunne opnås fra hospitalet i Ribe. Således fik Maren Andersdatter i Drostrup 1818 tildelt $\frac{1}{2}$ portion, hvilket på den tid var 11 rdl. 39 sk. Maren Eskildsdatter i Drostrup var 1815 blevet tildelt en hel portion, men blev senere slettet af listen over de nydende. Laurids Nielsen i Gammelby, søn af Niels Madsen, søgte 1803 hjælp af hospitalet. Den blev bevilget ham 1805, og han, der var syg og skrøbelig, modtog fra 1819 årlig 22 rdl. 78 skilling. 1822 blev det bestemt, at alle udenbys boende lemmer enten skulle flytte ind i hospitalet eller fragive sig den hidtil modtagne hjælp. Laurids Niels valgte det sidste. Han fik dog allerede 1824 bevilget $\frac{1}{2}$ portion af hospitalet.⁴⁾

De ovennævnte, som opnåede hjælp af Ribe hospital, var så vidt ses alle gårdmandsbørn og ikke blandt de egentlig fattige i sognet. Dette viser, at forsorgsproblemet rakte videre, end det stedlige fattigvæsens hjælp kunne slå til.

— — —

1803 havde nogle beboere i Drostrup indgivet en klage til amtmanden, at nogle i sognet udlejede huse til fremmede og fattige fra andre sogne, som kunne forventes at falde Læborg sogn til byrde. Den, man dermed sigtede til, var sognefogden Hans Jacobsen, Drostrup, der havde udlejet et hus, Edelsborg, til 3 sådanne familier. Desuden havde han solgt eller udlejet huse til endnu 3 fattige tilflyttede familier. Amtmanden lod sognepræsten, provst Haar, udtale sig om sagen. Han opregnede 16 familier, som kunne give anledning til bekymring for, at de ikke skulle kunne klare sig selv. »Christen Lauridsen kom til Læborg sogn andetsteds fra og boede til leje i et hus tilhørende Hans Jacobsen, skulle bo der i 10 år, men kvitterede det og købte et stykke hedejord af Jesper Nielsen i Vigaard, hvorpå han byggede sig et lidet hus (saml. Tirsbækhus). Derefter døde han i usle omstændigheder. Nu bor hans

hustru i huset, hun lader sin lille datter løbe omkring for at betle noget til føden. Carl Rønne kommet hertil for nogle år siden fra Gesten. Han tjener og hans kone sidder til huse hos moderen som er forbemeldte Chr. Lauridsens enke. Hvad manden kan fortjene har i disse dyre tider ikke været tilstrækkelig til konens og børnenes underholdning, hvorover vi af og til har besøg af hende for at få noget til livets ophold.«⁵⁾ Noget lignende kan præsten anføre om de øvrige, og han giver med forsigtige ord klagen sin tilslutning. Hans Jacobsens initiativ tog mere sigte på personligt udbytte end på sognets tarv, men sket var sket, og det ser ikke ud til, at nogen af de omtalte familier flyttede fra sognet. Forøvrigt er der ikke fundet vidnesbyrd om, at de pågældende nogen sinde fik hjælp.

Når man i ældre tid nødigt så de fattiges tal i sognet forøget og i hvert fald ikke ved tilflytning, lå der bag denne betragtning, at man som bedre-stillet ville få den byrde, som den offentlige fattighjælp var, forøget, og iøvrigt henholdt man sig naturligvis til det lige så sunde som enkle princip, at enhver burde sørge for sig selv. Det kan da heller ikke overraske, når man i sognet synes at have modtaget de nyere forsorgslove med nogen skepsis. Sognets *hjelpekasse* holdt 11. maj 1909 sit første møde på Hundsbæk. Der forelå allerede på det følgende møde en ansøgning fra en mand, der havde haft uheld i sin besætning og søgte om 50 kr. til indkøb af en ko. Hvilket afsloges. En ansøgning fra 1919: »Undertegnede beder om tilskud af hjelpekassen til telefonen, da vi ikke selv har råd til at afholde udgifterne. Og da der efter sigende er flere af sognets beboere, som har telefon og får hjælp, om det så skal kaldes dyrtidshjælp eller telefonhjælp overlades til bestyrelsen at bestemme.«⁶⁾

— — —

Om problemet husly til de fattige meddeler sogneforstanderskabets protokol 1842: »I dette for beboerne så trykkende år må forventes, at mange vil blive husvilde, hvorfor man forhandlede at opsætte det på Laust Hansens mark nedtagne fattighus ved siden af fattighuset i Nyby.« Sidstnævnte hus bestod 1863 af 2 stuer, hvilket næsten forudsatte familiære forhold, og 1865 besluttede forstanderskabet, at A. A. skulle udvises af fattighuset, hvis ikke han giftede sig med J. C.'s enke. 1879 vedtoges, at fattighuset i Nyby skulle sælges, men dog ikke for ringere end 350 kr. Året før havde man fra stiftamtet modtaget en skrivelse angående fattighusenes ombygning inden for en ret kort tidsfrist. I stedet for en sådan ombygning vedtog sognerådet at købe en gård til fattiggård, og det blev Niels Pedersens gård i Drostrup (saml. matr. nr. 7), der skulle koste 23.000 kr. med en del besætning. Heraf udbetaltes 3000 kr. Samtidig købte sognerådet Karl P. Arnesens ejendom i Drostrup (matr. nr. 5) for 9700 kr. med 1700 kr. i udbetaling. 9. juli 1878 overtoges de to ejendomme, og Hans Jochum Thomsen blev antaget som bestyrer for en årlig løn af 300 kr. De udlejede fattiglemmer var herefter at anbringe på fattiggården fra 1. januar 1879. Hermed havde sog-

net faktisk løst sit fattigproblem i overensstemmelse med tidens krav, og meningen med en sådan fattiggård var, at lemmerne her skulle hjælpe til med gårdens drift, ligesom de i heldigste fald kunne føle sig omgivet af mere hjemlige forhold, end de ellers kunne have mulighed for at opnå. Det ahang helt igennem af bestyreren og hans kone, om fattiggården skulle opfylde sit formål eller ej. Mange mærkelige skæbner har naturligvis passeret gården i dens 26årige periode som hjem for de fattige. Den sidste bestyrer, Jens Jakob Nielsen, havde ord for at være god til at omgås fattiglemmerne. Blandt disse var en mand, J. H., som var sær og arbejdssky. En efterårsdag, på den tid kartoflerne skulle tages op, lå J. H. i sin seng som sædvanlig; da kom bestyreren ind i kammeret, småsnakkende med sig selv: Hvordan mon de skulle få kartoflerne op i år, der var jo ingen hjælp at få, og de kunne jo ikke godt undvære kartoflerne til vinter, men det nyttede jo ikke . . . så måtte de jo blive siddende i jorden! Så gik Jens Jakob Nielsen igen uden egentlig at have sagt noget til J. H., der dog inden så længe stod op af sengen, fik fat i en spade og stiledede mod kartoffelmarken. Samme J. H. stod om vinteren i laden og tærskede med plejl. Hans påklædning ved dette arbejde var skjortæærmer, vest og bukser, og heri gjorde han ingen forandring, selv i den hårdeste frost. Hans negle frøs af fingrene, og der var tilløb til koldbrand, men lige meget — J. H. ville ikke have vanter på. Foruden de mere faste beboere måtte fattiggården ikke sjældent give husly til omstrefjende vagabonder for en nat eller to.

Mens der de første år efter fattiggårdens oprettelse var temmelig mange beboere, viste udviklingen efter århundredskiftet en tilbagegang i antallet, vel næppe fordi der var blevet færre trængende i sognet, men snarere fordi en ny opfattelse af forsorgen gjorde sig gældende. 1906 var der kun 4—5 lemmer tilbage på gården, og samme år fandt sognerådet tiden inde til at sælge fattiggården. Det viste sig, at de sidste beboere, som formodentlig var ret gamle i gårde, kun nødtvungen lod sig flytte herfra.

— — —

Kampen mod fattigdommen, sult og nød, har til op mod vor egen tid været barsk virkelighed i mange af sognets små hjem, og mangelgang er der kæmpet i stilhed. Men kun i de tilfælde, hvor svigtende karakter, svigtende evner eller sygdom på forhånd gjorde kampen håbløs, var der grund til en medynk, som man forøvrigt skulle være varsom med at give udtryk for.

Anton Flinholm fik engang overdraget det hverv at overbringe en pengegave til et par folk, som var hæderlige mennesker, men var kommet i armod. Det drejede sig om penge, som frivilligt var indsamlet i kirken og sognet i årets løb og uddeltes til jul. Da han kom med gaven, sagde konen: »Vi skal rigtignok ingen penge have, vi har klaret os selv hidtil, og det vil vi blive ved med. Tager vi imod penge, går det ud over vore rettigheder, og det hedder sig, at vi får hjælp af sognet.« Anton

Flintholm måtte gøre sig ulejlighed for at forklare dem, at således forholdt det sig ikke.⁷⁾

Et legat på 400 rdl. blev givet af Mads Salomonsen, der var søn af Salomon Lassen på Hundsbæk, hvor han levede ugift 1801 og døde nogen tid efter. Legatet skulle bestyres af præsten, og kapitalen indestod i gården Aggersgaard. Renterne uddeltes årlig til sognets fattige. 1806 fik 9 trængende hjælp af legatets midler.

Ebbe Nielsen, der en kort tid ejede Kjeldbjerg og var ugift, oprettede et legat på 50 rdl. Kapitalen udlåntes mod 1. prioritet i stedet Sønderborg på Hundsbæk mark. 1806 fik 23 trængende i sognet del i legatets renter.

Af sogneforstanderskabets protokol ses, at Morten Nielsen (Gammelby?) 1860 havde skænket en gave til sognets fattige. Jeppe Andersen og hustru, Drostrupgaard, stiftede ligeledes et legat.

Disse eksempler på privat godgørenhed, hvortil naturligvis knytter sig ikke så lidt anden hjælp, ydet i stilhed, er bemærkelsesværdige træk i svundne tiders kamp for tilværelsen.

Stodderkongen.*)

1832 lejede fattigforstanderen for Vejen-Læborg sogn, pastor Bøving, til stodderkonge Mads Schytz. Han blev kaldt Skrædder-Mads efter sin fader, skrædder Mogens Schytz i Vejen.

Stodderkongen kaldes også betlerkonge eller fattigkonge. Hans embeds arbejde bestod i »daglig fra morgen til aften at gennemstryge sognet i forskellige retninger«, »for at afværge overstrygere og omløbere« i at ligge i gårde og huse.

Han skal »hver aften aflægge rapport til sognepræsten«. Hans årlige løn var da 2 rigsdaler samt 12 skilling for hver opbragt og afleveret landstryger.

Dette embede var hårdt nødvendigt, men ikke særlig agtet. Man lejede dertil ofte et fattiglem eller en invalid mand. Mads Schytz var halt; han havde brækket et ben. Og det var naturligvis sat dårligt sammen; men han kunne dog bruges til stodderkonge.

Fattigforsorgen var dengang sammen med skolevæsenet egentlig de eneste fælles opgaver i sognet. — Fattigvæsenet var måske den mest tyngende i de fattige tider omkring 1830. Hos stat og amt var egentlig økonomisk hjælp ikke at få. Enker, invalider, sindssyge, forældreløse børn og andre fattige og syge måtte gårdene tage sig af, frivilligt yde dem korn: rug, byg eller malt og penge efter en af dem selv udarbejdet skattemliste. Forældreløse børn og syge blev udliciteret i kost og pleje hos beboerne i sognet.

*) Ved Fr. Astrup.

F. eks. blev Ane Andersdatter, der hidtil havde gået på omgang i pleje, udliciteret i kost og pleje hos husmand Niels Hansen, Læborg, for 16 rigsdaler for et år. Senere blev hendes betaling for pleje forhøjet til 19 rigsdaler, fordi hun var blevet frugtsommelig.

I 1829 måtte Læborg-deggen, som var blevet afsat 2 år før, se sig nødsaget til som fattiglem at gå på omgang på gårdene efter kost og logi som adskillige andre. Det lykkedes dog senere for ham at forsørge sig selv.

Om stodderkongen Mads-Skrædder fortalte afdøde Anton Flinholm mange historier. Skrædder-Mads var foruden at være kommunal embedsmand tørvegraver, plejlshelmager, en vældig jæger og pralhals.

Engang i en pause i landstrygerjagten fik han ved Drostrup Aa under »Hjælperisbanke« øje på en flok vildænder. Han skulle have bøssen ladet; men hans papir til propning var sluppet op. I sin nød skar han et stykke af sine læderbukser og stødte det ned over haglene. Så holdt han til den lettende andeflok med det resultat, at læderlapperne fløj langt over på Revsing hede, og ænderne skreg af skræk og fløj samme vej.

Når Mads anbefalede sine plejlsheler, pralede han med, at han havde stærke heler lavet af rått ornelæder. »Af den slags har a et jordsle fag fuld«. Et jordsle fag er et 3 alen vid husfag fra jord til mønning efter A. Flinholms forklaring.

»Instruks for fattigfoged i Vejen sogn, Anders Meier.

Fattigfogeden bør daglig fra morgen til aften gennemstryge sognet i forskellige retninger, således at intet strøg undgår hans opmærksomhed. Især bør han agtpågive de steder ved sognets grænser, f. eks. broer, ålegårde, vadesteder og landeveje, gennem hvilke tiggere og landstrygere sædvanlig pleje at begive sig ind i sognet, og hvorom han af fattigkommissionen vil erholde nærmere anvisning.

Han bør indfinde sig til bryllup, barselskilde og begravelse og afværge overstrygere og omløbere, hvorimod han nyder lige beværtning med forsamlingens øvrige gæster.

Han er berettiget til at anvende tvang og forsynes med en sædvanlig morgenstjerne og et messingtegn til forevisning. Han aflægger rapport hver aften til sognepræsten. Hans løn 2 rigsdaler plus for hver opbragt og afleveret landstryger 4 lybsk skilling for et år.

Vejen sogn, 12. juni 1827.

Bøving, Niels Nielsen, Niels Starup, Jep Nielsen, Lauge Pedersen.«

Som det fremgår af den omstændelige instruks havde embedet også sine lyse sider. Stodderkongen var selvskreven gæst ved alle sognets fester. Og han var udstyret med særlige myndighedstegn: morgenstjerne og messingskilt som vægteren i købstæderne.

VEJE OG VEJPROBLEMER II

For ca. 300 år siden var Ribevejen den eneste landevej gennem sognet og kaldtes adelvejen. 1787 henregnes den til amtets »mindre landveje«. Den var da »i passabel stand, men endnu ikke indgrøftet eller opvaset uden alene hvor den falder over det mest sumpige og laveste bund«. Der fandtes ingen broer på vejen »ligesom ej heller bække eller åer, hvorover samme kunne behøves«. ¹⁾ Det kunne tyde på, at man i denne omtale har glemt eller af en eller anden grund overset visse geografiske kendsgerninger, f. eks. Hulvad. Da andre mindre landeveje, således Kolding—Vardevejen, nu hovedvej 1, var forsynet med broer, må Ribevejen været tillagt en noget ringere betydning.

1841, da man på så mange områder var nået ind i en ny tid, var en istandsættelse af Ribevejen nået til Læborg sogn. Et forslag til vejarbejdet, omfattende planering og indgrøftning, på strækningen fra Holmhuset til Bække sogneskel giver visse oplysninger. Det drejede sig om 150 favne, eller ca. 3 km. Amtet havde foreslået, at der til istandsættelsen brugtes 150 læs lyng samt 2500 læs ler. Hertil bemærkede vejbetjent J. Petersen, Kolding, at man i stedet for de 150 læs lyng hellere måtte bruge 500 læs ler, der ville koste det samme. Leret ville da andrage 180 rdl., idet 100 læs kunne fås for 6 rdl. Hertil kom arbejdslønnen, 83 rdl. »Da der ikke gives godt grus i nærheden, må man bruge de sandige materialer, som vejen består af, og der er eksempel på, at vejen derved kan blive temmelig god.« ²⁾ Istandsættelsen blev vist gennemført i 1842—43, og vejen havde dermed fået sit første, omend svage, præg af moderne vej »oprundet til midten, så vandet kunne løbe af«, 12 alen bred.

Før amtet overtog vedligeholdelsen af Ribevejen, var arbejdet pålagt Føvling, Holsted, Folding, Brørup, Malt, Vejen, Lindknud samt Læborg sogne over strækningen fra Foldingbro til Asbo mark, 21000 alen.

Sognets øvrige veje var biveje. Vedligeholdelsen af disse var en af fortidens offentlige byrder og måtte efter almindelig praksis bæres af dem, der brugte vejen. Da forstanderskabet 1841 begyndte at virke, og

der omtrent samtidig kom en ny vejforordning, forelå der snart en del vejsager.

Gammelby beboere ville gerne have deres vej til Vejen mølle forbedret, i særdeleshed det stykke, som gik over Drostrup mark. De har formodentlig ikke mødt tilstrækkelig velvilje hos forstanderskabet, hvorfor de skrev en klage til amtet. »Vi undertegnede beboere i Læborg sogn tager os herved den underdanigste frihed at melde hr. stiftamtmand, at et stykke vej fra Gammelby til Vejen mølle, nemlig på Drostrup mark, er upassabel, hvorfor vi forventer Deres Højvelbårenheds resolution angående ommeldte vejs istandsættelse det første muligt kan ske.«

Gammelby, den 14. oct. 1842.

Morten Nielsen, Iver Jensen, Niels Knudsen.

»I dybeste ydmyghed bedes at få vores begæring opfyldt og i det mindste at få svar, så snart som muligt.«

Forstanderskabets formand, Fuglede, satte sagen under drøftelse i et møde 21. oktober; man fandt, at det påklagede stykke vej nærmest brugtes af Gammelbyerne, og det var ikke ringere end den øvrige del af vejen nærmere Gammelby, som de selv skulle holde i stand. Da der endnu ikke var foretaget nogen fordeling af vejarbejdet blandt beboerne i sognet, hvilket dog ville ske det følgende forår, anbefaledes, at Gammelbyerne selv besørgede det ubetydelige arbejde, der kunne være tale om; thi at opkaste vejen på denne årstid ville gøre den ufremkommelig. Ved at vente med sin erklæring til 30. november synes pastor Fuglede ikke at have været imødekommende over for Gammelbymændenes ønsker og i hvert fald ikke med et hurtigt svar.³⁾

Denne skrivelse, dens motivering og dens behandling, er sikkert karakteristisk for, hvad man i 1842 ventede at kunne få under det ny »vejvæsen« og, hvad man faktisk fik.

Året efter lavede man et vejregulativ omfattende sognets veje. Her skrives om præstevejen, altså den gamle Hærvej, fra Læborg mod Vejen, at den var antagelig og trængte kun til små forbedringer. Chr. Terman- sen i Vejen mølle var dog temmelig utilfreds med vejen fra møllen til Kolding—Varde landevej. Navnlig i den regnfulde årstid havde hans møllegæster vanskeligt ved at komme frem, hvorfor han i en henvendelse til amtmanden krævede istandsættelse »om min næring ej skal gå til grunde«. Vejarbejdet, der formodentlig udførte 1842—43, rakte dog næppe ind i Læborg sogn. Præstevejen har i tidens løb fået flere ændringer, og om dens ældste forløb vides intet.

Ser vi derefter på vejen Asbo—Læborg, fandtes denne 1843 på en såre beskedne plads i vejplanerne, idet »vi agte at sætte den i forbin-

Den gl. Høghusvad bro.

delse med den forrige (Ribevejen) ved overlæg med Bække sogneforstanderskab, så at den østen for Fru Mettes Bjerg flyttes til bivejen fra Læborg til Kjeldbjerg«.⁴) Her var med andre ord tale om at aflægge den gamle vejforbindelse. Det blev dog ikke til noget, formodentlig fordi Bække sogneforstanderskab har modsat sig planen, hvilket jo forøvrigt ikke var så mærkeligt. Nogen forestilling om dette uomtvistelige hærvejstykkets tidligere betydning har man ikke haft, hverken i Læborg eller Bække sogne. Dette viser sig ligeledes ved, at man i sogneforstanderskabet omtaler vejen Læborg—Kjeldbjerg—Lindknud som en fortsættelse af Præstevejen. 1893 fik vejen sit nuværende forløb og blev efter ny regulering 1933 optaget som amtsvej.

Skotvejen, der foranstående er omtalt, nævnes 1687.⁵) Den antages at have haft en forbindelse videre i sydvestlig retning mod Gredstedbro.⁶) Da man 1843 drøftede bivejene, kom Skotvejen ikke på tale; den var nok ikke meget befærdet og næppe heller farbar. 1865 indgav læge N. R. Bay i Eskelund, der havde en vidtstrakt praksis, til amtet en klage over egnens veje, herunder Skotvejen. Det havde to gange været ham umuligt at komme over åen ved Høghusvad. Nu fik sogneforstanderskabet i Vejen—Læborg og i Brørup—Lindknud ordre fra amtet til at optage vejen på regulativet, så den fremtidig kunne blive holdt i stand. Sagen angik især Læborg sogn, hvor det længste stykke af vejen fandtes; desuden ville der kræves en bro. Sogneforstanderskabets formand, Stephan Iversen, Dorthesminde, gjorde sit bedste for, om man kunne slippe så lempeligt som muligt fra denne opgave, først ved at hævde, at der ingen vej var, men en ny måtte anlægges, og det kunne man ikke indlade sig

på alene af hensyn til doktor Bays færdsel. To af amtsrådets medlemmer besøgte senere forholdene og kom til det resultat, at en forbindelse mellem Brørup og Læborg var tiltrængt, og at Skotvejen måtte bringes i farbar stand. De to forstanderskaber var henholdende, men enedes om at tilbyde at gøre vejen nogenlunde i stand. Derimod ville man nødvendig optage den på regulativet, ligesom man gerne ville spare den bekostning, en ny bro ville kræve. 1867 optoges vejen dog på regulativet. Stephan Iversen havde nu set lidt nærmere på den gamle vej og indsendte en erklæring herom til amtet (se foran). Han har måttet ændre sit syn på sagen, og han erkendte det, et tiltalende træk hos sogneforstanderen, bemærkelsesværdigt blandt så megen offentlig smålighed og stædighed.

Amtet fastholdt sit krav om en bro, og mellem de to sogne opstod nu, måske også for at forhale sagen, en længere tovtrækning om, hvor broen skulle være. Læborg ville have den, hvor den, som påvist af Stephan Iversen, oprindeligt havde været, mens Brørup for at undgå ekspropriering af det nødvendige engareal forlangte, at vejen skulle forblive uændret i sit forløb og broen bygges her. 28. juli 1870 meddelte amtet, at broarbejdet, som sognerådene endnu ikke havde fået påbegyndt, nu ville blive udført på sognenes regning. Broen fuldførtes i sommeren 1870, og dens placering blev stort set, som man fra Brørup sogn havde ønsket det.

16. november 1871 kom der meddelelse fra amtet, at vej- og broarbejdet havde kostet 585 rdl. 68 sk., heraf vejarbejdet alene 100 rdl. Broudgiften skulle deles lige mellem kommunerne, og vejinspektøren havde foreslået, at vejudgiften deltes på samme måde. Vejen—Læborg skulle betale 292 rdl., at erlægge inden 14 dage. Sognerådet svarede, at vejen nord for broen og over denne gik halvt på Brørup sogns grund, og da dette var blevet gennemført efter Brørup sogneråds ønske, ville man i Læborg sogn foreslå, at broudgifterne deltes i 4 fjerdedele, hvoraf man da ville udrede den ene; de $\frac{3}{4}$ måtte Brørup betale. Af vejudgifterne tilbød man i Læborg at betale halvdelen, ialt 171 rdl.

6. januar 1872 fik Vejen—Læborg kommune ordre fra amtet, at det resterende beløb, 121 rdl., skulle betales inden 8 dage.⁷⁾

Vejplanen 1843 nævner iøvrigt: »Vejen fra Læborg kirke nord forbi Hundsbæk over Mølholm gennem Nyby til landevejen vil blive i istandsat i sommer, når landevejsarbejdet er færdigt.

Vejen fra landevejen omtrent ved Nyby i nordvest til Lindknud er så lidet befærdet og går over fast bund, så der næppe behøves at udføres noget arbejde her.

Vejen fra Kjeldbjerg til Vittrup i Lindknud sogn er som den forrige.

Vejen fra Gammelby til Læborg kirke trænger kun lidet til forbedring.

Vejen gennem Gammelby til Vejen mølle bør især istandsættes på det stykke fra Gammelby mark til Præstevejen og for en del indgrøftes i sommer.

Vejen, som fra Læborg kirke går gennem Drostrup ad V. Gesten, kan hjælpe sig med små forbedringer.

Vejen fra Drostrup til Vejen mølle vil for en del over mosen behøve en grundig istandsættelse i sommer.

Vejen fra Læborg kirke til Lindknud kan også nøjes med simpel istandsættelse.

Det var et ret beskedent arbejdsprogram, man hermed havde lagt, og nogen afgørende forbedring af de mange og ret lange biveje kunne ikke ventes, men for sognets beboere, der vel også deltog i det samtidige arbejde på landevejen, var det sikkert tilstrækkeligt.

Allerede året efter trængte vejen Læborg—Kjeldbjerg—Lindknud til reparation. Man vedtog »at få den rettet og anbragt på det bedste terræn og efter jordens beskaffenhed dannet til en brugelig vej«.

Fra nogle beboere i Drostrup samt Anders Lauridsen i Gammelby (Skovkrog) indkom samme år et andragende angående en gammel vej imellem Drostrup og Gammelby »som har været fra ældre tider og findes tegnet på kortene og er brugt siden udskiftningen og for en del bruges endnu, men for en del er aflagt og afspærret over Lucas Kristiansens mark, hvorover den havde sin oprindelige retning«. Man svarede, at denne vej kun havde betydning for Anders Lauridsen og Poul Mortensen, og de henvistes til vejen om ad kirken, der kun var en trediedel længere. Om vejens opretholdelse eller aflæggelse måtte der i givet fald træffes en retslig afgørelse. Om dette skete vides ikke, men vejen forsvandt.

Af gamle veje, som nu er helt eller omtrent forsvundet, kan nævnes en vej, afsat på udskiftningskortet, som forbandt Nyby kirkevej med Gammelby møllevej. Fra Asbo førte en vej, som endnu kan spores nogle steder, mod Hundsbæk, en hovvej, benyttet af gårdens bønder i Bække. Vejen fra Kjeldbjerg mod Nyby, der ikke omtales i ovennævnte vejplan, var ligeledes en hovvej, som over landevejen fortsatte mod Hundsbæk, der i sin tid havde bønder i Vittrup.

Vejen Nyby—Lindknud fik sit nuværende forløb ved udskiftningen 1793. Også vejen Drostrup—Vejen mølle stammer fra udskiftningen, da den afløste en ældre, østligere vej.

1873 androg en del beboere om at få anlagt en vej »fra Thomas Nielsens markskel gennem Nyby til vejen fra Nyby skole til Læborg kirke«. Sognerådet syntes ikke, at der var grund til at optage en sådan vej, men sagen blev dog fremmet. Der blev købt jord til vejen fra Aggersgaard, 628 alen. Den nye blev 12 alen bred, på en strækning af 100 alen fandtes

dog en vej, som var 6 alen bred, hvilket var det sædvanlige breddemål for biveje.

1877 blev vejen Kjeldbjerg—Nyby optaget som offentlig vej.⁸⁾

— — —

Man må fastslå, at der forud for sognets nuværende vejresultater ligger en stor indsats af arbejde og penge, men også en del uenighed om, hvor indsatsen til enhver tid skulle gøres, samt om byrdernes fordeling. Hundsbæks ejere ligesom de folk, der boede på gårdens tiendefri jorder, det privilegerede hartkorn, havde i 1830'erne afslået at tage del i vejbyrderne. 1837 spurgte man herredsfogden, hvorledes det forholdt sig hermed. Han var af den opfattelse, at de pågældende ikke kunne pålægges vejarbejde ud over, hvad de godvilligt ville gå med til. Efter at sogneforstanderskabet var oprettet, stod man stadig usikker over for spørgsmålet, men enedes dog om at ville have sagen afgjort, om fornødent ved lands lov og ret. Endelig 1845 blev der ved Gørding-Malt herreders politiret afsagt dom, hvorefter Hundsbæk ejere og parcellister skulle deltage i vejjudgifterne efter hartkorn.⁹⁾

Foruden vedligeholdelse af sognets egne veje måtte beboerne i sin tid bidrage til at holde *landevejen Kolding—Varde*, nuværende hovedvej 1, i passabel stand. Hvert af sognene i Malt herred havde sit stykke af vejen at tage sig af, og sognets part blev atter efter nærmere fastsættelse delt mellem beboerne, hvorved det blev muligt at placere ansvaret for vejens tilstand.

I november 1811 indgav en købmand i Varde, som skulle have en del tunge varer ført fra Kolding til hjembyen, en klage over landevejens simple forfatning, særlig stykket mellem Estrup skov og Vejen by. Denne strækning tilkom det Læborg sogn at vedligeholde. Sognefoged Hans Jacobsen i Drostrup fik ordre fra herredsfogden til at foranstalte vejarbejdet udført. Vandet skulle ledes bort fra vejbanen, og der skulle påkøres grus og sand »der tages hvor samme nærmest er at få«. Reparationen forventedes udført i løbet af 3—4 dage. Når det nu hastede så meget, skyldtes det en forhistorie. Herredsfogden skriver: »— og agter jeg den 14. ds. at befare vejen, til hvilken ende sognefogden ville møde mig samme dags formiddag kl. 11 i Læborghus for at medfølge og påvise vedkommendes vejskifter, ved hvilken lejlighed jeg også venter mig underrettet om, hvad der i følge min skrivelse af 1. juni d. å. til vejens istandsættelse er bleven foranstaltet«.

Det ser ud til, at sognefogden ikke har ladet sig påvirke synderligt af brevets tone. Han synes ikke at være mødt den fastsatte tid for at ledsage herredsfogden på inspektion, men sendte brevet tilbage uden nogen påtegning. Hvorfor herredsfogden atter sendte det til Drostrup for at få oplyst, hvad der var sket efter ordren af 1. juni. »Iøvrigt må jeg gøre sognefogden opmærksom på, at Læborg sogns vejskifte trænger

højliggen til reparation, især fra østre ende til ud for Damsgaard og dernæst adskillige steder til vester til Estrup skov, hvilken vejreparation uden allermindste ophold af de vejpligtige bør foranstaltes.« Det fremgår dog af skrivelserne, at der før inspektionen 14. november var foretaget en smule arbejde på vejen, men dette havde herredsfogden fundet utilstrækkeligt.

Nu måtte Hans Jacobsen give erklæring. »Efter ordre af 1. juni er sognet advaret om adskillige gange at istandsætte vejen, og vejret var passende den tid. Nu er sognet advaret trede gange, og vejen er nogenlunde, men ikke god, for vejen er ikke god at gøre i stand på den tid, og nogle (af beboerne) er så slette, som jeg kan ikke tvinge til deres vej.«¹⁰⁾

Siden 1521 havde Malt herreds beboere skullet svare *brokorn* til vedligeholdelsen af Foldingbro, en byrde, som altså også Læborg sogn gennem flere århundreder måtte deltage i. Oprindeligt skulle der svares 1 skæppe »got hart korn«, dvs. byg, rug eller hvede, årlig af hver mand, som holdt plov. For Malt herreds vedkommende svarede vist i almindelighed byg; senere blev afgiften pålagt de bønder, som holdt heste og vogn. Bro-byg-pengene, som afgiften kaldes i de gamle papirer, skulle betales hvert år til 1. maj. Det kunne dog undertiden ske, at afgiften blev eftergivet, hvilket vist var en lidt uheldig praksis. 1811 var der ikke betalt afgift for 5 år, og herredets sognefogder fik pålæg fra øvrigheden om, at broafgiften nu skulle betales. Forud herfor var der gået flere forsøg på at slippe fri for den forhadte byrde. Man havde, idet kromanden N. J. Termansen i Vejen synes at have været herredets ordfører i sagen, sendt ansøgninger til kongen om at blive fri for byrden, hvilket imidlertid var resulteret i, at kongen 1808 havde forhøjet afgiften med en trediedel. Det havde ikke hjulpet, at N. J. Termansen foreslog indførelse af bropenge, som skulle betales af de vejfarende, hvorved byrden kunne lettes for Malt herred. Iøvrigt ser det ud, som om man blandt sognefogderne var uenige om, hvorvidt afgiften skulle svares af heste- og vognejerne, eller efter hartkorn, hvilket vist ellers var almindeligt. Man kan ikke se bort fra, at denne »uenighed« havde til formål at forhale sagen længst muligt. 1811 kom der ordre fra amtet, at nu skulle restancen betales, ellers udpantning. Og det skulle ske på grundlag af hartkornet.

Læborg sogns hartkorn var ansat til 71 tdr. Det blev for de 5 år 5 mark slesvig-holst. curant for hver af sognets pligtige beboere.¹¹⁾

BEFOLKNINGEN

Det må antages, at sognets befolkning, her som i andre sogne, i ældre tid har været sammenknyttet ved mange slægtsforbindelser. Det betød nok en vis ensartethed i typer og temperament, i hvert fald i det ydre, mens slægtskabet, det nære kendskab til hinandens forhold, herunder de til arv og medgift knyttede problemer, samtidig kunne indebære et splittelsesmoment.

Større forskel i økonomisk henseende mellem sognets beboere var der ikke, men dog altid en forskel, i hvert fald efter folks indbyrdes vurdering. En gang erhvervet velstand i en gård gav naturligvis en særlig social placering, som det kom an på at bevare. Pengene, få eller flere, blev næsten uundgåeligt bestemmende for den enkeltes fremtid. I bøndernes stand var der forhen ikke mange muligheder for at hævde sig ved særlig dygtighed eller intelligens, hvis ikke også man besad en vis økonomisk anseelse, og endelig var der ikke synderlig brug for fremtrædende folk i det hele taget. Den økonomiske klassesdeling viste sig selvfølgelig ved valg af ægtefælle, ikke blot ved det første ægteskab mellem to unge, men lodes næppe heller ude af betragtning, når en enke eller enkemand skulle have en ny livsledsager.

Trolovelsen mellem et par blev indgået i vidners overværelse og regnedes for bindende mellem parterne, selv om den kirkelige vielse ikke var foretaget. Der kunne dog gå så lang tid mellem trolovelse og bryllup, at der opstod vanskeligheder. 1722 var Casten Andersen, der opholdt sig hos Jep Søndergaard i Drostrup, blevet trolovet med Maren Jørgensdatter, hvis fader var degn Jørgen Jepsen i Vejen. Efter 6 års forløb syntes degnen, at parret burde ægtevies »idet trolovelsens længe varighed havde været menigheden til ikke liden forargelse«. Casten Andersen ejede en hoppe, som befandt sig hos Jep Søndergaard, og degnen lod gøre forbud ad retslig vej mod, at hoppen blev fjernet. Det var ikke noget godt tegn, at Casten Andersen Kr. Himmelfartsdag 1728 var rømt fra sin plads. Nu fik degnen omtalte hoppe tildømt og skulle blive hos ham, indtil Casten indfandt sig for at blive copuleret til Maren Jørgensdatter.¹⁾

Lidt overraskende er det at bemærke, at den vel nok yngre enke efter Hans Nielsen Tromslaar, som døde i Drostrup 1734, allerede ved skiftet efter manden, dvs. 1 måned efter dødsfaldet, kunne oplyse, at hun var trolovet med en anden. Som omtalt under gårdhistorien hed fæstemanden Hans Christensen og var fra Bække sogn, formodentlig fra Krage-lund. Enken hed Mette Steffensdatter og var også fra Bække sg., datter af gmd. Steffen Iversen, Bække, der forøvrigt var farfar til den senere sogneforstander, Steffen Iversen, Dortheasminde. Når Hans Christensen, der foruden enken også overtog navnet Tromslaar og senere blev gårdmand og sognefoged i Bække sogn, så resolut indtrådte i den afdødes plads i gården i Drostrup, gætter man på, at også økonomiske motiver, måske slægtsforbindelse, kan have været taget i betragtning ved denne lejlighed.²⁾ Dette tilsyneladende hastværk med at finde en ny ægtefælle var på den tid almindelig skik og brug, lige meget om det var mand eller hustru, der var død. Dagligdagens krav var strenge, og livet måtte leves videre.

På Kjeldbjerggaard kom man 1776 ud for en hændelse, som ikke kan have undgået at rejse en del folkesnak. Niels Ebbesen havde fået en trolovelse i stand mellem sin yngste datter og en ung karl fra Gesten. En majlag var provst Haar bestilt til at komme til Kjeldbjerg for at forrette trolovelsen, men samme dags morgen kom en landsoldat fra sognet i følge med to mænd og gjorde forbud mod trolovelsen. Landsoldaten hævdede, at han havde fået ægteskabsløfte af pigen osv. Der blev ingen trolovelse den dag. Provsten blev senere indstævnet til herredstinget for at høre forbuddet læst. Noget efter kom Niels Ebbesen til Haar med en skrivelse fra herredsskriveren, at der intet forbud var sket ved tinget, hvilket vel betød, at Niels Ebbesen nu ønskede trolovelsen holdt. Forinden skrev provsten dog til biskoppen for at spørge, om han skulle foretage trolovelsen.³⁾ Resultatet kan ikke oplyses; tilfældet viser, at den faderlige vilje i en sådan sag kunne møde trods, men var næppe let at afvende.

I præsteindberetningen 1768 meddeles, at der i Vejen—Læborg sogne i de 10 år 1760—69 var født 210 børn, heraf døde 45, inden de var 1 år. Altså en spædbørnsdødelighed på godt og vel 21 pct., hvert 5. barn. Dette tal svarede temmelig nøje til, hvad der gjaldt for hele landet.⁴⁾ Hertil var der, ud fra en nutidsbetragtning, flere graverende grunde, deriblandt også, at det spæde barn kunne blive klemt ihjel i ægtesengen om natten. Således gik det eksempelvis ovennævnte Mette Steffensdatter i Drostrup, der 13. juli 1735 måtte stå eller sidde åbenbar skrifte i Læborg kirke, fordi hun »udi søvne havde opprimeret hendes barn«. 1744 var Niels Knudsens hustru, Lene Nielsdatter, i Drostrup i samme situation.⁵⁾ Tilfældene var ikke så sjældne og kendes fra alle egne af landet; de er egnede til at understrege, hvad et par århundreder rækker over af udvikling på bare et enkelt område.

Også moderen var efter at have født sit barn prisgivet en uberegnelig skæbne. Mange kvinder døde i barselseng, en realitet, som ikke kunne lades ude af betragtning. Da der 1691 skulle laves mandtal til folke- og ildstedskatten, havde præsten, Anders Steffensen, undladt at føre nogle personer i sine sogne på listen. Således i Nyby Ole Ungers hustru, der lå i barselseng »og var helt svag«, hvorfor man ikke medregnede hende. Poul Nissen i Vejen havde også en hustru, som ikke var blevet talt med, fordi »hun lavede hemmelig til barsel«.⁶)

Navngivningen, i hvert fald til de første børn i et ægteskab, gav ikke større bryderier. Bedsteforældrene blev opnævnt, og da sen-efternavnene var næsten enerådende, fik en sønnesøn sin farfaders for- og efternavn. Den første datter fik undertiden mormoderens navn. En følge af denne navneskik sammen med det begrænsede navnestof, man holdt sig til, var, at der til tider i samme by var flere mænd af samme navne.

Det lå nær at give en person et øgenavn, ikke just med ondskabsfuld motivering, skønt dette naturligvis kunne ske, men for at give en klarere betegnelse af personen. En mand, der stammede fra et andet sogn, eller måske blot havde opholdt sig der, fik let dette sogneavn tilknyttet. I de officielle skrivelser, hvorfra vi i dag må samle oplysning, har man formodentlig holdt sig til en mands sen-navn, men havde han i daglig tale fået tilføjet et by- eller sogneavn, f. eks. Bertel Pedersen Venborg, Christen Christensen Starup osv., tog den skrivende gerne dette med, og i årenes løb gled sen-navnet i baggrunden, og sogneavnet trådte i stedet. Grunden hertil er indlysende. Antagelig har sognebeboerne i svunden tid været betegnet ved et langt mere farverigt udvalg af tilnavne, mere eller mindre snertende, end arkivalierne kan meddele. Et enkelt er dog sluppet ind i protokollerne, Christen Olesen Pistol, der 1801 boede i Læborghus. Hvor han havde pistolnavnet fra vides ikke. Lidt fladere falder navnet Perle-Peter, der levede i sognet for et lille hundrede år siden. Engang der var nogle fremmede hos Peter, faldt snakken på en perlekrans, han havde set i Vejen. Den kostede 75 øre, hvilket afholdt ham fra at købe den til sin kone. Dette bebrejdede hun ham, hvilket fik ham til at udbryde »åh, din perlehøne . . . !« Et kvikt hoved i selskabet sørgede for, at perlehistorien blev bevaret.⁷)

Omkring 1830 gav Niels Iversen i Vigaard sin datter Inger efternavnet Vigaard. Lucas Hansen i Mølholm lod på samme tid sin søn døbe Jens Lucassen Mølholm, to yngre søskende fik samme efternavn. Det var 1828 blevet påbudt, at børnenes efternavne også skulle indføres i kirkebogen,⁸) og det er sikkert under påvirkning af denne bestemmelse, at de to ovennævnte efternavne toges i brug. Forøvrigt kunne man på den tid vælge et hvilket som helst efternavn til et barn, ligesom dette på et senere tidspunkt efter behag og uden formaliteter kunne tage et nyt. 1856 bestemtes, at et barn skulle have faderens efternavn, og dette

kunne kun ændres efter kgl. bevilling. Skønt navngivningen således gennem tiderne udelukkende hvilede på sæd og skik, var den præget af faste retningslinier.

En søn af Hans Nielsen, Kjeldbjerg, der blev præst, nævnes som Anders Kjeldbjerg 1814. Andre med tilknytning til gården har i daglig omtale været kaldt med efternavnet Kjeldbjerg (Klaus Kjeldbjerg), også folk bosat i den nærmere omegn. Ebbe-slægten på Kjeldbjerg stammede vist fra Lindknud sogn, men fik senere slægtforbindelse med Gesten sogn, da Niels Ebbesen blev g. m. en datter af sognefoged Anders Andersen i V. Gesten. Sønnen Hans Nielsen blev 2° g. m. Birthe Christensdatter fra Veerst, der havde en datter g. m. Jens Paullin. Hans Niensens søn, Ebbe Hansen var g. m. en datter af Mads Pedersen i Debel, Lindknud sogn; hun fik 500 rdl. i fædrene og mødrene arv,⁹⁾ hun døde 1814, og få år efter måtte Ebbe Hansen under tvungende omstændigheder sælge gården, vel som følge af landbrugskrisen.

Lukas-slægten i Gammelby kom til sognet, da Hans Jepsen i Drostrup 1735 blev g. m. præsteenken Anna Kirstine Debes, født 1700, datter af præsten Lucas Debes i Brørup-Lindknud. Hun havde været g. m. præsten Christian Søby, der havde været præst ved hospitalskirken i Kolding. Hans Jepsen, der var af en gammel Drostrupslægt, blev 1738 barnefader uden for ægteskabet, hvilket medførte registrering i gården, ligesom han måtte sidde til offentligt skrifte i kirken. De flyttede senere til Gammelby, hvor A. K. Debes døde 1758. Sønnen Lukas Christiansen giftede sig ind i gården.

Slægten Poder, der gennem nogle slægtled var repræsenteret i Gammelby, havde sin oprindelse her, da Ane Christensdatter Poder 1757 blev g. m. Niels Jensen. Hun opholdt sig forinden på Hundsbæk hos Peder Poder, med hvem hun må antages at have været beslægtet, men hvorledes vides ikke.¹⁰⁾ Blandt deres børn var landinspektør Christen Poder, Vejen mølle. En datter blev g. m. Las Salomonsen på Hundsbæk; sønnen Jens Nielsen Poder var en noget fremtrædende mand i Gammelby.

På anneksgården sad Iver-slægten gennem 3 generationer. Da Jens Iversen fra Eskelund 1774 kom til gården, havde hans hustrus slægt forinden besiddet den i et par generationer. Ved Karen Lauridsdatters død 1794 var der 298 rdl. i beholdne midler, Iver Jensen var eneste søn og arvede halvdelen, idet faderen gav afkald på den broderlod af arven, som han foruden halvdelen havde ret til.

I Drostrup har, som det vil ses af gårdhistorien, siddet en Mortenslægt gennem adskillige slægtled; hvem den Thomas Mortensen var, som 1763 fæstede gården, er ukendt. 5 generationer har her afløst hverandre, og forud for Thomas Mortensen kan der have været andre af samme slægt, men nærmere herom vides ikke. Der kendes næppe tilfælde fra sognet, hvor samme slægt har siddet længer på samme gård;

dog sagt med det forbehold, at slægtsforbindelser ældre end 1720, da sognets ældste bevarede kirkebog begynder, vanskeligt lader sig påvise.

I modsætning til vor tids forhold, hvor den enkeltes økonomiske vilkår ikke kan være nogen hemmelighed, var det tidligere væsentligt lettere at holde skjult, hvad man gemte på kistebunden. Dette gjaldt dog kun, indtil en mand eller hans hustru døde, for så mødte skiftemyndigheden, oftest 30 dage efter dødsfaldet, og da måtte alle gemmer åbnes og oplysning gives om boets pengeforhold. Den offentlige interesse, som hermed gjorde sig gældende, tog sigte på, at arvingerne, især de umyndige børn, fik tildelt, hvad de kunne tilkomme. Halvdelen af boets formue tilfaldt den efterlevende ægtefælle; var en hustru død og havde efterladt 1 søn og 1 datter, og boets formue var 200 rdl., fik manden altså først 100 rdl., dernæst tilkom han en broderlod, dvs. det samme som sønnen, altså blev de sidste 100 rdl. delt i 5 femtedele, hvoraf fader og søn hver fik 2, mens datteren måtte nøjes med 1 eller 20 rdl.

Disse stervbooppgørelser, som indførtes i skifteprotokollen, var uomgængelige realiteter for den tids mennesker, der vel i regelen gav korrekte oplysninger, hvorfor skifterne for eftertiden giver besked om mange ting, som ellers ville være gemt og glemt.

Blandt arvegodset spillede den afdødes klæder en betydelig større rolle, end tilfældet vel er i vore dage. Ved skiftet efter gmd. Niels Jensen i Gammelby, stamfader til Poder'ne, der døde 1773, nævnes den sal. mands klæder: 1 blakket kjortel, 1 do. vest med sølvknapper udi, 1 kjortel af samme kulør, 1 vest, 1 nattrøje med sølvknapper udi, 1 par bukser med sølvspænder. Laurids Nørgaard i Nyby, død 1764, efterlod sig: 1 blå stampet vadmel's kjole, 1 brun vest, 1 gammel skindvest, 1 brystdug, 1 par bukser, 2 hatte. Her var ingen sølvknapper, som i Niels Jensens klæder, men der var boets formue også 450 rdl. mod 138 rdl. i Nyby.¹¹⁾

En kone, Karen Geilgaard, som stammede fra Drostrup, døde 1720 i Vejen præstegård, omkring 70 år gammel. Hun havde været gift to gange, sidst med Anders Pedersen Skomager fra Eskelund. De havde haft en fæstegård i St. Andst, men var »kommen fra den i mindelighed«. Derefter fik A. P. Skomager tjeneste »i æ sønden«, mens Karen omsider endte i præstegården, hvor hun ved sin død havde opholdt sig i 15 år. Hvorvidt præsten, Jacob Bendtsen, havde taget hende i gårde af en vis medlidenhed eller blot for at udnytte hendes arbejdskraft, må lades usagt. Præsten var død kort før Karen Geilgaard, og ved skiftet i præstegården meldte Peder Pedersen Skomager i Eskelund, en broder til Karens ovennævnte mand, sig og krævede penge af præstens bo, ca. 100 rdl. i rede penge, som han hævdede, hun havde haft med sig, da hun drog ind i præstegården. Nu syntes pengene at være forsvundet. Bevisførelse ved vidner blev der vist ikke tale om. Men sådan kunne det altså gå, når

formueomstændighederne var helt eller omtrent hemmeligholdt. Videre vidste Peder Skomager, at Karen havde haft nogle får til halvs med Niels Madsen i Drostrup, der formodentlig var hendes broder, mens en kiste og et skrin stod hos søsteren Maren Madsdatter. Dette kunne ikke fragås, og en lille part af arven efter Karen Geilgaard er vel tilfaldet svogeren i Eskelund, hvis manden ikke længer levede.¹²⁾

1785 oprettedes Mølgaard i Drostrup, idet Bertel Pedersen overdrog en halv gårds jord til datteren Gertrud og mand, Peder Andersen. De unge folk fik endvidere af Bertel Pedersen: 2 halvkister, 1 bord, 2 stole, 2 messinglysestager, 2 messing-håndkedler, 1 jerngryde, ½ dusin tintal-lerkener, 1 seng og andre smådele, som de kunne behøve. 8 år efter døde Gertrud, 2. juledag 1793. I nærværelse af Morten Nielsen og Hans Jacobsen, Drostrup, holdtes skifte 30. dagen efter. I dørsnet: 2 senge med sengeklæder, 1 egebord, 2 træstole med halmsæder. I stuen: 1 lidet spejl, 1 jernstrygejern, 1 lidet fyrbord, 1 do., 1 fyr-halvkiste uden lås, 1 tablett (amagerhylde), 1 syskrin, 2 messinglysestager, 2 stole med halmsæder. Der var 3 børn, Dorthé, 6 år, Karen, 4 år, Anders, 2 år. Bertel Pedersen, der havde aftægt i gården, lovede Dorthé en grønmalet kiste af eg. Til deling mellem børnene var 58 rdl.¹³⁾

En undersøgelse af 62 skifter fra tiden ca. 1720—1850 fra alle dele af sognet viser, at i 10 boer var gælden større end formuen; i 4 kunne formuen netop dække gælden, så der blev intet at dele; i 8 boer var formuen mellem 1—15 rdl., i 6 mellem 15—30 rdl., i 4 mellem 30—50, i 4 mellem 50—75, i 6 mellem 75—100, i 5 mellem 100—150, i 3 mellem 150—200, i 3 mellem 200—300, i 3 mellem 300—400, i 3 mellem 400—500, i 1 mellem 500—1000, i 1 mellem 1000—2000 og 1 mellem 2000—5000 rdl.¹⁴⁾

Naturligvis var der en forskel mellem udstyret i et fattigt hjem og i en af sognets velstillede gårde, men forskellen i bohøve var forholdsvis ringe og gav ikke udtryk for nogen varierende velstand. Kontante pengebeholdninger omtales sjældent, kun hvis pengene var udlånt, måtte dette oplyses til protokollen. Det almindelige var dog nok, at en kapital var udlånt, ofte i mindre beløb. Ved folketællingen 1787 nævnes Ebbe Nielsen i Kjeldbjerg, der »levede af sine midler«. Hos Christen Nielsen i Stagelund opholdt sig den 71-årige enke Maren Mortensdatter, »lever af sin formue, som efter sigende næsten er tilgåen«. Salomon Lassen d. æ. på Hundsbæk ligesom sønnen Hans Chr. Salomonsen synes at have været i stand til at udlåne penge i lidt større stil, måske dog i forbindelse med studehandel.

Aftægten var den almindelige form for økonomisk konsolidering i alderdommen. 1787 var der i sognet 5 aftægtsmænd, hvoraf de 4 tidligere havde haft gårde, de var i alderen 67—75 år; Peder Bertelsen og Laurits

Nielsen i Drostrup havde desuden bierhverv som henholdsvis tømmer- og tækkemand. Begge levede i 3. ægteskab. Christen Starup i Gammelby, der også var gift 3. gang, samt Anders Nørgaard i Nyby var kun aftægtsmænd. Den femte, Jens Lassen, var kun 40 år og virkede desuden som daglønner, dvs. arbejdsmand.¹⁵⁾ 1801 var tidligere gmd. i Gammelby, Hans Chr. Starup, blevet aftægtsmand i en alder af 48 år, man må vel antage, at han har været svagelig. Der var på den tid 13 aftægtsmænd eller -koner i sognet.

Aftægtens omfang og størrelse rettede sig efter værdien af den ejendom, aftægtsnyderen havde afstået, og man vil derfor i de herom oprettede kontrakter, hvoraf der naturligvis er mange indført i panteprotokollerne, finde en afvekslende skala over aftægter. Et hovedsynspunkt var, at den sædvanlige levestandard så vidt muligt skulle opretholdes i alderdommen. Langtfra alle aftægtsfolk sad dog, som nævnt, uvirksomme. Den 75-årige Niels Pedersen, tidligere Skovdrupgaard, var 1860 aftægtsmand, hans husstand omfattede foruden hustruen en voksen datter samt en tjenestekarl.

Udførlige og godt gennemtænkte som aftægtsaftalerne var, møder man i dem alle som et sidste punkt i ydelsernes række, en anstændig begravelse. Hermed var ringen sluttet for den, der livet igennem havde gjort sin pligt og taget de goder, tilværelsen kunne byde, herunder den økonomiske tryghed. Ud fra en anden betragtning, nemlig den, som *aftægtsyderen* måtte gøre, var denne form for alderdomsforsørgelse imidlertid en såre tyngende byrde at påtage sig. Mange unge folk, der gerne ville stifte eget hjem, gik ofte ind på at svare en større aftægt, end bedriften med rimelighed kunne præstere. Der var tidligere i Læborg sogn mange småejendomme, der knap nok kunne give én familie et tåleligt udkomme, langt mindre to. For den ydende var der kun at håbe på, at byrden ikke skulle blive alt for langvarig; var der fattigdom til huse, kunne aftægtsforholdet blive så tyngende, at det i værste fald endte i en tragedie.

A f t æ g t s k o n t r a k t

oprettet imellem Maren Bundgaard, enke efter Niels Pedersen Bundgaard af Aggersgaard i Læborg sogn som aftægtstager og søn, Peder Nielsen Bundgaard som aftægtsyder således:

1. Til beboelseslejlighed indretter yderen de 3 fag af gårdens stuehus efter min anvisning, eller dersom han hellere det vil, opfører han mig 5 fag nyt hus, lidt sønden for gården. Sælger han gården, og der kommer ny ejer, kan jeg (tagerinden) forlange, at der skal bygges mig ovennævnte 5 fag, altså der har jeg valget. I hvert fald bestemmer jeg, hvorledes huset skal være istandsat og helt igennem indret-

tet, og min anvisning bliver uvægerlig at følge. Beboelseslejligheden eller huset skal altid holdes forsvarlig vedlige af yderen, ud- og indvendig på tag og fag. Jeg har fri adgang til brønden, bageovnen og bryggerset i gården med de til disse anordninger hørende redskaber, som derfor skulle holdes forsvarlig vedlige. Idet jeg tager ud på aftægten, udtager jeg af gårdens indbo m. v., hvad jeg har brug for på aftægten; dette foranskrevne hus falder ved min død tilbage til gården.

2. Ved huset, efter min anvisning indrettes mig have incl. byggepladsen $\frac{1}{2}$ td. land stor, som hegnes, forsynes med låge, gødes og dyrkes efter min anvisning af gårdens ejer. Denne have falder ligeledes ved min død til gården. Havefrø tillægger jeg selv.
3. Til livets ophold leveres mig årlig i gode, sunde og forsvarlige købmandsvarer efter justeret dansk mål og vægt:

2 $\frac{1}{2}$ td. tør rug à 200 pund pr. td.
 2 - - byg à 180 - - -
 6 skp. malt à 18 - - skp.
 20 pund boghvedegryn
 2 tdr. kartofler
 8 pund uld

Løn til en pige 100 kr.

Håndpenge 200 kr.

Leveres med halvdelen 1. maj og halvdelen 1. novb. hvert år.

48 pund tørt flæsk, deraf 8 pund fersk

48 pund tørt fårekød, deraf 8 pund fersk

Leveres mellem 15. novb. og jul.

2 pund humle

1 skp. salt

4 pund talg

Leveres hvert års 1. novb.

12 pund flormel

4 pund kaffe

4 - brunt sukker

2 - cikorie

Leveres med en fjerdedel hvert kvartals første dag.

10 stk. hønseæg, hver måneds første dag

6 kander stenolie, leveres med 1 kande (mdl.) i tiden mellem

1. nov. og 1. maj.

Til hver kyndelmisse leveres 16 pund renskjættet hør.

Ugentlig hver lørdag leveres 1 $\frac{1}{2}$ pund friskkærnet smør.

Daglig hver morgen leveres 6 pund nymalket ublandet komælk af forsvarlige sunde køer.

4. Årlig i rette brændselsbjergningstid leveres inden 1. aug. 25000 stk. tørre klyne af almindelig størrelse og god bonitet, indsat i hus for sig selv på et særskilt tørt sted, hvortil skal være bekvem adgang for aftægtstagerinden, og hvortil anskaffes lås og lukke, som hun alene bliver herre over.
5. Fornøden sengehalm og hvidt gulvsand leveres på forlangende.
6. Følgende kørsel præsteres:
  - a) Mit korn besørges kørt til mølle og straks, efter at det er malet, hjem igen, når det behøves.
  - b) 4 kørselsture præsteres efter mit eget valg og ønske, enten til sognets kirke eller til slægt og venner, og efter passende ophold befordres jeg tilbage.
  - c) I sygdomstilfælde befordres præst og læge frem og tilbage. Kørselen post b) og c) ydes med anstændig befordring og selvfølgelig med kusk.
7. Når jeg ved døden afgår, skal gårdens ejer give mig en hæderlig og anstændig begravelse efter egnens skik og brug og under overværelse af min slægt og omgangskreds.
8. Dersom jeg får lyst dertil, kan jeg flytte med foranførte aftægt til et andet af mine børn, og aftægten skal leveres mig i en afstand af indtil 2 mil fra gården, med undtagelse af post 1 og 2, Mælk, post 4, 5, 6 og 7, som bortfalder, men i stedet herfor årlig, med halvdelen 1. maj og 1. novb., leveres 50 kroner.
 Er jeg således flyttet bort, har jeg ret til at flytte tilbage og nyde aftægten som foran bestemt, men til bortflytning og tilbageflytning skal jeg altid give ejeren af gården et halvt års varsel, og flytningen skal ske til en 1. maj eller 1. novbr.

Denne aftægt gives hermed til sikkerhed for dens nøjagtige efterlevelse i alle dens ord og punkter prioritet og panteret i den mig efter adkomst, som tinglæses samtidig hermed, tilhørende ejendom, gården »Aggersgaard« på Hundsbæk mark i Læborg sogn med bygninger, disses tilbehør og jorden, som under matr. nr. 8 og 12 er skyldsatte for hartkorn 2 tdr. 6 skp. 1 fjdk. $\frac{3}{4}$ alb., gammelskat 26 kr. 93 øre og 4 skp. 2 fjdk. $\frac{1}{2}$ alb., gammelskat 6 kr. 83 øre, hvorpå yderens afdøde faders skøde findes tinglæst 22. juni 1855; med ejendommen pantsættes dens besætning og inventarium samt avl og afgrøde i strå-, hø og utærsket korn og alle disse tings assurancesummer. Foran aftægten må hæfte 6000 kr. til det Gabelske legat og 7000 kr. til Ane og Carl Bundgaard, hvorhos reserveres 3 tinglæste lejekontrakter om jord.

Således oprettet, vedtaget og underskrevet i vitterlighedsvidners

overværelse (med bemærkning om, at aftægtens værdi for 5 år er ansat til 3350 kr.).

Aggersgaard, den 12. april 1882.

Maren Bundgaard,
m. f. p.

Peder Nielsen Bundgaard,
kurator Jørgen Ravn.

Vidner: Kristen Madsen, J. Hermansen.

Skønt gennemsnitslevealderen tidligere var betydeligt lavere end i nutiden, skete det dog at folk opnåede en høj alder. Flere dødsfald er indført i kirkebogen uden angivelse af alder. Maren Pouls af Gammelby, død 1731, blev 100 år, Just Henriksen af Drostrup, død 1742, opnåede samme alder. Uden at kirkebogsmaterialet iøvrigt er nærmere behandlet, synes det, at adskillige mænd døde i alderen 60–65 år, nåede man herover, var der en chance for at blive 80–90. Den ældste kvinde i sognet 1801 var den 85-årige enke, Inge Pedersdatter. Hun levede da af almisse.

1769 var befolkningstallet i Læborg sogn 163, heri ikke medregnet børn under 12 år. 99 personer kaldes beboerne (af gårde og ejendomme), 41 personer var over 12 år, endelig var der 23 personer, som var skattefri.¹⁰⁾ 1787 var der ialt i sognet 263 personer. 1801 ialt 321. Til sammenligning kunne hovedsognet ved denne sidste tælling præstere 296 personer, men ved de følgende tællinger måtte Læborg, som hidtil havde været størst, overlade føringen til Vejen, som beholdt den. Iøvrigt var sognets befolkningstal:

1840	—45	—50	—55	—60	—70	—80	—90	1901	—06	—11	—16	—40	—60
492	528	574	625	684	752	828	793	844	870	841	882	887	841

Disse tal fortæller noget væsentligt om sognets historie, om en udvikling, der udeblev eller rettere kom til at foregå uden for sognegrænsen. Sagt på en anden måde fik Læborg sogn del i den moderne udvikling uden samtidig at få dens biomstændigheder som kommunale problemer.

Den største befolkningstilvækst falder, som det vil ses, 1850–60, henved 20 pct. Dette kan opfordre til en nærmere undersøgelse af folketællingen 1860 for at se, hvor tilvæksten kommer fra.

Der var 1860 ialt 40 gårde i sognet. Af beboerne var:

Født på gården	13	mænd	og	5	hustruer
— i sognet	3	—	-	9	—
— i nabosognet	7	—	-	9	—
— i andre sogne	11	—	-	9	—
— i Slesvig	3	—	-	2	—
— i Holsten	2	—	-	2	—

Foruden gårdene var der 103 husstande på mindre ejendomme og jordløse huse samt folk, som havde lejet bolig. Af disse var:

Født i sognet	17	mænd	og	23	hustruer
— i nabosognene	21	—	-	19	—
— i andre sogne	41	—	-	37	—
— i Slesvig	13	—	-	13	—
— i Holsten	3	—	-	3	—

Den indvandring ude fra, som tallene viser, tyder på, at sognet på den tid havde visse muligheder for en fortsat stigende befolkningsforøgelse, hvis de nødvendige eksistensbetingelser havde været til stede.

TROLDFOLK

1620 flyttede Hans Poulsen, der var smed, og hans hustru Johanne fra Gesten til Drostrup, hvor man langt fra var glade for de nye folk. Der var ikke længere mellem de to byer, end at man i Drostrup meget vel vidste, at både smeden og hans kone, mens de boede i Gesten, havde været i ry og rygte for at være troldfolk. Og rimeligvis var netop denne beskyldning grund til, at de flyttede.

Det kan næppe have været længe, før man i Læborg sogn skred til handling for at befri sig for det uvelkomne par, selvom man her endnu intet havde at klage over. Heksejagten, frembåret af frygt og fanatisme, var netop disse år så almindelig her på egnen, at der kunne tales om en gennemgribende udrensning. For nylig var troldkvinden Anna Peders i Gesten blevet brændt ved Andst herreds ting. Hun havde forinden »taget på sin sjæls salighed«, at Hans Poulsen og hustru var troldfolk. Videre havde Ane Staffens i Gesten, som toges i forhør i Refsinghoved natten mellem den 2. og 3. november, uden pinsel bekendt og udlagt »Hans Poulsen Smed og Johanne Hanskone i Drostrup var to ret vittelige troldfolk, og hedder Hans Poulsons dreng (en partner i trolddomskunsterne) Kragge og er en hun-djævel og Johanne Hanskones dreng hedder Wacker«.

En novemberdag 1620 havde et kirkenævn i Læborg sogn, dvs. nogle af sognets mænd, svoret smeden og hans kone »en fuld trolddomssag over«. Anklagen gentoges ved Malt herreds ting, ligesom der toges tingsvidner ved Andst herreds ting. Der var mange vidner mod Hans Poulsen og hustru, men ingen som ville tage dem i forsvar. 2. december 1620 behandlede sagen ved landstinget i Viborg, hvor Erik Juel til Hundsbæk, landsdommer, netop den dag beklædte dommersædet. Her fremførtes samtlige vidnesudsagn, og man får herigennem ret god besked om sagens enkeltheder.

Hans Pedersen i Gesten havde for 4 år siden solgt noget malt til Hans Poulsons, og da han krævede penge for dette, sagde Johanne Hanskone, »at draffuet (øllet) var blevet sort; det var ikkun noget skarns malt, og dersom de skulle give ham fuld penning derfor, da skulle han

det fortryde. Straks derefter kom hans hustru i barselsseng, og hun kom fra sin sind og sans og døde kort tid efter i stor elendighed.« Og dette beskyldte han Johanne Hanskone og Hans Poulsen Smed for. — Hans Gregersen i Gesten havde for 5 år siden været i slagsmål med Hans Pedersen Skrædder fra Vittrup. »Som de var til hobe, kom Johanne Hanskone og tog fat bag i Hans Gregersens klæder og ville holden ham. Så gav han hende et slag eller to på hendes mund, og hun sagde, at han skulle få en u-lykke i hans hænder derfor. 14 dage derefter, som han gik på gulvet, blev han ført og skiødt udi ilden, og den brændte ham hans højre hånd, så han gik vanfør i 2 år.« — Forannævnte Hans Pedersen i Gesten havde for 4 år siden været til smeds hos Hans Poulsen og lod noget smede hos ham. Da han gik hjem, tog han nogle kul med sig, hvorfor H. P. Smed blev vred på ham. Så krævede H. P. smeden for betaling for noget malt. — Peder Lassen i Refsinghoved havde for 9 år siden fulgtes med smeden fra Andst herreds ting; på hjemvejen blev de uenige, og smeden lovede Peder Lassen ondt, og det skulle vederfares ham inden 8 dage. Dette beklagede Peder Lassen sig over til sin svoger Poul Hansen. Derefter måtte Hans Poulsen Smed ikke stå i stol hos dem i kirken. Da blev smeden også vred på Poul Hansen og lovede ham ondt. Straks efter blev han heftig syg og døde anden dags aften. Osv.

Johanne Hanskone var til stede ved landstinget. Hun nægtede og højlig svor på, at hun var uskyldig. Men både hun og hendes mand blev dømt som troldfolk og har næppe overlevet julen 1620.¹⁾

SAGN OG FOLKEMINDER

Den folkelige fortælling og dermed kunsten at kunne fortælle er i vore dage fortrængt af mere moderne underholdningsformer. Emnerne for den mundtlige fortælling var mange slags, omfattende sagn, overtro, egnhistorie og beretninger om personer, og selv om sådanne fortællinger let blev præget af tilhørernes forventning om at høre noget spændende eller morsomt, har der utvivlsomt i dette fortællestof været adskilligt, som vi i dag gerne havde lyttet til. Den folkelige fortælling var først og fremmest underholdning – ikke historie. Men det bør ikke glemmes, at det vel ofte var en mere eller mindre bevidst historisk interesse, der fik folk til at lytte og til at fortælle videre. Alene dette, at sognet har ejet, delvis selv frembragt, en samling af sagn, må ses som en del af sognets historie. Sagn eller virkelighed nævnes og opfattes gerne som to forskellige ting. Lige så sikkert som mange sagn alene er at betragte som et produkt af den folkelige fantasi, altså digt og eventyr, lige så utvivlsomt peger mange sagn tilbage til en historisk realitet, hvis nærmere data i tidens løb er gået helt eller delvis tabt. Derfor kan det måske forsvares at trække en linie fra den daterede og dokumenterede historie over folkeminderne, der allerede har tendens til at bruge udtrykket »engang«, tilbage til sagnene.

Da Evald Tang Kristensen i slutningen af forrige århundrede nåede til Læborg sogn, fandt han også her folk, som kunne fortælle og var villige dertil. Det var de to særprægede Gammelbymænd Kristen Madsen og Niels Jokum Termansen samt den mindre velkendte Niels Hansen Li, der i modsætning til de to førstnævnte var født i sognet. Det skulle være mærkeligt, om der ikke i sognet har været andre, som kendte de stedlige sagn på daværende tidspunkt, men det blev de nævnte tre mænd, der gennem deres fortælling til folkemindesamleren kom til at formidle overleveringen. Om Niels Hansen Li vides ikke meget; fremtrædende i nogen som helst anden retning var han vist næppe, men hørte hjemme i den kreds af fortællere, som Evald Tang Kristensen har biograferet under den træffende titel »Gamle Kildevæld«. Niels Jokum Termansen og Kristen Madsen har uden tvivl ydet deres bidrag til overleveringen med klar forståelse af dens værdi.

Interessen for svunden tid og folkeminderne har også i vore dage haft en god repræsentant i sognet, nemlig Anton Flintholm i Drostrup. Gennem en lang årrække gjorde han optegnelser til Nationalmuseet, der værdsatte hans indsamlingsarbejde højt. Hans optegnelser har været til rådighed ved sognehistoriens fremstilling, og uden disse ville en fyldigere omtale af folkeminderne ikke været mulig. Også gårdhistorien fra Drostrup beskæftigede Anton Flintholm sig med, ligesom han kendte en del til slægterne i sognet.

I det efterfølgende skal gengives nogle sagn. Nogle af disse omtaler den fru Mette, der har givet navn til »Fru Mettes bjerg«.

Mette, herremandens datter på Hundsbæk, var forelsket i en ung karl fra egnen. Hun blev tvunget til ægteskab med en ældre herremand. Hun gik ofte op på højen, hvor hun senere fandtes død. Herefter fik højen sit navn.¹⁾

Fru Mette var søster til Niels Juels fader. Hun holdt hemmelige stævnemøder på højen med en ung adelsmand, Eggert Abildgaard fra Skodborghus (der bortførte og ægtede hende).²⁾

Fru Mette var gift med herremanden på Hundsbæk. Da manden var i krig, gik hun op på højen og spejdede efter sin husbond.³⁾

Hundsbæk har engang været et stort slot med volde og grave, og der skal have boet en fru Mette, og efter sigende skal hun have født et barn i dølgsmål og jordet det i bjerget. Efter sin død gik hun igen her. Mange skal have set hende, indtil det endelig blev opdaget med barnet. Så fik hun ro.⁴⁾

Der fandtes (og findes) en underjordisk løngang mellem Hundsbæk og Fru Mettes bjerg.⁵⁾

Mette Juel, som blev gift med Eggert Abildgaard, var datter af Christoffer Juel, der ejede Estrup. Helt utænkeligt er det vel ikke, at hun kunne have opholdt sig som ung frøken hos Bege Clausdatter på Hundsbæk o. 1580, ligesom det kratbeklædte bjerg kunne have været stedet, hvor hun i hemmelighed mødtes med Eggert Abildgaard, men iøvrigt synes det ikke rigtig sandsynligt, at den forliebte adelsfrøken kan være »Fru Mette«, der naturligvis har haft tilknytning til Hundsbæk, men hvornår og hvordan vides ikke. —

Der har været en stor skov til Hundsbæk, og der er noget krat og opskud endnu. De træer var så store, at tømmeret til Vejen og Læborg kirker er taget der. Men den blev brændt af, da lindormen blev ødelagt, som var i Fru Mettes bjerg. De fedede på en tyr i flere år, så den blev helt olm. Den kunne dog ikke få magten (over lindormen). Så skrev de til regeringen om at brænde skoven af for at få lindormen lagt øde,

Interiør fra »Skovkrog« (ca. 1940).

da de ikke vidste andre råd. Det blev tilladt, og skoven brændtes af. Det brændte i lange tider. Hullet, hvor lindormen kom ud af, er der endnu; jeg har set det. Ormen skal have sit udspring fra Lindknud Lund, hvor den først havde sin bolig, og så fik den gang ned til Fru Mettes bjerg og boede der.⁶⁾

Hundsbækgaard i Læborg sogn har fordum været et stort herresæde, der lå omgivet af store skove, hvorom mange navne på steder og gårde endnu bærer vidnesbyrd f. eks. Skovdal, Skovholm, Skovdrupgaard, Nordenskov, Skovkrog. I denne store skovstrækning var der en stor lindorm, som i mange år huserede i omegnen til rædsel for de omboende folk. I den søndre side af skoven ved foden af Store-Bavnehøj var en dam, som endnu kendes, og som den dag i dag kaldes Linddam. Her fik lindormen daglig drikke. Så hændte det en dag, at herremandens kvæg kom til den samme dam for at drikke, just som lindormen var der, og den for da op og slog 12 store stude ihjel på stedet. Herremanden blev meget misfornøjet hermed og svor på, at uhyret nu skulle udryddes, ihvad det skulle koste. Forhen var der prøvet forskellige måder at komme den til livs på, men alle var mislykkedes. Herremanden samlede da sine folk og omegnens beboere og befalede dem at stikke ild på alle sider af skoven, for nu skulle ormen brændes. Skoven nedbrændte aldeles, men uhyret undslap dog og søgte tilhold i en bøgeskov på Drostrup mark, tæt østen for Læborg kirke. Søndagen derefter, da folkene kom og ville til kirke, lå lindormen der lyslevende rundt om kirken og kunne endda bide i

sin egen hale, så stor var den, med hovedet midt for kirkedøren, så hverken folkene eller præsten kunne komme ind for ormen, der hvæsende og brummede, når nogen nærmede sig. Nu var det sidste blevet værre end det første, og sognefolket var i stor vånde. Sådan kom ormen hver søndag; men omsider rygtedes det, at en klog kone fra Viborgeggen havde fået bugt med og ihjelslået en lindorm deroppe, og der blev straks sendt nogle mænd op for at formå hende til at komme og hjælpe dem. Mændene fik hendes bopæl opspurgt og fik hende til at følge med. Men da hun så, hvor stor ormen var, blev hun bange. Omsider gav hun dog efter for folkenes bønner og ville gøre et forsøg. Alle sognefolkene skulle nu køre træ, ris, halm og lyng sammen i en stor dyngge på Gammelby mark på en lod, som kaldes Blokager. Dernæst gav hun dem befaling til, at så snart lindormen kom og krøb ind i dyngen, skulle de straks løbe til og stikke ild på alle sider af den. Derpå beredte hun sig til at tvinge ormen til at komme, og den måtte lystre. Fnysende og hvæsende krøb den ind i dyngen, og straks tændtes bålet. Da røgen og heden blev den for stærk, krympede og snoede den sig så vældig omkring, at den tog den kloge kone med sin hale og førte hende ind i luerne, så både hun og lindormen måtte lade livet.⁷⁾

Kjeldbjerg. — Erik Juel var 1621 ejer af Hundsbæk, da fjenden samme tid ødelagde den. Erik Juel har ladet Kjeldbjerg opbygge til belønning for en amme, som havde vist stor troskab mod 2 af Erik Juels børn. Thi da fjenden kom, blev 2 pigebørn af Erik Juels så bange, at de tog hinanden ved hånden og lod sig falde ned i brønden og ynkelig omkom. Et barn på 3 år og et mindre, som endnu var hos ammen, tog hun ved hånden og gik ud for at skjule sig i skoven, hvor hun i nogle uger opholdt sig med børnene, og senere søgte hun om brød i omegnen. Erik Juel og hans hustru var flygtet fra Hundsbæk og vidste ikke andet, end at alle hans børn var aflivet, indtil ammen en dag kom kørende i gården med børnene, da hun efter sigende havde opholdt sig i 8 uger i marken med børnene. Til en belønning for denne amme blev Kjeldbjerg opbyggt, og her levede hun, hvis navn var Dorthea, og hendes mand, Søren, i mange år uden at give nogen afgift af gården.⁸⁾

Som nævnt under gårdhistorien omtales Kjeldbjerg allerede 1573. Dette udelukker ikke, at ovennævnte sagn kan have rimelighed, idet Erik Juel kan have ladet gården opbygge efter en forudgående ødeperiode. Sønnen Klaus Juel fødtes på Hundsbæk 6. marts 1621. —

Der har naturligvis også i gamle dage været bjergfolk i sognet.

Nordøst for Gammelby er en høj, der hedder Aggelund høj. I den tid, der var bjergfolk, boede der bjergmænd i den, og de havde deres

gang over til Bavnhøj i Hundsbæk krat. Folk så dem tit, når de rendte der imellem med deres små røde luer på.⁹⁾

Sønden for Damgaard er en høj, og førend solen kom op, og efter at den var nede, kunne a (Niels Hansen Lie) se dværgene løbe rundt om højen, ligesom de legte. Det var nogen bitte tykke grå nogen. A rendte tit efter det, når de løb der og nulrede, og ville lege med dem, men så blev de altid henne. A sagde det til manden, og han svarede: »Vaer du dig for at komme i med dem, det er nogle farlige nogen at komme i med.« Nu pløjes der over højen.¹⁰⁾

En kone på Damgaard fik tvillinger, en dreng og en pige, som hun var glad for. »Men har du fået dem døbt?« sagde en anden kone til hende. Nej, børnene var endnu ikke døbt. »Så skal du passe på, bjergmanden ikke kommer og bytter dem for dig, det er han slem til.« Dette fortalte konen til sin mand, da hun kom hjem, og de var enige om, at børnene skulle døbes snarest. Men mens hun var i by, havde bjergmanden været der og byttet børnene. Det var nogle sære tykke nogen, hun nu havde fået. De fik aldrig nogen vækst og var endda nogle og tyve år, inden de døde. Pigen kunne slet ikke snakke, og den bitte smule, drenge kunne sige, var noget sært noget. Folk sagde tit til konen, om hun ikke troede, det var hendes egne børn. »Nej, a troer det ikke, de er skift . . . . « svarede hun.¹¹⁾

Blandt N. H. Lies fortællinger var også følgende:

En mand og hans kone kunne ikke blive enige om, hvem der skulle bære en pande, de havde lånt, tilbage til ejermændene. De blev dog enige om, at den, der snakkede først, inden klokken var 10, skulle bære panden hjem. Mens de nu sad tavse i stuen, kom en vejfarende ind og spurgte om vej til Vejle. Ingen af dem svarede; i stedet gav de sig til at synge. Noget efter begyndte den fremmede at ville kærestes med konen. Da fik manden sit mæle. Han måtte da også bære panden hjem.¹²⁾

»Nu kommer den gode tid!« var Kristen Damsgaards mundheld. Han boede sidst i et lille hus syd for kirken, var arbejdsmand og altid godt tilfreds. Han var tunghør og havde haft begge ben brækket, hvilket skete, da han engang ville flytte en stor sten. Han havde gravet et hul, som stenen skulle væltes ned i, men den kom for tidligt, så han fik begge ben i stykker. Kristen var nabo til Jeppe Skøde, som han somme tider arbejdede for. En dag, da de var inde at få deres mellemmad, hvortil man plejede at få en dram, tog Jep flasken og skænkede en dram til sig selv, som han drak, hvorefter han satte flasken til side. Lidt efter gentog dette sig, mens Kristen skævede efter flasken. Til sidst tabte han tålmodigheden, slog i bordet, idet han udbrød: »Du er f. g. m. en lus!« Herefter ville han gå hjem, men Jep fik ham dog stillet tilfreds. Det var

skam ikke sådan ment, Kristen skulle nok få sin dram. Hvad han selvfølgelig fik, og venskabet var genoprettet. En nytårsaften var Jep gået over til Kristens for at skyde nytår ind. Der vankede både æbleskiver og snapse, men imens havde nogle unge stænget yderdøren, og da Jep ville hjem, kunne han ikke komme ud. Der blev snakket noget højt i stuen, da Kristen jo var tunghør, og Jep spurgte, om der ikke var et slagvindue, men et sådant vindue til at lukke op fandtes ikke.

Engang var naboen Niels Post kommet på besøg hos Kristen Damsgaard. De sad og drak en del punche sammen, og det endte med, at de kom op at slås. De kom ned på gulvet, og Kristen kom til at ligge nederst. I sin knibe kaldte han på sin kone, idet han råbte: »Slo, slo, a sejer slo, Ane-mari!« —

Alle gårdene i Drostrup var lave og tækkede med lyng; den bedst byggede var Niels Petersens, da han var bedst økonomisk stillet. — Karlekamret var ikke af de bedste, men heller ikke af de dårligste. — Anton Flinholm fortæller om forholdene et sted, han havde tjent. Døren var ind fra hestestalden, som det dengang var almindeligt. To senge stod med fodenden mod hinanden, og sengene bestod kun af sider og fodstykket. I bunden var der intet. Om vinteren var den ene seng ryddet, og vi lå da to i een seng. Rotterne måtte vi selv holde has på. De vrødede jorden op i store dynger i det tomme sengested. Vi kastede om natten forskellige ting, vi kunne få fat på, efter dem for at få ro at sove.

Vi gik altid lige ind i stuen med træskoene på. Var en så høflig at sætte træskoene uden for døren, blev de gerne hentet ind med den bemærkning: Behold kun dine træsko på, vores gulv er til at gå på. Mange steder stod der en lime uden for døren, så man kunne stryge træskoene af, enten det så var jord eller sne. Det var et sikkert varsel om, at der kom fremmede, når der blev trampet med de jernbeslåede træsko mod trappe og brosten uden for døren. Piben blev også kradset ud på gulvet, enten i nærheden af kakkellovnen eller i tørvekassen. Ellers var der en tobakskasse med et rum til tobakken og et andet til udkradsningen. Væggene var for det meste hvidkalkede. De blev gerne kalket een gang årlig, hvad de nok kunne trænge til, for man havde dengang nogle svovlstikker, der undertiden blev strøget op ad væggene, og det gav nogle skidne striber. Man spyttede på gulvet eller i tørvekassen — engang, da Anton Flinholm selv havde hus og hjem, sad en mand hos ham i stuen og snakkede. Imellem gik den fremmede hen til tørvekassen for at spytte. Da gjorde værten ham opmærksom på, at det var griseri, særlig af hensyn til kvinderne, der skulle tage tørvene, når de fyrede. Manden så spørgende på Anton Flinholm, om det virkelig var hans mening. Det var det, og manden gjorde det ikke mere.

»Vi kommer, når vi ser æ ovn ryger!« Sådan plejede de naboer at sige, som Anton Flinholms forældre kom sammen med. Der var en særlig festlig stemning, når der skulle bages, hvilket skete med 2 à 3 ugers mellemrum. Ovnens lå ca. 50 alen fra de andre bygninger og var muret op af brændte sten, bunden eller *ånen* bestod af sten lagt på fladen. Ovnens højde kunne være forskellig, ofte ca. 1 meter. Munden var så stor, at en voksen mand kunne krybe derigennem. Hvis der fyredes med tørv, krøb en mand ind i ovnen og satte en *stuge* af tørv derinde. så blev der tændt ild i stugen, der brændte, til alle tørvene var i gløder. Derefter skulle ilden *skåres*, den skulle bredes jævnt ud over ovnens bund, hvilket foretoges med en rage. Når ovnen var passende varm overalt, blev ilden raget ud, hvorefter ovnen fejedes med en halmvisk sat på en stang og dypet i vand. Ånen skulle jo helst være så ren, at der ikke kom for meget aske og kul til at hænge ved brødene. Der brugtes foruden tørv også træ, ris og lyng til opvarmning af ovnen. Det var for det meste manden, der havde den bestilling at fyre ovnen op. Det var ikke altid så rart med disse *udovne*. Det kunne sagtens gå, hvor der var et ordentligt ovnhus, men om mange ovne var der kun grumme lidt skur, og nogle steder slet intet. Ovnens var dækket af et godt lag jord, toppet op som en lille høj. Var det snevejr og blæst, var fyringen slet ikke så morsom.

Julebagningen var selvfølgelig særlig festlig og forjættende, og Anton Flinholm fortæller herom, således som han erindrede begivenheden fra barndomsårene. Denne bagning, skønt større end sædvanlig, skulle helst besørges på en dag. Der bægtes rugbrød, sigtebrød, søsterkager og pebernødder. Ovnens måtte derfor opvarmes 2–3 gange, og fyrmesteren måtte passe, at ovnen var klar, når husmoderen havde de forskellige brød rede. Brødene blev sat i ovnen med en *skødsel*, sættekagerne eller søsterkagerne var i et fad eller en *sæt*, som pottemanden handlede med, den lignede et fad uden kant. Man brugte en togrenet fork, når sættekagerne skulle i ovnen. Sættekagerne med rosiner i smagte dejligt og kunne holde sig længe uden at blive tørre. Pebernødderne blev bagt til sidst, helt ude på den bare åne. De blev bagt langsomt og skulle røres en gang imellem. Når de var bagt, kom de i et sold, hvor sand og støv blev siet fra. De kom så i en pose og kunne holde sig friske i et par måneder.

Anton Flinholm havde som så mange af hans generation, der havde set den gammeldags brødbagning blive afløst af andre skikke, bevaret erindringen herom med en særlig pietet. Videre fortæller han om forholdene i barndomshjemmet: Far opbevarede julekagerne og sigtekagerne på loftet i en stor kurv. Når vi så var nået hen midt i januar, kom han med en kage med den bemærkning, at nu var det den sidste; dette gentog sig hele januar igennem, og det morede mor og os børn . . . .

Dersom vi slagtede lidt før jul, kogte mor fersk suppe i en lergryde,

og suppen blev overtrukket med et lag fedt, så kunne den stå frisk i længere tid. Det var så en herlig suppe til julenadver med boller og kødkløser. Det halve svinehoved lavedes til sylte, det andet halve gemtes til fastelavn. Til daglig var far som regel først oppe, men julemorgen var mor først oppe og bød far småkager og en dram på sengen. —

Anders Skrædder boede i en lille ejendom, hvis jord nu er under Hundsbæk plantage. Han ville gerne have en dram og var iøvrigt noget af en spasmager. Engang kom han fra Vejen marked, det var sent, og folk var forlængst gået i seng. Da han kom til Damsgaard, gik han til sovekammervinduet og bankede på. »Sover I?« Ja, blev der svaret. »Nå, ja, så vil a eet væk jer!« sagde Anders og fortsatte sin vandring. Engang var han sammen med nogle andre hos høkeren i Læborg, og der blev drukket en del brændevin. Til sidst faldt Anders døddrukken om. De tilstedeværende, deriblandt graveren ved Læborg kirke, som ikke selv var helt nøgtern, syntes dog, at de måtte hjælpe Anders hjem. De fik ham under armene og begav sig på vej. Da de havde gået et stykke, følte de trang til at hvile sig lidt og satte sig i grøften. De havde næppe sluppet Anders, før han sprang op, rakte næse efter dem og løb så hjem efter. Især graveren blev fnysende gal over dette skælmstykke, og havde han kunnet løbe Anders ind, skulle han have haft »hook«.

En mergelgraver tilbød at ville sluge en levende frø, hvis man ville give ham en pot brændevin. Et væddemål kom i stand. Han tog frøen, holdt den til munden og sagde: »Kravl så!« Frøen måtte ned. En af de tilstedeværende tilbød at ville give en pot brændevin mere, hvis manden ville sluge et par frøer til. Men tilbuddet blev afslået med ordene: »A vil da heller eet være jeres stork!« —

Niels Mortensen i Drostrup var engang kommet til at lide slemt af tandpine. Han måtte til Vejen, hvor Tammes Hatmager gav sig af med at trække tænder ud. Tammes havde kun en gammel sort tang samt en pennekniv. Bedøvende midler brugtes ikke, men hattemagerens kone var kraftig, og hun holdt patientens hoved under tandudtrækningen. Niels Mortensen var en stærk mand, og hans tand sad fast, men det lykkedes dog Tammes at få den løs. Hermed var patienten ikke tilfreds: »Du skal tej'en,« udbrød han, »vover du æ tang, så vover a æ hued . . . .« Så måtte Niels Mortensen op på bordet, hvorefter det lykkedes Tammes at få tanden trukket ud. Prisen var 1 mark eller 33 øre. Det fortæltes, at en handelsrejsende, som engang måtte søge hjælp hos Tammes, blev overrasket over den moderate pris. Han plejede at give 1 rdl. hos doktoren, »og så tog han endda kun ved tanden een gang!«

Da rygtet om slavernes anmarch 1848 nåede sognet, blev der sammenkaldt til sognestævne i Gammelby hos en mand, der hed Iversen.

Denne, der vist havde været et eller andet ved hæren, valgtes som anfører for sognemændene, når de skulle drage mod fjenden. På et fastsat tidspunkt rykkede man ud, bevæbnet med, hvad man havde kunnet få fat på, dog især forke og udrettede høløer. Efter planen ville man gå mod Foldingbro, hvor slaverne ventedes at ville komme. Man passerede Hulvad og Brørup, spejdende opmærksomt mod syd. Da man kom der til, hvor nu stationsbyen ligger, opdagede man noget, der blinkede forude i det fjerne, og man mente, at det måtte være fjenden. Iversen kommanderede: »Så må vi løbe ad skoven til!« Men da trådte Niels Mortensen fra Drostrup til, han var ikke så bange af sig, og slog en klo i anføreren. »Du bliver her, du er vor anfører! Skulle vi lade os kyse af lidt blinkeri!« Nu besindede man sig, men før man var færdig med en ny slagplan, viste det sig, at blinkene kom fra fredelige vejfarende. Herefter foregik tilbagetoget i løftet stemning.

På Asserholt (Nyby) boede Jens Smed, hvis kotøjr en nat var blevet stjålet. Han kunne i duggen spore tøjret hen til en mand i nærheden, som han selvfølgelig opsøgte. Jens Smed trådte rask ind i huset og kom ind i stuen, hvor der hang en bøsse på en bjælke under loftet. Jens trådte hen og rakte op efter bøszen: »Er den ladt?« spurgte han. Ja, det var den da, svarede manden, der troede, det drejede sig om at skyde et dyr. Nu rev Jens bøszen ned og rettede den mod manden idet han råbte: »Vil du bekende, at du har taget mit kotøjr . . . ?« Manden måtte bekende tyveriet.

Omkring 1870 kunne man i sognet og i egnen træffe en gammel hvidskægget mand, det var den gamle doktor fra Darum, der var klog mand og heksemester. Engang kom han til Peter Rønne, der havde en datter, ca. 12 år, som havde et sår på benet, der ikke ville læges. »Doktoren« mente, hun var forhekset. Pigen havde nemlig taget et tørklæde op, som lå på en sti; tørklædet var kastet der af en person, som på denne måde var blevet fri for en sygdom, og nu havde pigen altså fået sygdommen. »Doktoren« skulle så blive hos Peter Rønnes om natten og lå i sengen hos manden. Henad klokken 12 midnat begyndte »doktoren« at blive urolig, brugte mund og fremmumlede uforståelige ord. Så hørte man, at der kom en gående med beslæde træsko udenfor på stenbroen, yderdøren gik op, og der kom en ind i gangen. Så tog »doktoren« en stor økse, som han havde taget med sig i sengen. Nu slog han med øksen mod sengepanelet, så møl og orm og støv røg vidt om, idet han råbte: Stop! Den kommende blev da også i forstuen. Nu vidste de, hvem det var — de kunne kende ham på gangen! Herefter var der roligt resten af natten. Næste morgen mærkede Peter Rønne, at han var blevet fyldt med lus, herover blev han gal i hovedet og jog »doktoren« ud af huset. Først der-

efter skulle de se, hvordan det stod til med datteren; det viste sig, at hun var fuldstændig helbredt på det dårlige ben. Nu skyndte Peter Rønne sig at løbe efter »doktoren« med nogle penge til den kloge mand, der var på vej mod Ø. Gesten.

»Kloge« folk har der naturligvis også kunnet findes inden for sognet. Kun enkelte af disse huskes. Således var Bertel Pedersen Venborg på Damsgaard regnet for klog mand eller en slags heksemester.

Lærer Hansen i Læborg havde også særlige evner. Engang var en mand gået vild i Gammelby mose. Da folk fandt hans udebliven foruroligende, gik de ud i mosen for at lede efter ham, men ledte forgæves i flere dage. Da fik lærer Hansen det at høre, og han sagde, at han nok skulle finde manden. Flere aftener havde han på samme sted set et lys ude i mosen. Han gik derud og fandt også liget af manden, hvor han havde set lyset.

En karl på Drostrupgaard vidste altid, når der ville blive begravelse, for så kunne han forud høre en puslen ved hestetøjet. Karlen var overtroisk, og en aften lavede man lidt løjer med ham. Han havde for skik om aftenen at sætte sig ud til møddingen på naturens vegne. Møddingen lå efter sædvanlig skik midt i gården, og en aften med lidt måneskin blev freden forstyrret ved, at en lodør gik op, og et hvidt gespenst kom ud imod ham. Han skyndte sig mod bryggersdøren, hvor han med bukserne om hælene blev modtaget med en skraldende latter af husmoderen og pigerne. Konen, Ane Kirstine, var ude om kommers og havde fået en af pigerne til at tage et lagen over sig for at forskrække ham.¹³⁾

Overtroen gav selvfølgelig stof til en del fortælling, også når historien kunne ende med latter. Alligevel har man næppe kunnet beskæftige sig med sådanne emner uden at føle en vis pirring; det overnaturlige havde dybe rødder i folks begrebsverden og imødekom et behov af spænding, som vi i vor op- og belyste tid finder dækning for på anden måde.

Sære folk måtte uvægerligt blive genstand for folkesnak i al godmodighed. Det originale hos fortidens mennesker lå jo noget nærmere overfladen end hos nutidens. Særlig fordrukne personer samt folk med ringe begavelse måtte navnlig holde for, og der var vist noget om, at disse mennesker, som ellers var henvist til en periferisk tilværelse, egentlig ikke havde noget imod at blive omtalt, ja, endog kunne umage sig for at blive det.

Stærke og hårdhuedede karle fik en selvskrevet plads i den folkelige fortælling; dyrkelsen af den primitive muskelpræstation og grotesk til-sidesættelse af al blødsødenhed har i tidligere tid, i nogen grad også i i vor, kunnet fremkalde beundrende opmærksomhed. Nær op ad denne

Terkel Sørensen og hustru.

slags »rigtige mandfolk«, som fik en plads i folke-mindet, synes gamle Terkel Sørensen i Drostrup at kunne sættes. Han var veteran fra 48 og 64, og når folk kom med en bemærkning om, at han jo havde været i krig to gange, kunne Herkel svare: »Ja, a hå'r væn mej tow gang, og a ku fanden pisk' mæ godt ha løst den tredje gång osse!«

Birgitte Christensdatter Calslund, der levede som enke i sognet i et halvt hundrede år, tildrog sig på flere måder større opmærksomhed end sædvanligt for en enlig kvinde i beskedne økonomiske omstændigheder. De må straks bemærkes, at ikke alt, der kan berettes om Birgitte Calslund, just er fordelagtigt, men hendes personlighed var så særpræget og

hendes meriter så usædvanlige, at navnet madam Calslund måtte indgå i sognets folkeminder. Hun boede allerede 1845 i Nyby i et hus og var da enke efter en toldbetjent. Senere blev hun husvild, og i mangel af anden bolig tog hun ophold i våbenhuset ved Læborg kirke. Her fandtes formodentlig et ildsted med tilhørende skorsten, som brugtes af blytækkeren, når der skulle smeltes bly til reparation af kirketaget. Når Birgitte Calslund rykkede ind her, var dette skridt måske ikke så helt enestående.

En nær forbindelse med lærer Bech, til sidst så nær, at det medførte hans afsked, gjorde det senere muligt for Birgitte Calslund at få anden bolig i et hus, som Bech ejede. Da han ejede to huse ved Læborg kirke, er det ikke ganske klart, hvilket han overlod Birgitte Calslund, men en tid boede hun i hvert fald i matr. nr. 17c. Her fik hun lejlighed til at udfolde den ikke ringe energi, hun synes at have været udstyret med.

Et stykke jord blev omdannet til en pyntelig have, efter sigende rensede hun jorden fuldstændig for sten, hvorefter hun plantede buske og frugttræer, hvilket dengang var et særsyn i sognet. Også skolens omgivelser gav hun et andet udseende ved plantning og anlæg. Samtidig drev hun det til også at tage fat på et stykke jord, beliggende mellem kirkegårdsdiget og den daværende landevej, som ligeledes blev kultiveret og tilplantet. For disse haveanlæg modtog hun Det kgl. Landhusholdnings-selskabs sølvbæger. Hos naboerne og sognets beboere i det hele taget mødte madam Calslund derimod ikke nogen synderlig anerkendelse, hvilket sikkert skyldtes hendes uomgængelige væsen og ringeagt for andres mening, måske også hendes uheldige indflydelse på lærer Bech. Drostrupfolkene var ikke tilfredse med, at hun hindrede dem i at benytte en gammel sti over det sidstnævnte stykke jord, som var gadejord, idet hun spærrede adgangen med store sten. Dette måtte uvægerligt føre til proces, hvilket dog ingenlunde afskrækkede hende, idet hun ved lærer Bech' bistand synes at have klaret frisag. Mange andre retssager fulgte efter, ialt en snes stykker, uden at det lykkedes sognets beboere at komme hende til livs. Også præsten, Sofus Carl Viggo Hansen, optog hun en strid med. Hun havde bl. a. en datter, Christine, som ikke fik almindelig skolegang, og som vist heller ikke skulle søge konfirmationsforberedelse. Heraf fulgte, at præsten fik pigen fjernet fra hjemmet, idet hun toges under fattigforsorg og kom i huset hos lærer Petersen, Estrupmark skole. I foråret 1861 var madam Calslund og Bech, der nu var afskediget, indkaldt for sogneforstanderskabet i anledning af, at datteren Christine havde forladt sit opholdssted i Estrupmark, og præsten oplæste en skrivelse fra amtet. Hertil ytrede madam Calslund, at hun »ej brød sig om amtet«. Hun ville straks have barnet hjem, idet Bech meldte sig som husbond.¹⁴⁾ Præsten kaldte hun engang »Laanghans«, hvilket ord dengang havde en særlig brod, idet sognet havde huset en mestertyv af dette navn. Men hun kaldte også præsten »det, der var værre«. Det fortælles, at hun sultede sine grise om søndagen, så deres skrigen forstyrrede præsten under gudstjenesten.¹⁵⁾

Efter Bechs død gik det mere og mere tilbage for madam Calslund. Engang hun var syg, sendte hun bud til snedkeren og bestilte ham til at lave en ligkiste. Hun fik imidlertid ikke brug for kisten denne gang, og efter at hun havde haft den stående på loftet i nogle år, fandt hun det rimeligt at sælge den. Sine sidste år tilbragte hun på fattigården i Drostrup; her døde hun 1896, 87 år.

Ved hendes begravelse på Læborg kirkegaard talte pastor Richter over ordet »Døm ikke!« Han var jo en kyndig personalhistoriker og vidste måske, at madam Calslund var datterdatter af præsten Søren Høyrup i Nagbøl, der i sin tid blev suspenderet fra embedet på grund

af en langvarig strid med et par af sognets mænd, en sag, der førtes frem til højesteret.¹⁶⁾ Måske havde madam Calslund arvet noget af bedstefaderens stridbare sind.

— — —

Ovenstående sagn- og folkemindestof må vel betragtes som et tilfældigt bevaret udvalg, men dog tilstrækkeligt til at vise, hvad den folkelige fortælling har beskæftiget sig med. Hovedsagelig ganske ubetydelige ting. De afgørende og alvorligt indgribende begivenheder i sognets liv, og af disse kunne der jo nævnes en del, hører vi her intet om, måske fordi man i fortællingen bevidst har forbigået emner, som kunne fremkalde dystre erindringer hos tilhørerne. Dette bliver for Læborg sogns vedkommende et bevis på, at overleveringen i folkemunde, sagn og minder, kun antydningvis strejfer de historiske kendsgerninger, og dermed har dette stof sin begrænsning.

NOTER

Sognet. Et hærvejsogn.

- 1) Præsteindberetningen 1768.
- 2) Festskrift til Kr. Erslev, 23.
- 3) Ribe stiftamts ark. Dok. og breve ang. fællesskabets ophævelse. Landvæsenskommissionsforretninger.
- 4) Brev fra N. J. Termansen til Oluf Nielsen 1870. Dansk Folkemindesamling.
- 5) Oluf Nielsen: Malt herred, 168 ff.
- 6) Fra Ribe Amt (F. R. A.), 12. bd., 407.

Naturforhold. Oldtidsminder. Natur- og stednavne.

- 1) Danmarks geol. Undersøgelser. Kortbladet Bække.
- 2) Aarbog for nord. oldkyndighed 1937, s. 32.
- 3) Nationalmuseets beretning, Læborg sogn, 1898.
- 4) Aug. F. Schmidt: Gesten Sogn, 18.
- 5) J. Kvist: Veerst Sogn, 65.
- 6) Udskiftningskortet, Drostrup. Matrikelsarkivet.

Skove og plantager. Jagt.

- 1) Malt herr. tingbog (Tbg.).
- 2) A. Flinholms opt.
- 3) G. M. herr. ark. Dok. til politiprot. 1825.
- 4) G. M. herr. justitsprot. 24. marts 1729.

Veje og vejproblemer I.

- 1) Hugo Matthiessen: Hærvejen, 1930, 15 ff.
- 2) sst., 108.
- 3) Hist. Tidsskr. 10. rk. 1. bd., 353 ff.
- 4) Hærvejen, 13.
- 5) Hist. Tidsskr., anf. bd., 361.
- 6) Nordisk Kultur, 16. bd., 210.
- 7) Festskr. til Kr. Erslev, 1927, 108.
- 8) Nordisk Kultur, 16. bd., 212.
- 9) F. R. A., 5. bd., 285.
- 10) F. R. A., 11. bd., 96.
- 11) Oluf Nielsen: Malt herred, 1870, 31. (O. N.)
- 12) Viborg Landstings dombog C 1620, fol. 318 b.

Læborggaard.

- 1) Hugo Matthiessen: Hærvejen (1930), s. 17.
- 2) Der er i 1957 fundet en gl. brønd på marken til matr. nr. 18, Drostrup. Den er endnu ikke undersøgt. I nærheden er fundet 2 lignende brønde.

- 3) Svend Aakjær: Bidrag til bondesamfundets historie II (1933), 154. Sml. Poul Meyer: Danske bylag (1949), 328 ff.
- 3a) Nordisk Kultur. Handel og Samfærdsel, 208.
- 4) Oluf Nielsen: Malt herred, (1870), 78.
- 5) Jyske Saml. VI. bd., (1876), 12.
- 6) Viborg amts stednavne (1948), 42.
- 7) I kapitlets jordebog fra o. 1530 (Kirkehist. saml. 2. rk. I. bd.) nævnes intet gods i Læborg sogn.
- 8) Kort over Drostrup bys jorder, optaget 1784 af landmåler Astrup (Matrikelarkivet).
- 9) Sagnet optegnet af fhv. lærer i Læborg, Fr. Astrup.
- 10) Svend Aakjær: Kong Valdemars Jordebog (1926—45).
- 11) O. N.: Malt herred, 78. Jordebogen er forgæves eftersøgt.
- 12) Riberhus amts arkiv. Jordebog for Gørding-Malt herreder 1661.
- 13) Matriklen 1664.
- 14) Hugo Matthiessen m. fl.: Ribe bys historie I. bd., 306.
- 15) Tbg. 9. dec. 1686.
- 16) Gammelby vej — nu forsvunden vej mellem Drostrup og Gammelby.
- 17) 18) Tbg. 20. januar 1750.
- 19) Johan Hvidtfeldt: Håndbog, 380.
- 20) Ribe amts arkiv. Dok. vedr. udskiftningen i Drostrup.

Runestenen.

- 1) Danske Saml. II rk. 4. bd., 111.
- 2) Bricka, Biogr. Leks. (Se F. R. A. 1956—59, 605 ff.)
- 3) sst.
- 4) Worm: Monumenta Danica.
- 5) Wimmer: De danske Runemindesmærker II. (D. d. R.)
- 6) Vejen-Læborg dibe daticus, 1768 ff.
- 7) Salomonsens Leksikon.
- 8) D. d. R. II.
- 9) Nationalmuseets arkiv.
- 10) sst.
- 11) John Kvist: Bække Sogn, 47.
- 12) Fra Ribe Amt VI bd. 619.
- 13) D. d. R. II.
- 14) Nationalmuseets arkiv.
- 15) sst.
- 16) D. d. R. II.
- 17) John Kvist: Bække Sogn, 42.
- 18) Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter, lommeudgave, 7.
- 19) D. d. R. II.
- 20) Aarbog for nordisk oldkyndighed og historie 1954, 255.

Kirken.

- 1) Hal Koch: Danmarks kirke gennem tiderne, 38.
- 2) Nationalmuseets arkiv. Indberetning 1873 ved J. Helms.
- 3) Arhus stifts årbøger, 1959, 196.
- 4) Ribe bispearkiv C4 59.
- 5) Vejen-Læborg liber daticus 1768 ff.
- 6) Gørding-Malt herreds provsti. Synsprotokoller 1793—1801 og 1803—12.
- 7) Ribe amts nordre amtsprovsti. Kopibog 1812—18, pag. 500.
- 8) Nationalmuseets arkiv. Indb. 1873.
- 9) Lib. dat. 1768 ff.
- 10) Indb. 1873.
- 11) Lib. dat. 1768 ff.
- 12) Nationalmuseets arkiv. Indberetning 1930 ved N. Termansen.

- 13) Indberetning 1873.
- 14) sst.
- 15) Af sognefoged Kristen Madsens optegnelser v/ fhv. lærer Astrup, Læborg.
- 16) Lib. dat. 1768 ff.
- 17) Venligst af grd. Holger Bundgaard, Granhøjgaard.
- 18) Tbg. 8. februar 1679.
- 19) Lib. dat. 1768 ff.
- 20) Tbg. 20. februar 1705.
- 21) Tbg. 20. marts 1730.
- 22) Gørding-Malt herreds arkiv. Dokumentprotokol til skiftevæsenet 1817—28.
- 23) Anton Flintholms optegnelser.
- 24) Kristen Madsens optegnelser v/ fhv. lærer Astrup.
- 25) Af fhv. lærer Astrups optegnelser.
- 26) Danske Saml. II rk. 4. bd., 111.
- 27) »Ribe Oldemoder« v/ Oluf Nielsen, 110.
- 28) Severinsen: Den danske Folkekirkes Ejendoms historie, 4.
- 29) Ribe bispearkiv. Domkapitlets breve og div. dok. 1550—1709.
- 30) Kancell. brevb. 10. juni 1621.
- 31) Ribe bispearkiv. Register og extract på Ribe degnedoms breve. Saml. F. R. A. 10. bd., 246.
- 32) Tbg. 11. marts 1676.
- 33) Lib. dat. 1768 ff.
- 34) J. H.: Håndbog.
- 35) Tbg.
- 36) Tbg.
- 37) Lib. dat. 1768.
- 38) Ribe bispeark. Malt herredsbog 1690. Tbg. 17. juni 1682.
- 39) Tbg. 24. marts 1698.
- 40) Ribe stiftamts ark. Jordebøger og hartkornsspecifikationer 1735—1810.
- 41) Gørding-Malt herred, politiprotokol 1754—94.
- 42) Lib. dat. 1839.
- 43) Kancell. brevb. 1. januar 1591.
- 44) Kristen Madsens optegnelser v/ fhv. lærer Astrup.
- 45) Venligst oplyst af grd. Holger Bundgaard, Granhøjgaard.

Et middelalderfund.

- 1) Hugo Matthiessen: Hærvejen, 107 ff.
- 2) F. R. A. II bd. 1908, 179 ff.

Hundsbæk.

- 1) O. N., 81.
- 2) O. N., 84.
- 3) W. Christensen: Missiver fra Chr. I' og Kong Hanses Tid I bd., 269.
- 4) Riberhus lens regnskab 1562—63, jordebogen.
- 5) Hist. Tidssk. 8. rk. 6. bd., 170 ff.
- 6) Om Christf. Rosenkrands se Hist. Tidssk. 4. rk. III og IV bd.
- 7) F. Krogh: De danske Majorater, 322 ff.
- 8) F. R. A., 12. bd., 440 ff.
- 9) Bricka: Biogr. Leks.
- 10) Saml. Gunnar Olsen: Herregaard og Bondegaard, 363.
- 11) Tbg. 25. juli 1657.
- 12) Denne jordebog, omtalt af O. N., er forgæves eftersøgt.
- 13) Tbg.
- 14) Jydske Samlinger 6. bd., 10 ff.
- 15) Landstingets skøde-panteprotokol.
- 16) Alkjær sig: Vejen Sogn, 469.
- 17) Danske Lov, 5. bog, III capt. 19. art.

- 18) Poul Bjerger: Aarboeg for dansk Kulturhistorie 1896, 159 ff.
- 19) O. N. 72 og 99.
- 20) Tbg.
- 21) John Kvist: Bække Sogn, 160.
- 22) P. Eliassen: Hist. Strejftog, 89.
- 23) Vald. Andersen: Slægten Poder.
- 24) Præsteindberetning 1768.
- 25) Politiprotokol 3. maj 1774.

Byer og gårde.

- 1) Aug. F. Schmidt: Danmarks Byremser, 106 ff. (Kbh. 1957.)
- 2) Brugsforeningsbladet 8. september 1931.
- 3) Ribe stiftamts arkiv. Jordebog- og hartkornsspecifikationer 1735—1810.
- 4) Poul Meyer: Danske Bylag, 148.
- 5) Anton Flinholms optegnelser.
- 6) Svend Aakjær: Skivebogen 1919, 29.
- 7) Svend Aakjær & Bokkenheuser: Sognet og byen, 10 (Viborg 1931).
- 8) Markbogen 1683.

De enkelte gårdes historie.

- 1) G. M. herr. skøde-panteprotokol.
- 2) Harbo: Slægten Ravn, 31 (Kolding 1918).
- 3) Vejle Amts stednavne.
- 4) Skøde på Hundsbæk.
- 5) Riberhus lens regnskab. 1610.
- 6) Kanc. brevb.
- 7) Tbg.
- 8) Tbg.
- 9) Vejen-Læborg præsteark. Div. dok. ang. sogneforstk.
- 10) Vald. Andersen: Slægten Poder (Ribe 1951).
- 11) Poul Bjerger: Kristen Madsen af Gammelby (Esbjerg 1920). F. R. A. V bd., 369.
- 12) Markbogen.
- 13) Lauridsen & Harbo: Slægten Lauridsen, 317 (Vejen 1920—22), Kolding Folkeblad 26. juli 1956.
- 14) Anton Flinholms optegnelser.
- 15) Ribe bispeark. Provst Haars indb.
- 16) Poul Bjerger: N. J. Termansen, 9 (Århus 1892).
- 17) Tbg.
- 18) Oplyst af S. Junker Poulsen, Bække.
- 19) J. S. 1. bd., 219 ff.
- 20) Indbydelsesskr. til Ribe catedralskole 1825, 14.
- 21) Ribe hosp.s ark. Kopibog 1298—1691.
- 22) do. ark. Fæsteprot. 1719—94.
- 23) do. ark. Resol. og br. 1777—1817.
- 24) Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie.
- 25) Alkjærsig: Vejen sogn, 74.
- 26) Ribe stiftamts ark. Landv.komm.forr. 1806—46.
- 27) J. H.: Håndbog.
- 28) Riberhus lens regnsk. 1562—63.
- 29) O. N.: Malt Herred, 80.
- 30) Koldinghus-Skodborghus lens regnsk. 1573.
- 31) Div. skattebøger f. Riberhus len 1654—58.
- 32) Tbg.
- 33) F. R. A. 1905, 116.
- 34) Det originale udskiftningskort findes hos Sofus Olsen, Nyby.
- 35) Svend Aakjær: Nordisk Kultur 30. bd., 236 ff.
- 36) F. R. A. IV, 108 ff.
- 37) Kolding Folkeblad, udat. udsklip.

Iøvrigt til gårdshistorien:

Tingbøgerne 1657. 1660—63. 1676—84. 1685—1705. 1709—19.
 Gørding-Malt herreders skøde-panteprotokoller samt skifteprotokoller.
 Estrup godsarkiv (Landsarkivet, Viborg). Skifteprotokol 1733—1801.
 Estrup arkiv (på hovedgården). Fæsteprotokol 1733 ff.
 Nielsbygaard skifteprotokol 1753—91.
 Viborg Landstings skøde-panteprotokol 1701 ff.
 Ribe rektorats skifteprotokol 1776—1809.
 Ribe hospitals skifteprotokol 1719—63.

Landbruget.

- 1) Tbg. 30. juni 1718, 14. juli 1718.
- 2) Præsteindberetningen 1768.
- 3) G.-M. herreders skøde-panteprot.
- 4) Ribe stiftamts arkiv. Udskiftningssager.
- 5) Vejen-Læborg præsteark. Div. dok. 1684—1838.
- 6) Ribe stiftamts arkiv. Dok. o. br. fællesskabets ophævelse og udskiftning vedkommende 1787—90.
- 7) sst.
- 8) Ribe stiftamts arkiv. Landv. komm.forr. og bilag 1788—96.
- 9) sst.
- 10) G.-M. herreders skøde-panteprot.
- 11) Vejen-Læborg præstearkiv. Div. dok. 1684—1838.
- 12) Vejen Sogn, 526.
- 13) Venligst oplyst af Carl Laursen, Drostrup.

Fæstebønder. Liv og vilkår.

- 1) Hans Fussing: Herremand og Fæstebonde, 134.
- 2) Malt herreds tingb. f. eks. 9. marts 1661, 27. april 1661, 17. maj 1662.
- 3) Aksel Lassen: Skæbneåret 1659.
- 4) Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles historie.
- 5) Således bl. a. i Lysgaard-Hids herreder, Viborg amt.
- 6) Tbg.
- 7) Rochstroh: Den nationale danske Hær, II bd., 370.
- 8) Ribe Hospitals arkiv. Resol. og breve 1673—1776.
- 9) Her menes nok forordningen af 13. marts 1683.
- 10) Han var formodentlig kommet nordfra. Vendsyssel?
- 11) G.-M. herreders arkiv. Dok. til justitsprot. 1809.

Møller. Smede. Andre erhverv. Brændevin.

- 1) Bøcher, Steen B.: Vandmøller, Ribe amt, 69 ff.
- 2) Markbogen 1683.
- 3) sst.
- 4) Oplyst af S. Junker Poulsen, Bække.
- 5) G.-M. herreders skøde-panteprotokol.
- 6) Brugsforeningsbladet 8. september 1931.
- 7) H. M. Rasmussen og Johs. Larsen: Brændevinsgrisen, 14 ff.
- 8) Tbg.
- 9) Sogneforstanderskabets protokol.
- 10) Sognerådets protokol.

Kulturelt og åndeligt liv.

- 1) Venligst oplyst af førstelærer Bertelsen, Læborg.
- 2) Askov Folkehøjskole 1865—1915, 1 ff.
- 3) Dansk Højskoleforenings årsberetning 1878—79.
- 3a) Oplyst af fru Anna Flintholm, Gammelby.
- 4) Oplyst af førstelærer Bertelsen.

Præster.

- 1) Peder Palladius' Visitatsbog. Kbh. 1925. 81.
- 2) Malt herredsbog 1690.
- 3) Præsteindberetning 1768.
- 4) Tbg. 20. juni 1663.
- 5) Tbg. 17. juni 1682.
- 6) Tbg. 24. november 1701.
- 7) V.-L. liber daticus 1768—1838.
- 8) Ribe stiftamts kopibog 12. august 1701.
- 9) O. N., 72.
- 10) Tbg.
- 11) Giessing: Jubel-Lærere, 2. bd. II del, 132.
- 12) Ribe bispearkiv, C. 4 — 58.
- 13) Lib. dat. 1768—1838.
- 14) Vejen Sogn, 484 ff.
- 15) Ribe bispearkiv, C. 4 — 59.
- 16) Brev fra N. J. Termansen til Oluf Nielsen, dat. 30. marts 1870. D. F.
- 17) Saml. skolehistorien.
- 18) F. R. A., 13. bd., 375 ff.
- 19) Vejen Sogn, 486.
- 20) Gørding-Malt herr. Dok. t. skifteprot. 1843—59.
- 21) Vejen Sogn, 486.
- 22) F. R. A., 6. bd., 562.
- 23) Marcussen: Oplysninger fra Rødding Sogn (Haderslev 1912), 37.
- 24) Hans Kau: Præsten Hans Svejstrup (Odense 1899), 84, fodnote.
- 25) Marcussen, anf. skr., 38.
- 26) Kau, anf. skr., 119.
- 27) Om pastor Svejstrup se: F. R. A. 8. bd., 617 ff.
- 28) Vejen Sogn, 488.
- 29) F. R. A. 7. bd., 442 ff.
- 30) Bogvennen 1927, 144 ff.
- 31) Kirkelig Haandbog.
- 32) Kraks Blaa Bog 1956.
- 33) »Berlingske Tidende« 15. september 1956.
- 34) »Vestkysten« september 1956.
- 35) Kirkelig Haandbog.

N. J. Termansen.

- 1) Poul Bjerger: Niels Jokum Termansen (Aarhus 1892). Slægt, barndom og ungdomsår, fortalt af N. J. Termansen selv i 1871, s. 1 ff.
- 2) Jfr. Vald. Andersen: Slægten Poder (Ribe 1951), s. 47.
- 3) Hans Jørgen Birch, præst i Glostrup. Udgav bl. m. a. en bibelhistorie, der udkom i 7. oplag 1811.
- 4) Nicolai Jonge, præst i Alleslev. Udgav bl. a. dispositioner til brude- og ligtaler.
- 5) Visitatsen fandt sted 23. maj 1834. Læreren var J. P. Bech, Læborg.
- 6) O. Vang Lauridsen og J. P. Harbo: Slægten Lauridsen (Vejen 1920—22), s. 401.
- 7) Jørgen Nielsen: N. J. Termansen (Kbh. 1915), s. 29 ff.
- 8) Poul Terp: Erindringer fra en dansk bondes lange liv. (Mem. o. br. XL.) Kbh. 1923, s. 93.
- 9) Harald Jørgensen: Danske breve gennem 400 år, Kbh. 1943, s. 133 ff. Brev fra N. J. T. til fru Frederikke Skibsted, gift med udskrivningschef A. J. Skibsted, hos hvem N. J. T. gennem mange år havde ophold, mens han var rigsdagsmand.
- 10) Poul Bjerger anf. sk. Termansens deltagelse i det off. liv, af Emil Eberling, s. 164.
- 11) Askov Højskoles årsskrift 1904. (Fru Charlotte Schrøder.) Kbh. 1905, s. 18.
- 12) H. Rosendal: Rødding Højskoles historie (Kolding 1894), s. 139.
- 13) A. D. Jørgensen: En Redegørelse (Kbh. 1901), s. 133 ff.
- 14) Oluf Nielsen: Malt herred (Kbh. 1870), s. 173.
- 15) Jørgen Nielsen: Anf. sk. s. 111.
- 16) sst. s. 50 ff.

Skoler og skoleholdere.

- 1) Skolekommissionens protokol 1814—67.
- 2) F. R. A., 1. bd., 147. 9. januar 1769 skrev Chr. Termansen, Nielsbygaard, at han ikke vidste, hvor skolefundatsen for Læborg sogn, som hans fader i sin tid havde fået overleveret, befandt sig. Der fandtes kun en kopi, dat. 10. august 1741. Når fundatsen eftersøgte, skyldtes det, at beboerne i Gammelby havde klaget til biskoppen over, at de øvrige sognebeboere ikke ville bidrage til skolen i Gammelby, dens vedligeholdelse, brændsel samt lærerløn. Herpå erklærede de øvrige sognebeboere, at de ingen nytte havde af skolen, »thi de børn, som var under 12 år og bedst kunne undværes for arbejdet, umulig kunne gå til skolen formedelst vejens længde og vanskelighed«. De tilbød at skænke deres part i skolen i Gammelby til beboerne der, hvis man derefter *hvert* sted kunne blive forsynet med en forsvarlig skoleholder. Drostrup beboere tilbød at udlægge byggeplads, kálhave og fornødent brændsel, når de kunne få lov at flytte det gamle skolehus (i Gammelby) til kirken og opsætte det der. På et efterfølgende møde i Vejen præstegård mødte planen afvisning, men efter gentagne ansøgninger fra Drostrup beboere gennemførtes endelig flytningen 1782.
- 3) F. R. A. V bd., 573. Af de ældste skoleholdere ved skolen i Gammelby kendes: 1743 Søren Ebbesen; 1745—46 Laurids Nielsen; 1747 Iver Jensen; 1749—52 Søren Jensen; 1754—57 Hans Pedersen; 1759—60 igen Søren Jensen, der senere kom til Nørnbølling, Folding sogn. I en klage over sine fattige kår oplyste han 1769, at han havde været skoleholder i Læborg sogn i 9 år.
- 4) Andreas Georg Bruun må have efterfulgt Søren Jensen. 10. februar 1761 blev han troløvet med Kirsten Christensdatter af Gammelby. I anledning af den tyverisag, hvori han som gammel blev indblandet, oplyste han at være født i Vordingborg, søn af løjtnant Ernst Emanuel Bruun og Mette Marie Angel, hvilken oplysning sognepræsten i V. imidlertid ikke kunne finde bekræftet i kirkebogen.
- 5) Joh. H. Brinch, sogneegn for V.-L. sogne, boede i Vejen.
- 6) Malt herreds provsti. Kopibog 1810—12. Kolding Folkeblad 21. februar 1955.
- 7) Gørding-Malt herreders skøde-panteprotokol.
- 8) 1792 malede A. G. Bruun loftet i Skodborg kirke. (Hermansen: Skodborg sg., 159.)
- 9) Malt herreds provsti. Kopibog.
- 10) Død 27. juli 1813, 80 år.
- 11) Læborg skole nedlagt — derimod var der 1804—05 oprettet andre skoler i Drostrup og Gammelby, mens Nyby havde forpligtet sig til at opføre en tilsvarende skole.
- 12) Det almindelige var jo, at skoleholderne fik deres kost på omgang mellem distriktets gårdmænd, lignet efter hartkorn.
- 13) Ribe nordre amtsprovsti. Indk. breve, Malt herred 1813—28.
- 14) Her må være tale om den afsatte Chr. W. Hansen.

En del af ovenstående noter er fra Ribe bispearkiv, C. 4 59, der først er gennemgået, efter at Fr. Astrup havde skrevet om skolerne.

Kommunen.

- 1) Vejen-Læborg præstearkiv. Div. dok. vedrørende sogneforstanderskabet.
- 2) Vejen Sogn, 383.
- 3) Læborg kommunes arkiv.
- 4) Vejen kommunes arkiv.
- 5) Oplyst af sognerådsformand Martin Thomsen.

Fattigdom og forsorg.

- 1) Vejen-Læborg fattigprotokol. 1732 ff.
- 2) Læborg kirkebog.
- 3) Ribe Hospitals arkiv. Resol. og breve 1818—42.
- 4) sst.

- 5) Pro memoria, dat. 15. sept. 1803, fra provst Haar til herredsfogden.
- 6) Læborg kommunes arkiv.
- 7) Anton Flinholms optegnelser.

Veje og vejproblemer II.

- 1) Skads-Gørding-Malt herr. ark. Tabel over hoved- og mindre landeveje 1794.
- 2) Ribe stiftamts arkiv. Indk. br. 1842. Vejsager.
- 3) sst.
- 4) Vejen-Læborg sogneforstanderskabs protokol.
- 5) Tbg. 8. sept. 1687.
- 6) F. R. A. 11. bd. 88 ff.
- 7.0) Sogneforstanderskabets protokol.
- 10-11) Gørding-Malt herreders arkiv. Angående bygafgiften til Foldingbro 1785—1812.

Befolkningen.

- 1) G.-M. justitsprotokol.
- 2) Ribe Hospitals fæsteprotokol.
- 3) Ribe bispearkiv. C 4 59.
- 4) Gustav Bang: Kirkebogsstudier, 116.
- 5) Læborg kbg.
- 6) Tbg.
- 7) Oplyst af S. Junker Poulsen, Bække.
- 8) J. H.: Håndbog.
- 9) Dokumentprotokol til skiftevæsenet 1817—28. (G.-M. herr.)
- 10) Saml. Vald. Andersen: Slægten Poder.
- 11) G.-M. herreds skifteprotokol.
- 12) G.-M. herreds justitsprotokol.
- 13) Ribe rektorats skifteprotokol.
- 14) Div. skifteprotokoller, nævnt under kilder til gårdhistorien.
- 15) Folketællingen 1787.
- 16) Vejen-Læborg præstecarkiv.

Troldfolk.

- 1) Viborg Landstings dombog. C 1620.

Sagn og folkeminder.

- 1) Dansk Folkemindesamling. (D. F.)
- 2) D. F. (Saml. O. N., 62.)
- 3) D. F.
- 4) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn, 4. afd. Personsagn, 220.
- 5) do. Stedsagn, 204.
- 6) do. Danske Sagn. Ny række, II afd., 134. (Woels forlag, Kbh., 1929.)
- 7) sst.
- 8) Præsteindb. 1768.
- 9) E. T. K. Danske Sagn. Ny række, II afd., 133.
- 10) sst. 34.
- 11) sst. 190 ff.
- 12) D. F.
- 13) A. Flinholms optegnelser.
- 14) Sogneforstanderskabets protokol.
- 15) Kolding Folkeblad 25. marts 1958.
- 16) Andst herreds provsti. Indk. br. 1800—1812.

PERSONREGISTER

Gårdshistoriens navne er ikke medtaget, men en stor part af disse vil være nævnt i anden forbindelse.

- Abildgaard, Eggert, Skodborghus, 50 277
 Alsberg, Jens, skoleholder, 215
 Andersen, Anders, amtsrådsmedlem,
     Gammelby, 26 237 f. 239 247
     — A., uddeler, Gammelby, 189
     — Anders, sognef., V. Gesten, 266
     — Anders, Nyby, 160
     — Anders, Hundsbæk, 88
     — Casten, Drostrup, 263
     — Frands, Drostrup, 183
     — Jeppe, Drostrupgaard, 56 234 237
     239
     — Jep, Gammelby, 215
     — Jep, Varho, 39
     — Knud E., Drostrup, 238
     — Knud, Hundsbæk, 88
     — Kr. A., skatterådsfmd., Gammelby,
     237 239
     — Otto, 238
     — Peter, Drostrup, 268
     — Peter, lærer, 225
     — Poul, Drostrup, 23
     — Søren, Varho, 39
     — Tyge, Hulvad, 39
     — Christen, 160
 Antonsen, Martin, uddeler, 190
 Arctander, Just, købmand, Viborg, 81
 Arndt, Martin Fr., oldforsker, 43
 Astrup, Frovin Rasmussen, lærer, 190 224
 August, Ernst, kromand, 191

 Bachmann, Hans, Estrup, 22
 Bech, Jacob Peter, lærer, 220 f. 286
 Beenfelt, Poul, oberst, 75
 Bendtsen, Jacob, præst, 81 200 267
 Bergenhammer, N. S., præst, 203
 Bertelsdatter, Gertrud, Drostrup, 268
 Bertelsen, B., uddeler, Gammelby, 189 f.
     — S. F., lærer, 195
 Beyer, Rasmus Peter, lærer, 225
 Bie, landinspektør, 152 f.
 Birk, Louis, uddeler, Læborg, 190
 Blok, Niels A., Gammelby, 210
 Boesen, Inger, lærerinde, 226
 Borchmann, Andr., regimentskriver, 77
 Bording, Laurids, oldforsker, 41
 Bonum, Th., rådmand, Ribe, 119
 Borup, Chr. Peter, lærer, 230
 Bramming, Jørg. Jensen, ridefoged, 198
     — Søren Jensen, herredsfoged, 118

 Bredal, assessor, Vinderslevgaard, 85
 Brinch, Joh. Hansen, degn, 215
 Bruun, Andr. Georg, skoleholder, 40 156
     183 216
     — Henrik, præst, 202 f. 218
     — Peder, hestetyv, 183
 Brøns, A. W., lærer, 230
 Buch, Knud Hansen, Vejen mølle, 82 176
     — Peder Sørensen, præst, 197
 Buchwald, Magdalena, 48
 Buhl, Søren, Købmand, Læborg, 190 195
 Bunde, Knud Pedersen, Hundsbæk by
     1563, 131
 Bundgaard, Asger, Aggersgaard, 238
     — Carl, Granhøjgaard, 62 245 f.
     — Holger, Granhøjgaard, 62
     — Marie, Aggersgaard, 238
     — Niels P. P., Aggersgaard, 194 269
     — P., 237 246 269 f.
 Bützow, Abelone Cathr., 201
     — Niels Jochum, præst, 200
 Busk, Jens, Graungaard, 14
 Bøgedal, Harald, Hundsbæk, 88 238 f.
 Bøving, Jens Orten, præst, 203 215
 Baagø, Johs., 238

 Calslund, Birgitte Christine, 286 f.
     — Niels, Nyby, 160
 Christensdatter, Birthe, Veerst, 226
 Christensen, Anders, Nyby, 180
     — Balthasar Math., præst, 202
     — Hans, Nyby, 54 59
     — Jens, amtsforvalter, 150
     — Jens, plantør, 189
     — Kjeld, 175
     — Mathias, 65
     — Niels, Nordenskov, 82
     — Niels, Drostrup, 58
     — Niels, Surhave, 20 78 173
     — Ole, Nyby, 160
     — Palle, Hundsbæk, 81 f. 186
     — Søren, Gjerndrup, 177
 Christiansen, Lucas, Gammelby, 234 237
     260 266
 Clausdatter, Bege, Hundsbæk, 69 f.
 Clausen, Albert, 237
     — Henning Fr., lærer, 225
     — Michel, Gammelby, 55
     — Søren, Kjeldbjerg, 26 237
 la Cour, Vilh., dr. phil., 30

- Damsgaard, Kristen, Læborg, 280
 Debes, Anna Kirstine, 266
 Dollerup, Peder, Nyby, 18
 Dons, Bertel Jensen, Viborg, 75
 Due, Albret Christ., 81
 — Albret Skeel, 81
 — Jørgen Christ., 81
 — Jørgen Skeel, Sønderkov, 20 23 76
 — Mandrup, 81
 Dyrholm, Mette Marie, lærerinde, 231
 Daa, Claus, 67
- Ebbesen, Hans, 164
 — Niels, Kjeldbjerg, 55 173 264
 Eklund, sadelmager, 220
 Elbæk, Peder, Bryderupgaard, 195 237
 Engelbrecht, Jørgen, 237
 Eskesen, Peter, 80
 — Laurids, Drostrup, 211
- Fink, Kristian, Gammelby, 238
 — Markus, Drostrup, 237 f. 249
 Flintholm, Anna, Gammelby, 238
 — Anton, Drostrup, 237 243 277
 — Fr., Gammelby, 237
 — Kr., Drostrup, 238
 Fog, Gregers, rektor, 171
 — Hans Clemmensen, præst, 42 54 201
 Frandsen, Anders, 237
 — Christen, Kjeldbjerg, 20 175
 — Morten, Kjeldberg, 20 175
- Frederik I 67
 Frederiksen, Jørgen, møller, 182.
 Friis, Christen, ridefoged, 82
 — Henrik, uddeler, 189
 — Christen, kansler, 41
 Frydendahl, Hans, Hundsbæk, 88 237 f. 244
 Fuglede, Filip Christian, præst, 203
 Fuglsbjerg, Stinna, uddeler, 190
 Fyn, Hans Sørensen, 20 23 177
- Galskøt, Johanne, 69
 — Peder, Sønderkov, 69
 Geilgaard, Karen, 267
 Gjødstrup, G. Chr., præst, 197
 Glarmester, Jens, Nyby, 180
 Gothardsen, Søren, Hundsbæk, 220
 Gram, arkitekt, København, 54
 Grauslund, Jens Sørensen, lærer, 230
 Gravensen, Hans, Nyby, 172
 Gregersen, Hans, Gesten 1620, 274
 Graabæk, J., lærer, 225
 Gydsen, Laurids, ridefoged, 39
- Hamel, Poul Henriksen, 132
 Hans, kong, 67
 Hans-kone, Johanne, troldkvinde, 274
 Hansen, P. Brødsgaard, 88
- Hansen, Christen, præst, 59
 — Chr. Viding, lærer, 219 f.
 — Ebbe, 266
 — Hans, lærer, 56 194 222
 — Hans, Maltbæk, 22
 — Hans, Drostrup, 18
 — Hans, Læborg, 183 285
 — Erna Favrholt, lærerinde, 227
 — Ib Favrholt, lærer, 227
 — Jacob, Drostrup, 183
 — Jens, Drostrup 1657, 18
 — Juel, Gammelby, 59 172 177
 — Lucas, Mølholm, 98
 — Mathias, Kolding, 88
 — Nic., Hundsbæk, 237
 — N. Fr. Emil, 87
 — Niels, uddeler, Gammelby, 189 194
 — Niels, Sønderkov mølle, 181
 — Niels, Drostrup, 58, 179
 — Poul, Gesten 1620, 275
 — Sofus C. V., præst, 204 229 287
 — Søren, Estrup 1682, 22
 — Terman, 195
 — Thorvald, 238
- Hellfried, stiftamtmand, 155
 Helms, J., kirkearkæolog, 50 53
 Hermansen, herredsfoged, 183
 Henriksen, H., Gammelby, 238
 — Jep, Hundsbæk 1562, 131
 — Just, Drostrup, 272
 — Niels, Hundsbæk, 87
- Holdensen, Peder, bygmester, 188 237
 Holm, Jens Nielsen, 26 237 f. 241
 Holst, Hans Lauridsen, ridefoged, 54
 Hummelgaard, H., uddeler, 190
 Hvilum, uddeler, Gammelby, 189
 Høeg, Thøger Pedersen, 199
 Høyrup, Søren, præst, Nagbøl, 287
 Haar, H. Hansen, Adersbøl, 20 79
 — Joachim, præst, 151 201 f. 210 218
- Ibsen, Chr., ridef., herredsf., 18 73
 — Ernst, 238
 — Jens, Gammelby, 148
- Iversen, Jens, 155 266
 — Niels, Vigaard, 265
 — Stephan, Dortheasminde, 62 258
 — Steffen, Bække, 264
 — Thomas, Nyby, 180
- Jacob, H. Henrik, skytte, 24
 Jacobsen, Hans, sognefoged, Drostrup, 151 239 251 261
 — Karl Emil, lærer, Nyby, 230
 — L., 237
 — Laura, lærerinde, 226
- Jensen, Anders, Nyby, 59 178 180
 — Celius, 238
 — Iver Gammelby, 257 266

- Jensen, I. K., lærer, 223
 — Jep, 237
 — Jørgen, lærer, 229
 — Martin, lærer, 224
 — Niels, Vigaard, 150
 — Niels, Gammelby, 266 267
 — Nis, Gammelby, 237 f.
 — Otto Regnar, uddeler, 190
 — Peter, lærer, 229
 — Peder, forvalter, 80
 — Simon, Nyby, 160
 — Søren, 148
- Jepsen, Gravers, Nyby, 172
 — Hans, Drostrup, 184 266
 — Iver Madsen, 227
 — Jep, Drostrup 1657, 18
 — Chr., 28
 — Jørgen, degn, Vejen, 263
 — Kristian, 168
 — Niels, Gammelby, 239
 — Søren, Drostrup, 179
- Jessen, uddeler, Gammelby, 189
 — Hans, maler, 50
 — Niels, ridefoged, 198
 — Søren, 219
- Johansen, Christen, Gammelby, 164
 — Fred., Drostrup, 182
 — Hans, Fovslet, 68
 — Thomas, Nyby, 192
 — Vilh. Merrild, præst, 208
- Johnsen, Anders, Drostrupgaard, 183
- Juel, Erik, Hundsbæk, 69 f. 274
 — Jørgen, Agersbøl, 75
 — Klavs, Hundsbæk, 279
 — Mette, 50
 — Peder, 70
- Justesen, Oluf, forpagter, 199
- Jørgensen, A. D., rigsarkivar, 212
 — Anna, lærerinde, 226
 — Christen, 215
 — Hagen, Gjerndrup, 24
 — Jens, 155
- Kalf, Karl S., lærer, 223
- Kalhauge, Hans, Ribe, 150 f.
- Kalle, P. M., 237
- Kampmann, proprietær, 155
- Kasberg, præst, 150
- Kjeldbjerg, Anders, præst, 266
- Kjems, Knud Pedersen, 22 179
- Kjehr, Martinus, lærer, 228
- Klausen, H., 237 248
- Klausen, Kl., uddeler, 189
- Kloppenborg, Jac., lærer, 228
- Knudsen, Mads, Drostrup, 21 57
 — Niels, Drostrup, 264
 — Niels, Gammelby, 257
 — Peder, Gammelby, 191 f.
- Koefoed, C. D., amtsprovst, 48
- Krag, Erik, domprovst, 58
 — Niels Steffensen, 76
- Kristensen, Evald Tang, 212 276
 — Kjeld, 175
 — Marius, dr. phil., 32
 — Th., lærer, 190 230
- Kruse, Hans, Lydumgaard, 159
- Kaas, Jens, ritmester, 198
- Lange, Niels, lensmand, 67
 — Thor, digter, 12
- Langkilde, Alfr., 169 238 248
- Larsen, Erik, 238
- Lassen, Jens, Hundsbæk, 60 85
 — Morten, Gammelby, 155
 — Peder, Refsinghoved, 275
 — Salomon, Hundsbæk, 55 87 268
- Laugesen, Niels, 238
- Lauridsen, Anders, 260
 — Ebbe, Kjeldbjerg, 55 173
 — Jens, 167
 — Johs., Vejen, 27
 — Peder, købmand, Ribe, 199
- Laursen, Thue, 183
 — uddeler, Gammelby, 189
 — Carl, 169
 — Chr., Nyby, 183
 — Frode, 169
 — Georg, 237
 — Morten, 163
- Lautrup, Hans Chr., Estrup, 48 86 87 150
 — L. F., 48
- Li, Niels Hansen, 276
- Limbæk, Hennike, 65
 — Klaus, 66
- Lime, Math., proviantforvalter, 172
- Lindgaard, M. C., biskop, 207
- Lindelof, Frederikke, lærerinde, 227
- Lintrup, Jens Christensen, Askov, 110
- Lorentzen, Anker, Hundsbæk, 87 234 237
 — Niels, 195
- Lucassen, Chr., Gammelby, 62 194 237
- Lund, Christian, 86
 — rådmænd, 155
- Lundgaard, P., 238
- Lykke, Erik, lensmand, 68
 — Mads, 169, 238
- Madsdatter, Maren, Vejle, 75
- Madsen, Anders, Drostrupgaard, 22
 — Hans, Drostrup, 22
 — H. J., præst, 208
 — Jens, 18
 — Johanne, lærerinde, 226 f.
 — Kristen, sognefoged, Gammelby, 26 62 194 f. 235 239 f.
 — Niels, Gammelby, 164
 — Niels, Drostrup, 58 268
 — Peder Thøgersen, Drostrup, 192

- Madsen, Rasmus, Drostrup, 22
   — Svend, Drostrup 1573, 68
   — Terman, Nielsbygaard, 214
 Magnussen, Finn, 43
 Margrethe, dronning, 66
 Matthiessen, Hugo, historiker, 29 f.
 Meyer, Johs., kartograf, 17
   — Math. Henriksen, Drostrup, 171
 Mette, fru, 277
 Michelsen, Mads, 57
 Mogensen, Anker, præst, 198
 Monrad, Gunnar, præst, 208
 Mortensdatter, Maren, Stigelund, 268
 Mortensen, Mads, Gravensaard,
   Brørup, 23
   — Kirstine, lærerinde, 226
   — Niels, Nyby, 169
   — Niels, Gammelby, 164
   — Niels, Drostrup, 283
   — Oluf, Eskelund, 182
   — Thomas, Drostrup, 152 266
 Munk, Christen, Nyby, 82
   — Jens Nielsen, Nyby, 177
   — Niels, Nyby, 54 59 177 180 f.
   — Peder, Surhave, 178
 Mylford, kaptajn, 155
 Møller, Gulbrand, skytte, 24

 Nedergaard, Peder, 238
 Nielsen, Christen, Stigelund, 23 60 86
   150 268
   — Ebbe, Kjeldbjerg, 268
   — Hans, Kjeldbjerg, 266
   — Hans, Hundsbæk, 61 87
   — Hans, Drostrup, 20 57 59 172
   — Jacob, sognefoged, Drostrup, 239
   — Jens Jakob, fattiggården, 253
   — Jep, Drostrup, 176
   — Jep, Gammelby, 163 239
   — Jeppe, Drostrup, 149
   — Jesper, 251
   — Jørgen, Hundsbæk 1562
   — Kath. M. M., 212
   — Laurids, Drostrup, 269
   — Mads, Drostrup, 172
   — Morten, Gammelby, 254 257
   — Morten, Nyby, 219
   — Morten, Drostrup, 237
   — Niels, provstiskriver, 175
   — Nis J., 237 242
   — Oluf, historiker, 9 73 212
   — Poul, Gammelby, 234
   — Simon, Drostrup, 171
   — Stephan, Endrupholm, 174
 Nissen, Poul, Vejen, 198
 Novrup, Leo, lærer, 14
 Nymand, Jep Christensen, Drostrup, 179
 Nørsgaard, Anders, Nyby, 269
   — Niels Andersen, Nyby, 23 148

 Olander, Poul, 245
 Olesen, Frands Chr., 237
   — Hans, 242
   — Jørgen, 5
   — Niels, Bryderupgrd., 190 237 240 f.
   — Poul, Nyby, 178
   — Poul, Nordenskov, 20
 Olsen, Sofus, Kjeldbjerg, 28 195
 Ottosen, Peder, 177 191

 Pallesdatter, Lisbeth, 200
 Pallesen, Jep, Drostrup 1573, 68
   — Michel, Drostrup 1573, 68
 Peders, Anna, heks, 274
 Pedersdatter, Inge, lærerinde, 272
 Pedersen, Ane Dorthea, lærerinde, 227
   — Christen, Mølholm, 189 191
   — Christen, Gammelby, 156 163
   — Fr. Chr., provst, 221
   — Hans, Gesten 1620, 275
   — Jørgen, Gammelby, 18 73
   — Laurids, Drostrup, 21 171 176
   — Lorentz, Hundsbæk, 80
   — Mads, Debel, 266
   — Maren Jensen, lærerinde, 226
   — Niels, Skovdrupgaard, 237
   — Niels, 20 78
   — Peder, Drostrup, 174
   — Poul, Brørupgaard, 39
   — Rasmus, lærer, 224
   — Roland, 238
   — Stephan, rådmænd, 200
 Perle-Peter, 265
 Petersen, Lauge, Stigelund, 190 237 247
   — Laurits, lærer, 225
   — Magnus, arkæolog, 52
   — Mogens, arkæolog, 44
 Pistol, Chr. Olesen, 265
 Poder, Anders, Gammelby, 54 233
   — Anna, 266
   — Christen, landmåler, 266
   — Jens Nielsen, 163 266
   — Mette Nielsdatter, 87
   — Niels N., 210
   — Peder Sørensen, 84
 Post, Arnold v., ritmester, 104
 Poullin, Jens, Veerst, 266
 Pouls, Maren, Gammelby, 272
 Poulsen, Hans, troldkarl, 274
   — Harald, lærer, 230
   — Joh. Adolf, Hundsbæk, 83 f.
   — Oluf, Drostrup, 18
   — Pedersen, Vejen, 198
   — Peder, 84
   — Kirstine Ting, 249
 Rantzau, Jesper, 67
 Rasmussen, Karen, lærerinde, 231
   — Niels, ridefoged, 177
   — Niels, stenhugger, 44

- Rasmussen, Niels, Vittrupgaard, 159
 Raun, Jørgen, Estrup, 86
 Ravn, Jens Chr., 238
 Riber, Peder Lauridsen, præst, 197
 Richter, John. Ch. L., præst, 205 287
 Risager, Jacob, 238
 Risbøl, Anders Chr., Asbo, 82
 Rovert, Jac., skovrider, Veerst, 24
 Rosenkrands, Christoffer, 69
 Rønne, Carl, 252
 — Peter, 284
 Rørdam-Clausen, Skat, præst, 206
- Salomonsen, Hans Chr., Hundsb., 87 268
 — Jens, Hundsbæk, 55
 — Lars, 87 266
 — Las, Hundsbæk, 85 254
 — Mads, 254
 Schelde, Niels Peter, 227 237
 Schmidt, Poul, 195 237
 — H. Chr., 166
 Scholten v., Henrik, 39
 Schrøder, Ludvig, 204 f. 213
 Schultz, Anna Bundgaard, lærerinde, 227
 — Harald, 88
 Schwanevede, Frands H., 23 75 f.
 Schütter, Carl, uddeler, Gammelby, 189
 Seefeld, Jørgen, 132
 Seerup, Niels Jørgensen, præst, 38
 — Søren, præst, 38
 Sehested, Sofie Clausdatter, 70
 Selgensen, Peder, 78 173
 Selle, Peder Mortensen, 81
 Skammelsen, Jens, 182
 Skeel, Albrecht, lensmand, 118
 Skomager, Hans, Drostrup, 183
 — Anders Pedersen, Eskelund, 267
 — Peder Pedersen, Eskelund, 267
 Skov, Mads, Gammelby, 155 163 183
 Skrædder, A., Drostrup, 283
 Skræppenborg, Peter Larsen, 194
 Skytte, Jens, Hundsbæk, 18
 Skøde, Jep, Drostrup, 280
 Skødt, Marie, uddeler, 189
 Smed, Jens, Nyby, 284
 — Søren, 18
 Snub, Lave, væbner, 36
 Spormand, Chr., borgmester, 172 198
 Starup, Chr., Gammelby, 23
 — Chr. Christensen, Gammelby, 269
 Staffens, Ane, heks, 274
 Steffensdatter, Mette, Drostrup, 264
 Steffensen, Anders, præst, 80 172 198 f.
 Stenderup, Chr. Hansen, præst, 41 197
 Stenstrøm, K. K., lærer, 225
 Struc, Søren Pedersen, præst, 197
 Svejstrup, H. Chr., præst, 204 227
 Svendsen, Niels, Drostrup, 251
- Søby, Christian, præst, 266
 Sørensen, Anders, rådmand, 118
 — Ernst, 237
 — Klaus, 237
 — Mads, 20
 — Mads, Gammelby, 18
 — Marius Schmidt, lærer, 225 238
 — Niels, 237
 — Terkel, Drostrup, 286
 Saabye, Andr. Nielsen, herredsf., 20 199
 — Niels A., 199
- Teilmann, Andre. Charles, Nørholm, 43
 Terp, Jens, 183
 Termansen, Chr., Vejen mølle, 257
 — Christen, 149
 — Mads, Nielsbygaard, 83 173
 — N., konservator, 51
 — Niels Jokum, Vejen, 262
 — Niels Jokum, Gammelby, 62 194 f. 209 f.
 — Terman, 209
 Thistrup, Laurits, 39
 Thomsen, Ib, Gammelby, 54
 — Jens, Gammelby, 182 191 250
 — Jens, Nyby, 148
 — Martin, sognerådsformand, 238 f.
 — Thomas, Drostrup, 237 245
 — Thomas, Gammelby, 20 172
 — Thomas, d. y., Gammelby, 191
 Thiesen, Johs., 238
 Thybo, Peder Christensen, Drostrup, 171
 Thygesen, Anders, Drostrup, 152
 Thøgersen, Peder, 18
 Tonboe, Peder Christensen, Hundsbæk, 39 82 f. 174 214
 Tromskaar, Hans Christensen, Drostrup, 264
 — Hans Nielsen, Drostrup, 20 57 59 172
 — Hans Nielsen, d. y., Drostrup, 264
 Tærsker, Hans, Hundsbæk, 18
 Unger, Ole Olesen, Nyby, 177 180 f.
 Wagner, Charlotte, 212
 Warthoe, Hans, herredsfoged, 150
 Wass, Peter, Nielsbygaard, 133
 Venborg, Bertel Pedersen, 151 191
 Vestergaard, Christen, Gammelby, 20
 Villumsdatter, Kirstine Marie, 87
 Villumsen, Niels, Hulvad, 87
 Villumgaard, J. P., lærer, 224
 Vinding, Chr. Skovhøj, Brørup sg., 191
 — Jakob, 237
 Visch, Sivert van der, 67
 Worm, Ole, 41 56
- Øllgaard, Terman, Bramminge, 150
 Østergaard, Poul, Vejen mølle, 40

SAG- OG STEDREGISTER

- Aftægt 268 f.
 Anneksgaard 57 103
 Areal 7
 Bagning 282
 Barselkvinder 265 275
 Befolkningstal 272
 Befolkningstilvækst — herkomst 272 f.
 Begravelsesgilde 176
 Benkjærtræ-vang 17 21
 Bjergfolk 279
 Boel 94
 Bohave 184
 Bondeprokurator 134 180
 Brokorn 272
 Brugsforeninger 189 f.
 Brændevin 190 f.
 Bygninger — ejerforhold 172 f.
 Byremser 89
 Bysmedier 187
 Bøger 84 f. 193 206 210
 Bøgeskov 17 f.
 Bøndergods 67 72 95
 Dronningens hul 41
 Drostrup 22 90 92 150 f.
 Drostrup krat 17 22
 Durchmarch 9
 Ekstraskat 60
 Enkelgravsfolk 12 14
 Execution 79
 Faddere — for mange 176
 Fattiggård — huse 252
 Fattighjælp 250 f.
 Fattige fra andre sogne 251
 Fattigkasse 250
 Fladmarksgrave 14
 Foldingbro 33 f.
 Folkeminder 280 f.
 Forprang 103
 Forsamlingshuse 91 195
 Førte 92 161
 Fripas 174
 Fru Mettes Bjerg 7 11
 Frøkorn 73
 Fædrift 177
 Fæstebreve 59
 Fæstebønder 170 f.
 Gadehuse 94
 Gammelby 91 92 101 155 214
 Graves-vang 15
 Gudenåkultur 12
 Gærdselhugst 21
 Gæsteri 119
 Handel 188 f.
 Hartkorn 93 155 262
 Hedeopdyrkning 166
 Helligdagsarbejde 148
 Helligkilde 56
 Heksepar 274
 Hessel 17
 Hestetyv 183
 Hittebarn 251
 Hjorddreng 178
 Hjælpekasse 252
 Holm — Holmhuse 137
 Hovedgårdstakst 75
 Hoveri 17
 Hundsbæk hovedgaard 65 f.
 Hundsbæk by 130
 Hundsbæk ejerlav 97
 Hundsbæk Søndermark 86 90 f.
 Husmænd 156 168
 Hyldehund, Lindknud sg. 72
 Hærvejen 9 29 ff.
 Høghusvad bro 258 f.
 Højremshus 75
 Høkeri 188
 Håndværk 188
 Indkvartering 9
 Indløsningsret 83
 Jagt 23
 Jagtpæle 24
 Jagtret 24
 Kapitelsgods 36 f.
 Kapitelstakst 62 104
 Kirken 46 f.
 Kirkeeng 57
 Kirkegården 55
 Kirkeklokke 49
 Kirketårn 47 f.
 Kjeldbjerggaard 132
 Klementsfejden 69
 Kloge folk 284
 Klædedragt 267
 Knebbemølle 186
 Kommunens deling 236
 Komplettering 78 83
 Kongejagt 67
 Kornavl 1768 149
 Kreaturhold — for stort 177
 Krohold 190 192
 Krongods 37

- Krucifix 51 f.
 Krybskytteri 23
 Kvist 74
 Kvægbesætning 1838 164 f.
 Kæmpesten 11 41

 Landgilde 170 175
 Landgilderestancer 170 f. 176
 Legater 239
 Levealder 272
 Lyngslet 20
 Læborg 10 91
 Læborggaard 35 f. 150
 Læborg krat 17
 Lærreløn 227

 Magnus-Stenen 12
 Marknavne 15 f. 150 f.
 Møller 186
 Navngivning 265
 Nordenskov 135
 Nyby 22 24 91 92 130 159 f. 229
 Nyårsløjer 281

 Oldtidshøje 13 15
 Omrebning 93
 Ornum 35
 Overdådighed 176
 Overtro 285

 Penge 82 182
 Pinsemaj 53
 Plantager 26
 Privatskole, Gammelby, 228
 Præster 196 f.
 Præstevejen 30 257
 Prædikestol 150
 Regnskab, kommunen 239
 Registrering 1739, 184
 Ribe domkapitel 36 116
 Ribe hospitals gods 119 f. 152
 Ribe skoles gods 118 f. 125 152
 Runestenen 41 f.
 Ryttergods 22 79 116
 Rømning 82 103 106 107 133 144 146 175

 Søjgravning 40 92 176
 Sagnfortællere 276
 Sagn om Fru Mette 277
   — Kjeldbjerg 279
   — Lindorm 277 f.
   — Hundsbæk 277 f.
 Schæferi 135
 Selveje 163
 Selvejebønder 57 93
 Signet, fund 63
 Skatterestancer 78 142
 Skelsten 40
 Skelstrid 8
 Skifter 267 f.

 Skodborghus 33 f.
 Skole i Gammelby 215
   — i Læborg 216 f. 232
 Skolefundats 214
 Skoleholdere 216 f.
 Skotvejen 30 258 f.
 Skov- og hedebrande 19 f.
 Skovbøl 36 f. 65
 Skovhugst, ulovlig 18
 Slagsmål 134 178 f.
 Slavekrigen 34 283
 Slægt og navne 266
 Smede 187
 Smugleri 114 181
 Snabeslund 36
 Sognegrænser 7
 Sognet, hærvejsogn 9
   — vestjydsk 8
 Sognebibliotek 104
 Sognefogder 239
 Sogneforstanderskab, medlemmer 237
 Sogneråd, medlemmer 237 f.
 Soldatertjeneste 121, 174
 Spædbørnsdødelighed 264
 Stagelund 20 128 f.
 Stendiger 92
 Stodderkonge 214
 Stolestade 52
 Stolestadestrid 54
 Styrtterum 74

 Teglovne 158
 Tiende 58 62
 Tiendefrihed 60 79 f.
 Tranekjær eng 149
 Trolovelse 263
 Troldfolk 274
 Tyrehoved, fund 14
 Tyveri 183
 Tørvegravning 20

 Udflytning 164
 Udparcellering 100 f. 164
 Udskiftning 149 f. 155
 Udskud 74
 Ulve 22
 Ulveskat 22 f.
 Ungdomsforening 195

 Veje, vejsager 29 258 f.
 Vejarbejde 258 f.
 Vejrmølle 187
 Vildt 24
 Vildtbane 24
 Viltbanepæle 24 f.
 Vittruphoved 15 139
 Vækkelse 194

 Øde gårde 79 95
 Øgenavne 265

INDHOLDSFORTEGNELSE

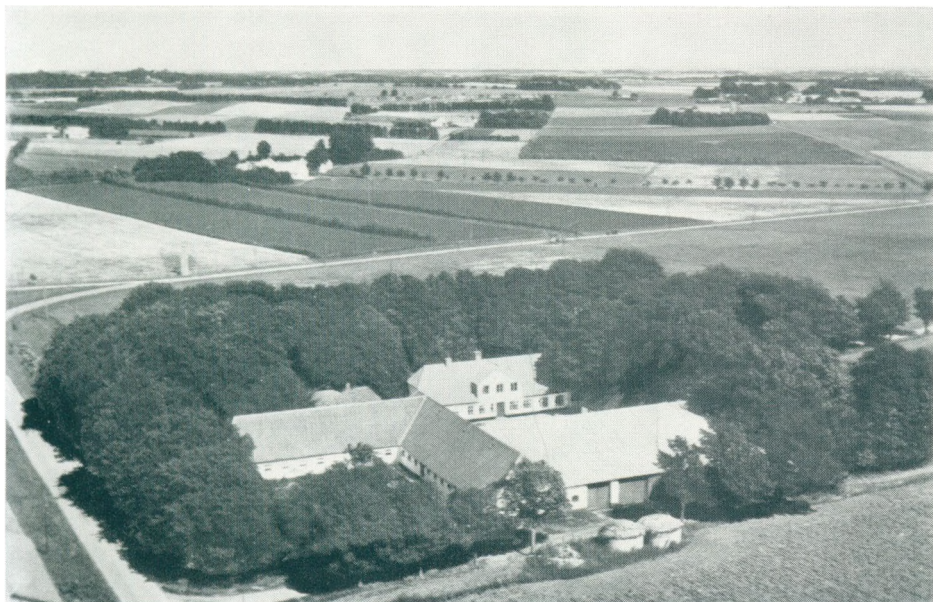
	Side
Forord	5
Sognet — et hærvej-sogn	7
Naturforhold, oldtidsminder, natur- og stednavne	11
Skove og plantager — jagt	17
Veje og vejproblemer I	29
Læborggaard	35
Runestenen	41
Kirken	46
Et middelalderfund	63
Hundsbæk	65
Byerne	89
De enkelte gårdes historie	97
Landbruget	148
Fæstebønder, liv og vilkår	170
Møller. Smede. Andre erhverv. Brændevin	186
Kulturelt og åndeligt liv	193
Præsterne	196
Niels Jokum Termansen	209
Skoler og skoleholdere i Læborg sogn.....	214
Kommunen	234
Nogle portrætter	240
Fattigdom og forsorg	250
Veje og vejproblemer II	256
Befolkningen	263
Troldfolk	274
Sagn og folkeminder	276
Noter	289
Personregister	297
Sag- og stedregister	302

HUNDSBÆK

Hundsbæk.

Aggersgaard.

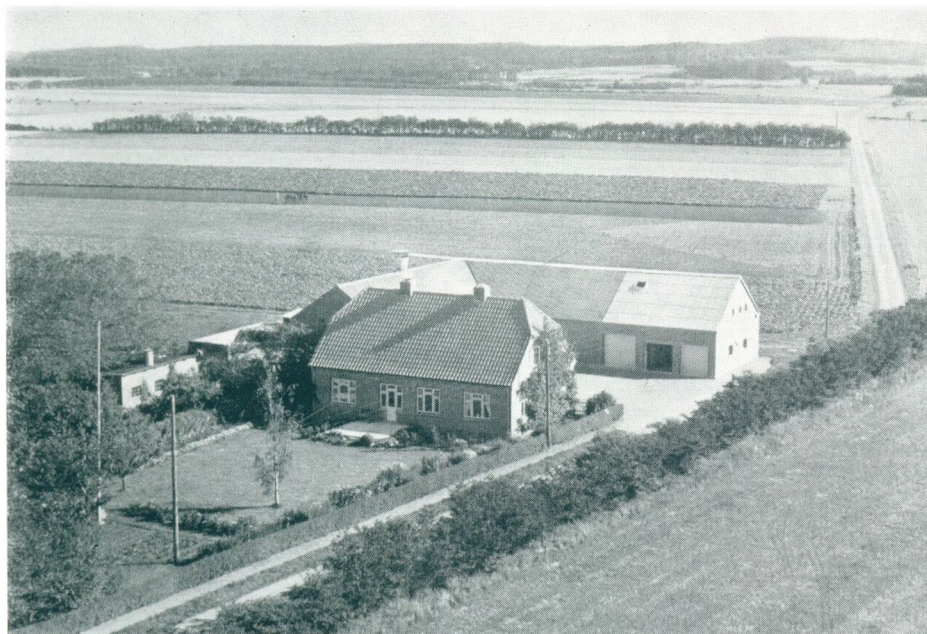
Møllholm.

Mundbjerg.

Matr. nr. 9 (Hundsbæk).

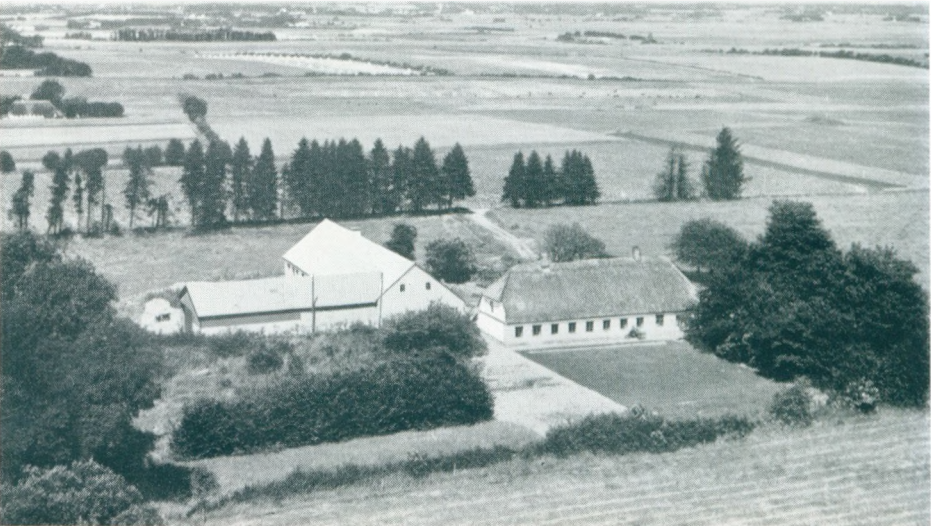

Søndervang.

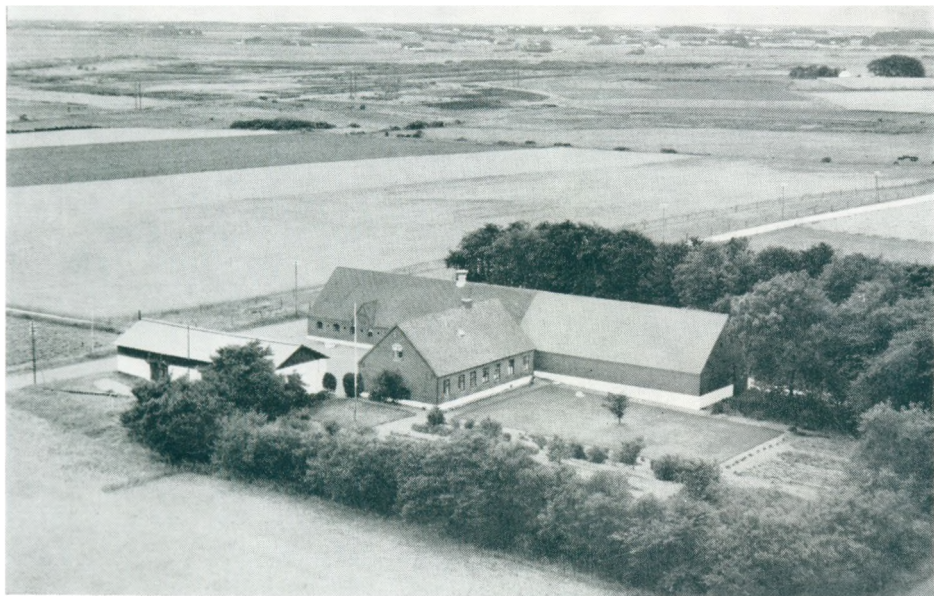
Matr. nr. 7 (Hundsbeck).

STAGELUND

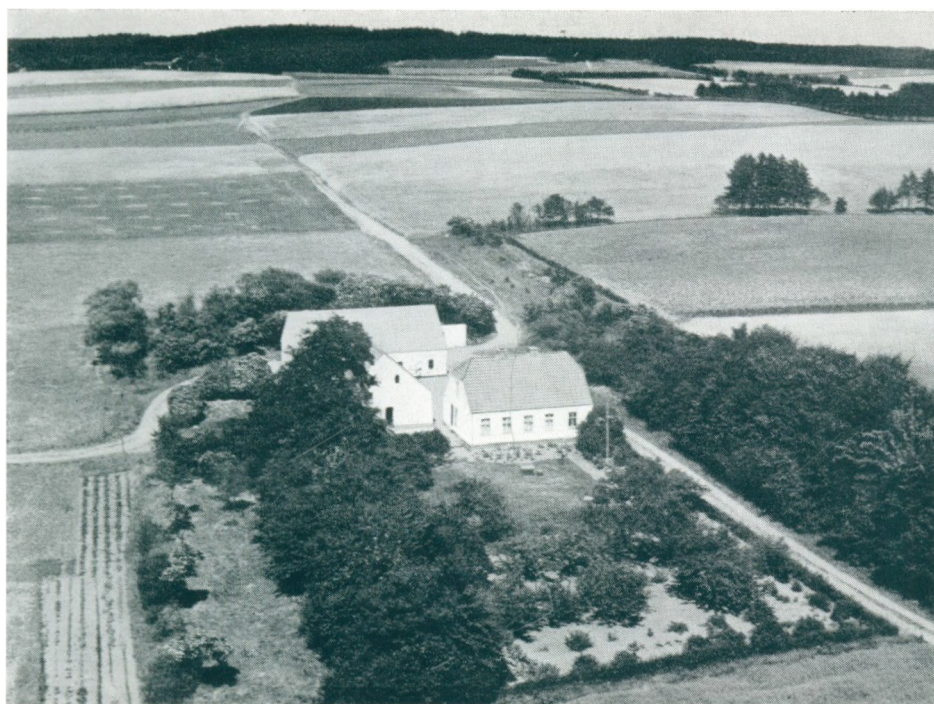

Stagelundgaard.

GAMMELBY

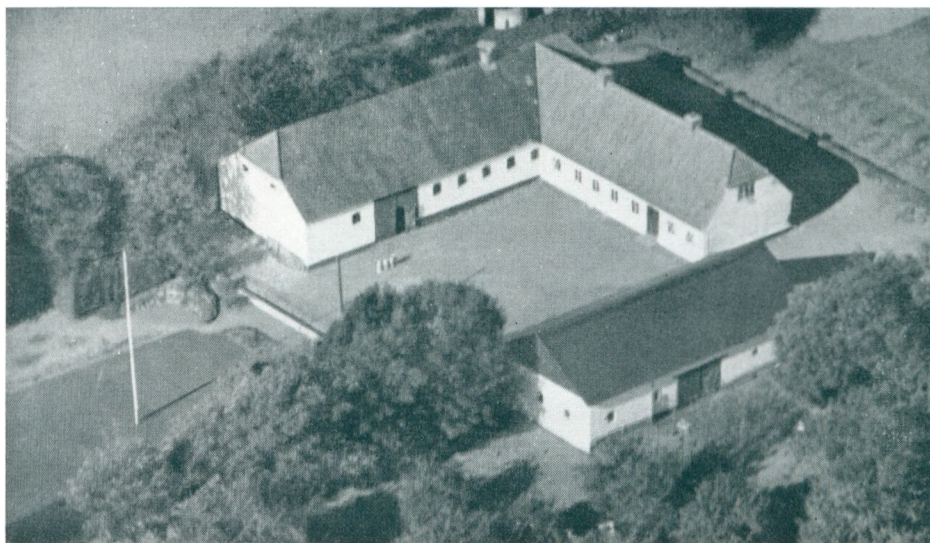
Anneksgaarden.

Matr. nr. 1e.

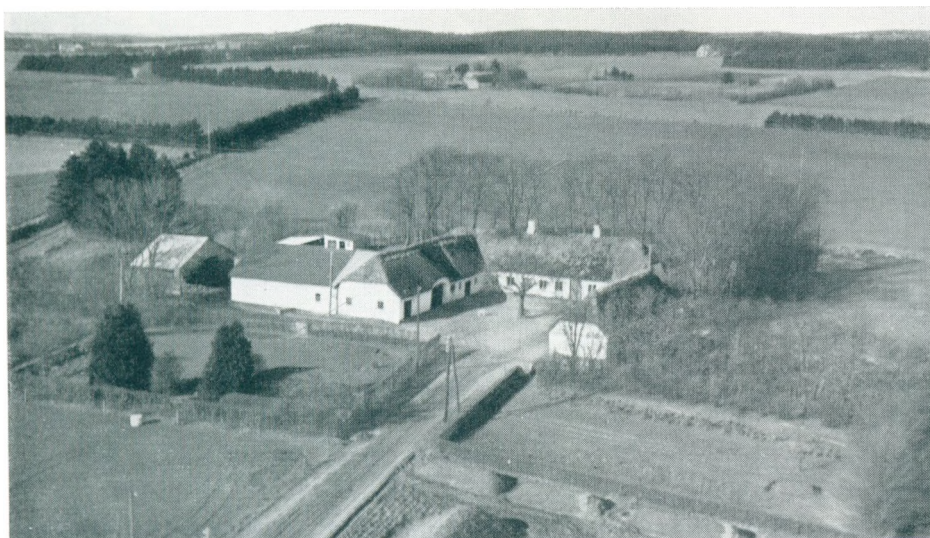
Gammelbygaard.

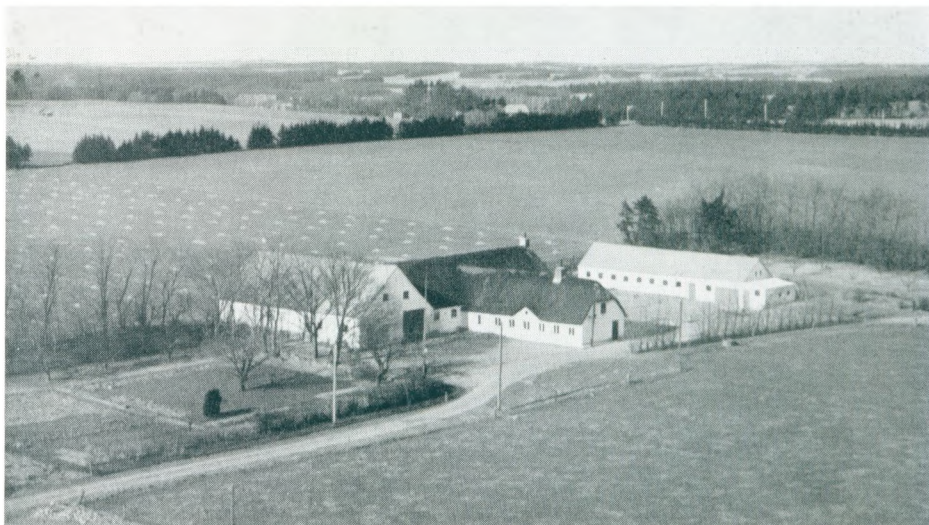
Solbakken.

Hvidbjerggaard.

Revsgaard.

Damgaard.

Hedevigsminde.

NYBY

Bryderupgaard.

Engsvang.

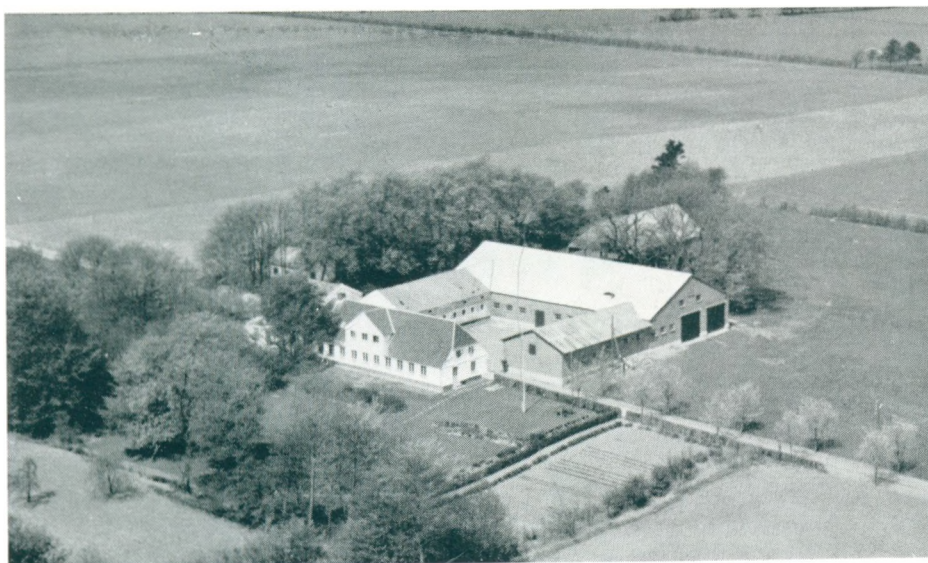
Nyby 17.

Mosetoft.

Graungaard.

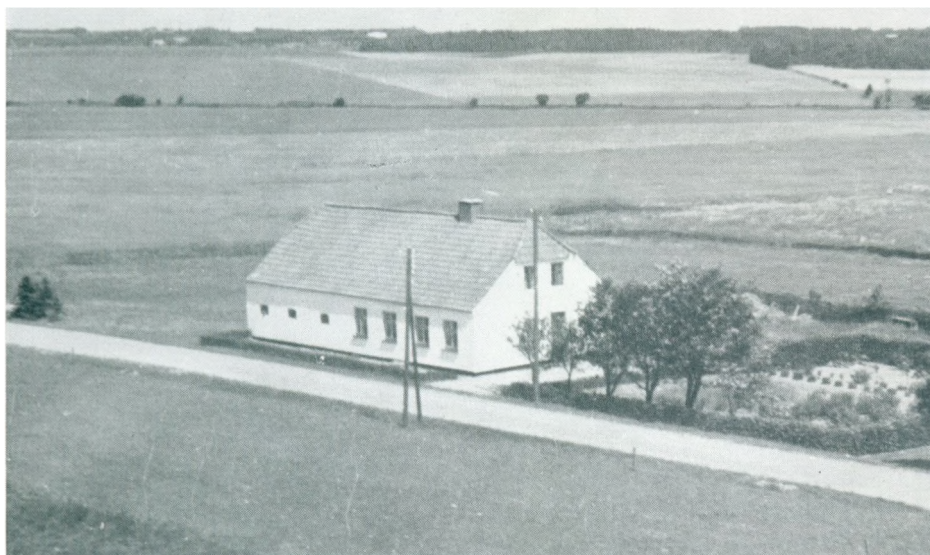
Skovdrupgaard.

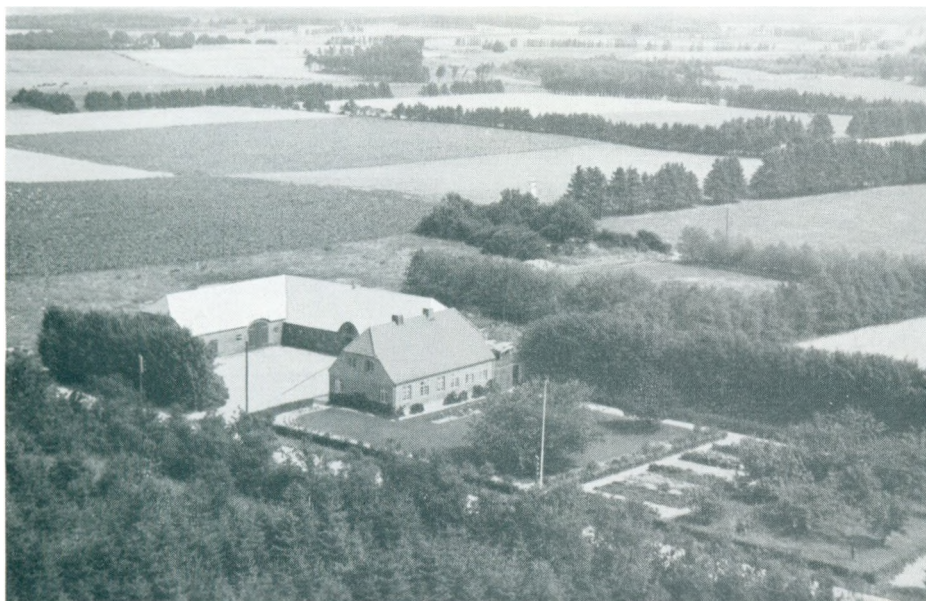
Vesterberg.

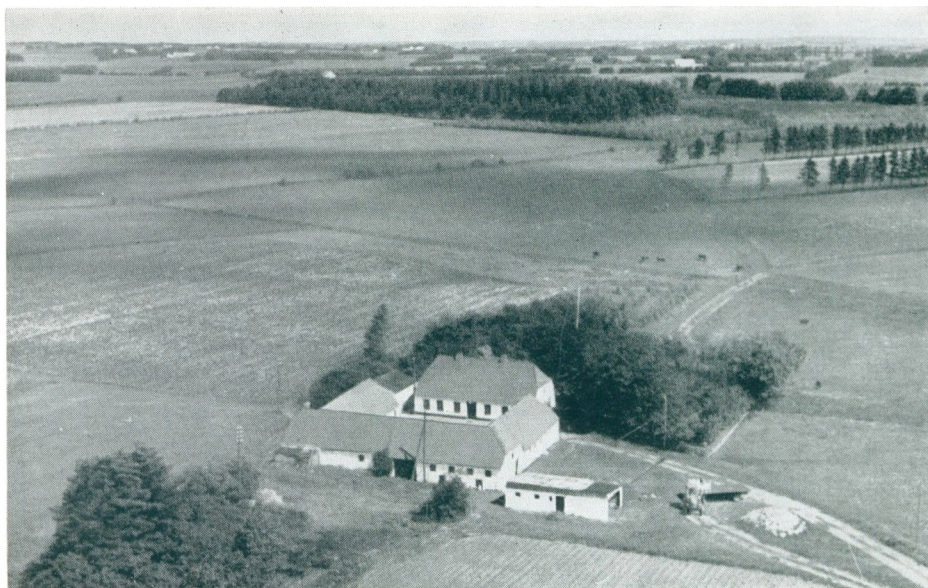
Kjeldbjerggaard.

Nyby 1c.

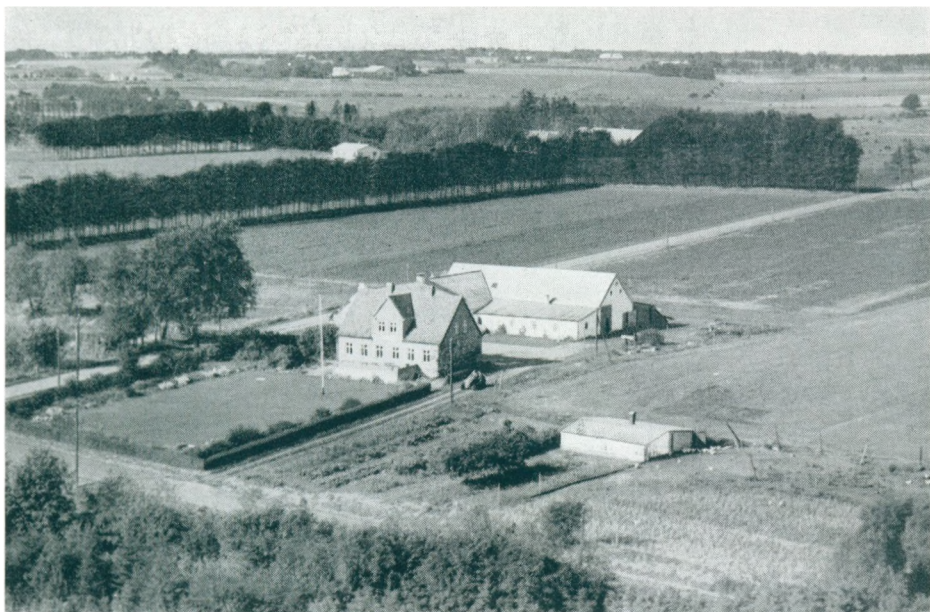
Nordenskov.

Nyby Id.

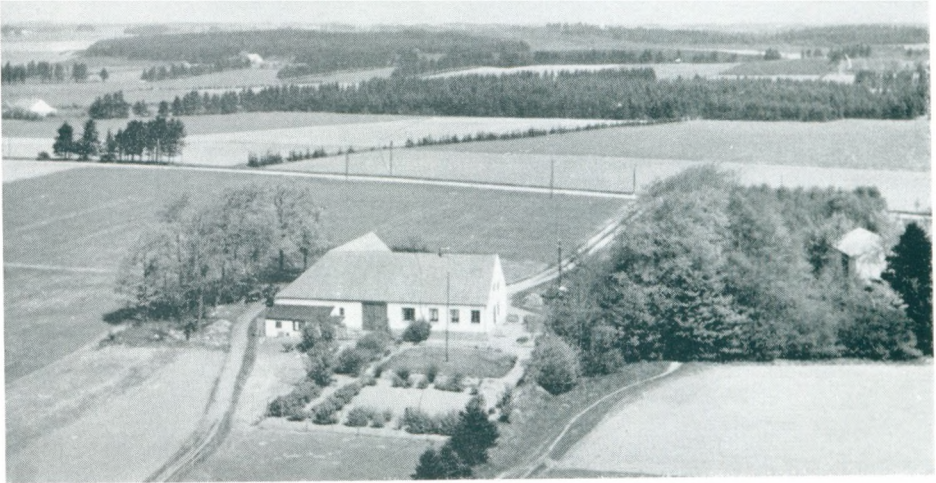
Vesterholm.

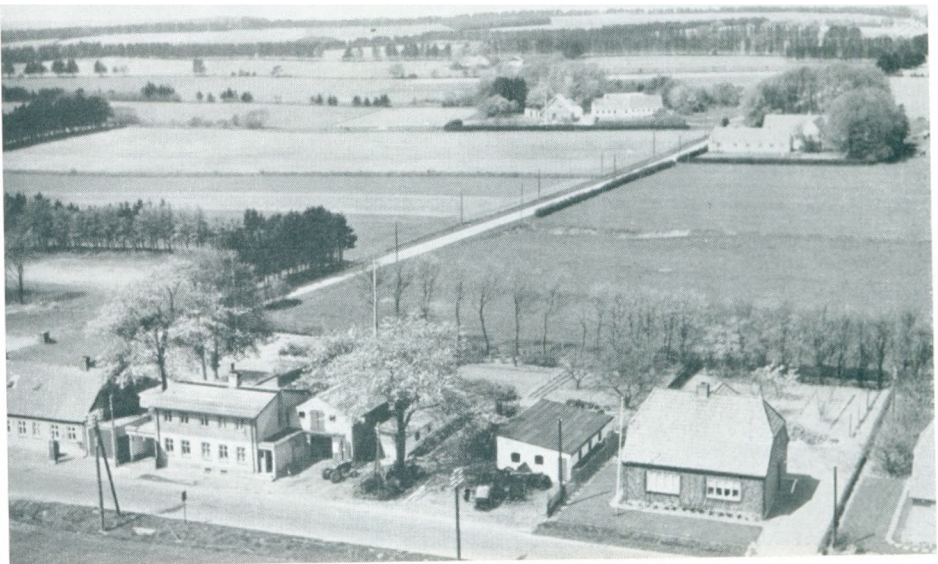
Østerholm.

Nyby 9c.

Nyby 15b.

Fra Nyby.

DROSTRUP

Læborg gl. skole.

Fra Læborg by.

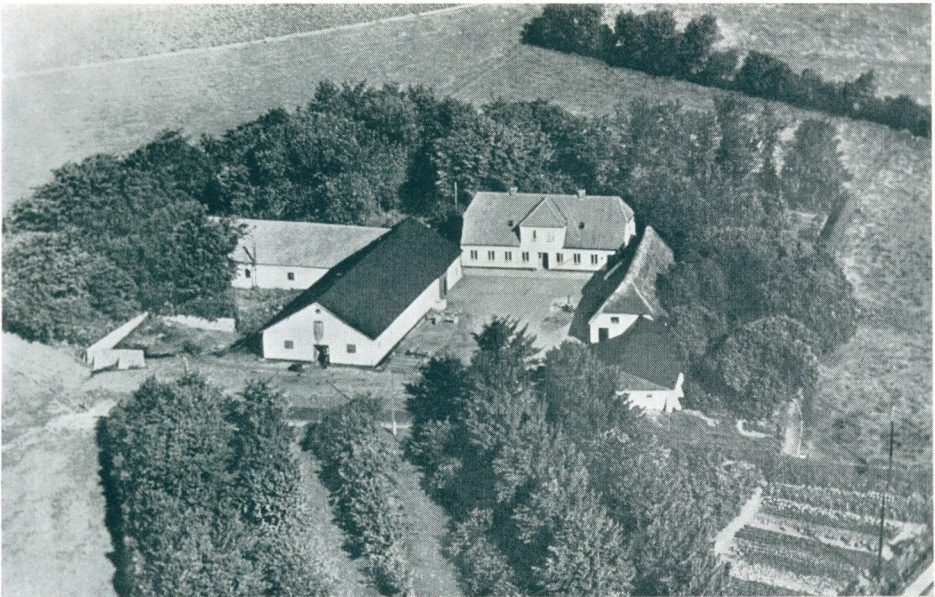
Fra Læborg: H. M. Jørgensens hus.

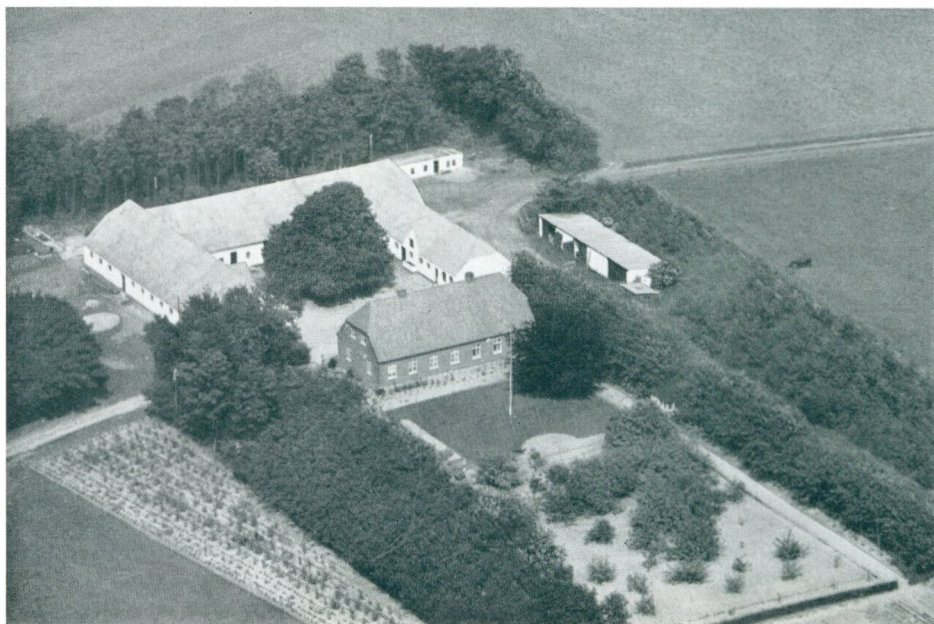
Fra Læborg: Hjalmar Sørensens hus.

Fra Læborg: Ella Christoffersens hus.

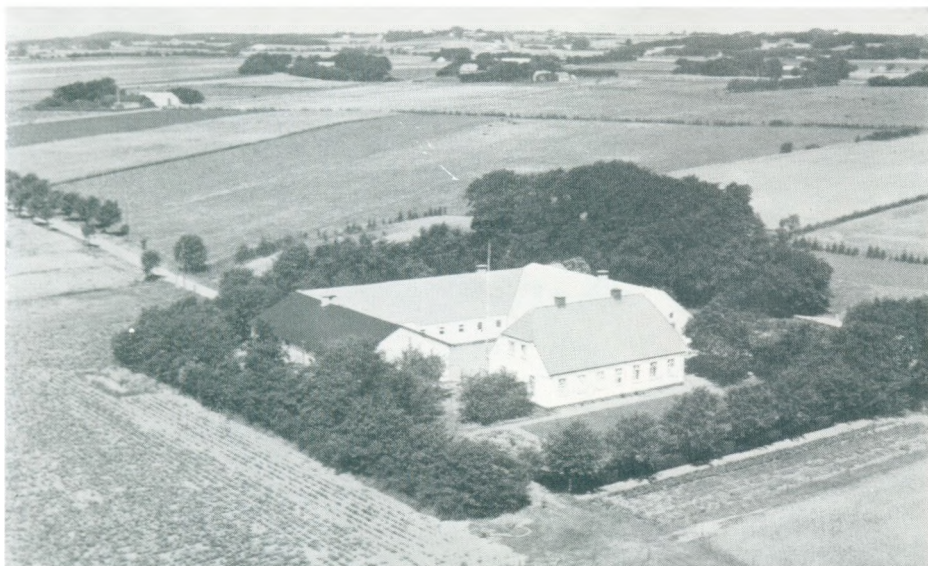
Edelsborg.

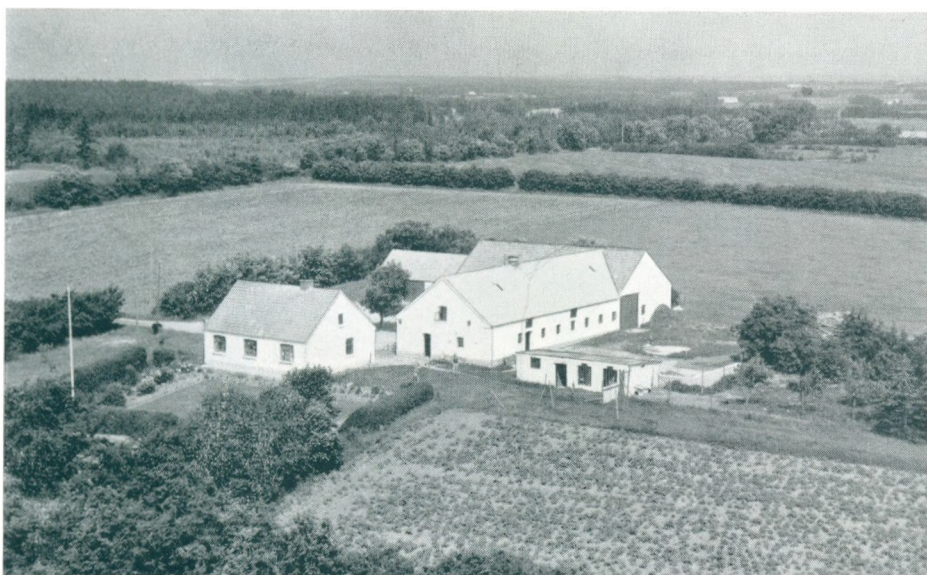
Granhøjgaard.

Drostrupvang.

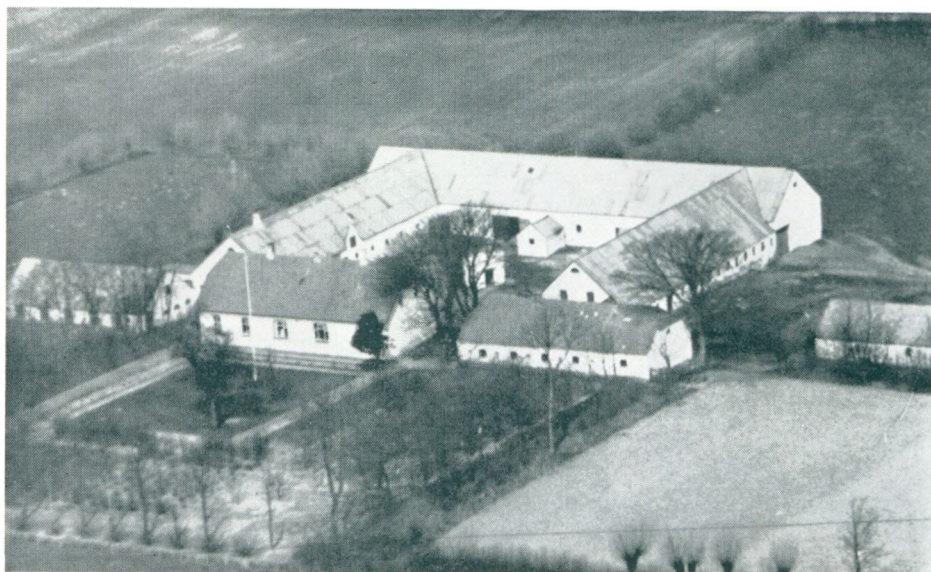
Mølgaard.

Drostrup -4b.

Drostrup 5.

Vigaard.

